

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Випуск № 14 частина 1

КРЕМЕНЕЦЬКА ОБЛАСНА
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА
АКАДЕМІЯ ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

2018

Студентський науковий вісник. Випуск 14. Частина 1. – Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2018. – 143 с.

Студентський науковий вісник містить наукові статті, виголошені на науково-практичній конференції та рекомендовані до друку редакційною колегією.

Друкується згідно з рішенням Вченої ради Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (Протокол № 8 від 29.03.2018 р.).

Редакційна колегія:

Банах В.І.	кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри теоретико-методичних основ фізичного виховання (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Галаган О.К.	кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри біології, екології та методики їх викладання (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Дух О.І.	кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри біології, екології та методики їх викладання (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Клак І.Є.	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов та методики їх викладання (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Комінярська І.М.	кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та суспільних дисциплін (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Плеварчук Л.Ю.	кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач кафедри теоретико-методичних основ фізичного виховання (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Легін В.Б.	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики дошкільної та початкової освіти (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Мороз О.В.	кандидат філософських наук, старший викладач кафедри української філології та суспільних дисциплін (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Омельчук О.В.	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Сафіюк О.В.	кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та методики їх викладання (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Терпелюк В.В.	кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології (КОГПА ім. Тараса Шевченка);
Янчук Ю.Я.	асистент кафедри методики викладання дисциплін (КОГПА ім. Тараса Шевченка).

Літературна редакція: Комінярська І.М., Яцюк Н.М.

Автори та наукові керівники опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, імен та інших відомостей.

Комп'ютерний набір та верстка:

Постой Юлія

Комп'ютерний дизайн:

Юрчук Сергій

РОЗДІЛ І. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ВЕКТОРИ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

УДК 930. 9 (477.82): 943.8.081

Герасимчук Олег,
студент 11-Ф групи
Науковий керівник :
к. і. н., доцент Соловей О.Г.

УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО ТА ОСВІТА НА ВОЛИНІ В УМОВАХ ПАНУВАННЯ
ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1921–1939 рр.)

Стаття висвітлює особливості розвитку української шкільної та позашкільної освіти на Волині після приєднання краю до складу Другої Речі Посполитої. Проаналізовано політику польських властей щодо українського населення та курс на ліквідацію шкіл з українською мовою викладання. Встановлено, що система освіти в 1920–1930-х рр. у польській державі стала одним із засобів асиміляції українського населення.

Ключові слова: Волинь, міжвоєнний період, шкільна освіта, українська гімназія, товариство «Просвіта».

The article highlights the peculiarities in the development of Ukrainian school and out-of-school education in Volyn after joining the region into the Second Polish-Lithuanian Commonwealth. The policy of the Polish authorities concerning the Ukrainian population and the course for the elimination of schools with the Ukrainian language of teaching is analyzed. He is ascertained, that the education system in the Polish state in the 1920–1930-s became one of the means of assimilation of the Ukrainian population.

Key words: Volyn, the interwar period, school education, the Ukrainian gymnasium, the society «Prosvita».

Українська національно-демократична революція, визвольна боротьба українського народу, спроби утворення суверенної української держави і пов'язані з цим надії та сподівання викликали духовне піднесення в суспільстві, яке проявилось у всіх сферах духовного та культурного життя. Поразка національно-визвольної боротьби українців призвела до втрати державності і розчленування українських земель радянською та польською державами. 18 березня 1921 р. у Ризі між Польщею з одного боку і РСФРР та УСРР з другого був підписаний мирний договір, згідно з яким встановлювався новий кордон: західноукраїнські та західнобілоруські землі відійшли до відновленої II Речі Посполитої. За умовами Ризького мирного договору 1921 р. більша частина Волині увійшла до складу відродженої Польської держави. Територія включених до Польщі західноукраїнських земель становила 132 000 кв. км., в тому числі на 35,8 тис. кв. км. були територією Західної Волині, де українці становили 68,4 % населення по відношенню до інших національностей [1, с. 165]. У цих межах тимчасові військово-адміністративні структури 1 березня 1921 р. були реорганізовані у Волинське воєводство з центром у Луцьку.

Чільне місце у комплексі завдань, які вимагали нагального розв'язання польською владою, посідала організація шкільництва в середовищі українців. Польща взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо охорони національно-культурних прав громадян непольської національності, які складали третину жителів країни. Ці гарантії згодом були підтверджені Конституцією 1921 року. У Волинському воєводстві основну масу населення становили українці. З огляду на це проблема українського шкільництва стояла тут особливо гостро. За рівнем освіченості населення Волинське воєводство було одним із найвідсталіших у державі. За даними перепису 1921 р., в регіоні налічувалося 75 % населення, що не мало навіть початкової освіти. В селах частка неписьменних була удвічі більшою, ніж у містах [2, с. 170]. «Царська, московська влада боялася поступу й тримала людей у темряві, знаючи, що з освіти береться поступ», – вказувалося в часописі «Молоде село» за 1929 р.

Проблеми національно-культурного життя, розвиток освіти у польській державі досліджувалися в роботах вітчизняних та польських науковців. До останніх українських наукових розвідок із цієї тематики належать праці Ю. Крамара [2], І. Скакальської (Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921–1939 рр.: монографія. – Тернопіль: Астон, 2013. – 406 с.), М. Кучерепи (Культурно-освітня діяльність українських громадських організацій в Західній Україні у 20–30-х рр.. XX ст. // Минуле й сучасне Волині й Полісся. Край на межі тисячоліть: матеріали X наук. іст.-краєзн. конф. – Луцьк: [б. в.], 2002. – С. 183–184.). Окремі аспекти проблеми піднімаються у працях І. Гаврилів (Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія. – Львів: Видавництво львівської політехніки, 2012. – 472 с.), О. Солов'я [3]. Освітньо-культурні процеси в Західній Україні у першій половині XX ст. розглядалися науковцями на міжнародній науковій конференції «Кременецький лицей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині XX ст. (Збірник наукових праць. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2009. – 264 с.).

Наступ на національні права українців проявлявся дискримінаційною щодо них державною політикою урядових кіл Польщі. Одним із напрямків асиміляторської політики властей стала освіта.

Відразу після розмежування Волині українські національно-культурні діячі сподівалися на порозуміння та співпрацю у сферах освітньої та культурно-просвітницької роботи з польською владою. Тобто робилася спроба розвитку українського культурного життя в більш широкому культурно-національному середовищі Другої Речі Посполитої. Основи діяльності на цьому ґрунті було закладено ще

до входження краю до складу Польщі. Наприклад, у Кременецькому повіті українська гімназія, повітова «Просвіта» і Союз кооператив були організовані ще за влади УНР у 1918 році [4, с. 14].

Вже в перші роки окупації активний наступ поляків розпочався в галузі українського шкільництва та освіти. Закривались українські школи, натомість відкривалися польські. Міністр освіти Польщі Станіслав Грабський 31 липня 1924 р. видав закон, яким розпочалось створення так званих «утраквістичних» шкіл, де формально навчання мало проводитись двома мовами, а фактично здійснювалося польською. Вже до середини двадцятих років польських учителів на Волині було 76 %, а українських – 18 % [3, с. 184].

Середнє українське шкільництво на Волині представлене всього трьома гімназіями: в Рівному, Луцьку і Кременці. Крім цього, висока плата за навчання та нестача вчителів і класних кімнат привели до того, що за десять років окупації, з 1921 по 1931 рік, у Волинському воєводстві з 1 185 українських шкіл, що існували після війни, залишилось лише 5. Станом на 1930 рік навчанням було охоплено лише 65 % дітей віком від 7 до 13 років; у Луцькому повіті – 55 %, у Кременецькому – 49 %. Тільки за офіційними даними управління воєводства у 1930–1931 навчальному році 80 тис. дітей шкільного віку не навчалися зовсім. Із 1 000 польських дітей рідною мовою вчилися 984 і тільки 16 відвідували мішані, польсько-українські школи. А з 1 000 українських дітей лише 2 навчалися в українській школі, 198 – в польсько-українській, 230 у чисто польській школі, а 520 дітей взагалі не навчалися [5, с. 8–9].

Отже, з самого початку окупації Волині польські власті зайнялися асиміляцією населення. Вони розуміли, що з допомогою освіти можна не лише приспати національну свідомість, але й здійснити далекоглядні плани, добитися етнічного змішування, відмови від рідної мови з переходом на польську, і цим самим вкоренитися на захоплених землях

У цих складних умовах представники української інтелігенції включилися в роботу, а часто і в складну боротьбу за збереження і розвиток своїх традицій, культури, віри. Потрібна була кропітка праця численних громадських діячів, щоб отримати дозвіл приватно засновувати навчальні заклади, театри, бібліотеки, книгарні – все те, що ставало центрами освіти і культури.

Для вирішення освітніх завдань поляки у травні 1922 р. в Луцьку утворили кураторіум (управління) Волинського шкільного округу (невдовзі його перенесли до Рівного). В його підпорядкування перейшло 658 наявних на той час на Волині шкіл; із них у 395 навчання велось польською мовою, у 233 – українською. Освіту здобувало 27 885 учнів.

Одним із перших розпоряджень куратора Волинського шкільного округу став циркуляр, згідно з яким усі без винятку вчителі упродовж двох місяців мали одержати польське громадянство. Інакше із 1 липня 1922 р. їм загрожувало усунення із займаних посад. Чимало українських вчителів утратили роботу через неможливість отримати польське громадянство. На їх місце призначались учителі-поляки, котрі не тільки не знали місцевої мови, але й не мали відповідної фахової підготовки [2, с. 173–174].

У 20-х роках на Кременеччині опинилось чимало громадських і політичних діячів з Наддніпрянської України, а саме: Василь Біднов, Аркадій Животко, Віталій Юрченко (Юрій Карась-Голинський), Михайло Панкевич, Павло Граб, Кость Місевич, Іван Власовський, Степан Скрипник, Авенір Коломієць, Михайло Кобрин та інші, які виступали на захист українських інтересів [6, с. 22].

На кінець 1922 р. у шкільництві на Волині було задіяно 1300 поляків і майже наполовину менше українців. Це свідчило про те, що кадрова політика ставала засобом опосередкованої полонізації українського шкільництва на Волині.

Незважаючи на нестачу кваліфікованих учительських кадрів, на початку 20-х років влада закрила українські вчительські семінарії: дві чоловічі (в Дедеркалах і Дермані) й одну жіночу (в Зимному). Вони готували переважно вчителів для шкіл, де навчання велось українською мовою.

Ще більші зміни в освіті Волинського воєводства, спрямовані на ущемлення прав українців, сталися після впровадження закону про шкільництво, відомого як «закон Грабського». Цей закон, ухвалений сеймом 31 липня 1924 р., визначив організаційні підстави шкільництва для національних меншин у східних воєводствах Другої Речі Посполитої аж до кінця міжвоєнного двадцятиріччя. Основним типом державної школи на змішаних за національним складом населення територіях визначалась єдина польська школа. Право на закладання українських державних початкових шкіл отримали ті громади (гміни), де українці становили 25 і більше відсотків населення. При цьому батьки 40 дітей шкільного віку мали подати декларацію, офіційно підтверджену владою. Однак закон зазначав: якщо у шкільній окрузі, окрім батьків, котрі висловили бажання навчати дітей рідною мовою, налічувалось щонайменше 20 дітей, батьки яких хотіли б, щоб їх діти отримували освіту польською мовою, то школа повинна бути двомовною (утраквістичною): половина навчальних предметів у ній мала викладатися польською мовою, інша половина – українською. Статті закону 1924 р. про шкільництво конкретизували розпорядження Міністерства віровизнань і народної освіти від 7 січня 1925 р. Цей документ започатковував акцію шкільного плебісциту. Його результати ставали підставою для відкриття на території шкільного округу того чи іншого типу школи. На практиці діяльність уряду й місцевої влади була спрямована на ліквідацію шкіл, де навчання велось українською мовою, та створення на їх місці двомовних і польськомовних шкіл. Протягом 1925/1926 н.р. було закрито 301 школу з українською мовою викладання; водночас кількість двомовних навчальних закладів зросла з 93 до 366. На Волині не залишилося жодної україномовної державної початкової школи, а кількість українських приватних шкіл зменшилась до семи. В утраквістичних школах 9,5 % загальної кількості учнів були поляками, а 88,2 % – українцями [2, с. 175–177].

Українська еліта докладала зусиль для збереження національної освіти. Міжвоєнний період на Волині припадає на життя і творчість історика, літературознавця, публіциста, журналіста і видавця Романа Бжеського. У вересні 1917 року він був призначений комісаром освіти уряду України. Рятуючись від

переслідувань, перейшов польсько-радянський кордон і на початку 1920 року опинився у Кременці, відразу поринувши в активну громадсько-політичну діяльність. На центральній вулиці міста Роман Бжеський відкрив книгарню від «Просвіти». Згуртувавши навколо себе національно-свідому, патріотично настроєну молодь та однодумців, підпільно створив мережу законспірованих «трійок», для яких розробив спеціальний курс освіти, що тривав 3–4 роки. До підпільної боротьби насамперед залучалася молодь та учні Кременецької української гімназії ім. І. Стешенка, яка була відкрита у 1918 році. Кілька разів на тиждень слухачі збирались на приватних квартирах або влітку у різних місцях Кременецьких гір. Польські власті, викривши підпільну діяльність гімназистів та організаторів, у 1934 р. провели арешти. Більше 30 учнів-старшокласників з Кременецької української гімназії було заарештовано, шість із них ув'язнено [7, с. 136–138].

У клопотанні про видання постанови про арешт та примусове відправлення Бжеського до концентраційного табору волинський воєвода Г. Юзевський характеризував його, як діяча ОУН, організатора ідеологічних курсів для молоді, як антигромадського діяча, що користується значним авторитетом і проявив себе як прихильник терористичних методів боротьби. Враховуючи таку характеристику й беручи до уваги його погляди, «інтелігентність і роботу серед учнівської молоді», воєвода вважав Бжеського особливо небезпечним для громадського порядку [8, с. 33].

Кременецька українська приватна гімназія була осередком патріотичного виховання дітей українців протягом двадцятилітнього панування Польщі (директор – Сергій Міляшкевич) [9, с. 87].

Знаючи про національний дух, який панував у гімназії, польська влада всіляко утискала її права. Довгий час шкільна адміністрація не визнавала назви «українська», а називала її «русинською», і лише в 30-х роках взнала українською. Гімназію було позбавлено державного статусу, який вона мала за уряду УНР, знято й найменування – гімназія ім. І. Стешенка. У 1930–1934 роках навчальний заклад за розпорядженням міністерства освіти Польщі користувався неповними правами державних закладів і мав назву «Мішана гімназія з українською мовою навчання Сергія Міляшкевича в Кременці». Із цього часу, заклад освіти продовжував свою діяльність як такий, що утримувався за кошти приватних осіб. Плата за навчання була досить високою, однак здібні, але бідні учні, звільнялись від оплати. Випускники гімназії мали обмеження при вступі до університетів, випускні екзамени також здавали «під контролем» учителів польського лицю [10, с. 1–3].

Українська гімназія в житті краю відігравала важливу роль як осередок освіти, культури та поширення національної свідомості серед молоді. У 1938 році заклад був закритий.

Після травневого перевороту 1926 року і приходу до влади прихильників Ю. Пілсудського правлячі кола Польщі закликали до гнучкішої політики в національному питанні. Пропонований ними курс політики робив поворот у бік державної асиміляції при збереженні кінцевої мети – національної асиміляції українців.

Уособленням «нового підходу уряду» до вирішення української проблеми на регіональному рівні стало призначення волинським воєводою Г. Юзевського. Стратегічною метою його «волинської програми» проголошувалася тісна інтеграція краю до Другої Речі Посполитої.

Важливу роль у процесі державної асиміляції українського населення воєводства Г. Юзевський відводив розвиткові системи освіти, насамперед початкової.

У 1927/1928 н. р. у воєводстві переважали три типи початкових шкіл: з польською мовою навчання – 31,6 %, польськомовні з українською мовою як окремим предметом – 29,4 %, двомовні (польсько-українські) – 35,2. Наприкінці 1920-х років на Волині залишилося лише 5 шкіл (0,4 %) з українською мовою навчання.

Однак у вирішенні проблем українського шкільництва Г. Юзевський діяв дуже обережно. Відкриття нових шкіл з українською мовою викладання воєвода допускав лише в «особливих випадках». Натомість, реалізуючи програму польсько-українського зближення, Г. Юзевський віддавав перевагу польським школам з українською мовою як обов'язковим предметом. На його думку, цей тип школи якнайбільше відповідав концепції так званого державного виховання, яка утвердилася в системі шкільної освіти після приходу до влади «санації». Тому не випадково упродовж 1928–1938 рр. на Волині кількість польських шкіл з українською мовою як окремим навчальним предметом зросла більш ніж удвічі – з 348 до 853, тоді як двомовних – із 417 до 520.

Кількість початкових шкіл у Волинському воєводстві збільшилася з 1185 у 1928 р. до 1934 в 1938 році. Щодо шкіл з українською мовою викладання, то у 1937/38 н.р. їх налічувалося на Волині лише 8, що становило 0,4 % загальної кількості початкових шкіл, які тут існували до 1928 р.

У Луцьку з дев'яти загальноосвітніх шкіл не було жодної державної української школи. Така мізерна кількість українських шкіл не відповідала національній структурі населення Волинського воєводства. Щодо національності учнів початкових шкіл, то тут теж зберігалася велика диспропорція не на користь українців: якщо серед дітей поляків початковою освітою було охоплено 95,5 %, то цей показник серед українців становив усього 69,3 %.

Не на користь українців був і національний склад учителів початкових шкіл. У 1933/34 навчальних роках в початкових школах Волині працювало 3304 вчителі, з них – 2637 поляків (80 %) і 447 українців (13,5 %). Не кращим для українців було становище і в галузі середньої освіти. У 1928/29 н.р. серед 22 середніх навчальних закладів Волині не функціонувало жодного державного з українською мовою навчання [2, с. 179–182].

Українська гімназія в Луцьку була заснована на базі діючої з 1895 р. російської державної чоловічої гімназії. У роки Першої світової війни її евакуювали до Белгорода Курської губернії, а до Луцька вона повернулася у 1918 р. Ініціатором створення української гімназії в Луцьку став досвідчений адміністратор і педагог І. Власовський.

Із кінця 1919 р. гімназія втратила статус державної. Виникли фінансові труднощі, адже державне фінансування навчального закладу припинилось. Крім того, потрібно було мати дозвіл (концесію) на право відкриття гімназії.

Першим концесіонером став директор гімназії І. Власовський. Концесію вимагалось поновлювати щороку. У 1921 р. українську гімназію в Луцьку під свою опіку взяло культурно-просвітницьке товариство «Просвіта». Саме завдяки його домаганням цього ж року гімназія отримала статус приватної української чоловічої гімназії, яка утримувалась на кошти батьків та доброчинців.

У 1924 р. І. Власовському відмовили у видачі концесії на 1925 рік, мотивуючи тим, що він не мав польського громадянства. Дозвіл на функціонування української гімназії в цьому ж році отримав Є. Петриківський – український громадський діяч, голова товариства «Просвіта». У 1927 р. йому вдалося добитися виділення повітовим сеймиком 50 тис. злотих; за ці гроші вдалося придбати будинок для гімназії. Тоді ж Луцька українська гімназія отримала права (хоча й неповні) державної гімназії. Статус державної гімназії давав право її випускникам вступати до вищої школи; до цього учні, котрі закінчували гімназію, змушені були або припинити подальше навчання, або продовжувати його за кордоном.

У 1929 р. Є. Петриківський передав концесію на українську гімназію Товариству імені Лесі Українки. З 1931 р. до 1939 р. цей навчальний заклад мав назву «Луцька приватна українська гімназія товариства ім. Лесі Українки».

Гімназія була приватною. Оплата за навчання в ній становила 25 злотих щомісяця.

Луцька українська гімназія, як і більшість середніх навчальних закладів, що діяли на Волині у міжвоєнну добу, припинила своє існування у 1939 р. з приходом радянської влади [2, с. 187–189].

У міжвоєнні роки на Волині проживав відомий громадсько-політичний діяч доби Директорії Сергій Бачинський. Волинський період життя та діяльності С. Бачинського характеризується активною діяльністю на ниві культурно-освітньої роботи. Працюючи агрономом Кременецького повіту у прикордонних із Радянською Україною районах, зокрема Білозірському, Дедеркальському, Лановецькому, Острозькому, він організовував курси для вчителів, заснував просвітянські хати, створював бібліотеки. Був деякий період директором української гімназії у Дермані, а також директором дослідної сільськогосподарської станції у Новому дворі неподалік Рівного. В останні роки панування Польщі на Західній Україні став безробітним, проживаючи у містечку Межиріч, не залишав просвітянської праці. Вже коли у 1940 р. був заарештований органами ДПУ, на допиті визнавав: «Я хотів розворушити «межиріцьке болото», тобто ту апатію, яка так на мене тиснула серед селянського населення в Межиріччі... Я чистосердечно хотів що-небудь зробити для свого темного народу (Полісся), який так багато мав неграмотних людей.

В очах поляків я займався політикою... а фактично боровся з неосвіченістю та неписьменністю. Безумовно, кожен культурну діяльність важко відділити від політики, ще трудніше відділити культурну діяльність в умовах польської держави, де одне тільки читання української газети (легальної газети) було вже політикою.

Тим часом я був під наглядом поліції, весь час питала поліція моїх сусідів, що я роблю та хто до мене приходять, поки не дійшло до того, що розпорядженням воєводства я перед самою війною був висланий далеко від Межиріччя» [11, с. 426].

Значну роль у культурному житті Волині відіграли місцеві товариства «Просвіта». У просвітянському русі Кременеччини активну участь брали учитель дитячого притулку А. Животко, вчитель В. Дорошенко, громадські діячі Р. Бжеський, С. Жук, сенатор М. Черкавський, сенаторка О. Левчанівська, І. Власовський, В. Біднов та багато інших. Для досягнення своїх завдань товариства відкривали читальні, книгарні, кінематографи, влаштовували лекції, виклади для простого люду, видавали книжки, часописи тощо. Для поширення освіти організовувались початкові та середні школи, створювались фундації для надання допомоги здібним учням у їх науці [3, с. 193].

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що впродовж 1921–1939 рр. польська влада проводила на землях Західної України політику, спрямовану на колонізацію та асиміляцію українського населення. Боротьба за українську школу та освіту на окупованих землях стала дієвим засобом формування національної свідомості, що проявилось у наступні роки в боротьбі за українську державність.

Список використаної літератури

1. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина : // [у 3 т.] / під. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі // Репринтне відтворення видання 1949 р. – К. : Віпол, 1995. – Т. 1. – 165 с.
2. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр. національно-культурне та релігійне життя : монографія / Ю. В. Крамар. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 404 с.
3. Соловей О. Г. Міграційні процеси на Волині у міжвоєнні роки (1918–1939) : український вимір : монографія / О. Г. Соловей. – Хмельницький : ФОП Цюпак А. А. – 2017. – 264 с.
4. Лавриченко Я. Велика Волинь між двома війнами / Я. Лавриченко // Літопис Волині. – 1988. – Ч. 15. – С. 8–33.
5. Бужанин С. Кожний є ковалем своєї долі. (За кого голосувати на виборах на Волині?) / С. Бужанин. – Львів : Діло, 1930. – 30 с.
6. Наріжний С. Українська еміграція : Культурна праця української еміграції між двома війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – 367 с.
7. Чернихівський Г. Маловідомий Роман Бжеський / Г. Чернихівський // Портрети пером. – Кременець, Тернопіль : Папірус, 2001. – С. 136–147.

8. За тебе Україно... З архіву в'язнів концтабору Береза-Картузька (1934–1935) часів II Річі Посполитої Польської / [О. Ільїн, С. Шандрук, П. Мазур, А. Гудима]. – Тернопіль : Терно-граф, 2010. – 254 с.
9. Черніхівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. І. Черніхівський. – Кременець : Папірус, 1999. – 320 с.
10. Кременецький краєзнавчий музей, – 30465, архів, спр. 257. О. Вітенко. Довідка про Українську гімназію в Кременці.
11. Літопис нескореної України. Документи і матеріали, спогади: в 2 кн. – Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. – Кн. 2. – С. 420–430.

УДК 572.1/4

Хом'як Ірина,
студентка 31-СП групи
Науковий керівник:
к. філос. н. Мороз О.В.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті розглядається парадигма сучасної філософської антропології, її основні ознаки та особливості. Проаналізовано світоглядно-філософські виміри духовної сутності людини XXI століття у контексті філософсько-антропологічних концепцій філософів сучасності.

Ключові слова: *людина XXI століття, філософська антропологія, філософсько-антропологічні концепції, духовне і соціальне в людському існуванні, самовдосконалення, активна життєва позиція, масовість, полікультурність, гуманітарний напрям, сцієнтизм, антисцієнтизм, соціальна філософія.*

The article deals with the paradigm of modern philosophical anthropology, its main features and characteristics. The philosophical dimensions of the spiritual essence of a human of the XXI century in the context of the philosophical and anthropological concepts of modern philosophers are analyzed.

Key words: *a human of the XXI century, philosophical anthropology, philosophical and anthropological concepts, spiritual and social in human existence, self-improvement, active life position, mass, multiculturalism, humanitarian direction, scientism, antiscentism, social philosophy.*

Двадцять перше століття – період особливо непростий для пересічної людини, що претендує на індивідуальність. У світі, де масовість визначає сьогодення, а елітарність розташовується за межами досяжності звичайного та повсякденного, неважко втратити свою оригінальність у погоні за модою і ще важче самоідентифікуватися. Сьогодні, коли боротьба за людський розумовий фактор, світогляд людей, їх життєві, соціальні і духовні орієнтири ускладнилася, велику роль відіграє об'єктивна оцінка сучасної філософської думки, особливо її філософсько-теоретичних конструкцій, що допомагають з'ясувати роль людини в сучасності та дати основні її характеристики. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває критичний аналіз найвпливовіших сучасних філософських вчень про людину, її природу, життєві проблеми, можливості і перспективи [8].

Останнім часом антропологічні вчення розділяються на безліч течій, абсолютно не схожих між собою, а деколи відверто конфронтуючих, що лише ускладнює вивчення цілісності людського буття та природи людини. Варто звернути увагу на західні течії антропології, що поставили собі за мету утворити цілісну картину людини, адже саме вони визначають основні тенденції сучасного антропологічного вчення. Термін «філософська антропологія» означає сформоване на Заході філософське вчення про людину (виникло в 20-30-х роках XX століття, представлене такими філософами, як М. Шелер, М. Ландман та ін).

Філософська антропологія стала цілісним ученням про людину, її походження, сутність, природу і сенс існування, знання про яку утворюють синтез спеціальних наукових знань. Антропологія сьогодні включає в себе безліч аспектів різних галузей пізнання людини. Філософське розуміння людини, згідно з філософською антропологією, формує новий зміст, пропонує нові орієнтири у трактуванні людини, може стати і стає ядром для її педагогічного розуміння, адже різні філософсько-антропологічні концепції людини збігаються в одному – у розумінні її як відкритої істоти, що постійно й по-новому визначає себе [7]. Вихідним пунктом сучасного філософствування в антропологічному контексті, вважає філософ П. Гуревич, є людина в конкретній ситуації – історичній, соціальній, екзистенціальній, психологічній. У ситуації смислової плюральності, різноманітності перспектив можливого розвитку цивілізації людина опиняється перед проблемою вибору і часто розгублюється, заблукавши в умовах складності. Як не втратити себе, як обрати такий шлях, який би уможлилював саме існування людини та її середовища у майбутньому? Відповіді на ці питання сформували актуальність змісту нашої статті – розкрити портрет людини XXI століття у контексті філософсько-антропологічних концепцій модерних філософів, окреслити його головні особливості та спрогнозувати шляхи подальшого становлення філософської антропології на сучасному етапі розвитку суспільства в цілому.

Новітній антропологічний підхід покладений в основу актуальних досліджень науковців, філософів, культурологів (І. Аносова, С. Кримського, П. Сауха, П. Гуревича, В. Зубова, Д. Кирюхіна, В. Колісніченка та інших). Зокрема, І. Аносов у науковій роботі «Образ людини у філософсько-антропологічних концепціях XX століття» [1] аналізує людську сутність у процесі осмислення її природи, внутрішнього світу. Визначаючи

сутнісне ядро людини, автор доводить, що філософська антропологія сприймає образ людини як істоти раціонально-пізнавальної, де місце для раціональності досить обмежене. Велику роль у філософсько-антропологічних концепціях відіграє усвідомлення взаємозв'язку та взаємодії природного, соціального й духовного в людському існуванні. Ідея цілісності людського буття, висунута у філософській антропології, виявилась перспективною і значущою.

Чинники впливу на формування світоглядних орієнтирів сучасної особистості впродовж усього процесу онтогенезу є предметом наукового аналізу В. Зубова; складність вибору сучасної людини проаналізував Д. Кірюхін; відповіді на питання, хто ж вона, людина XXI століття, які її цінності та характеристики, знаходимо у наукових розвідках В. Колесніченка, О. Руденка, В. Тіравського та ін.

Мета та завдання цієї роботи полягають у тому, щоб розкрити сутність філософії людини XXI ст., основні аспекти її діяльності у контексті життєвого самоствердження та «виживання». Сьогодні перед людиною постає безліч варіантів для розвитку, а збільшення векторів гіпотетичного руху ускладнює процес вибору: все важче в таких умовах зрозуміти, який із цих шляхів правильний.

Сучасна людина має більший, ніж попередники, ідейний простір для осмислення себе, своїх можливостей, для з'ясування цілей власної життєвої стратегії, ціннісних та моральних настанов [2]. Сучасний світ у процесі інформаційної революції змушує реформувати цінності людини та змінює світоглядні пріоритети на фоні особистісного досвіду, що завдяки доступності будь-якої інформації нівелює міжособистісні границі та об'єднує світову спільноту. Сьогодення з його масовістю та загальними для всього суспільства соціальними позиціями дуже розмиває межі особистості та робить людину істотою фактично без шансів на приватність, що значно ускладнює відмежування себе від оточення та можливість наукового підходу до вивчення конкретної особистості.

Філософська антропологія в широкому сенсі – це наука про природу людини. В кожен історичний період розвитку людства та цивілізації відповідно до характеристик часу антропологічне вчення отримувало певні риси та напрямки досліджень. У XXI столітті такими рисами можна вважати індивідуальність, полікультурність, неодуховність. Коріння новітньої антропологічної філософії варто шукати у класичній німецькій філософії, що почала розглядати людину не як узагальнену суспільну істоту, а з точки зору її індивідуальності та конкретної свідомості. Будь-яка з форм філософської антропології розкриває нове в людському існуванні, кожна з них може відкривати нові перспективи для емпірико-наукового дослідження людини [4, с. 97]. Проблеми сутності людини тісно пов'язані з питаннями особи. Поворот філософської думки до антропології має своє обґрунтування. Якщо раніше ідеалістична філософія замикалася нагносеологічному, моральному чи педагогічному підході й у такий спосіб прагнула удосконалити його природу, то в період активізації мас як суспільної і соціальної сили ідеологія і філософія переорієнтувалися у бік обліку суб'єктивного фактора, тобто взяли курс на вивчення індивіда, особи, людини в історичному процесі.

У цьому контексті варто згадати гуманістичний напрям XXI століття, в основі якого лежить схильність індивіда до самовдосконалення, прагнення до активної участі у власній долі. Прихильників гуманістичних теорій насамперед цікавить те, як людина сприймає, розуміє і пояснює реальні події у своєму житті. Ключовим принципом, що був спільним для філософів-гуманістів, є те, що особистість прагне рухатися вперед і за сприятливих обставин повністю реалізує свій вроджений потенціал.

У сучасних демократичних перетвореннях універсальний характер образу людини актуалізується в цілому комплексі філософсько-антропологічних концепцій. Зміна методологічної орієнтації – формування особистості на стратегію її розвитку й саморозвитку – вимагає зосередження уваги на осмисленні природи людини, її внутрішнього світу, на закономірних зв'язках цього світу з усіма зовнішніми впливами, на створенні гуманних відносин у суспільному середовищі. Ці завдання певною мірою реалізуються в різних філософсько-антропологічних концепціях людини і вважаються категоричним імперативом XXI століття [1]. За твердженням українського політика В. Коновалюка, в сучасному світі людині напрочуд легко загубити себе серед інших ілюзорних індивідуальностей, придуманих чи нав'язаних, що розширює шляхи, які можна обирати і ускладнює сам процес вибору, виносячи його на якісно новий рівень, до якого може бути не готовий індивід. «У XIX столітті людина повинна була пояснити, хто вона є, у XX – показати, хто вона є, а у XXI столітті – довести, хто вона є» [6].

Світ змінився, перейшов у нову технологічну добу, тому важливо зрозуміти, хто вона, людина XXI століття. Людину XXI століття ототожнюють із масовою комп'ютеризацією та озброєнням, клонуванням, розвитком тероризму, матеріальним збагаченням, жадобою влади та війни [7]. Людина, що перебуває в епіцентрі всіх подій, повинна переосмислити всі переконання минулих століть і побудувати нові норми, що відповідають дійсності. В таких умовах нерідко зустрічаються спекуляції масовою свідомістю та підміна понять на користь панівних прошарків населення. В такому контексті можна згадати критичний підхід до життя та уникати категоричних тверджень: все, що ми доводимо сьогодні, вже завтра може піддатись сумнівам.

Світ увійшов в XXI століття під гучні гасла про захист прав людини в усій їх багатоманітності. Сьогодні повсюди говорять про права людини в численних промовах, гаслах, закликах тощо. Однак під прикриттям «прав людини» було скоєно чимало так званих «гуманітарних» інтервенцій, а «під соусом» тих же прав людини на сьогоднішній день нам намагаються підсунути зовсім інші поняття, прямо протилежні традиційним етичним цінностям і суті самих прав людини [5]. Під впливом суспільних сумнівів щодо чесності очільників держав та еліти, що причетні до формування загальних понять, зароджується такий рух, як сцієнтизм – глибоке переконання у можливості універсального наукового методу та підходу, а також у тому, що лише емпірична наука лежить в основі істинного знання. На противагу сцієнтизму виник

антисциентизм як опозиційна йому течія, що характеризується критичним ставленням до науки та її місця в культурі, що більш притаманне сучасним антропологічним поглядам.

Антропология постійно перебуває у пошуку сенсу людського буття та його проявів, що покликані сприяти збереженню індивідуальності, що з кожним роком стає зробити все важче в умовах сучасності. Боротьба за рівність (статеву, політичну, расову тощо) загалом, що триває не одне століття, примушує включати цей аспект для пошуку рішення проблеми в контексті сучасної антропологии, що останнім часом набуває все більшої кількості відгалужень та статусу фактично універсальної дисципліни. В антропологічному вимірі людина розглядається як універсальний світ соціального буття, що формується поступово, з її входженням у самобутню цілісність своєї життєдіяльності, в єдину духовну дійсність соціалізації [1].

У сучасній філософії з її яскраво вираженим прагненням наблизитися до окремо взятої живої людини, з відкриттям глибинної людської ірраціональності, внутрішній світ людини та її духовність набувають необхідної оцінки. Сучасність потребує переосмислення актуальних раніше духовних ідей та світоглядних позицій. Нині відбувається радикальна зміна пріоритетів у структурі системи цінностей усього людства, про що писав П. Сорокін у фундаментальній праці «Соціокультурна динаміка»: почуттєва система цінностей руйнується, самознищується, народжуючи із своїх глибинних надр «ідеаціональну» культуру нового циклу із цінністю надчуттєвої реальності – через Бога, душу, моральний закон. Саме мораль характеризує відносини у суспільстві, адже людина є соціальною істотою, що не може розвиватись ізольовано. Духовність людини є способом включення її в ноосферу на основі колективної енергії, яка перебуває поза окремим людським тілом і безпосередньо впливає на історію суспільства, поведінку окремих особистостей і розвиток планети загалом [8]. Духовно-моральні цінності залишаються головними важелями у процесі становлення людини.

У тлумаченні специфічних особливостей людської природи аналізується ще одна важлива риса – її здатність до трансцендентування. Тепер людина розглядається з позиції самопізнання через особистість та підняття свідомості на новий рівень для вивчення себе самої, для чого використовуються соціологічні аспекти. З іншого боку, соціальна філософія та філософська антропология також займаються аналізом соціального, тематизуючи його з інших позицій і в іншому контексті – приміром, задаючись питанням, якою мірою до конституції індивіда належить інший, якою мірою – суспільство, і навпаки [9, с. 72]. Тобто окремий індивід приходиться до самопізнання через загальносоціологічні аспекти. У цьому зв'язку з новою силою постає питання про співвідношення індивіда й соціуму. З одного боку, суспільство є організованою системою інститутів – вони залежать один від одного і становлять собою складне системне ціле. З іншого боку, інститути існують не самі по собі, а лише за рахунок соціальної дії, у взаємодії індивідів [4, с. 96]. Тому людина, навіть перебуваючи у процесі самопізнання, як «річ-в-собі», повинна взаємодіяти з іншими індивідами в системі, зумовленій соціальними інститутами. А, враховуючи сучасні умови доступу до інформації та нівелювання культурних кордонів, людина в процесі самопізнання може вступати у взаємодію з будь-яким членом суспільства.

Відомо, що на кожному новому етапі розвитку людини, нації, суспільства й держави виявляються нові здобутки людини та її нові втрати, адже всесвітня історія людини є нескінченим шляхом до себе, до самореалізації, самовизначення, свободи. А кожне людське життя є складником цього нескінченного процесу самореалізації вільної людини, самоіснування людини в суспільстві, у всесвітній історії як духовного, вільного, творчого суб'єкта [1, с. 7]. Можемо говорити про індивідуальний внесок кожної особистості в загальний суспільний вклад, у процесі становлення якого людина знаходить розуміння себе через суспільство, а воно виділяє в процесі своїх формацій означення людини, що базується на узагальненій статистиці діяльності окремих індивідів.

Важливою складовою сучасної антропологии є саме соціологічна її частина, що включає велику кількість аспектів життя людини. Ця категорія дуже неоднозначна. З одного боку, вона використовується як семантичний еквівалент для предмета соціальних наук, і, як така, вона зазнала у своєму розвитку істотних змін і залишається все ще розмитою й невизначеною. Так, під соціальним розуміють: а) стосунки між людьми, які лежать у підґрунті суспільства і визначають його характер; в) лад, що виникає з цих стосунків і обслуговує їх; а також відповідні соціальні утворення (інституції та організації); с) регулярності у розвитку таких явищ; d) пануючі ідеології та їх значення для дії людей тощо [9, с. 72]. Антропология сучасності також все більше схиляється до вивчення людини через накладання різноманітних соціальних шаблонів та визначення загальних характеристик у побудові середньостатистичного елемента соціуму, який, в результаті, і буде в основі філософсько-антропологічних досліджень.

Людина XXI століття відрізняється від своїх попередників крайньою полікультурністю у зв'язку з повсякденним розмиттям континентальних особливостей засобами масової інформації. На початку нового століття формуються якісно нові стереотипи та світоглядні моделі, що часто є спільними для всього суспільства через інтернет-комунікабельність та показовість окремих членів суспільства. Рамки індивідуальності стираються в переході на масовість та популізм, окрема особистість виступає як продукт елітарності, не притаманний конкретному народу чи прошарку суспільства. Особистість XXI століття більше не річ серед речей, а суб'єкт, здатний до зміни світу в самому собі. Тим більше, що саме у сучасної людини є набагато більше шляхів та напрямків для змін. Зараз пересічний індивід перебуває на перехресті тисяч векторів, спрямованих у різні напрямки і, який би він не обрав, брати до уваги всі інші йому також доведеться. Тому, перебуваючи у такому хаотичному мереживі перспектив, людина стає універсалом у всіх можливих сенсах – духовному, соціальному, політичному.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері вбачаємо у висвітленні основних напрямків сучасних антропологічних досліджень, визначенні їх провідних рис у процесі окреслення буттєвих принципів людини XXI століття.

Список використаної літератури

1. Аносов І. Образ людини у філософсько-антропологічних концепціях ХХ століття [Електронний ресурс] / І. Аносов. – Режим доступу до ресурсу : <http://ojs.mdpu.org.ua/index.php/versus/article/view/1356/pdf>.
2. Зубов В. Сучасна Людина : світоглядні пошуки [Електронний ресурс] / В. Зубов. – Режим доступу до ресурсу : http://www.confcontact.com/2012_10_04/ff3_zubov.htm.
3. Карпачова Н. ХХІ століття – і нова філософія ролі жінки. Ваш прогноз? [Електронний ресурс] / Н. Карпачова // Газета «День». – 2001. – № 131. – С. 3. – Режим доступу до ресурсу : http://www1.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=596:-q&catid=175:2001&Itemid=184.
4. Кірюхін Д. Індивід у суспільстві споживання / Д. Кірюхін // Людина у лабіринті перспектив / А. В. Толстоухов, О. Є. Перова, О. М. Рубанець та ін.; заг. ред. А. В. Толстоухов : монографія – К. : Парапан, 2004. – С. 94–118.
5. Колесніченко В. Двадцять перше століття та права людини [Електронний ресурс] / В. Колесніченко // Українська Правда. – 2012. – Режим доступу до ресурсу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/506ecde41b6ac/>.
6. Руденко О. Довести, хто ми : вимога ХХІ століття [Електронний ресурс] / О. Руденко // Газета «День» – 2001. – № 134. – С. 4. – Режим доступу до ресурсу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/dovesti-hto-mi-vimoga-xxi-stolitnya>.
7. Тіравський В. Хто вона – людина ХХІ століття? [Електронний ресурс] / В. Тіравський. – 2002. – Режим доступу до ресурсу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/hto-vona-lyudina-xxi-stolitnya>.
8. Філософія в сучасному світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://pidruchniki.com/19570411/filosofiya/filosofiya_suchasnomu_sviti.
9. Щербак С. Образи Соціального / С. Щербак // Людина у лабіринті перспектив / А. В. Толстоухов, О. Є. Перова, О. М. Рубанець та ін.; [заг. ред. А. В. Толстоухов] : монографія – К. : Парапан, 2004. – С. 71–93.

УДК 377.8:372.48

*Шкред Катерина,
студентка 11-Дом групи
Науковий керівник:
д. пед. н., професор Бенера В.Є.*

**ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА
КРЕМЕНЕЧЧИНІ: 1969–1970 РР.**

У статті подано відомості про навчально-матеріальну базу педучилища, педагогічні кадри, контингент учнів, навчально-виховну роботу. Розглянуто підготовку дошкільних працівників, контроль і керівництво навчально-виховною роботою.

Ключові слова: педагогічне училище, педагогічні кадри, контингент учнів, методична робота.

The article provides information about the educational and material base of the pedagogical school, pedagogical staff, contingent of pupils, educational and pedagogical work. The training of preschool workers, control and guidance of educational work are considered.

Key words: pedagogical college, pedagogical staff, contingent of pupils, methodical work.

Відкриття у 1969 р. Кременецького педагогічного училища започаткувало якісно новий етап у розвитку освіти в регіоні, пов'язаний із запровадженням підготовки фахівців із дошкільної освіти. Відтоді і до сьогодні ці традиції примножуються, удосконалюються, набувають нових виражень у змісті та формі, але незмінним залишається те, що Кременець свого часу утвердився у своїх позиціях як регіональний центр доквілля Тернопільщини і влєвно відстоює своє «почесне звання».

Напрацювання з цієї теми належать педагогам Шпак В. І., Калиноброцькій А. О., Макаренко О. П., Середі О. П., Фасолько Т. С., Бенері В. Є., Яловській О. О., Врочинській Л. В. та іншим. Їх діяльність була різноплановою: вони вивчали історію становлення Кременецького педагогічного училища та розвивали його.

Мета статті – дослідити діяльність Кременецького педагогічного училища у 1969–1970 навчальних роках.

Кременець вважається одним із першоджерел і центром зародження, становлення та розвитку вищої школи не лише у Волинському краї, а й на теренах всієї Західної України. 12 квітня 1940 р. було започатковано Кременецький державний учительський інститут. Саме тоді розпочалася підготовка кадрів виключно для системи народної освіти, тобто вчителів для всіх рівнів загальноосвітньої школи, а згодом і для дошкільної освіти. У 1950 р. учительський інститут реорганізовано в педагогічний. Випуск фахівців складав від 90 до 240 чоловік на стаціонарі та від 100 до 360 – на заочній формі навчання. У 1969 р. педагогічний інститут було переведено до Тернополя, де сьогодні він функціонує у статусі Національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Результати історико-педагогічних досліджень дозволяють стверджувати, що важливими були перші кроки новоствореного навчального закладу. Всього, на той час невеликий, колектив мобілізував усі зусилля для того, щоб заклад почав повноцінно функціонувати, готувати висококваліфікованих фахівців для системи народної освіти [4, с. 206]. Вже у 1969–1970 рр. педагогічне училище було забезпечене викладацькими кадрами для проведення занять на перших курсах відділу праці та креслення та дошкільного виховання. Навчально-педагогічну роботу в училищі вели директор Редько В. С. та заступник директора з навчальної роботи Мануїлов В. М. В училищі працювали разом із працівниками адміністрації 19 штатних викладачів.

Результати аналізу архівних матеріалів засвідчують, що у зв'язку з появою в 1970–1971 рр. другого курсу в училищі зростає контингент учнів і штатних викладачів. Крім штатних викладачів, протягом навчального року працювало 4 сумісники, а саме: викладач німецької мови школи-інтернату Зелінська А. М., викладач німецької мови середньої школи Масюк О. С., викладач трудового навчання Нечай С. Т., викладач музики Шумської музшколи по класу фотрєпіано Байківська Л. С. Наявність в училищі сумісників пояснюється малою кількістю академгодин внаслідок того, що училище мало тільки один курс [1, с. 16–18].

Протягом 1969–1971 рр. було налагоджено відповідні зв'язки з кафедрами Тернопільського педінституту та Інституту удосконалення кваліфікації вчителів. У листопаді-грудні 1969 року разом з Тернопільським Інститутом удосконалення кваліфікації вчителів було проведено на базі педучилища двотижневі курси підвищення кваліфікації вчителів трудового навчання 5–8 класів. Всього на курсах навчалось 60 чол. Заняття з загальнопедагогічних питань та питань спецтехнологій проводили викладачі училища Радчук С. П., Тарнавський І. С., Шевчишин М. Ф., Птушинський Л. С., Мінчук П. П.

Проаналізувавши архівні дані, ми можемо стверджувати, що станом на 1 вересня 1969 року контингент учнів училища характеризувався такими показниками:

Відділи	1 курс	Разом
Дошкільне виховання	60	60
Праці та креслення	120	120
Всього студентів в училищі	180	180

Дирекція, класні керівники та громадські організації у звітному навчальному році проводили значну роботу з метою попередження відсіву учнів і збереження контингенту. Навчальна частина і викладачі приділяли велику увагу проведенню додаткових занять і консультацій для учнів 1 курсу, були розроблені графіки проведення практичних занять, домашніх завдань, графіки роботи гуртків художньої самодіяльності, предметних гуртків, спортивних секцій, навчальних практик, рівномірно було визначено участь учнів у різноманітній позааудиторній роботі.

На початку 1969–1970 рр. розпочалася робота з підготовки до прийому учнів. З цією метою були здійснені такі заходи:

- написано статті в 12 районних газетах Тернопільської та Хмельницької областей про училище;
- виготовлено плакат про Кременецьке педучилище та його спеціальності, який розповсюджений в школах Тернопільської, Рівненської, Хмельницької та інших областей;
- з 12 липня 1970 р. працювали підготовчі курси для вступу в училище, на яких навчались 250 абітурієнтів – випускників сільських шкіл.

Попередні дані про набір свідчать про те, що 1970 р. були конкурси на всіх відділах. Станом на 8 липня цього року на 210 місць подано 460 заяв, в тому числі на відділ дошкільного виховання 244 (при плані набору 120 чол.), на відділ підготовки вчителів праці і креслення 216 (при плані набору 90 чол.). Слід відмітити, що більшість випускників (понад 95%) – випускники сільських шкіл.

Випуск фахівців за роками

Рік	Дошкільне виховання		Відділ праці
	денна форма	заочна форма	
1972	59		
1973	120		116
1974	123		86
1975	116		89
1976	116		88
1977	91		115
1978	114		119
1979	123		85
1980	95		87
1981	147		91
1982	224		60
1983	178		60
1984	154	195	57
1985	266	169	59
1986	208	217	55
1987	214	232	58
1988	286	201	69
1989	374	183	64

1990	352	174	44
1991	453	162	87

Результати дослідження наукових джерел вказують на те, що професійна підготовка дошкільних працівників педагогічного училища здійснювалась за такими основними напрямками: теоретична підготовка, метою якої було розширення наукового і теоретичного кругозору учнів, навчання учнів основам наук, набуття практичних умінь і навичок роботи з дітьми. Ця робота здійснювалась на уроках української та російської мов та літератур, математики, біології, історії, співів, малювання та ін. [1, с. 35]. Метою підготовки до громадської роботи було навчити учнів навикам агітаційно-масової і пропагандистської роботи, ознайомити з методами і формами цієї роботи. Це здійснювалось під час участі в комсомольській і профспілковій роботі, в позакласній роботі училища.

Викладачі училища на своїх уроках підкреслювали важливість педагогічної професії, розкривали роль радянського вчителя у вихованні підростаючого покоління, проводили бесіди про педагогічну майстерність вихователя, про його особисті та морально-політичні якості. Значне місце в професійній підготовці учнів дошкільного відділу мало проведення навчальної практики в майстернях та практичні роботи на навчально-дослідній ділянці. У процесі практики в майстернях (викладачі Орлова Л. Г., Шевчишин М. Ф.) учні знайомилися з фізичними, механічними і технологічними властивостями паперу, картону, тканини та інших матеріалів, вивчали прийоми їх обробки. Вони вчилися користуватись кресленням, примірювали малюнки та ескізи, розробляли технології виготовлення простіших об'єктів і обладнання дитячих садків, вчилися планувати процеси виготовлення виробу [2, с. 38].

У процесі практичного навчання в майстерні викладачі приділяли значну увагу ознайомленню учнів із практичними методами виготовлення іграшок і посібників для дошкільного закладу, вчили організувати ляльковий та тінювий театри в дитячому садку і виготовляти все необхідне обладнання та іграшки для цих театрів. Усі учні на підсумкових заняттях виявляли ґрунтовні уміння виготовлення іграшок з пап'є-маше, паперу, картону (рахунковий матеріал, ялинкові іграшки, маски звірів, карнавальні маски та інше).

Навчальна практика на навчально-дослідній ділянці ставила за мету ознайомлення учнів із декоративними рослинами, овочевими рослинами та квітами, що необхідно під час здійснення трудового виховання дітей у дошкільному закладі, під час ознайомлення дітей із природою, проведення екскурсій у сад, парк, зелене господарство, колгосп.

Аналіз архівних джерел вказує, що у 1969–1970 рр. дирекція та циклові комісії велику увагу приділяли організації самостійної роботи студентів, особливо велике значення мала їх участь у роботі предметних гуртків. В училищі працювало 10 предметних гуртків: з іноземної мови, математичний, технічного моделювання і художнього конструювання, образотворчого мистецтва, хімічний, фізичний, співочий. Учні, які працювали в предметних гуртках, засвоювали додаткову цікаву літературу, набували навичок проведення експериментальних досліджень, поглиблювали знання з навчальних предметів, проводили цікаві вечори.

Провідну роль в організації навчально-виховної та методичної роботи в училищі відіграла педагогічна рада, яка вирішувала питання навчально-виховної та методичної роботи. За 1969–1970 рр. було проведено 8 засідань педради. Всі рішення заздалегідь готувалися комісіями. Педрада розглядала питання: «Про організацію Кременецького педучилища та завдання колективу на 1969–1970 н. р.», «Про організацію предметних комісій, кабінетів та гуртків», «Про обладнання навчальних майстерень та організацію навчально-виховної роботи в них», «Про роботу циклових комісій мови і літератури та математики», «Про роботу циклової комісії виробничо-технічних дисциплін», «Про виконання планів підвищення ідейно-політичного і фахового рівня викладачів» та інші [2, с. 43].

У педучилищі працювали 4 циклові комісії, а саме:

- 1) циклова комісія викладачів математики, фізики, хімії, креслення;
- 2) циклова комісія викладачів історії, мови та літератури, іноземної мови;
- 3) циклова комісія викладачів технічних дисциплін, яка об'єднувала столярну і слюсарну справу, технологію металів, практичне навчання в майстернях;
- 4) циклова комісія викладачів фізичного виховання, анатомії, фізіології та гігієни дитини, малювання, співів.

Робота циклових комісій планувалася на кожний семестр навчального року. У 1969–1970 рр. кожною цикловою комісією було проведено по 8 засідань, на яких розглядалися питання підвищення ідейно-теоретичного і методичного рівня уроків, лабораторно-практичних занять, семінарів, підвищення якості знань учнів, поєднання навчання і виховання під час занять та в позаурочний час. Також викладачами циклових комісій було написано ряд методичних розробок, наприклад: «Розв'язування найпростіших задач на екстремум», «Розвиток алгебраїчної символіки» (Кучерник Т. К.), «Методика опрацювання теми «Біном Ньютона»» (Шевчишин М. Ф.), «Робота з газетою на уроках англійської мови» (Ярмак Л. П.), «Використання наочності на уроках літератури» (Следзінська Л. А.), «Вивчення техніки ведення м'яча в баскетболі учнями першого року навчання» (Величко В. П.) [3, с. 16].

Слід відзначити, що недоліком методичної роботи Кременецького педагогічного училища було те, що викладачі мало здійснювали взаємовідвідування уроків з метою обміну досвідом роботи, недостатньо вивчався та узагальнювався досвід роботи кращих викладачів, вчителів шкіл, дошкільних закладів. В училищі тільки починали створювати методичний кабінет.

Відбувалось багато різноманітних заходів ідейно-політичного та естетичного виховання учнів в позашкільний час: працювали лекторії, проводилися політзаняття та виховні години, читацькі конференції, екскурсії, культпоходи, зустрічі з воїнами Радянської Армії. Політвиховні години в академгрупах мали професійну

спрямованість. Готуючи і проводячи під керівництвом класного керівника політвиховні години в своїх групах, учні набували досвіду проведення відповідної виховної роботи у школі і дитячому садку.

Результати історико-педагогічних досліджень вказують на те, що для виховних годин обирались такі теми: «Наука спростовує релігійні чудеса», «Чи може людина, що байдуже відноситься до своєї роботи, бути повноцінним громадянином Вітчизни», «Ленін – друг, товариш, людина», «Мій любий учитель». Могутнім засобом ідейно-політичного виховання учнів було ознайомлення із життям і діяльністю В. І. Леніна. Особливо велика робота проводилася в училищі у зв'язку з підготовкою до відзначення 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. При училищі згідно з розробленою тематикою систематично проводилися Ленінські читання, які супроводжувалися демонструванням кінофільмів, виступами учнів із власними віршами. Важливого значення відігравали також складання учнями Ленінського заліку, під час якого вони вивчали біографію В. І. Леніна [1, с. 50].

Значна увага приділялася естетичному вихованню учнів. Важливу роль в цьому відігравали гуртки художньої самодіяльності, які були організовані у вересні 1969 р. Активно протягом року працював хорівий колектив училища, який нараховував 70 чоловік. У репертуарі загальноучилищного хору (керівник Кир'ячук І. О.) були пісні радянських та зарубіжних композиторів, народні пісні, наприклад: «Вечірня пісня» Моцарта, «Садок вишневий коло хати» Степового, «Пісня про Леніна» Холмінова.

Таким чином, вся політико-виховна та культурно-масова робота Кременецького педучилища проводилася відповідно до єдиного плану роботи педучилища. Її метою була гідна зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Наведені приклади свідчать про те, що політико-виховна та культурно-масова робота постійно знаходилася в полі зору дирекції та громадських організацій училища. Доказом є той факт, що протягом навчального року в училищі не було грубих порушень трудової дисципліни, більшість учнів відвідували заняття систематично (96 %), добре поводити себе в громадських місцях міста. Незважаючи на це в проведенні ідейно-виховної роботи в училищі знаходимо ряд недоліків. На жаль, ще мали місце дрібні порушення дисципліни та правил внутрішнього розпорядку в гуртожитках, частина учнів пропускали заняття. Комсомольська організація училища недостатньо проводила індивідуальну роботу з учнями, мало впливала на їх життя і побут учнів [1, с. 54].

В архівних матеріалах зазначено, що навчально-матеріальна база училища була розміщена в 4-х будинках. Основним приміщенням закладу був навчальний корпус – колишній ліцей з костьолюмом, пам'ятник архітектури, побудований в 1731–1743 рр. Загальна площа приміщення цього комплексу разом з костьолюмом 6552 м. кв. Крім основного корпусу, педучилище мало ще 3 будинки, в 2-х із них розміщені слюсарна і столярна майстерні, а в 3-му кабінети та лабораторії. Загальна площа всіх навчальних приміщень – 6426 м. кв. В навчальних корпусах було 98 кімнат, з них 20 кімнат, в яких могли навчатися одноразово 30–40 учні, тобто одна група. Решта кімнат малі за площею, в них проводилися заняття підгрупами та індивідуальні заняття з музики [3, с. 46].

Отже аналіз роботи Кременецького педагогічного училища 1969–1970 рр. дає змогу порівняти становлення його матеріально-технічної бази, кадрового складу, методичної роботи та інших елементів у перший рік діяльності та сьогодні.

Подальші дослідження потребують більш ґрунтовного викладу інформації про роботу педучилища за весь період його функціонування.

Список використаної літератури

1. Звіт Кременецького педагогічного училища про роботу у 1969–1970 навчальному році // Державний архів Тернопільської області. – ф. № 1241. – Оп. 1. – Спр. 2. ДАТО. – Ф. № 1241.
2. Звіт Кременецького педагогічного училища про роботу у 1970-1971 навчальному році // Державний архів Тернопільської області. – ф. № 1251. – Оп. 1. – Спр. 2. ДАТО. – Ф. № 1251.
3. Статистичні звіти педучилищ по області (Кременець) // Державний архів Тернопільської області. – ф. № 1335. – Оп. 1. – Спр. 2. ДАТО. – Ф. № 1335.
4. Фасолько Т. Основні напрями діяльності циклової комісії психолого-педагогічній дисципліні у Кременецькому педагогічному училищі / Т. Фасолько // Вища педагогічна освіта в Кременці 1940–1990. – 2012. – С. 206–209.

РОЗДІЛ II. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ТА ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ У
МІЖВОЄНИЙ ПЕРІОД ХХСТ. (ДО 125-ї РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ СЕМЕНА ЖУКА)

УДК 94(477

Баланда Віта,
студентка 11-Н групи
Науковий керівник:
д. і. н., доцент Скакальська І.Б

КОРПУС КОЛИШНЬОГО ЄЗУІТСЬКОГО КОЛЕГІУМУ КОГПА ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА:
АРХІТЕКТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ СИЛУЕТ НА ФОНІ ЕПОХ

Дослідження присвячене історії однієї із найвеличніших будівель Кременця. У статті прослідковується величність архітектурної споруди єзуїтського колегіуму для багатьох поколінь краян. Окреслено освітню місію навчальних закладів, які функціонували у приміщеннях.

Ключові слова: єзуїтський колегіум, Волинська гімназія / ліцей, освіта, Кременецький ліцей, навчальний корпус.

The research is devoted to the history of one of the most magnificent buildings of Kremenets. In the article analyzes the great role of architectural building of the Jesuit collegium for many generations of the compatriots is analyzed. It is outlined the educational mission of educational institutions that functioned in the premises. The author makes acquainted with the commemoration of prominent persons, memorial tables which are located on the walls of the building.

Key words: Jesuit collegium, Volyn gymnasium / lyceum, education, Kremenets Lyceum, educational building.

Серед величних будівель Кременця привертає увагу єзуїтський колегіум, у стінах якого зараз функціонує Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка. Кременецький єзуїтський колегіум має давню та цікаву історію й пережив не одне перетворення.

Історіографія цієї проблеми є різнобічною. Окремі монографії висвітлюють функціонування у корпусах колегіуму, того чи іншого навчального закладу, зокрема, С. Коляденко [1]. Є також статті, присвячені засновнику Волинської гімназії Т. Чацькому [2] тощо.

Мета дослідження – висвітлити історію будівництва та функціонування одного з корпусів академії. Завдання: проаналізувати будівництво та задум єзуїтів; описати функціонування корпусу у період Волинської гімназії (ліцею); показати зміни у функціонуванні споруди у ХХ ст. та ХХІ ст.

Вперше монахи єзуїтського ордену з'явилися у Кременці у 1702 році на запрошення місцевого старости князя Януша-Антонія Вишневецького. Спочатку це була невеличка місія Львівського колегіуму, до якої входило лише кілька монахів. Відомо, що місцева влада вирішила передати єзуїтським ченцям греко-католицький храм Св. Духа, що розташовувався на ринковій площі. Ці дії викликали шалений спротив місцевого населення, проте заворушення були придушені. У 1712 році єзуїти переходять у підпорядкування Луцького колегіуму, а через три роки – Острозького [3].

Архітектурний комплекс складається з костелу, двох навчальних корпусів і чернечих келій, які дуже вдало поєднані між собою і природно виглядають як єдине ціле. Єзуїти присвятили костел засновнику ордену Ігнатію Лойолі та Станіславу Костці. У колегіумі велась підготовка вчителів для єзуїтських шкіл. При ньому також діяли два конвікти. Будівлі споруджені за проектом архітекторів Павла Гіжицького та Паоло Фонтани у 1731–1743 рр. у стилі пізнього бароко. Будівництво велося за активної фінансової та адміністративної підтримки братів Корибут-Вишневецьких Януша Антонія (1678–1741) та Михайла Сервація (1680–1744). Причому останній з братів, хоч і не побачив всієї прекрасної досконалості закінченого творіння, вважався фундатором цього навчального закладу, подарувавши йому (крім 154 911 флоринів коштів на будівництво) на правах вотчини свої маєтки Окнини і Руду Шляхетську [4].

Зауважимо, що усередині обох корпусів коридори і кімнати йшли трьома лініями. Північний корпус мав цокольний ярус, під яким були підвали та два наземні поверхи, а південний – тільки два наземні яруси [5, с. 128].

Першу школу в Кременці єзуїти відкрили у 1712 році, а у 1740 році навчальний заклад було перетворено на повну нижчу школу. Розвиток навчального процесу був настільки стрімким, що вже у 1750 році, ще до завершення будівництва нового комплексу, було відкрито колегіум, з тих пір тут можна було отримати середню освіту [3].

Однак булла папи Климента XIV про розпуск і заборону єзуїтів від 1773 року поставила Колегіум Кременця за межею існування. У приміщеннях колегіуму в 1787 році розмістилися повітове училище, архів і канцелярія, а також парафіяльний притч костелу Святого Духа й аптека [4].

Варто зазначити, що князь Януш Сангушко, тодішній кременецький староста, у 1787 році добудував до східного крила південного корпусу двохповерховий будиночок, у якому розмістив так звані верхню й нижню в'язниці для шляхти. У першій третині ХІХ ст., коли в'язниця знаходилася вже в іншому місті, цю споруду далі називали Шляхетською вежею [5, с. 128].

Після переходу Волині у російське підданство 29 липня 1805 року Олександр I підписав Статут Волинської гімназії. «Життя» навчального корпусу продовжувалося. У приміщеннях колегіуму працювала Кременецька гімназія /ліцей.

Тадеуш Чацький ще задовго перед відкриттям Волинської гімназії у Кременці наполегливо старався підготувати для школи вчителів, які б відповідали вимогам її засновників. Це стало пріоритетним завданням, хоч віднайти найкращих педагогів і привабити їх до Кременця було нелегкою справою. По-перше, потрібно було умовити їх переїхати у провінційне містечко, а по-друге, створити відповідні умови. Інспектор у цих справах часто був змушений виконувати дуже високі вимоги вчителів. Тому для запрошення найкращих із них він намагався здобувати значні фінансові засоби. На жаль, не мав великого вибору на території Російської імперії, і тому змушений був конкурувати з іншими освітніми центрами [6].

Для реалізації навчального процесу творці Волинської гімназії спочатку запланували тільки дев'ятнадцять педагогів, серед яких, крім директора школи, мало бути дев'ять так званих «старших» учителів – з високою платнею і десять «молодших» – із дещо нижчою оплатою. Передбачувалося також трудовлаштування бібліотекаря та капелана для навчання католицької релігії. Таку сітку вчителів також передбачував «Закон для Волинської гімназії», що був додатком до указу царя Олександра I про утворення школи. З часом разом з розширенням програми навчання та збільшенням кількості учнів Чацький і Коллонтай плекали надії на систематичне збільшення вчительських кадрів [6, с. 44].

Зрозуміло, навчальний заклад мав би забезпечувати своїх працівників житлом. Тому службові квартири містилися переважно в корпусах колишнього колегіуму. Наприклад, увесь перший поверх східної лінії займала квартира директора, а другий – префекта, на другому поверсі головної лінії жили вчителі [5, с. 133]. Як бачимо, навчальний корпус ще виконував житла квартир для педагогів та адміністрації.

За задумом головного фундатора Тадеуша Чацького, гімназія повинна була перетворитись у навчальний заклад університетського рівня «Волинські Афіни». З матеріально-технічної точки зору завдяки чималим коштам благодійників мала відмінну комплектацію. Окрасою навчального закладу була бібліотека, яка нараховувала 24 379 праць у 34 378-ми томах. Це була найбільша і найбагатша на території Правобережної України бібліотека. Чацький придбав для неї книгозбірню короля Станіслава Августа з численними стародруками та іншими рідкісними виданнями.

Щоб пристосувати єзуїтські будівлі до потреб навчального закладу нового типу, Т. Чацький почав перебудовувати їх. Для реалізації своїх задумів він запросив варшавського архітектора Якуба Кубіцького і будівничого з м. Вишневеця Браєра. Проте перебудували лише бібліотеку, а на решту не вистачило коштів [5, с. 129].

Навчальний заклад мав велику бібліотеку, ботанічний сад, астрономічну обсерваторію, метеорологічну станцію і фізичний, зоологічний, мінералогічний і нумізматичний кабінети. У 1810 році при гімназії організували друкарню. Деякий час її орендував Алоїз Осінський, а в 1818-му придбав відомий варшавський видавець Натан Глюксемберг. За два десятиліття з друкарні вийшло більше 140 назв видань.

У 1819 році гімназію було реорганізовано в ліцей, який являв собою освітній заклад вищого типу. Навчання тут тривало десять років, а випускники могли отримати статус дійсного студента, і навіть кандидата наук. В першій третині XIX століття ліцей був відомий як найбільший заклад світської освіти на Правобережній Україні. Тадеуш Чацький заснував Волинську гімназію, зробив із Кременця місто-школу й у цих Волинських Афінах практично зосередив розумове та культурне життя Волинської, Подільської, а до 1818 року також і Київської губернії [3].

Вся праця зі створення елітного навчального закладу пішла прахом після провалу польського повстання 1831 року, яке підтримала більша частина викладацького складу та учнів – ліцей був закритий в 1833-му, а його безцінні фонди стали основою новоствореного Київського університету святого Володимира [2].

Колішній єзуїтський колегіум пустував недовго, і вже через чотири роки в куплені за двісті тисяч навчальні корпуси офіційно в'їхала Волинська духовна семінарія з послушниками, яка раніше розміщувалася в місті Ганнополі. Окрім зручних приміщень, їй дісталася велика частина колишнього Кременецького ліцею [4].

Проіснувавши під цим дахом до 1902 року, семінарія поступилася місцем Волинському Віталіївському Єпархіальному жіночому училищу, сто сорок вихованок якого вивчали всі ті ж предмети, що викладалися і в Колегіумі з тією лише різницею, що чоловічі механіку, фехтування та їзду верхи замінили більш жіночими, такими як спів, дидактика і ручна праця [4].

27 травня 1920 року після встановлення контролю Польщі над волинськими землями в стіни єзуїтського колегіуму повернувся оновлений Кременецький ліцей, що поселив під своїм покровом цілу низку освітніх установ: семикласну і сільськогосподарську школи; гімназію Т. Чацького, що стала родоначальницею природного та гуманітарного ліцеїв; вчительські гімназію та ліцей; ремісничі школи і курси в розташованих поруч селах. Як і його однойменний попередник він став культурним центром краю, адже тут, крім іншого, діяли самодіяльний театр, оркестр, фотостудія [5].

У структурі Кременецького ліцею важливе місце посідали сільськогосподарські навчальні заклади. Волинь була аграрним регіоном, де провідну роль відігравало сільське господарство. Щоправда, рівень агрокультури тут залишався низьким, домінували застарілі методи обробітку землі. На селі гостро постала проблема кваліфікованих кадрів. Тому одним з актуальних завдань, які ставила перед собою воеводська адміністрація в справі піднесення волинського шкільництва, стало поширення фахової освіти серед селян. Ця роль покладалася на навчальні заклади, які повинні готувати фахівців сільськогосподарських

спеціальностей. Успішне функціонування Кременецького ліцею і його структурних підрозділів забезпечувалося значним економічним потенціалом закладу. Господарство ліцею складалося з лісових володінь, земельних угідь та промислових підприємств. Ліцей перебував на повному самофінансуванні [7, с. 64–69]. Всі ці прибутки дозволяли підтримувати в належному стані будівлю колишнього єзуїтського колегіуму та розпочати будівництво нового корпусу.

Важливе місце в науковій роботі Кременецького ліцею займав Волинський науково-дослідний інститут, заснований у червні 1938 р. До роботи в ньому, окрім місцевих науковців, запрошено представників провідних польських академічних установ. Очолив інституцію проф. С. Кульчицький. Діяльність інституту зосереджувалася в гуманістичній, етнографічній, фізико-географічній, господарській та економічній секціях [8, с. 85–88]. Як бачимо, ліцей здійснював різнобічну діяльність.

Друга світова війна почалася для Волині із входження радянських військ. Вже 12 квітня 1940 року в будівлях колегіуму був створений Кременецький державний учительський інститут, відновлений у 1944-му після трьох років німецької окупації. Збільшення кількості студентів стало причиною його переведення до Тернополя (1969) і створення нині діючого національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка [5].

У давніх же корпусах єзуїтів розмістилося Кременецьке педагогічне училище, яке через два десятиліття змінило вивіску на коледж (1991). 26 липня 2002 року тут був утворений Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Шевченка, нині Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка.

Будівлі єзуїтського колегіуму цікаві й тим, що на їх стінах розташовані меморіальні таблиці, як своєрідна історична пам'ять. Зокрема, меморіальна таблиця на честь Тадеуша Чацького, що знаходиться при вході в читальний зал академії. У самому корпусі розташована меморіальна таблиця на честь Гуго Коллонтая (нині зал ім. Гуго Коллонтая (спочатку ораторіум єзуїтського колегіуму, згодом навчальна кімната четвертого класу гімназії). Також меморіальна таблиця присвячена обом видатним діячам, на якій зазначається: «Тадеушу Чацькому, Гугові Коллонтаю засновникам Волинської гімназії в Кременці». Вони слугують яскравим нагадуванням про людей, які зробили вагомий внесок в розвиток навчального закладу.

До корпусу колишнього єзуїтського колегіуму належить і собор Преображення Господнього, в якому прихожанами є місцеві жителі. Це Тернопільсько-Буцацька єпархія УПЦ КП.

Також у стінах корпусу діє редакція газети академії «ЗАМОК». Газета – це спільнота людей: тих, про кого вона пише, тих, хто її творить, і тих, хто її читає. Основний творець «Замку» – колектив навчального закладу, діяльність якого дає життя газеті, як змістом її матеріалів, так і за фактом її існування.

Хід історії знову втрутився у долю колишнього єзуїтського колегіуму, тому на його фасаді знову змінилась вивіска. А вже 6 березня 2012 року 43-тя сесія Тернопільської обласної ради п'ятого скликання прийняла рішення щодо зміни типу та перейменування Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка в Кременецьку обласну гуманітарно-педагогічну академію ім. Тараса Шевченка. 18 листопада 2014 року – день реєстрації Статуту академії – став відправною точкою нового етапу в історичному поступі нашої альма-матер – у статусі гуманітарно-педагогічної академії [9].

Отже, історія будівництва та функціонування однієї з будівель академії є досить тривалою. Корпус у різні періоди функціонував як освітня установа, але з різними статусами та назвами і зберігся до сьогодні. Також колишній єзуїтський колегіум цінується не лише як архітектурна пам'ятка, яка приваблює туристів, але як структура, що має давню освітню традицію, яка є історією КОГПА ім. Тараса Шевченка.

Список використаної літератури

1. Коляденко С. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX–30-ті рр. XX ст.) / С. Коляденко. – Житомир, 2003. – 136 с.
2. Даниляк П. Г. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні / П. Г. Даниляк // Український історичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 51–66.
3. Бречко Р. Кременець. Єзуїтський колегіум [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://rbrechko.livejournal.com/96735.html>.
4. Шовчко В. Кременецький ліцей (колегіум) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://zabytki.in.ua/uk/1211/kremenetskii-litsei-kolegium>
5. Собчук В. Соціокультурна топографія міста Кременця першої третини XIX ст. / В. Собчук // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець, 2009. – С. 123–151.
6. Шмит А. Кременецький ліцей як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX століття / А. Шмит. – Кременець, 2012. – 235 с.
7. Крамар Ю. Кременецький ліцей у структурі навчальних закладів Другої Речі Посполитої / Ю. Крамар // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2016 – С. 64–69.
8. Оболончик Н. Волинський науковий інститут при Кременецькому ліцеї (1938–1940 рр.) / Н. Оболончик // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 2002. – Вип. 7. – С. 85–88.
9. Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kogpi.edu.te.ua>

РОЛЬ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ 20–30 РР. ХХ СТ. В ІСТОРІЇ КРАЮ

У статті автор висвітлюється роль Кременецького ліцею як осередку науки та краєзнавчої роботи в житті міжвоєнної Кременеччини. Стилю охарактеризовано освітні напрями діяльності у поширенні краєзнавчих знань серед молоді.

Ключові слова: *ліцей, краєзнавство, історія, край, екскурсії.*

In the article the role of the Kremenets Lyceum, as the center of science and local ethnographic work, in the life of the interwar Kremenets district is highlighted. The educational directions of activity in dissemination of local ethnographic knowledge among young people are briefly described.

Key words: *lyceum, regional ethnography, history, region, excursions.*

Складовою наукового життя краю є краєзнавчий рух, який всебічно сприяє дослідженню та вивченню історії рідної землі. Історико-краєзнавчі дослідження зумовлені процесами національно-культурного відродження і в незалежній Україні набули незворотного характеру та супроводжуються зростанням інтересу як до минулого України, її окремих регіонів, так і до навчальних закладів міжвоєнної Волині, зокрема Кременецького ліцею 20–30 рр. ХХ ст. Адже факти і знання, які здобуваються в рамках краєзнавства, можуть стати надбанням «великої науки», якщо будуть їй потрібні, насамперед у руслі осмислення загального і часткового в історичному процесі. Особливо актуальними постають ці завдання, коли мова йде про осередки, що вплинули не лише на історію окремого міста, а й цілого регіону.

До вивчення історії Кременецького ліцею 20–30 рр. ХХ ст. зверталось багато дослідників, серед яких С. Коляденко, Н. Оболончик, І. Скакальська, Г. Чернихівський та ряд інших.

Автор поставив за мету дослідити місце та роль Кременецького ліцею як важливого осередку освіти та науки у процесі поживлення історико-краєзнавчих досліджень.

На початку 20-х рр. ХХ ст., коли Кременець опинився в складі Польщі, на основі указу Ю. Пілсудського в старовинних спорудах Кременецького колеґіуму з'явився комплексний навчальний заклад, який отримав назву Кременецький ліцей. Новостворений навчальний заклад, прикриваючись високими гаслами та ідеями, був своєрідним ідеологічним центром щодо здійснення політики Польщі, яка зводилася до намагання якнайтісніше інтегрувати регіон у Другу Річ Посполиту. Через шкільництво польський уряд намагався якнайшвидше колонізувати край. Як свідчить один із таємних документів, ті завдання, які ставились перед ліцеєм, у тому числі й перед гімназією, (а це перш за все ополячення молодого покоління), не завжди виконувались. Цитуємо: «Персонал ліцею не бере участі у колонізаторській праці й житті суто польських громадських організацій, а куратор часто паралізує їх діяльність на території Кременецького повіту... Значна частина маєтку ліцею орендується або керується непольським елементом. Це стосується працевлаштування у ліцеї» [5, с. 170]. Отож, упродовж своєї діяльності ліцей активно працював у напрямку відродження минулої слави Кременця.

З огляду на поліфункціональність, до складу ліцею увійшли такі структурні підрозділи, як: загальноосвітня гімназія і ліцей ім. Т. Чацького, педагогічне училище ім. Ю. Словацького з підготовчою школою, лісо- і сільськогосподарський ліцей, кооперативна гімназія, середня семикласна торгівельна школа, школа садівництва і городництва (Лідихів) з відділом у Білій Криниці, математично-природнича школа, школа теслярів і механіків (Вишневець), нижча школа стародавнього промислу при меблевій фабриці (Смига), народні університети (Михайлівка, Ружин), дитячі садки (Біла Криниця і Смига), інтернати (Кременець – чоловічий і жіночий; Біла Криниця – чоловічий; Михайлівка та Ружин), Науковий Волинський інститут, вакаційні осередки (музичне, малярське, дискусійне), музей Кременецької землі ім. В. Бессера (Кременець) [1, с. 87–88]. Навчальний заклад претендував на вагоме місце в соціально-економічному і культурному розвитку Волинського регіону.

Формування освітньої мережі ліцею розпочалося в січні 1921 р., коли на підставі рішення Міністерства віросповідань і народної освіти було відкрито його першу освітню установу – учительську семінарію для забезпечення учительськими фахівцями міських і сільських шкіл воеводства.

При Кременецькому ліцеї існували також спеціалізовані навчальні заклади, так звані народні університети, слухачами яких була сільська молодь переважно польської та української національності віком від 18 до 26 років. Народним університетам відводилася важлива ідеологічна роль у формуванні лояльного ставлення місцевих українців до Польської держави. Перший народний університет на Волині розпочав свою діяльність у 1932 р. в с. Михайлівка Дубенського повіту, його директором стала Галина Юршова [3, с. 110]. Слухачами були 17 осіб – 7 поляків і 10 українців. Для них народних університетів організовувались екскурсії до Білокриниці, Кременця, Почаєва, Вишнівця.

У 1937 р. при ліцеї з'явився ще один структурний підрозділ – Музей Кременецької землі ім. В. Бессера, що був покликаний сприяти збереженню історичної пам'яті минулого краю. Важливу роль у культурно-освітньому житті всієї Волині відіграла наукова бібліотека Кременецького ліцею, створена в 1924 р. як окрема структурна одиниця, що не залежала від бібліотек шкіл ліцею. Знаходилася бібліотека в головному корпусі ліцею, директором з 1928 до 1939 р. був Мечислав Забружний. При музеї та бібліотеці ліцею збиралися матеріали, пов'язані з ліцеєм першої третини ХІХ ст., а також із діяльністю його засновників. Її напрацювання з початку 1932

року вилилися у видання часопису «Життя Кременецького ліцею», редактором якого став учитель польської мови та літератури Казимір Грошинський [1, с. 91].

Крім того, з 1933 року в ліцеї друкувався учнівський місячник «Наш небокрай», що виходив регулярно (10 номерів за рік), а у 1937 році випускники ліцею почали видавати свій місячник «Дорога праці».

Ще одним новаторським закладом освіти на теренах Волині, що відігравав значну роль у вихованні еліти краю, популяризації його минулого, була гімназія ім. Т. Чацького, відкрита у квітні 1922 р. Вона входила в структуру Кременецького ліцею і являла собою середній навчальний заклад, який забезпечував підготовку учнів 3–8 класів. Досить розвинутою була екскурсійна діяльність гімназії, насамперед була спрямована на вивчення і пізнання історії та географії свого краю, поширення краєзнавчих ідей серед молоді. З цією метою у 1923 р. був організований краєзнавчий гурток ім. В. Бессера. Гуртківці працювали над підготовкою рефератів, дослідженням краєзнавчих матеріалів, збором експонатів для виставок, організацією екскурсій та ін. Зокрема, для гімназистів кожного класу систематично організовувалися екскурсії. У 1929 р. учні 1-го класу відвідали Почаїв, 2-го – Остріг, 3-го – Почаїв – Підкамінь, 4-го – Замостя, 5-го – Вільно, 7-го – околиці Кременця, а 8-го – Львів – Краків – Закопане [2, с. 207]. Графік екскурсій гімназії ім. Т. Чацького на 1937–1938 н. р. передбачав, наприклад, поїздки за маршрутом: Кременець – Львів – Дрогобич – Борислав – Стрий – Станіслав – Ворохта – Галич. Інший маршрут – Збараж – Олесько – Броди [5, с. 170]. Під керівництвом Ф. Мончака учні знайомилися з народними промислами, вивчали архітектуру міста і його околиць, нагромаджували матеріал для відкриття регіонального музею у Кременці.

Керівництво ліцею проводило також роботу зі створення виховних закладів. Важливою ланкою цього процесу було функціонування низки гуртків, діяльність яких мала забезпечити позакласну роботу учнів і сприяти зацікавленню історією свого краю. При Кременецькому ліцеї діяли музичний гурток у Кременці, художній гурток у Вишнівці, фотогурток у Кременці, музичний гурток у Смізі. У 1930 р. в Кременці з'явилося фотографічне товариство та фотоательє, організоване учнями ліцею. Протягом двох років товариство влаштувало кілька фотографічних виставок у Варшаві, Познані, Кременці. Остання була постійно діючою, а її експонати змінювалися кожних три тижні. Фотографії, зроблені учнями, увійшли до альбому видів Кременця та книгу «Кременець». У 30-х роках 30–60 відсотків всіх фотографічних робіт, котрі посилалися з Польщі на міжнародні виставки, належали кременчанам [3, с. 91].

У червні 1934 р. в гімназії почало працювати молодіжне об'єднання під назвою «Учнівський гурток». До нього ввійшло 60 учнів гімназії, керівництво здійснював директор гімназії К. Кочлер. Робота гуртківців полягала у проведенні різноманітних виставок, творчих вечорів, концертів та екскурсій. Важливою ланкою цього процесу було функціонування низки гуртків, діяльність яких мала забезпечити позакласну роботу учнів.

Як свідчать спогади православного священика, одного з випускників гімназії ім. Чацького О. Роміла Богданця («Маленька історична екскурсія»), життя гімназиста було різноманітним, багато відбувалося зустрічей із цікавими людьми [5, с. 171].

Логічним продовженням розпочатої краєзнавчої роботи стало створення при Кременецькому ліцеї Волинського наукового інституту, під час з'їзду представників польських наукових товариств та університетів 5–6 червня 1938 року. Програми цілі інституту виклала М. Данилевич на організаційному засіданні під промовистою назвою «Науковий заповіт давнього Кременецького ліцею». Це свідчило про намагання відродити наукову славу Волинського ліцею і продовжити її в новому закладі. До роботи в ньому, окрім місцевих науковців, запрошено представників провідних польських академічних установ. Очолив інституцію професор С. Кульчицький. Діяльність інституту зосереджувалася в гуманістичній, етнографічній, фізико-географічній, господарській та економічній секціях [4, с. 85–88].

Журнал «*Nasz Widnokrasc*» був першим виданням, вийшов у світ з друкарні ліцею з 1925–1936 рр. В ньому публікувались статті про гімназію. Окремо велася хроніка Кременецького ліцею, де фіксувалися практично всі події з життя закладу, його учнів та викладачів.

Крім того, Кременецький ліцей мав свій шкільний театр, організований акторкою, вчителем-методистом історії культури Ізою Куницькою. Перша постановка п'єси Станіслава Виспянського «Листопадова ніч», присвячена століттю польського повстання 1830–1831 рр., відбулася у 1930 році. Декорації були виконані учнями ліцею під керівництвом вчителя малювання Владіслава Галімського. Відомо, що у 1931 році в цьому театрі були поставлені п'єса «Марія» Антонія Малчевського (випускник ліцею), трагедія «Рада грецьких послів» Яна Кохановського з нагоди 400-річчя з дня народження цього польського драматурга.

Місцем проведення театральних вистав, концертів, зібрань та урочистостей у Кременецькому ліцеї була велика Колонна зала, побудована ще в часи існування давнього ліцею, за архітектурою схожа до бібліотечного залу Королівського Замку у Варшаві. Саме тут у кінці грудня відбувалися щорічні зібрання викладачів та працівників ліцею, урочисті збори з нагоди закінчення навчального року, театральні вистави, концерти. У грудні 1931 року була організована Комісія дискусійних вечорів, на засідання якої приїздили науковці з Варшави, Кракова, Вільна.

Об'єктом постійної уваги викладачів ліцею було підвищення культури мови. Для цього до програм введені заняття з дикції та поглибленого вивчення літературних творів. Крім того, в ліцеї, як вже зазначалося вище, навчалось багато дітей української національності, для яких читався курс української мови (викладач Борис Веселовський).

Треба підкреслити, що важливим доповненням до навчально-виховної та наукової роботи, яку проводив Кременецький ліцей, були різні форми позашкільного дозвілля учнів. У ліцеї діяли краєзнавче товариство, (об'єднувало аматорів туристичного руху 68 осіб), літературний гурток (204 члени). В той же час, варто пам'ятати, що доступ українців до ліцею був обмежений, про що свідчить офіційна статистика за 1931 р., згідно з

якою у Волинському краї нараховувалося 74 % неграмотних. А в 1934 р. 33 % дітей шкільного віку не відвідували школи [6, с. 122].

Таким чином, можна стверджувати, що Кременецький ліцей, з одного боку, відіграв важливу роль у вивченні історії і культури кременецької землі, мав значний вплив на соціально-політичні симпатії чи антипатії місцевого населення, а з іншого – сприяв залученню місцевої молоді до традицій польської освіти та культури, її поступовій інтеграції до польського культурного простору. Діяльність Кременецького ліцею стала органічною складовою політичного і культурного життя Волині 20–30 рр. ХХ ст. Якщо аналізувати наукову та виховну роботу ліцею, то перед нами постає могутній пласт духовної та матеріальної спадщини нашого народу в контексті світового культурного досвіду. Аналіз досвіду, набутого істориками в контексті оновлення соціально-економічного та культурно-освітнього життя Волині, відкриває нові можливості для активізації науково-пошукової роботи з позицій правди і доказовості, осмислення багатьох реалій сьогодення життя.

Список використаної літератури

1. Коляденко С. М. Кременецький ліцей у системі освіти Волині (XIX–30-ті рр. ХХ ст.): монографія / С. М. Коляденко. – Житомир : Житомирський держ. пед. ун-тет, 2003 р. – 136 с.
2. Легкун О. Організація навчально-виховного процесу в гімназії ім. Т. Чацького Кременецького ліцею (1920–1939) / О. Легкун // Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст. / Збірник наукових праць. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2009. – С. 202–207.
3. Оболончик Н. Кременецький ліцей – культурно-освітній осередок Волині 20–30-их років ХХ століття / Н. Оболончик // Місто Кременець в історії освіти, науки і культури / Збірник матеріалів. – Кременець : Кременецький обласний ком. пед. коледж ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – С. 109–113.
4. Оболончик Н. Волинський науковий інститут при кременецькому ліцеї (1938–1940 рр.) / Н. Оболончик // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 2002. – Вип. 7. – С. 85–88.
5. Скакальська І. Формування інтелігенції краю в навчальних закладах Кременеччини першої половини ХХ ст. / І. Скакальська // Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині ХХ ст. / Збірник наукових праць. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2009. – С. 160–172.
6. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. Чернихівський. – Кременець, 1999. – 320 с.

УДК 94(477)

Молінська Богдана,
студентка 11-ї групи
Науковий керівник:
д. і. н., доцент Скакальська І.Б.

СЕМЕН ЖУК: ПОГЛЯД КРИЗЬ СТОЛІТТЯ НА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті проаналізовано громадсько-політичну діяльність Семена Жука кризь призму сьогодення. Визначено роль С. Жука у формуванні національного світогляду волинян та створення духовних підвалин майбутньої незалежної України.

Підкреслено важливість використання досвіду громадської роботи та боротьби за права земляків відомого краянину у наш час. На основі інтегративного підходу показано роль національної еліти у цивілізаційному поступі волинян.

Ключові слова: Семен Жук, Волинь, національний рух, просвітянська діяльність, політика.

The article analyzed the socio-political activities of Semen Zhuk through the present prism. The role of S. Zhuk in the formation of the national outlook of the Volyn people and the creation of the spiritual foundations of the future independent Ukraine is mentioned.

The importance of using the experience of public work and the struggle for the rights of fellow countrymen of the well-known compatriot in our time is emphasized. On the basis of the integrative approach, the role of the national elite in the civilized gait of the Volyn people is shown.

Key words: Semen Zhuk, Volyn, national movement, enlightenment activity, politics.

На сучасному етапі розвитку історичної науки важливим є вивчення історичних постатей, які зробили великий внесок у процес державотворення. Для сьогодення це є актуальна проблема, оскільки складно знайти у наш час таких безкорисливих діячів, які боролися за ідею, за інтереси своїх земляків. Про міжвоєнний період ХХ ст. на території Західної Волині розповідає біографію її яскравого представника – Семена Жука, що працював у різних сферах.

Перші відомості в роки незалежності України про Семена Жука містяться у газетних публікаціях Г. Чернихівського [1], Л. Следзінської [2]. Дослідженням життєпису С. Жука займався І. Скакальська [2], зокрема присвятивши діячеві монографію «Громадсько-політична діяльність Семена Жука» [3].

Метою дослідження є аналіз життєдіяльності Семена Жука кризь призму сучасності.

Семена Жука відносимо до інтелігентів міжвоєнного часу, що змінював світ, у якому жив і боровся за своє місце у ньому. Його сучасник др. Блага А. у статті «Криза інтелігенції» змальовує інтелектуальних представників

тогочасного суспільства так: «Інтелігенцією називають суспільну верству, що складалась вгорі кожного стану й класу з людей «душевної праці», «інтелектуалів», освічених, вихованих, творців духа в культурі, господарстві й політиці, які творять, утримують, посилюють, розповсюджують і найбільше споживають духовні скарби суспільства. Завсіди поповняють суспільну атмосферу новими духовними елементами, зв'язують суспільство в одну цілість, одну душевну систему, що спирається на знання, мораль, справедливість, порядок; організують його й дають йому провід» [3].

Семен Жук – це людина свого краю і свого часу, представник української еліти. Він не спостерігач, а борець, активний діяч, який через освіту, політичні органи, публіцистику, культуру прагнув розвинути самосвідомість земляків, пробудити їх національну гордість. Враховуючи пасивність волинян у громадських справах, Семен Жук був змушений докладати чимало зусиль, щоб земляки долучались до суспільних справ, до захисту власних інтересів.

Семен Антонович Жук – громадського-політичний діяч та представник української еліти Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. – народився 16 травня 1893 року в селі Боложівка колишнього Крем'янецького повіту Волинського губернії, нині Шумського району у заможній родині (тоді край був у складі Російської імперії). Освіту спочатку здобував у парафіяльній школі. У 1908 року поступив до Волинської Свято-Федорівської церковно-вчительської гімназії в Дермані, яку закінчив 1911 року. Далі працював учителем в одній із шкіл Староконстянтинівського, а пізніше у Рівненського повіту [5, с. 182].

Про юнацькі роки Семена залишилось небагато інформативних «слідів». Вищу освіту здобував у Києві в кооперативному інституті в 1916–1918, (на жаль, немає свідчень чи завершив його). Саме під час навчання в цьому інституті Жук захопився громадською роботою. Неодноразово був присутній на зібраннях студентів щодо питань освіти та дозвілля [3, с. 14].

Українська національна революція застала С. Жука в Києві. З перших днів він брав активну участь у визвольних змаганнях. Ця сторінка з біографії знаного краянину мало вивчена.

Після поразки революції Семен Жук повертається на Волинь, де й починає шлях громадського діяча та політика. З 1918–1919 років працює вчителем Вищої початкової школи в Острозі. Ще є факт, що у своєму рідному селі Боложівка призначений був псаломщиком, але посада йому не подобалася і уже в 1926 році він зрікся її. Згодом починає співпрацю з товариством «Просвіта». Можна сказати, що саме він доклав найбільше зусиль для розвитку товариства.

Наведемо приклад, як він піклувався про молоде покоління. У 1923 році у товаристві було створено літературний гурток, керувати яким зголосився Жук. Він прагнув прищепити молоді любов до рідної мови, культури, звичаїв та традицій. Його програма передбачала виховання молодих людей на таких вічних цінностях, як віра, мораль, пробудження потреби в самоосвіті та самовихованні [3, с. 14–15].

У сучасній Україні постає проблема піднесення національної свідомості. У її вирішенні може допомогти досвід просвітителів минулого. Можна було б створити щось схоже до літературних гуртків Волині першої половини ХХ століття.

Семен Жук довгий час був заступником Голови Ради товариства «Просвіти». Він запровадив обмін культурними надбаннями з іншими товариствами Волині і не тільки. Часто бував на Загальних зборах «Просвіти» у Львові і звіди привозив нові ідеї щодо діяльності товариства [3, с. 15].

Ще одним вагомим досвідом «Просвіти» стало створення читалень. Їх головно метою було поширити національне піднесення та рівень культури серед населення Волині. Автором ідеї знову був Семен Антонович. Він особисто контролював їх роботу. Підкреслимо, що читальні «Просвіти» відігравали велику роль у формуванні національної свідомості народу. Виникла потреба створити нову посаду – інспектора, який буде стежити за роботою читалень. І як не дивно, на цю посаду обрали Семена Жука. Це була дуже клопітка і виснажлива праця. Як інструктор, Семен Жук на своєму велосипеді об'їхав всі села повіту (понад 200 сіл), де організував читальні «Просвіти». Зокрема, є свідчення жителів с. Підлісці Кременецького району про те, як Семен Жук організував читальню [3, с. 15–16].

Семен Антонович неодноразово займався фінансовими справами «Просвіти». Майже на кожному засіданні він звітував про витрати і надходження коштів. Ще одним феноменом було те, що у товариство надходили мінімальні кошти, але це не заважало Жуку створити спеціальний комітет із благодійності [3, с. 17].

Семен Жук певний час був бібліотекаром Товариства. Він усіма способами намагався збагатити фонд «Просвіти» українськими книгами.

Ще одна сторінка діяльності Жука – політична і парламентська праця. Семен Антонович був лідером УРСР на Волині, від цієї партії його обрали послом до польського сейму в 1928 році. Відкриття польського парламенту було призначено на 27 березня. Коли почалося засідання із зали пролунали вигуки С. Жука і Л. Бачинського: «Геть вибори з насильством! Дайте нам свободу, яка належить багатьом народам!». Поліція швидко знайшла та схопила Бачинського та Жука, їх було арештовано. Згодом, за клопотанням українських послів, їх звільнили. Повернувшись до парламенту, Жук продовжив агітацію щодо надання громадянських прав українському народу. Про те, що С. Жук, будучи послом, неодноразово проводив зустрічі із виборцями і добре був проінформований про їх становище та проблеми, свідчить така його пропозиція, внесена ним на розгляд парламенту, звільнити на деякий час від податків селян у волостях Бірки, Вишнівець і Шумськ Кременецького повіту, які потерпіли від градової бурі та надати їм матеріальну допомогу.

Парламентська робота С. Жука була недовгою. Президент Польщі передчасно закрити сесію сейму. Але Жук планував взяти участь у наступних виборах. Польська влада, як могла, перешкоджала цьому. Почався збір інформації про антипольську діяльність Семена Жука. Невдовзі його було заарештовано та засуджено на два роки [5, с. 183].

Політична діяльність і національну свідомість Жука може бути прикладом для нашої еліти. Хочеться щоб політичні діячі сучасної України виявляли свій патріотизм не лише ошатною вишиванкою чи прапорцем України на автомобілі, а й вчинками та діями, усіяко доводячи, що український народ має право на високий рівень життя.

Вагому роль в економічному житті Волині відіграла кооперація. Таку назву мала форма організації економічної діяльності людей й організацій для спільного досягнення загальних цілей або задоволення господарських потреб. Семен Жук брав активну участь у цьому процесі. Він та інші політичні діячі розуміли, що українська кооперація є одним із шляхів здобуття політичних прав українців.

Після звільнення С. Жука із в'язниці перед діячами Кременеччини постало питання, як дати йому роботу, адже Семен Антонович був позбавлений громадських прав і не міг влаштуватися ні в яку установу. Тут допоміг Статут Почаївського українського банку: правління банку призначило головним директором С. Жука [6, с. 558].

Ставши директором банку, Жук зіткнувся із багатьма проблемами. У 1934 році польський уряд затвердив Кооперативний закон, яким силою відірвано волинську кооперацію від її центру у Львові та наказав перейти під контроль польської кооперації. Це викликало великий протест в українських кооператорів, однак він виявився безрезультатним [3, с. 30].

Займаючись кооперативною діяльністю, С. Жук постійно порушував питання, які мали економічний характер. Разом із однодумцями розробив програму поживлення господарського життя краю. Він постійно підкреслював, що піднесення рівня життя освіти призведе до зменшення політичних і національних конфліктів між владою та українцями.

Знову проведемо паралель із сьогоденням. Під час агітації перед виборами усі обіцяють «захмарне життя», якого простому народові не потрібно. Тому, хочеться, щоб політики, прийшовши до влади, звертались до вирішення елементарних проблем народу, а не будували «повітряні замки»!

З огляду на важливість відродження сучасного села є важливим досвід кооперативної праці С. Жука. Зазначимо, що зараз Україні починається активний процес створення кооперативів у селах. Тому важливо розглянути кооперативну роботу Семена Жука. До речі, перебування Семена Жука в Почаєві вплинуло на те, що це місто стало центром не лише кооперативного об'єднання, але і культурно-освітнім центром Волині. При банку діяв аматорський гурток культурно-освітнього товариства у Почаєві. Жук всіляко сприяв діяльності гуртка, зокрема, замовляв костюми для акторів у Львівській «Просвіті». Усі вистави проводилися в приміщенні банку [3, с. 31].

С. Жук не обділяв увагою й діяльність сільських читалень. На кошти банку, у якому працював, замовляв книги для них. Він намагався сприяти підвищенню свідомості в українців, а вже потім виступити разом проти польського поневолення.

Семен Антонович намагався захистити громадські дії своїх земляків. Він під час виступів заявляв, що польська економічна політика ніколи не приведе до правильного розвитку суспільства [5, с. 183].

Важливо нагадати, що Семен Жук був публіцистом. Ідеї із публікацій Жука є актуальними для сьогодення. У праці «Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври», де головною проблемою є українізація церкви, йдеться те, що Лаврі треба наблизитися до оточення, пізнати мову і культуру українського народу і не цуратися його. Хіба не актуально для сьогодення?

Стаття С. Жука «Шевченко – поет національного відродження» ще раз нагадує, наскільки Кобзар мав і має великий вплив на українців, що саме з його творів можна черпати національні ідеї.

У ході дослідження ми звернули увагу на те, у який складний час жив С. Жук: колоніальна політика польської влади, полонізація, переслідування української еліти. У наш час маємо війну на Сході України та зовнішнього ворога. Саме тому я переконана, що особистість Семена Жука має надихати воїнів сьогодні.

Семен Жук – людина з великої літери, борець свого часу. У наш час його ідеї могли б стати провідниками молодих, натхнених, українських політиків. Модерній Україні бракує таких людей, як Семен Антонович Жук. Звичайно, у сучасній політичній системі є дійсно патріоти своєї держави, але їм не вистачає завзятості та цілеспрямованості. Хочеться щоб політики і депутати спрямовували свої сили у правильне русло. Діяльність Семена Жука є доказом того, щоб стати гідним захисником своєї держави, потрібно всебічно розвиватися. Для того, щоб постійно підтримувати національний дух, слід звертатися до діяльності таких громадсько-політичних наставників, як Семен Жук.

Важливо також пропагувати діяльність С. Жука у сучасному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Чернихівський Г. Усе віддав для одної ідеї... / Г. Чернихівський // Свобода. – 1996. – 16 січня.
2. Антонюк-Следзінська Л. Моя Україно – червона калина, журба журавлина, надія єдина... / Л. Антонюк-Следзінська // Діалог. – 1998. – 14 листопада.
3. Скакальська І. Українська історична біографістика : забуте і невідоме/ І. Скакальська. – Ч. 2. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 182–184.
4. Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука / І. Скакальська. – Кременець, 2006. – 160 с.
5. Скакальська І. Історія України в особах : волинські сторінки міжвоєнного періоду ХХ ст. / І. Скакальська. – Київ. – КНТ, 2017. – С. 13–35
6. Україна між двома світовими війнами. Українські землі під Польщею // Енциклопедія Українознавства. Заг. частина. – Т. 2. – К., 1995. – С. 558.

УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ТА ЖИТТЯ ВОЛИНЯН ЗА БАЧЕННЯМ ВАСИЛЯ КАРХУТА У ПОВІСТІ «ПОЛУМ'ЯНИЙ ВИХОР»

У статті проаналізовано автобіографічні матеріали лікаря, громадсько-політичного діяча Василя Кархута у повісті «Полум'яний вихор». Окреслено основні риси, діяльність української інтелігенції у міжвоєнний період ХХ ст. на Волині. Розкрито життя і побут волинян.

Ключові слова: Василь Кархут, інтелігенція, освіта, Кременеччина, Волинь.

In the article the autobiographical materials of a doctor, public and political figure Vasyl Karhut are analyzed. The main features, activities of the Ukrainian intelligentsia in the interwar period of the twentieth century on Volyn are outlined. The life, manners and customs of Volyn people are pointed out.

Key words: Vasyl Karhut, intelligentsia, education, Kremenets district, Volyn.

У міжвоєнний період ХХ ст. чітко окресленою соціальною групою постає волинська інтелігенція з притаманними їй характерними рисами, які вдало підмічені в автобіографічній повісті «Полум'яний вихор». У наш час важливо знати особливості її життя і діяльності, щоб запозичити позитивні моменти для сьогодення, оскільки сучасна українська еліта не завжди відповідає тим високим стандартам.

Розгляд наукових праць із досліджуваного питання показав відсутність робіт, у яких би ретельно досліджувалась визначена проблема. Про діяльність Кархута зустрічаємо інформацію у монографії Ірини Скакальської [1]. Окремі відомості про Василя Кархута містяться у публікації Петра Мазура [2]. Також у своєму дослідженні про відомих людей краю про нього писав Гаврило Черняхівський [3]. Дослідниця В. Доброчинська у праці «Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921–1939)» окреслює діяльність еліти [4]. Важливим джерелом нашої розвідки є автобіографічна повість Василя Кархута [5].

Метою статті є дослідження особливих рис української інтелігенції та життя волинян за повістю Василя Кархута «Полум'яний вихор». Для цього ставляться такі наукові завдання: проаналізувати зібрані матеріали із книги, що розкривають діяльність української інтелігенції та особливості життя волинян; показати вплив інтелігенції на формування свідомості українців; ознайомити сучасників із відомими діячами краю через призму поглядів Василя Кархута.

Беззаперечно, ХХ ст. – складний і багато в чому суперечливий період в історії української провідної верстви. У 1918–1920 рр. територія Західної Волині переходила від одного завойовника до іншого. За Ризьким миром 1921 р., Волинь була штучно поділена: східна частина її території відійшла до УСРР, а західна була включена до складу Польської Республіки. На теренах Західної Волині було створено Волинське воєводство з центром у Луцьку. Протягом першої половини ХХ ст. українська інтелігенція була єдиним рушієм національно-визвольного руху, творцем національної культури на Волині. Одним з її представників є знаний у народі лікар-фітотерапевт, письменник, громадський діяч Василь Кархут. Він описав своє та життя земляків в автобіографічній повісті «Полум'яний вихор».

У цей час до нечисленної власне української інтелігенції належали представники буржуазії, вчителі, лікарі, митці, священики. Вони ставали лідерами політичних партій, громадських об'єднань, носіями ідей національного відродження та створення суверенної української держави. Саме цій еліті, вдалося пробудити національну свідомість народу.

Василь Кархут (1905–1980 рр.) народився в селі Марківці Товмацького району (нині Тисменський район) Івано-Франківської області в родині греко-католицького священика [6]. У 1934–1939 рр. він проживав у місті Кременець, нинішньої Тернопільської області. Джерела вказують різні дати переселення лікаря зі Львова до Кременця. Більшість авторів зазначає, що Василь Кархут прибув у Кременець 1 липня 1934 р. У Кременці Василь Кархут поселився для проживання в помешканні Олександра Глуква по вулиці Шумській, 21, біля самого підніжжя Замкової гори, а медичну практику розпочав в офісі по вул. Горній, 26. Лише восени 1938 р. він закінчив будувати власний двоповерховий будинок, який стоїть під горою Воловицею, у мальовничій місцині, звідки увесь Кременець як на долоні [2]. У повісті «Полум'яний вихор» читаємо про це так: що «на розкішному закутку, на схилі Золотовиці, затишку від вітрів, скерований на південь, звідкіля ціле місто, мов амфітеатр, розпочав Гордій свою будову...» [5, с. 84]. Як розповідали старші кременечани, тут все було у зразковому стані: сад, квітник, гарно прибрані й обліплені кімнати. Не судилося лікарю довго прожити у власному будинку. 15 червня 1939 р. поляки неблагонадійного лікаря виселили з Кременця у Берестечко. У вересні, коли польській владі не вдалося вдруге помістити його до Берези-Картузкої, оскільки німецькі літаки розбомбили Луцьку тюрму, Василь Кархут ще ненадовго повернувся у Кременець і привіз від батьків дружину з донечкою [2].

Зараз у будинку Василя Кархута розміщений лабораторний корпус державного закладу «Кременецька районна санітарно-епідеміологічна станція» МОЗ України та Кременецький ДІАЗ [2].

У Кременці Василь Кархут написав і видав декілька книжок. Однією з них є автобіографічна повість «Полум'яний вихор», де себе автор зобразив в образі лікаря Гордія, від якого ведеться розповідь. На сторінках книги зустрічаємося з кременечанами, їхніми проблемами щодо кооперативу: «загальні збори кооперативу, внутрішня боротьба між просвітянським напрямком і тим, що хоче будувати нове життя. Просвітянство загирило

справу кооперативу! Було велике майно – розкрави крамарі, був товар – розборгували, а тепер треба рятувати те, що дається рятувати, – бодай саму інституцію...» [5, с. 9]. В уривку бачимо активну громадську позицію Василя Кархута. Саме він головував на зборах.

Зокрема, у повісті можемо ознайомитися з діяльністю громадсько-політичного діяча, письменника Романа Бжеського. Автор подає його опис «на налитому обличчі сибарита – ховзькі очі. Розумні й егоїстичні. Стулені, сутулуваті плечі людини, що любить собою виповнювати простір, усюди втискаючись. Оце він, місцевий провідник, що виховує молодих!» [5, с. 10]. На початку 1920 р. Бжеський опинився у Кременці. На центральній вулиці міста Кременця він відкриває книгарню від «Просвіти». Активна громадсько-політична діяльність Романа Бжеського була перервана арештом та ув'язненням у Березі-Картузській у 1934–1939 рр. [6, с. 5]. Також бачимо, що у книзі автор не дуже доброзичливо ставиться до Романа Бжеського.

Відомого в краї бандуриста Костя Місевича та його дружину Кархут теж згадує на сторінках книги [5, с. 10]. Він був членом Української Центральної Ради, урядником Міністерства залізниць Української Держави, сотником армії УНР, головою Українського товариства пасічників Галичини, бандуристом, педагогом, майстром бандур.

У повісті постає постать Бориса Козубського, громадсько-політичного діяча, адвоката, посла до польського сейму. Про нього пише так: «лисий, круглий череп, бараболькою ніс, витрішкуваті в окулярах очі; уся постать якась округла, символ просвітянщини – без граней» [5, с. 10]

У 1920–1930-х рр. Козубський працює адвокатом у м. Кременці. Просвітяни обрали його своїм головою. Він бере участь у створенні читалень «Просвіти». У 1922 р. обраний послом до польського сейму та став одним з організаторів Українського парламентського клубу.

Довелось за свою діяльність побувати і в Березі-Картузській, куди потрапили Борис і Юрій Козубські, батько та син. Звідти вдалося звільнитися, але подальша доля Козубського була трагічною. У серпні 1948 р. його заарештували, звинувативши в антирадянській пропаганді. У жовтні цього ж року військовий трибунал засудив 62-річного Козубського до 25 років мордовських таборів. У тих таборах він помер у 1953 р. [6, с. 18–19].

Цікаво прочитати у творі про таких відомих краян, як письменниця Марія Цимбалюк (Нечепурна) та її брат Льоня Цимбалюк (Цимбал) [5, с. 22], родина Черкавських «з якою Гордій не встиг знайти спільних інтересів» [5, с. 22, 83], письменник-казкар Сергій Даушков [5, с. 30], малює-поет Іван Тарасович, директор української гімназії Міляшкевич (Челяшевич), фотограф Мусій Скакальський. Саме ці люди були місцевою інтелігенцією.

На Волині молодий лікар зблизька бачить життя, побут та настрої різних верств кременчан. Йому мліють руки від щоденної виснажливої праці, а ще важче дивитися на зрусифіковане, а тепер ополячуване місто Кременець, яке називають Волинськими Афінами.

Важливим елементом побуту родини Бжеських, описаних у повісті, є розмальовані орнаментом вишивки стіни. Так, будинок Бжеських мав полтавський стиль, з шестикутними одвірками, які були розмальовані українською вишивкою і полтавським рослинним узором. Родина мала багато український книжок [5, с. 34]. Як різке протиставлення побуту волинян по вулицях міста були розташовані жидівські будинки, що «згорбилися галасливою, смердючою, старозаконною юрбою...» [5, с. 17].

Зразком українських традицій у творі є сім'я Черкасенків (Черкавські), які «навіть у важкі дні уміють зберегти гідність еліти...» [5, с. 83].

Василь Кархут заглиблюється в історію цього краю й доходить висновку, що основним видом його діяльності мусить стати «боротьба з окупантами до останньої краплі крові!» [5, с. 29]. Нищівно, зате справедливо картає він колонізаторські акції поляків на Волині [2]. Вустами старої жінки Кархут засуджує польську політику осадництва на Волині. «От зустрінуть у шинку п'ять-шість осадників одного нашого дядька. Боже, які хоробрі! І зараз до нього придираються. Часом і морду поб'ють так, наче б шинок був лише для них» [5, с. 56].

Водночас Кархут боровся за українську мову, бо, незважаючи на політичне становище, мова між людьми має залишатися національною, але під натиском влади все змінюється не в кращу сторону. [5, с. 13]. Остеронь В. Кархут не пройшов повз Березу Картузку: «це пекло на землі, яке створила держава своїм меншинам, що поважились думати інакше, як правлячі кола, що задумали боронитися перед польською сваволею» [5, с. 18–19].

Про Березу Картузку пише спогади В. Макар, зокрема, він зазначає, що в'язнів не мали за людей. На четвертий, п'ятий день кожний із в'язнів отримував свій номер. Ці номери заміняли їхні прізвища. Особистий номер пришивали на плечах (великий номер) і також на лівому рамені (малий номер). Ті, хто перебував довше отримували вище порядкове число, а тим, хто менше, давали менше порядкове число [7, с. 25–26].

Не можемо залишити поза увагою внесок волинської інтелігенції у розвиток освіти, а саме діяльність Кременецької приватної української гімназії. Головною постаттю у збереженні гімназії був С. Міляшкевич [5, с. 57–66]. Гімназія була під загрозою закриття, тому довелося до її порятунку залучати містян. «Рятуймо гімназію! – це гасло, що збило їх тут всіх українців...» [5, с. 57]. Для підтримки гімназії найдієвіший був проект Юрія Горденка – «притягнути до праці інтелігентну молодь, колишніх вихованців гімназії і селянство. Допомогу гімназії розвинути організованою сіткою по повіті...» [5, с. 62]. Спільними зусиллями всіх небайдужих українців вдалося зберегти і підняти гімназію на вищий щабель впродовж одного року. Але з наступного року польська влада зліквідувала і закрила навчальний заклад [5, с. 77].

Отже, проаналізувавши зібрані матеріали, ми дійшли висновку, що праця «Полум'яний вихор» містить велику кількість історичного матеріалу. При цьому відомості, які подає Василь Кархут є суб'єктивними, також вони не завжди підтверджені джерелами, але можуть розглядатися як мемуаристика.

Перебування волинських земель у складі Другої Речі Посполитої сповнене постійною боротьбою українського населення за збереження і розвиток рідної мови, освіти, культури. Намагаючись ополячити населення, польські власті починають офіційний наступ на українську інтелігенцію. Заборонялися державні

школи, товариства тощо. Потрібна була кропітка робота численних громадських діячів Волині, щоб отримати дозвіл приватно заснувати навчальні заклади, театри, бібліотеки – усе те, що ставало центрами пасивного опору ополяченню. Широко використовувалися для цього трибуни польського сейму і сенату. Досить активну участь у діяльності політичних та громадських організацій брала інтелігенція, ревниво відстоюючи за їх допомогою права українців. Саме завдяки діяльності інтелігенції Волині населення краю не втратило почуття національної ідентичності й могло протистояти польським впливам.

Внесок української інтелігенції відігравав провідну роль у формуванні свідомості українців. Незважаючи на важке тогочасне становище, яке описане у повісті, українська інтелігенція зберегла національний дух. Кожна постать, яка оживає у повісті, відіграла важливу роль у громадсько-політичному, мистецькому житті волинян. На західноукраїнських землях втілені ті самі риси боротьби українців за свою свободу і незалежність, які описав Василь Кархут у своїй повісті «Полум'яний вихор».

Можна стверджувати, що потенціал подальшої розробки даної проблеми ще не вичерпана.

Список використаної літератури

1. Скакальська І. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921–1939 рр. : монографія / І. Скакальська. – Тернопіль : Астон, 2013. – 406 с.
2. Мазур П. Волинські дороги Василя Кархута / П. Мазур // Культура. – 2013.
3. Чернихівський Г. І. Портрети пером : статті, есе, рецензії / Г. І. Чернихівський – Кременець. – Тернопіль, 2001. – 307 с.
4. Добровичинська В. Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921–1939) автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / В. Добровичинська. – Львів, 2006.
5. Кархут Василь Полум'яний вихор. – Івано-Франківськ: «Лілея». – 2003. – 128 с.
6. Скакальська І. Еліта Кременеччини міжвоєнного періоду ХХ ст. Краєзнавчий довідник / І. Скакальська. – 2012.
7. Макар Володимир Береза Картузька (Спомини з 1934–35 рр.) / Володимир Макар. – Торонто : «Гомін України», 1956.

УДК 94(477)

Ткачук Анна,
студентка 11-ї групи
Науковий керівник:
д. і. н., доцент Скакальська І.Б.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА З ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» КРЕМЕНЕЦЬКОГО ПОВІТУ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ.

У статті здійснено історіографічний огляд праць, які розкривають особливості діяльності товариства «Просвіта» Кременецького повіту у міжвоєнний період ХХ ст. Показано пріоритетні напрями досліджень наукової проблеми. Окреслено найважливіші джерела з історії Кременецької «Просвіти».

Ключові слова: історіографія, джерела, дослідження, «Просвіта», Кременецький повіт, Волинь.

The article gives the historiographical review of works, which reveal the peculiarities of the activity of the Prosvita society of the Kremenets district in the interwar period of the XX century. The research directions of the scientific problem are shown. The most important sources from the history of Kremenets' «Prosvita» are outlined.

Key words: historiography, sources, research, Prosvita, Kremenets district, Volyn.

Важливою частиною суспільного життя українців у міжвоєнній Волині ХХ ст. була діяльність товариства «Просвіти». Звернення до неї є актуальним, оскільки праця товариства є повчальною для сьогодення.

Для сучасного історієписання важливо систематизувати напрацювання з історії діяльності товариства «Просвіта» в міжвоєнний період ХХ ст. У зв'язку з тим, що 2018 рік на Кременеччині оголошений Роком товариства «Просвіта» (150-річчя діяльності). Порушена нами проблема має значну бібліографію, але в історіографічному аспекті Кременецька «Просвіта» перебуває на початковій стадії дослідження та систематизації матеріалу.

Мета статті – дослідити історіографію та джерела з історії товариства «Просвіта» Кременецького повіту у міжвоєнний період ХХ ст.

Товариство «Просвіта» як громадська організація була утворена 1868 у Львові з метою культурного розвитку, консолідації народної спільноти та піднесення національної свідомості українського народу. «Просвіта» поширила діяльність на всі українські землі (найпотужніші мережі були у Галичині, на Буковині, Поділлі, Київщині, Волині, у Закарпатській Україні). Створена організаційна структура (філії – читальні) в західноукраїнських землях підпорядковувалася Львівському товариству «Просвіта». На Волині «Просвіта» функціонувала до 1929 в Рівному, до 1932 р. – в Кременці, до 1934 – у Луцьку [5].

Особливе значення для сучасного розуміння просвітних процесів у міжвоєнний час мають численні публікації тернопільського дослідника професора Івана Зуляка. У його дослідженнях висвітлено внесок Товариства в загальноукраїнський національно-культурний процес, у якому «Просвіта» була рушійною силою

українського культурно-просвітницького руху [3]. Про взаємодію галицької та волинської «Просвіти» він пише у статті «Взаємини «Просвіти» Східної Галичини з Волинню у міжвоєнний період» [2].

Враховуючи здобутки у вивченні галицької «Просвіти», Борис Савчук написав працю про просвітницький рух на Волині від часів його виникнення до нового етапу розвитку в умовах незалежної України [7]. Ця книга висвітлює організаційні засади становлення волинської «Просвіти», напрями її діяльності, структуру організації та її людський потенціал.

Активною дослідницею просвітницького руху Волині є Мирослава Філіпович. Її основні праці: «Боротьба політичних течій у Луцькій повітовій «Просвіті» (1918–1935 рр.)» ; «Музично-драматична діяльність Луцької повітової «Просвіти» ; «Організаційна мережа товариства «Просвіта» у Луцькому повіті (1918–1932 рр.)» ; «Українсько-польські відносини на прикладі діяльності Луцької повітової «Просвіти» в 20–30-х рр. XX ст.». Вона окреслила риси організаційної діяльності товариства на Волині.

Низку статей із зазначеної тематики опублікував професор Микола Кучерепа. Так, у статті «Становлення та діяльність просвітянських організацій на Волині (1918–1939 рр.)», він зазначає, що на Волині просвітянський рух почав зароджуватися значно пізніше, на початку XX ст. На початку 1920-х років «Просвіти» в краї перебували на організаційній стадії й діяли з великою обережністю. Влада, з огляду на власні інтереси, заборонила поширювати діяльність товариства не лише на Польщу, але й на Волинь, де «Просвіта» не мала централізованої структури. Тут у повітах воєводства утворювалися самостійні просвітянські товариства з окремими статутами. Відповідні осередки діяли в Кременці, Дубно, Рівному, Луцьку, Горохові, Володимирі, Ковелі. Кожен із них заснував бібліотеки-читальні. До 1926 р. таких читалень у воєводстві було 600 [13, с. 62].

Проблематиці просвітянського руху присвячені дослідження Ірини Скакальської. Науковець у статті «Громадський потенціал української інтелігенції Західної Волині (1921–1939 рр.)» детально зупиняється на діяльності кременецьких просвітян, при цьому характеризуючи їх роль у розвитку громадських організацій [8].

Проаналізувавши статтю Ірини Скакальської «Пограниччя культур: «Просвіта» як оберіг національної культури українців (на прикладі Кременецького повіту)» ми дійшли висновку, що на Кременеччині у міжвоєнний період XX ст. пограниччя спостерігається у взаємовпливах українців і поляків. Просвітянська еліта Кременеччини розуміла, що потрібно налагоджувати співпрацю з іншими осередками товариства, а особливо з галицькими, які мали колосальний досвід громадської й просвітницької праці. Важливим кроком Кременецької «Просвіти» був вступ у члени Львівського товариства [10]. Авторка підкреслює важливі аспекти діяльності Кременецької «Просвіти». Зокрема, пише про те, що одним із успішних проєктів лідерів «Просвіти» був молодіжний рух, який за підтримки товариства розвивався та поширювався. Піклуючись про молоде покоління, його духовність, виховання, просвітянська еліта подає ініціативу тіснішої співпраці з молоддю. У 1923 р. при товаристві утворено літературно-спортивний гурток для юнаків і дівчат, згодом він був розділений на два. Просвітяни прагнули прищепити молоді любов до рідної мови, культури, звичаїв та традицій. Програма гуртка передбачала виховання молодих людей на таких вічних цінностях, як віра, мораль, пробудження потреби в самоосвіті та самовихованні. Товариство намагалось впливати на виховання підростаючого покоління в національному дусі. Співпрацювала «Просвіта» з школами та дошкільними закладами. Вона сприяла заснуванню молодіжних громадсько-політичних організацій, де згуртувалась патріотично спрямована українська молодь [10, с. 85].

Варто зазначити, що є окремі статті, наприклад Лілії Следзінської [1], монографії, у яких характеризується просвітянська праця окремих діячів. Наприклад, Семена Жука, Бориса Козубського, Михайла Черкавського, Аркадія Животка та інших [9].

Окремі аспекти мистецької діяльності просвітян Кременеччини у зазначений період висвітлені у публікації Оксани Легкун [4].

Молодіжному рухові при «Просвіті» приділена увага Юлії Тарнобір «Молоді просвітяни Кременеччини» [11].

Темою наукових інтересів здобувача Ірини Ткачук є діяльність «Просвіти» Кременецького повіту у міжвоєнний період. У її статті «Театрально-аматорська діяльність осередків Кременецької «Просвіти» (1919–1939 рр.)» розкривається мистецький потенціал просвітян, вплив їхньої діяльності на національну свідомість народу, важливість театральних постановок для піднесення культурного рівня селян [12].

Опрацювавши статтю дослідниці Лариси Понедельник «Волинська «Просвіта» в боротьбі за національне відродження» дізнались, що у 1921–1923 рр. Кременецька філія «Просвіти» змогла налагодити видання власної літератури. Першими видрукували брошуру «Книжка з Просвіти», «Альманах-Календар на 1923 р.», листівку «Через самоосвіту – до кращого життя», а також книжечки для дітей. Найціннішим надбанням цього видавництва став «Малий Кобзар» Т. Шевченка, який вийшов у 1922 р. у друкарні братів Юзефових у Кременці [6].

У той же час окремі дослідники характеризують діяльність «Просвіти» на Тернопільщині, і при цьому не приділяють уваги повітовим товариствам [14].

Важливою подією у 2009 році було проведення конференції на тему: «Просвіта» в національно-культурному житті українського народу» (до 140-річчя з часу заснування). Під час конференції були проголошені доповіді, у яких згадується Кременецька «Просвіта»: Зуляк І. «Організаційно-ідейні засади та культурно-просвітня діяльність товариства «Просвіта» в Західній Україні в міжвоєнний період» ; Кравчук Л. «Кременецька «Просвіта» в 20–30-х рр.» ; Сладковська Т. «Західно-українська інтелігенція як носій національної ідеї та культури у контексті діяльності просвіт Волині»; Скакальська І. «Історія Кременецької «Просвіти» в особах (20–30-ті роки XX ст.)». Будемо надіятись, що до 150-річчя «Просвіти» цьогоріч теж будуть проведені наукові заходи.

Необхідно зауважити, що зміст «Наукового вісника» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за 2016 рік присвячений дослідженню діяльності товариства «Просвіти». Окремі публікації

фрагментарно згадують Кременецьку «Просвіту» міжвоєнного періоду ХХ ст., наприклад, стаття М. Кучерепи «Становлення та діяльність просвітянських організацій на Волині (1918–1939 рр.)».

З історії діяльності Кременецької «Просвіти» до наукового вжитку введені численні архівні матеріали. Джерела знаходяться у Державному архіві Тернопільської та Волинської областей. Крім того, багато матеріалів, документів, фотографій, преси містяться у приміщенні сучасної «Просвіти» (вони зібрані Лілією Следзінською). Пізнавальними є інформаційні стенди, наприклад, приурочені Бережецькій «Просвіті» Кременецького повіту, журнал-альбом присвячений Борису Козубському тощо.

Заборона «Просвіти» – одна з найдраматичніших сторінок в історії культурно-просвітницького розвитку Західної Волині. Кременецький повітовий староста ще в 1925 р. здійснив спробу остаточно ліквідувати товариство, закрити всі читальні. Причиною закриття було те, що «Просвіта» згубно впливала на суспільство. У грудні 1927 р. знову подано низку донесень із критикою товариства, при цьому підкреслювалося, що ця справа не є новою, але вона затягнулась і на цей раз. Були й інші спроби, лише в 1932 р. вони увінчались успіхом, польська влада закрила товариство «Просвіта». Саме цією сумною подією на деякий час обривається діяльність Кременецької «Просвіти».

Отже, «Просвіта» була одним із чільних носіїв української національної ідеї для волинян. Її діяльність сприяла збільшенню кількості свідомих та освічених українців, які не сприймали польську національну політику. В атмосфері полікультурності Кременеччини просвітянам вдалося зберегти національну культуру, мову, історичну пам'ять. Товариство набуло чималого досвіду, який потрібно переосмислити й використати на сучасному етапі.

Кременецька «Просвіта» достатньо описана в літературі, хоча окремої монографії немає. На нашу думку, окремим напрямом наукового пошуку може бути розширення мережі членства, господарсько-економічний стан Кременецької «Просвіти», взаємовідносини товариства і церкви у міжвоєнний період ХХ ст. Нині маємо лише фрагментарні відомості щодо функціонування «Молодої Просвіти».

Список використаної літератури

1. Антонюк-Следзінська Л. Моя Україно – червона калина, журба журавлина, надія єдина... / Лілія Антонюк-Следзінська // Діалог. – 1998. – 14 листопада.
2. Зуляк І. Взаємини «Просвіти» Східної Галичини з Волинню у міжвоєнний період / І. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Сер. : Історія / голов. ред. проф. І. Зуляк. – Тернопіль : [ТНПУ], 2013. – Вип. 1 : у 2 ч. – Ч. 1. – С. 30–32.
3. Зуляк І. С. «Просвіта» і суспільно-політичний рух Західної України (1919–1939) / І. С. Зуляк. // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. ст. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2005. – Вип. 272. – С. 90–97.
4. Легкун О. Театрально-аматорська та музична діяльність Кременецької «Просвіти» у 1920–1942 роках / О. Легкун // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка / редкол. : М. Вашуленко, А. Вихрущ, Л. Вознюк [та ін.]. – Тернопіль : ТНПУ, 2008. – № 3. – С. 122–126.
5. Малюта О. В. «Просвіта (1868–1939)» [Електронний ресурс] / О. В. Малюта. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Prosvity_1868.
6. Понедельник Л. Волинська «Просвіта» в боротьбі за національне відродження [Електронний ресурс] / Л. Понедельник. – Режим доступу : <http://www.esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/9520/1/12.pdf>.
7. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 154 с.
8. Скакальська І. Громадський потенціал української інтелігенції Західної Волині (1921–1939 рр.) / І. Скакальська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 77–82.
9. Скакальська І. Історія України в особах : волинські сторінки міжвоєнного періоду ХХ ст. / І. Скакальська. – Київ. – КНТ, 2017. – 94 с.
10. Скакальська І. «Пограниччя культур : «Просвіта» як оберіг національної культури українців (приклад Кременецького повіту)». / І. Скакальська // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – № 3. – 2016. – С. 83–88.
11. Тарнобір Ю. Молоді просвітяни Крем'ячеччини / Ю. Тарнобір // «Молода Просвіта» Тернопільщини. – Тернопіль : Просвіта, 2006. – С. 43–50.
12. Ткачук І. Театрально-аматорська діяльність осередків Кременецької «Просвіти» (1919–1939 рр.) / І. Ткачук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія / [голов. ред. І. Зуляк; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. – Тернопіль : [ТНПУ], 2013. – Вип. 1, ч. 2. – С. 157–159.
13. Шістьдесят літ. 1868–1928. Ювілейний альманах Т-ва «Просвіта» у Львові. – Львів, 1927. – 292 с.
14. Ярема К. Від 1876-го до 2016-го : [тернопільська «Просвіта»] / К. Ярема // Слово Просвіти. – 2016. – 21–27 січ. (№ 3). – С. 4.

РОЗДІЛ III. ТВОРЧИСТЬ УЛАСА САМЧУКА І БОРИСА ХАРЧУКА: ХУДОЖНІЙ ЛІТОПИС ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 821.161.

Бакунець Ангеліна,
студентка 11-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Комінярська І.М.

УЛАС САМЧУК, АВЕНІР КОЛОМИЄЦЬ ТА ОЛЕКСА САЦЮК НА ЛІТЕРАТУРНІЙ КАРТІ
МІСТА ДУБНО

У статті досліджено літературний та дружній зв'язок між трьома відомими українськими письменниками в місті Дубно У. Самчуком, А. Коломийцем та О. Сацюком. Розглянуто літературну спадщину письменників. Доведено, що тематично-ідейні мотиви у творчості митців були спрямовані на утвердження української державності.

Ключові слова: Улас Самчук, Авенір Коломиєць, Олекса Сацюк, Дубно.

The article investigates the literary and friendly connection between the three well-known Ukrainian writers in Dubno, U. Samchuk, A. Kolomytsev and O. Satsyuk. Considered the literary heritage of writers. It was proved that thematic-ideological motives in the work of the artists were aimed at the establishment of Ukrainian statehood.

Key words: Ulas Samchuk, Avenir Kolomyets, Oleksa Satsyuk, Dubno.

Улас Самчук (1905–1987) – відомий український письменник в екзилі, прозаїк, публіцист та літературний критик.

Авенір Коломиєць (1905–1946) – український театральний режисер, журналіст, поет і прозаїк, укладач підручників із мови та літератури, редактор і видавець; художник та виготовлювач бандур. Був причетний до створення газети «Волинь».

Сацюк Олекса (1909–1960) – український письменник, прозаїк, драматург, перекладач, член ОУН родом з Волині.

Високохудожній доробок Уласа Самчука постійно перебуває в центрі уваги дослідників. Оглядові статті та аналітичні матеріали в післявоєнний період опублікували А. Власенко-Бойцун, В. Державін, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, О. Лятуринська, О. Тарнавський та ін. Першими самчукознавцями є М. Герц, М. Гон, Р. Гром'як, А. Живюк, М. Жулинський, С. Пінчук, Г. Чернихівський та ін. Дослідженню життя і творчості Гомера ХХ століття Уласа Самчука присвятили свої дисертації В. Бурлакова, В. Кизилова, І. Комінярська [2, с. 232], Ю. Мариненко, О. Пасічник [3, с. 175], О. Пастушенко, Н. Плетенчук, Н. Приймас, І. Руснак та інші. Особливо відзначаємо внесок у самчукознавство історика, літератора та краєзнавця з Кременця Гаврила Івановича Чернихівського. Однак літературна спадщина Уласа Самчука потребує більш детального вивчення.

Мета статті – дослідити окремі аспекти літературних зв'язків У. Самчука, А. Коломийця та О. Сацюка, їхні тематично-ідейні мотиви літературної спадщини.

Місто Дубно має магнетичну силу, яка притягує завжди творчих людей. Любов Пшенична, відповідальний секретар Дубенської організації Національної спілки письменників України, впевнена, що не лише мури дубенського замку кликали Уласа Самчука зачерпнути ковток свободи, адже у Дубні його чекали друзі. Цими друзями були: прозаїк Олекса Сацюк і поет, педагог, видавець і режисер Авенір Коломиєць. В окупованій Україні вони хотіли відродити Українську державу. Проте їхні задуми дуже швидко розсекретили фашисти, і цим самим план втілити задумане в реальність стало практично неможливо.

Доля «розкидала» їх по всьому світу, посилаючи безліч випробовувань. Але усі троє ніколи не забували про свій обов'язок – допомагати своєму народу, попри всі перешкоди. Їхня зустріч відбулася через 63 роки у Дубні. Цю зустріч не слід сприймати як реальну. Вона є образна та символічна, адже Улас Самчук, Олекса Сацюк та Авенір Коломиєць «зустрілися» на меморіальній дошці, яку відкрили на фасаді Дубенського міського будинку дітей та молоді.

Найвідоміша постать із трійки письменників-емігрантів – Улас Самчук. Письменник – уродженець села Дермань Дубенського повіту Волинської губернії (нині Здолбунівський район Рівненської області) та найкolorитніша постать з трійки письменників-емігрантів. Журналіст і публіцист, редактор, лауреат УММАН, член уряду УНР у вигнанні, член ОУП.

Керівником об'єднання українських письменників «Слово» був Улас Самчук, який ставив перед собою ціль: стати літописцем свого часу і свого народу. Попри всі перешкоди і випробування, йому це вдалося. Він був номінантом на здобуття Нобелівської премії у галузі літератури, і на нобелівського лауреата його висунув російськомовний часопис в діаспорі «Современник». Проте твори письменника погромленого і пригнобленого народу виявились неконкурентноздатними не за мірою таланту, а через відсутність перекладів та відповідної реклами. Але суть не в тому: нобелівський ти лауреат чи не нобелівський, суть в тому, наскільки твій народ знає твою творчість, наскільки твій народ вміє тебе оцінити.

Улас Самчук – історіософ (І. Руснак), а не просто письменник. Що ж означає «історіософ»? Улас Самчук згадує: «Маю сорок років життя. Народився під час війни, виріс під час війни, зрів під час війни.

Одинадцять років війни і революції, п'ятнадцять років вигнання, чотирнадцять миру, польська, німецька, мадярська в'язниці. Тричі нелегальний перехід кордонів. Свідок повстання України, Польщі, Чехословаччини, Карпатської України, Протекторату Генерального Губернаторства, Рейхскомісаріату України, Другого Рейху, Третього Рейху. Свідок їх упадку. Свідок двох найбільших воєн в історії світу. Царі, королі, імператори, президенти, диктатори. Муссоліні, Гітлер, Сталін. Голод 1932–33, концентраційні табори... І вічне вигнання» [6, с. 216–217]. Всі ці події, постаті пройшли через серце і душу Уласа Самчука і відбилися на творчості письменника-вісниківця.

Улас Самчук – український прозаїк, який жив і писав в еміграції. Реаліст, проте сповідував ідеал сильної української особистості, більш притаманний романтикам. Ця особистість може й уміє протистояти злу, знайти вихід з будь-якого становища, захистити свою гідність. У літературній творчості Самчук був літописцем змагань українського народу протягом сучасного йому півстоліття.

Своє перше оповідання «На старих стежках» Улас Самчук опублікував у 1926 р. у варшавському журналі «Наша бесіда». У найвидатнішому творі Самчука – трилогії «Волинь» (1932–1937) – виведений збірний образ української молодого людини кінця 1920 – початку 1930 рр., яка прагне знайти місце України у світі й шляхи її національно-культурного й державного становлення.

Робота над першою та другою частинами тривала з 1929 по 1935 рр., над третьою – з 1935 по 1937 рр. Саме роман «Волинь» приніс 32-річному письменнику світову славу. У романі «Марія» (1934) відтворена голодова трагедія українського народу на центральних і східноукраїнських землях 1932-1933 рр. Жах трагедії передається крізь призму образу Марії, яка на сімдесятому році життя зазнає разом із рештою українців страшного геноциду. У цій жінці уособлена сама Україна. Несхитна у своїх принципах та переконаннях, але беззахисна перед злом. Тому однією з основних проблем твору є протистояння добра й зла. Автор засуджує зло в різних його виявах, але найбільше – зло, творене руками уряду СРСР, який цілеспрямовано винищив декілька мільйонів українців, змусивши їх гинути голодною смертю.

У публіцистичній статті «Нарід чи чернь?», написаній у 1941 р., автор запитує: «Хто ми? Нарід чи чернь? Нація чи маса?», порушуючи питання національної свідомості. Ідеєю статті є думка, що чинником, який об'єднує українців, має стати пробуджена свідомість нашої нації з її великою історією, культурою, мовою. Тому за українцями право вибору: бути вічно приниженою «черню» чи «спільною історичною силою».

Під час війни, 1941-1943 рр., Самчук очолював у Рівному редакцію газети «Волинь», і саме творчі справи були головною підставою для його поїздок по рідному краю. У тому числі й на Дубенщину. Тут він бував не раз.

На свято Чесного Хреста 27 серпня 1941 року Улас Самчук прибув до Дубна, щоб взяти участь у хресному ході до дубенської в'язниці. Тут протягом 24-25 червня 1941 року енкаведисти розстріляли сотні українських патріотів. Цього ж дня (27 серпня 1941 року) письменник виступив із красномовною промовою на Шибенній горі, де організували пам'ятний курган на честь визволення від більшовицького ярма. Наскільки насиченими були Самчукові будні, свідчить мемуарний запис: «... 5 жовтня їду до Дерманя на відкриття гімназії, наступної неділі до Дубна – на відкриття «Просвіти». І так день-щодень...» [4, с. 231].

Про це свідчить й інший запис: «14 серпня ми встигли побувати у Дубні... У мого прекрасного друга, начальника округи Олексія Сацюка та його чудової дружини Марії. На щастя, на цей раз без промов і без вітань, зате оповідання Сацюка винятково тяжкі. Оповів нам про масакру політичних в'язнів у дубенській в'язниці при відступі советів. Було просто в камерах розстріляно з кулеметів п'ятсот сімдесять людей. Сацюк був також між ними, але йому вдалося, сливе чудом, врятуватися під трупами» [4, с. 37].

Якщо ж розглянути долю Олексія Сацюка, то можна побачити, що вона була досить важкою і мала багато страдницьких сторінок. Уродженця села Головчиці Млинівського району Рівненської області у 1940 році запроторили до дубенської в'язниці за просвітницьку діяльність. У в'язниці фашисти помітили антибільшовицькі погляди і призначили його головою Дубенської окружної управи. Сацюк щиро вірив, що фашисти принесуть визволення Україні, тому погодився на пропозицію. Він із головою поринув у працю, особливо в царині культури й освіти. В Дубні почало діяти видавництво «Лад», друкувалися шкільні підручники, виходив журнал «Школяр». Навіть був заснований Музичний інститут імені Леонтовича. За його безпосереднього сприяння в Дубні почала діяти україномовна гімназія імені Симона Петлюри. В цей час на Дубенщині масово відроджувалися просвітянські організації, активно налагоджувалася діяльність релігійних громад та судів.

Разом із окружним інспектором шкіл Авеніром Коломийцем Олексій Сацюк розпочав заходи щодо встановлення в Дубні пам'ятника Тарасу Шевченку. Якщо врахувати той факт, що то був воєнний час, то ініціатива була дуже смілива. Цей задум – не фантастика, а справа цілком реальна. Доля розпорядилася так, що на початку війни до Дубна прибула на деякий час група київських кіномитців на чолі з відомим кінорежисером і скульптором Іваном Петровичем Кавалерідзе. Групу в Дубні гарно прийняли, а Сацюк із Коломийцем подружилися з Іваном Петровичем. І, певно, саме тоді зайшла мова про створення для міста пам'ятника Шевченку. В кінці листопада 1941 року в Києві про це було вже вирішено. Правда, розповідаючи про ту поїздку з дубенськими очільниками до столиці, Улас Самчук не повідомляє, які конкретні справи ті вирішували у Києві. Але зрозуміло, що точно не на екскурсію ж їздили у такий неспокійний для народу час! Тим більше, що обоє друзів – Сацюк і Коломиєць – запевнили Самчука: «Про все подумано» [5, с. 79].

Із побічних згадок Уласа Самчука: «Ми ночували у Івана Петровича, а на другий день зранку він зайнявся гостями з Дубна, повівши їх на кінофабрику» [3, с. 82]. «Вони (Сацюк і Коломиєць) були обвантажені в'язками вартісних книг з бібліотеки кіностудії, яку саме розбирали німці і вивозили кудись машинами. Їм ще пощастило щось з того видобути, а в тому також касету фільму «Великий вальс» з купою

цінних фотознімків» [5, с. 84]. З цього можна зробити висновок, що дубенські очільники прагнули тоді роздобути посібники для новостворюваного Музичного інституту та домовитися про пам'ятник Кобзареві в Дубні. Було й здійснено якусь передоплату, і то, певно, харчами, бо вони тоді були найстабільнішою «валютою».

Але невдовзі стало зрозуміло, що новий окупант байдужий до долі України. Адже він прийшов не визволяти, а підкоряти. О. Сацюку ставало все важче допомагати відстоювати інтереси своїх земляків. І саме це стало приводом переїзду в 1942 році до Львова, а згодом і далі на Захід. Олексієві Сацюку життя продиктувало стати письменником і розказати світові про події, які він бачив і пережив. І він взявся за перо. Мешкаючи в Австрії, Аргентині, написав чимало унікальних книг.

«Смертоносці» – його перший значний твір. Це автобіографічна повість, яку він означав як «Оповідання (на тлі пережитого)». До написання повісті заохочував Улас Самчук, і її одразу ж було помічено літературною громадою. Про Олексу Сацюка і його книгу заговорили всі українці-емігранти. У рекламі-анотації його книг, вміщеній у «Літописі Волині», читаємо: «Олексій Сацюк. Молодий, дуже талановитий автор-волиняк» [1, с. 126].

Книга «Смертоносці» Олекси Сацюка вперше побачила світ ще у 1947 році в Буенос-Айресі. І тільки тепер повість перевидали в Україні. Ініціаторами стали Дубенський державний історико-культурний заповідник та Рівненське міське об'єднання товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. Грошей на видання п'ятисот примірників дали депутати фракції «Батьківщина» у Рівнераді. Видання присвятили 70-м роковинам закатованих у Дубенській в'язниці. Саме про ці події у червні 1941-го пише автор, який тоді залишився живим.

Під час «дубенського» періоду, Олекса Сацюк інтенсивно співпрацював з Авеніром Коломийцем. За унікальний талант його ще називають «волинським Франком». Він – уродженець поліського Городця під Сарнами, випускник Варшавського університету й інституту театрального мистецтва, театральний режисер, журналіст, поет і прозаїк, укладач посібників з мови та літератури, редактор і видавець. Його поетична діяльність розпочалася з «Літературно-наукового вісника» журналу Дмитра Донцова. Любив читати свої поезії односельчанам у Бережниці, розповідав молоді про події, які відбувалися в освіті, привозив книги. Також був здібним художником.

У 1932 році Авенір зумів використати закони тодішньої Польщі, щоб легалізувати вивчення української мови в Бережницькій семирічній школі, де навчання велося польською мовою. Це був дуже великий успіх! Тоді на всю Сарненщину заговорили про Коломийця, адже аналогічного випадку ще не було. У цей же час, польська влада дає дозвіл на відкриття хати-читальні, Авенір докладає всіх зусиль, щоб при дорослій бібліотеці діяв відділ для дітей.

Були в житті нашого земляка і розчарування, і непевності. Багато кривд завдав йому Схід, чужим був йому Захід. Улас Самчук, який знав Коломийця завдяки співпраці в газеті «Волинь», писав, що знаний поет, який почав свою кар'єру в «Літературному Віснику», перейшов до комуністичних «Нових Шляхів» Антона Крушельницького, став кандидатом на виїзд з України на Соловки. А поет мав терпеливість вичекати з виїздом; і, протверезілий від революційного опіуму, почувачи себе гірко обманутим, Авенір Каленикович починає все спочатку.

1936 році приїхав у Луцьк, але «землячки» згадали йому колишнє радянофільство і він змушений був переїхати на Дубенщину. Тут працював педагогом та режисером у Будинку піонерів. Був засновником та очільником видавництва «Лад». Разом з Олексою Сацюком відкрили Музичний інститут імені Леонтовича.

Про Авеніра Коломийця досі не знає переважна більшість наших співвітчизників. Так само як донедавна про його товариша, автора «Марії» і «Волині» – Уласа Самчука.

1 жовтня 1941 року Авенір Коломієць написав вірш «Кохай рідну хату», надрукований у журналі «Школяр» :

Село своє рідне ти щиро кохай,
Люби його пісню і мову;
Те зілля пахуче, що вкрило весь гай,
Ту річку, і ліс, і діброву.
Кохай рідну хату, той рідний поріг,
Маленьку свою батьківщину, –
Щоб потім, дорослим, любити ти міг
Народ свій, свою Україну!

Історія написання співзвучних поезій Коломийцем і Сосюрою заслуговує окремого дослідження, яке, до речі, й зробили упорядник книги про Сосюру Василь Гришко (уродженець Дубна, котрий нині мешкає в Нью-Йорку) та дубенський письменник Микола Пшеничний.

Під час Другої світової брав участь у створенні газети «Волинь», у якій згодом працював, протестував проти насильницького вивезення волинян до рейху, за що його двічі заарештовувало гестапо. Письменник дивом уникнув смертної кари, емігрувавши до Австрії.

Улас Самчук, Олекса Сацюк та Авенір Коломієць – письменники, яких об'єднує не тільки дружба, а, насамперед, велике бажання відродити українську державу, показати народу справжнє обличчя тодішньої влади. І ніякі погрози, проблеми не стали на їхньому шляху до бажаної мети. Літературна карта міста Дубно – яскравий приклад об'єднання митців за тематично-ідейними мотивами щодо утвердження української державності.

Список використаної літератури

1. До читачів // Літопис Волині : Науково-популярний збірник волинезнавства. – Вінніпег. – Ч. 1. – 1953. – 250 с.
2. Комінярська І. М. Улас Самчук : alter ago i alter igem : монографія / І. М. Комінярська. – Житомир : Вид. ПП «Рута», 2012. – 232 с.
3. Пасічник О. В. Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 / О. В. Пасічник – Тернопіль, 2004. – 175 с.
4. Самчук У. П'ять по дванадцятій : записки на бігу / У. Самчук. – Буенос-Айрес, 1954, – С. 216–217.
5. Самчук У. На білому коні: Спомини і враження / У. Самчук. – Видання третє. – Вінніпег Накладом товариства «Волинь». – 1980. – 250 с.
6. Самчук У. На коні вороному: Спомини і враження / У. Самчук. – Видання друге. – Вінніпег : Накладом товариства «Волинь». – 1990. – 250 с.

УДК 821.161.2.09

Бевсюк Ірина,
студентка 31-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Комінярська І.М.

ТОПОС СЕЛА – ХУДОЖНІЙ ПРОСТІР У РОМАНІ «ВОЛИНЬ» У. САМЧУКА

У статті розкриваються особливості літературознавчого сприйняття поняття топосу села. Аналізується специфіка відтворення епічного топосу села у романі «Волинь» Уласа Самчука. Доведено, що топос села – семіотичний комплекс, що охоплює екзистенційний простір.

Ключові слова: Волинь, Самчук, земля, топос.

The article reveals the peculiarities of the literary perception of the concept of the village topos, analyzes the specificity of the reproduction of the epic village topos in the novel «Volyn» by Ulas Samchuk. It is proved that the village topos is a semiotic complex covering scientific-cult and existential space.

Key words: Volyn, Samchuk, land, topos.

Улас Самчук (1905–1987) – один із найвизначніших письменників ХХ століття, який залишив українцям багату літературну спадщину: блискучі романи, оповідання, мемуари, більше сотні не менш талановитих публіцистичних і літературно-критичних праць. Його талант певною мірою визначав особливості й рівень української діаспорної прози, а індивідуальний стиль свідчить одночасно про глибоку закоріненість в українську традицію і про творче сприйняття й осмислення європейської та світової літератури. Творча спадщина Уласа Самчука репрезентує вершинні досягнення української літератури ХХ ст. Його роман «Волинь» багатий на драматичні події. У ньому зображено живі, правдиві образи селян з їх внутрішнім світом, почуттям, своєрідною психологією, але завжди у центрі – пошук героєм змісту життя та свого місця на землі.

Представник еміграційної гілки української літератури Улас Самчук у своїх творах прагнув відобразити буття українського народу в ХХ ст. Він досліджував соціально-політичні катаклізми своєї доби та національну ідею української державності. Творча спадщина Уласа Самчука репрезентує вершинні досягнення української літератури ХХ ст. У своїх творах письменник відобразив цілу історичну епоху, у якій особливо виділяється мотив жіночої долі, жіночого національного характеру в його індивідуальних проявах.

Актуальність наукової роботи вмотивована тим, що в сучасному літературознавстві назріла потреба системного вивчення творчості Уласа Самчука, зокрема детальне вивчення твору «Волинь». Влада землі, значною мірою, зумовлює мотиви поведінки персонажів у романі «Волинь». Але, У. Самчук поставив у центрі твору господаря, хазяїна своєї долі, «завойовника землі», який не плаче, а хоче здобувати сам своє щастя, формувати життя. Улас Самчук показує землю як творця, як життєдайну силу, яка є духовним мірилом багатства людини.

Високохудожній доробок Уласа Самчука постійно перебуває в центрі уваги дослідників. Оглядові статті та аналітичні матеріали в післявоєнний період опублікували А. Власенко-Бойцун, В. Державін, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, О. Лятуринська, О. Тарнавський та ін. Першими самчужознавцями є М. Герц, М. Гон, Р. Гром'як, А. Живюк, М. Жулинський, С. Пінчук, Г. Чернихівський та ін. Дослідженню життя і творчості Гомера ХХ століття Уласа Самчука присвятили свої дисертації В. Бурлакова, В. Кизилова, І. Комінярська [3], Ю. Мариненко, О. Пасічник [5], О. Пастушенко, Н. Плетенчук, Н. Приймас, І. Руснак та інші. Особливо відзначаємо внесок у самчужознавство історика, літератора та краєзнавця з Кременця Гаврила Івановича Чернихівського.

Метою дослідження є вивчення значення «топосу» села у романі «Волинь» Уласа Самчука, що дозволить окреслити параметри індивідуального стилю письменника. Осмислення специфіки художнього почерку митця обумовлено явищем стильового самовідображення з урахуванням його впливу на літературну еволюцію в цілому.

Місто – завжди просторова й тимчасова сингулярність, точка у просторі, географічна й топографічна значущість, особлива точка, із якою пов'язана певна міфологема, сакральна побудова, екзистенційне переживання [2, с. 7]. Місто – центр, що має певну околицю та пов'язане з певною просторовою експансією в системі «людина-місце-людина».

Дослідження топіки зумовлене увагою літературознавців до проблеми специфіки художнього простору (М. Бахтін, Н. Копистянська, Е. Курціус, Ю. Лотман та ін.) Ознайомлення з топосом міста важливе, бо це поняття охоплює «локус», «міський простір», значення яке є необхідною умовою для відтворення художнього тексту, а відповідно топос села – це простір селян.

Категорія топусу має широкий аспект вивчення. Саме поняття топус пов'язане з розумінням його як об'ємної теми, що має повторюваний характер мотивів, образів у творах письменників. Поняття «топус» є синонімом до слова «простір». Топос (грец. *topos*:місце) – у красномовстві – абстрактне міркування, вживане в мовленні про всяк випадок, на чому наголошував Арістотель («Риторика», вбачаючи в ньому заздалегідь підібране доведення. Зазвичай, термін застосовується для позначення певного образного чи стилістичного кліше. Вперше топус в аспекті літературного функціонування розглядав Е.-Р. Курціус («Європейська культура та латинське середньовіччя», 1948). Дослідник виявив шляхи накладання стереотипних матриць на різні жанри, вбачав у топусі щось анонімне», виражене через мимовільну ремінісценцію, позаособистісне, тому вважав, що оригінальний «винахід» автора виявлявся ілюзією, модифікованою традиційною формулою [4, с. 448].

На думку Е. Курціуса, топус – це щось таємниче. Він зривається з пера як літературна ремінісценція, спогад. Завдяки топусу, письменник торкається такого пласти історичного плину життя, який лежить глибше, ніж рівень його індивідуального відчуття [2, с. 8].

Топос у художньому творі не є його елементом, він належить матеріалу, з якого автор ніби творить. У творі топус може виконувати функцію мотиву, метафори, алегорії, образу, символу, але він ніколи не є тотожним їм, оскільки існує поза змістом твору, у інших глибинах літературного процесу [2, с. 8].

Поняття «топус» Ю. Лотман визначає як «просторовий континуум тексту, у якому відображається світ об'єкта» [2, с. 9]. Він доводить, що «топус завжди наділений деякою предметністю, оскільки простір завжди подано людині у формі якого-небудь конкретного його наповнення» [2, с. 8]. Топос міста для героїв – це просторовий континуум ландшафту, потрапляючи в який герої тримають зв'язок із подіями, що з ними відбувались, і далеким минулим.

Ю. Лотман та М. Бахтін вводять розуміння генези «географічного простору», бо топус міста – це перш за все простір географічний, де будь-яка «місцевість повинна бути пояснена, від її назви й до особливостей її рельєфу, ґрунту, рослинності тощо, із людської події, яка тут відбувалася і яка визначила її назву та її вигляд» [2, с. 9].

Топос села є одним з унікальних просторових образів художнього світу прози Уласа Самчука (топус Дермані і Тилявки («Волинь»)).

Улас Самчук – це письменник, який завжди відчував свій обов'язок перед українським народом. Перо, яке Бог вложив у його руки, митець використав для доброго, для потрібного. Життя Самчука склалося так, що він ще з юнацьких років опинився на чужині, але ніколи не поривав тісного зв'язку з рідною землею. Як зазначає один із найактивніших дослідників творчості письменника С. Пінчук, подібний випадок у світовій літературі єдиний – Гомер з його «Одісеєю» та «Іліадою», а тому і варто називати Уласа Самчука Гомером ХХ століття.

Тритомну епопею «Волинь» Улас Самчук написав тоді, коли вже перебував за кордоном. Але він ніколи не поривав тісних зв'язків з Батьківщиною: уважно читав усе, що давали українська література і преса, цікавився подіями, що відбувалися на далекій і тому ще ріднішій землі.

Творча уява митця, власні юнацькі переживання, глибоке осмислення соціальних зрушень того часу дозволили автору «Волині» створити образи героїв, яких тоді ще не знала українська література. Молоде покоління українців ставить перед собою велику мету – вивести Україну в широкий європейський світ, щоб була вона у всесвітній сім'ї вільною серед вільних [8]. Для цього необхідно глибоко освоїти західну цивілізацію, науку, культуру, мистецтво і віддати усі свої знання, всю молодь силу для добра українського народу.

Роман «Волинь» у 30-х роках висувався на здобуття Нобелівської премії, та автор не став лауреатом, бо «твори письменників погромленого і пригнобленого народу виявились неконкурентоздатними не за мірою таланту, а через відсутність перекладів, відповідної реклами» [1]. І все ж, зізнається Улас Самчук, «ця книга прорвала не тільки всі льоди, але й стала своєрідною сенсацією часу». Це «кремезна селянська епопея» [1], – називає Самчукову «Волинь» Є. Маланюк. Це епопея не якогось одного закутка, а цілої України. Сам письменник, прагнучи донести до нащадків правдиве слово очевидця про свій час і своїх сучасників, «щоб їх стопи не затерлися на цій землі, щоб їх дух не розвіявся в часі і просторі» [1], вважав трилогію романом-хронікою. Замислював написати велику епопею «Дід Дніпро», у якій прагнув показати тисячолітню історію України, розповідаючи про княжу, козацьку та сучасну. Але не судилося, бо не зміг здобути українське громадянство. А писати про величне і велике України не в Україні автор вважав нездійсненним. Тому береться за роман – «Волинь».

«Волинь» – твір значною мірою автобіографічний. В основу його сюжету покладено факти життя автора та його родини. Центральним місцем у творі посідає топус села Дермань, який презентує широке тло дії героїв у конкретному середовищі проживання й пов'язаний із життям юного митця та сім'ї Довбенків: «Величне, не збагнуте, незмірне диво! Волинь! Земле моя і моїх предків!» [7, с. 324].

Перебуваючи на чужині, прозаїк надзвичайно болісно переживав розлуку з близькими йому людьми. Саме туга за рідним краєм, батьківським домом, батьками, сестрою стали головним поштовхом і бажанням повернутися подумки на Волинь, створити епічний широко розгорнутий роман про людей, між яких він виріс, яких знав і любив, без яких його існування не мало сенсу.

У творі У. Самчук яскраво змальовує топос села, його селянське життя, побут. Автор розкриває болючу проблему землі – землі, яка була змістом життя селянина, що потребувала важкої праці і вміння господарювати. «Ось ми підходимо до нашого села. Скільки я вже до нього підходив і з яких тільки боків. Скільки разів ставав на цьому місці й чого тільки не передумав. Мене мучили тут думки, росли й зріли слова» [5, с. 169]. Кровна єдність із якою визначає духовний світ героїв, мораль і закони. Проблема власного поля проходить через весь твір – це і купівля землі, догляд за нею, пошук нових земель, передача її своїм дітям. Вона для персонажів є найголовнішим. Вона робить селянина господарем, повноцінною людиною, дає сенс його життю. Відшукавши найболючіші точки в житті волинського села – проблему ґрунту і проблему становлення національної ідентичності, – У. Самчук, зближує їх між собою, щоб у фіналі об'єднати в одну, можливо, найвеличнішу й найвизначнішу проблему, – проблему власної землі, власної країни, без чого саме фізичне існування героїв не можливе.

Одним з центральних персонажів «Волині» є Матвій Довбенко та його син Володько. Письменник наділяє його рисами типового волинського господаря: працюючого, чесного, дбайливого, «робота в його руках горить. Ступить – земля гнеться» [6, с. 18]. У Матвія та інших селян любов до землі – риса спадкова. У. Самчук показує нам, що людина створена із землі і піде у землю, бо вона є початком життя. От, наприклад, художній топос рідного волинського села для Володьки: «жив селом. Щось сталося з ним, і він весь увійшов у село. Кохання, втіха молодості, буйне, молоде товариство. З кожним днем вростав у село, вишрубовувався в нього, до самого дна вникав» [7, с. 96].

Земля в Уласа Самчука – це художній топос простору селянина. Описуючи землю, У. Самчук її персоніфікує. Земля стає живим організмом. Вона, як жива істота, має фізіологічну будову, виконує фізичні дії. Письменник наділяє її людськими рисами характеру: «Земля найбільше щастя – більша за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля» [6, с. 252] або «Земля тріпалась, мов піймана пташина, розгортала окраси, бриніла барвами. Нивки поля, мов багатокольоровий прапор, маєстатно маяли своїми просторами полотнищами» [6, с. 264], «земля тримає... цупкими обіймами» [6, с. 324].

Будучи споконвічно пов'язаним з землею, селянин «набирався люті, розправляв пазури» лише тоді, коли під загрозою опинялася основа його буття – земля.

Проблема землі У. Самчуком розглядається не просто як здобуття власного поля, це проблема створення власної держави. Письменник вказує на те, що бездержавність селян призводить до втрати держави, а разом з тим – до втрати ґрунту. Автор підводить своїх персонажів до думки, що тільки у власній державі можлива вільна праця вільної людини. І, що ця держава, ця земля «створена для людей живих, для людей розумних, для людей, що вміють самі над собою панувати, для людей, що неволі не знають» [7, с. 131]. Тому персонажі Уласа Самчука закликають до багатотрадиційної землеробської культури додати більше динамізму, практичності, мобільності, вирватись із солодко-елегічного стану нейтрального споглядання: «Вміли гречку сіяти та бджолу плекати... Але не вміли боронити себе...» [6, с. 534]. Тому Матвій відсилає Василя до війська, хоча немає ніякої мобілізації, він впевнений, що «... мало за землю битися... Тепер, знаєте, наперед ту землю відвоювати треба. І я кажу: за нашу землю воює тепер всяк, кому тільки не заманеться. А господар її, наш мужик, сидить зложивши руки і її чекає... Ні. Тепірка не перечекеш. Тепірка хто кров проллє, того земля...» [6, с. 490].

Про українця, а особливо про українського селянина, створено уявлення як про людину апатичну, інертну, пасивну і, навіть, ліниву. Самчук у своїх творах показує новий тип селянина. Самчуків герой діє добровільно, і не тільки для своєї особистої користі, а й для користі громади, серед якої він живе. Поряд із інертними селянами він зображує працюючого і поступового селянина. Письменник переконаний, що наше коріння – у глибоких традиціях розумного господарювання на землі. Закликаючи до змін, герої Уласа Самчука розуміли, що не можна порушувати генетичного зв'язку із землею. Відірваність від землі шляхом колективізації є дуже небезпечною, може призвести до голоду та морального зубожіння.

Володько шукаючи відповіді на запитання «Куди тече та річка», подорожує і вперто здобуває освіту. Його стежки пролягають у різні боки, та в результаті приводять його знову ж до землі, причому до землі Української, до краю, що наразі не є державою і має тільки чужі кордони. Батькова вертикальна просторова вісь стає його віссю, але з більшим нашаруванням диктату історичної доби. Він буде боротися за свої межі, за свої кордони.

Топос села – своєрідна просторова схема життя героїв, через яку У. Самчук здебільшого передає індивідуальний стан, біографічні спогади, що належать його авторським інтенціям. Епічний топос села – це опис місцевості, ландшафту, землі. «Село жило. Сто, двісті, триста чи скільки років стояли на тому місці купую хати й звались Тилявка» [7, с. 276].

Піти, щоб повернутись... У цих словах втілено найзаповітнішу мрію Уласа Самчука. Хоча б ногою ступити на рідну землю. Авторів високохудожніх творів не вдалося, зате його творам, його літературним героям відведено довге життя серед вдячних українці.

Топос села у романі «Волинь» містить у собі просторові складники, кожен із яких несе стійку просторову дію в часі. Важливою функцією епічного топосу села є презентація сільського способу буття героїв, зв'язок на рівні «село-людина», а також на рівні «історичної ретроспективи». Топос села у творі У.

Самчука становить складний семіотичний комплекс, що охоплює національно-культурний, соціальний, екзистенційний простір, який зумовлений життям автора в певному середовищі села. Топос села стає мовою для вираження й непросторових відношень, синхронізуючи пам'ять автора, міжособистісні взаємини героїв.

Список використаної літератури

1. Безхутрій Ю. Коні Уласа Самчука: Життєвий і творчий шлях письменника / Ю. Безхутрій // Березіль. – 1996. – № 5–6. – С. 164–179.
2. Боклах Д. Ю. Генеза репелції топосу міста у філософії і літературознавстві / Д. Ю. Боклах // Науковий вісник. – 2015. – № 18. – С. 7–11
3. Комінярська І. М. Улас Самчук: alter ago і alter igem : монографія / І. М. Комінярська. – Житомир : Вид. ПП «Рута», 2012. – 232 с.
4. Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т. 2 / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – Київ : ВЦ Академія, 2007. – Т. 2. – 448 с.
5. Пасічник О. В. Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 / О. В. Пасічник – Тернопіль, 2004. – 175 с.
6. Улас Самчук. Волинь. Роман у трьох частинах. – К. : Дніпро, 1993. – Т. 1. – 573 с.
7. Улас Самчук. Волинь. Роман у трьох частинах. – К. : Дніпро, 1993. – Т. 2. – 334 с.
8. Чернихівський Г. Улас Самчук : сторінки біографії : монографія / Г. Чернихівський. – Тернопіль : Збруч, 2005. – 247 с.

УДК 883.3(09)

*Гаврилишин Оксана,
студентка 31-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Комінярська І.М.*

**АРХЕТИПНА МОДЕЛЬ ДОМУ ЯК МАКРОКОСМОС ВОЛИНІ
(ЗА РОМАНОМ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ»)**

Стаття присвячена опису дому та місцевості в романі Уласа Самчука «Волинь». Особливу увагу зосереджено на рідному обійсті письменника. Доведено, що образ дому – це традиція, нація, народ, історія.

Ключові слова: Улас Самчук, архетип, роман «Волинь», модель, дім.

The article is devoted to the description of the home and the area in the novel «Volyn» by Ulas Samchuk. Separately, attention is concentrated on the writer's native abandonment. It is proved that the image of the house is a tradition, a nation, a people, a story.

Key words: Ulas Samchuk, archetype, novel «Volyn», model, home

Улас Самчук – письменник, який завжди відчував долю свого народу серцем. Його називали літописцем свого часу і свого народу. Хоча з юнацьких літ письменник був відірваний від Батьківщини, проте став однією з найяскравіших особистостей, людиною, яка зуміла втілити в собі найкращі риси української ментальності – ліризм, поетичність, гуманізм. Творчість Уласа Самчука заслуговує на велику увагу і високу оцінку. Він талановитий прозаїк, який прожив 82 роки, що збіглися з добою буремних історичних потрясінь для українського народу.

Уласа Самчука справедливо називають «Гомером ХХ століття» за те, що він створив панораму історичної епохи, показав динаміку подій, які відбулися в світі і в Україні. У своїх творах він розкриває психологію українського народу, його прагнення до волі, свободи, його боротьбу за своє місце серед народів світу. Письменник відгукувався на найтрагічніші та найскладніші події в житті України, хоча жив за її межами, гонимий, невизнаний, довгий час забутий, бо заборонений.

Серед найвідоміших творів Уласа Самчука трилогія «Волинь» (1929–1937), роман «Марія» (1934), роман «Чого не гоїть вогонь» (1959) та роман «На твердій землі» (1967). Перу видатного майстра-прозаїка належать романи, повісті, новели, роман-епопея, трилогія, романи-есе, роман-хроніка, книга спогадів тощо. Серед них: «Образ» (1929), «Кулак» (1932), «Віднайдений рай» (1936), «Юність Василя Шеремети» (1947), «OST» (1948 – 1982), «П'ять по дванадцятій» (1954), «На білому коні» (1956), «Чого не гоїть вогонь» (1959), «На твердій землі» (1967), «На коні вороному» (1974), «Планета Ді-Пі» (1979), «Слідами піонерів» (1980) та ін.

Високохудожній доробок Уласа Самчука постійно перебуває в центрі уваги дослідників. Оглядові статті та аналітичні матеріали в післявоєнний період опублікували А. Власенко-Бойцун, В. Державін, М. Гарасевич, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, О. Лятуринська, Д. Нитченко, Я. Розумний, О. Тарнавський, Ю. Шевельов та інші. Першими самчुकознавцями є М. Герц, М. Гон, Р. Гром'як, А. Жив'юк, М. Жулинський, Н. Лисенко, Р. Мовчан, С. Пінчук, О. Слоньовська, В. Шевчук, Г. Чернихівський та інші.

Дослідженню життя і творчості Уласа Самчука присвятили свої дисертації С. Бородіца, В. Бурлакова, В. Кизилова, І. Комінярська [1], Ю. Мариненко, О. Пасічник [4], О. Пастушенко, Н. Плетенчук, Н. Приймас, І. Руснак. О. Пасічник дослідила образ світу і концепцію героя в в'язнично-таборової тематики, а І. Комінярська

виокремила в прозовому доробку художнє втілення національної ідентичності героя У. Самчука. Особливо відзначаємо внесок у самчукознавство історика, літератора та краєзнавця з Кременця Гаврила Івановича Чернихівського.

Мета – дослідити окремі аспекти архетипної моделі дому як макрокосмосу Волині (за романом Уласа Самчука «Волинь»).

Улас Самчук сповідував ідеал сильної української особистості. За світобаченням реаліст, він схилився до романтизму, а тому його герої сильні, незламні, вони протистоять злу і можуть знайти вихід з будь-якого становища. Творча спадщина його велика, та сучасний читач, на жаль, може познайомитися тільки з окремими творами, зокрема з епопеєю «Волинь». «Волинь» стане найвизначнішим здобутком письменника. Це трилогія, до якої ввійшли «Куди тече річка» (1928–1933 рр.), «Війна й революція» (1929–1938 рр.) «Батько і син» (1935–1937 рр.).

«Волинь» – твір автобіографічний. В основу його сюжету покладено факти життя автора та його родини. Ми знаходимо багато схожого в біографіях Самчука та головного героя Володька Довбенка. Перебуваючи на чужині, прозаїк надзвичайно болісно переживав розлуку з близькими людьми та домом. Саме туга за рідним краєм, батьківським домом, батьками стали головним поштовхом створити епічний широко розгорнутий роман: «І після того Володько пригадував собі всю Волинь... Місто... Той червоний кут з Марксом... Своє село з Йоном...» [3, с. 213].

За жанрово-художніми особливостями «Волинь» – це роман-хроніка. У центрі художнього дослідження дитина, підліток, юнак – Володько Довбенко. Сімейний порядок батьківської родини – це первєсне коло, з якого герой починає виходити у довколишній світ, соціалізуватися в суспільство.

У романі письменник прагне охопити життя в його спонтанній цілісності, філософськи осмислити його. Цікавлять автора найрізноманітніші відтінки людських взаємин. У романі «Волинь» Улас Самчук відтворив соціальні конфлікти та селянську працю, життєствєрний характер селянської натури як основи нації. Також не менш важливе місце у творчому доробку письменника займає його рідне помістя – Волинь : «Величне, незбагнуте, незміриме диво! Волинь! Земле моя і моїх предків!» [3, с. 324].

Автор за допомогою архетипної моделі малої батьківщини художньо перейшов до архетипу дому. Архетип (грец. *arctetypos*: першообраз) – прообраз, ідея, первинний мотив, теоретично вірогідна форма. «Архетип» походить від лат. «типос» (відбиток, печатка) і означає певне утворення архаїчного характеру. Це клас психічних змістів, походження яких не має своїм джерелом життя і діяльність окремого індивіда.

«Архетипом» – називається модель, за якою формується певний твір, відображаючи універсальні сенси, спроектовані у символах, виражені у міфах. Первинний образ стосується змісту лише завдяки усвідомленню його форми. Вона насправді уподібнена до певної індивідуальної схеми, що ніби передбачає структуру його появи, може змінюватися в деталях, але не втрачаючи свої основи [2, с. 96].

Таку популярність складного терміну важко було очікувати ще десяток років тому. Під час Великої Вітчизняної війни і після неї, батько аналітичної психології, швейцарський психолог К. Г. Юнг вперше ввів поняття архетип. «Сенс активізації архетипів: можливість творення порядку з хаосу, нового «космосу» для людини, наблизити її до автентичності новим шляхом», – пояснив він.

Архетип – це свого роду кумулятивні уявлення про світ і життя в ньому людини, які не залежать від рівня існуючих сьогодні знань. Архетипи виступають в якості структурних елементів несвідомого, що лежать в основі всіх психологічних процесів. Це вроджені риси людської поведінки. Улас Самчук моделює архетип Батьківщини в романі «Волинь»: «Той м'який, вкритий глибою курявою шлях Крем'янець – Тилявка був його червоним килимом, простеленим у простори вічного» [3, с. 203].

У сучасній пошуковій думці існує архетип дому. Слово «архетип» зустрічається сьогодні все частіше, не лише в науковому осередку, але й в популярній художній літературі, кіно, журналістиці, бізнесі, політиці тощо. Дім – один із ключових символів національної культури, з яким співвідносяться усі найважливіші категорії художньої картини світу; дім – житло, незалежність, недоторканість; дім – сім'я, жінка, любов, продовження роду; дім – традиція, нація, народ, історія.

Духовно-генетична пам'ять українців зберігає чимало ментально значущих категорій, що впродовж тисячоліть утримують інформацію про зв'язки Людини з Природою і Космосом. Одним із них є архетип дому. У творчості Уласа Самчука це багатогранний образ. У прозі митця дім співвідноситься з концепцією людського життя, цим і можна пояснити наявність чисельних порівнянь «людина-хата». Коли людина бачила фундамент свого будинку, то відчувала себе врослою у цілком реальний простір. Покинути рідну домівку означало відірватися від землі. Більшого нещастя для українського селянина й годі шукати. Недарма, від'їжджаючи в чужину, жінки голосили за хатою, обійстям.

Архетипний образ дому є одним із найцікавіших у світовій культурі загалом, та в українській. Дім займає першочергове місце серед міфопоетичних образів, які вважаються базовим в культурі та мистецтві. Архетип Дому – це образне уявлення і культурне вираження мікро і макрокосмосу людини, його затишного місця, обителі. Будинок ототожнюється з родом, місцем народження, сімейними цінностями, батьками і рідними, родовим статусом людини. Архетип – це голос давнини. У ньому виражена таємнича сила зв'язку особистості зі своїм внутрішнім. В романі «Волинь» Улас Самчук архетипно творить місце народження та проживання Володьки Довбенка: «Жолобецький ліс був ще чорний, хоча над ним уже зносилося сонце, яскраво, радісно, барвисто. З полків стівав у долини молодший туман, що відпливав у напрямку лісу й там зникав. По стернях, по свіжозораних нивках розсипались соняшні промені і все навкруги починало сміятися» [3, с. 4].

Надзвичайно важливою категорією в національній моделі світу українців та у творчості Уласа Самчука є своєрідним мікркосмосом – хата. Це символ міцної осілости, закоріненості й захищеності

родини, це завжди щось рідне й близьке. Дім – це символ відносної гармонії, її найбільш зрима втілення. Хата – це опора буття людини, місце, звідки виростають усі її надії та прагнення, основа локального земельного світу, лад у якому підтримується зусиллям тих хто в ньому живе. Під час зведення власної оселі особливо зростала смислова напруга у стосунках Людини зі Світом. У процесі появи нової істоти, а саме так мислилась хата у позі Уласа Самчука, найкраще з'ясовується проблема, чим є Космос Людині, а Людина – Космосу.

Хата – неповторний, своєрідний світ, що має власне тіло, душу, мову. Мова – її дух, який живе у материній молитві, без неї домівка перетворюється на духовну пустку. Обов'язком роду було берегти тіло й душу хати, що символічно єднала минуле (предків) з сучасним (нинішнім поколінням) і майбутнім (нащадками). Неабияку роль у домі відігравали моральні категорії: відповідальність, сумління, любов, правда, довіра. Збудувати власну хату, означало обрати своє, місце праці, відпочинку, розваг, свят, обрядів. Це дах над головою, домашнє вогнище, де дружина, діти мали б стільки простору, скільки потребували. У цьому письменник вбачав основну вимогу будь-якої людини, незалежно від її національності.

Село у романі Уласа Самчука тісно пов'язане з архетипом дому. Село – це кровний зв'язок особистості, де сховано і проявляється сила її духу, її фізична міць, де вона отримує шанс протистояти нівелюванню усього людського. Село, як архетип в Уласа Самчука постає як цілісний макросвіт, у якому криється сила особистості, чим далі від неї, тим слабший зв'язок людини із землею: «Воно дратувало його, особливо це село, своїм спокоєм, байдужістю, солом'яною красою, глиняним добробутом. Дивакувати дерева, лопух, безладдя... Сірі, обмиті дощами стіни, валькувати призьби, маленькі віконця» [3, с. 9]. Село у творчості Уласа Самчука – це власний макрокосмос Волині: «А головне, те село! Те село. Його болюча рана. Так багато було зроблено... Що з ним буде. Воно зовсім хворе. Воно в гарячці лихоліття, і треба негайно щось робити» [3, с. 225].

У спогадах Уласа Самчука з особливим боєм описано поруйновані села Волині та звісно його рідного Дерманя. Вражаюча картина відкрилася перед письменником, коли він вступив на подвір'я дідівської хати, в якій свого часу народилась його мати. На обійсті стирчало кілька обгорілих дерев, високий муrowаний димар і широка піч з великим причіпком. Хаос війни втрутився в одвічний плин буття, поранив, але не знищив дощенту український світ. Хата стає символом остаточного подолання смерті.

Архетип дому – це втілення особливого внутрішнього значення: побут, обійстя та спосіб мислення героя в художньому творі. Архетип Будинку пов'язаний з ідеєю священного простору, що розвивається навколо вогнища – осі світу, освяченого стінами будинку, які захищають людину за образом і поданням: «мій будинок – моя фортеця», «вдома і стіни лікують», «у домівки», «будинок завжди тобі раді» і ін. За порогом свого будинку чоловік несе в собі його частку, простягає культуру свого будинку в соціальний простір.

Дім завжди був проміжною ланкою між людиною та хаосом – лісом, диким полем, степом – третьою зоною, яку людина поступово опанувала, розширюючи межі власної ойкумени. При цьому дім виступав цариною порядку, частиною впорядкованого космосу. Саме такий архетипний космос змодельований Уласом Самчуком в другому томі «Війна і революція»: «Володько вийшов у садок. Молоді, обсіпані овочами яблунки. Деякі з них пошкодженні революцією, але більшість видужали, підросли й ось вродили. Ренети, тирольки, цегелки, райки. Білі, жовті, зелені, червоні» [3, с. 9]; «Ось і сад. Спочатку старі вишні, купка диких слив. Далі в неладі горбаті яблуні, покручений частокіл, що відділяє «другий сад» від «першого», збоку густий бузинник, з другого боку городжений пліт, а скрізь кропива, лопух, кінський щавель, дикий хміль... Колись тут були доріжки, але тепер вони обернулись у звичайні, химерно вивелені стежки. Одна з них тягнеться вздовж саду під високі, розлогі горіхи. Тут перехрестя з стежкою, що веде до хати й тут почорнілий, похилений стіл та кілька лавиць. Звідсіль через віття слив видно стару, білу, дерев'яну церкву» [3, с. 10].

Дім породжує в душах людей безпеку, силу, твердість, оборонну наснагу, надійність. Будинок, стіни, огорожа, мур – усе це, потрібно людині, щоб протиставитися велінню стихій і ворожості соціуму. Хата – вмістилище родинного вогнища, що свою енергію повсякчасно черпає з глибин минулого. Відчуття родинного тепла допомагає вистояти серед великого неспокою великого світу. У теплій хаті сім'я стає сама собою, відчувається щасливо. Родинність, любов, щирість, щедрість, міцність, твердість, працьовитість, терпливість – поняття, об'єднані в єдину категорію дому.

В Україні хату не уявляли без прилеглого шматка землі, який засаджували садом і квітником, – так званої садиби, яка теж входила в сакральне середовище людини. В українському фольклорі хата поставала і як осередок свободи особистості, наявності окремої, власної думки («У своїй хаті кожен пан», «Своя хата – своя правда»). За подобою людини згодом почали будувати і храми – осередки святості, доми Господні. Звичайно, що під словом архетип ми розуміємо не лише будинок, а й саму місцевість, зокрема волинську землю: «У Матвійовій хаті вже давно не було так тісно. Вечір. Над столом висить восьминомерна нафтова лампа. У плиті топиться» [2, с. 219].

У романі Уласа Самчука «Волинь» провідне місце посідає село Тилявка. Адже на весні 1913 року письменник і сам став частиною цього села: «Росла Тилявка. Росла вечорами, довгими, осінніми вечорами» [2, с. 96]. Для автора це село було надзвичайним, частиною його життєвої історії: «Село жило. Сто, двісті, триста чи скільки років стояли на тому місці купою хати й звалась Тилявка...» [2, с. 276].

Та незабаром у життя тилявчан увірвалась війна. Все те побачене і почуте він виклав на папір. Саме так і з'явився другий том «Війна і революція». Тилявка – мальовниче село Шумського району Тернопільської області. Повернувся Улас Самчук до Тилявки лише в серпні 1941 року. До села він приїхав

бричкою з Кременця через Чугалі. Так згадує про цей приїзд сам письменник: «Я завжди зхвилювався, коли бачив щось надзвичайне: високі гори, море, Берлін, Париж, Рим, Дрезденську галерею, але я не думав що це саме село, яке я стільки разів бачив з цієї самої гори викличе в мені таке зворушення. Мені хотілося сказати візникові, що він швидше їхав або зіскочити з брички і бігти назустріч тим хатам».

Дім у творчості письменника виступає як образ – концепт високого ступеня узагальнення і синтагматичної напруги, що має іманентно-імпліцитний потенціал. Це світоглядна категорія, запорука закоріненості на рідній землі, моральна основа існування українця, сакральна сутність, що є запорукою інтимно-сподівальних переживань людини. Своєю символічністю конструйований автором образ-концепт є діаметральною протилежним соціалогізованому, значною мірою примітивному і збідненому погляду на дім. У своєму універсальному значенні цей концепт кодує оптимістичну віру митця у будучину хати-землі-України.

Отже, архетипна модель дому в романі Уласа Самчука «Волинь» презентована автором як макрокосмос Волині. Самчуковий макрокосмос виражений філософсько-літературними основами, творчим розумом, ідейною спрямованістю та типажем. Перша частина тому – це річка пізнання та життя. Автор про це трактує устами самого життя, устами дітей, устами матері та батька, устами неба і тварин.

Друга книга «Війна і революція» – це боротьба та самоствердження себе на планеті Земля, а третя – «Батько і син» – продовження роду людського. Таким чином, архетипна модель дому – це традиція, нація, народ, історія. Це – земля предків, історія Волині, містика душі і частина народу, філософія «пізнання самого себе». За словами Уласа Самчука, трилогія «Волинь» – це основа і праджерело літературної творчості.

Список використаної літератури

- 1.Комінярська І. М. Улас Самчук : alter ego і alter idem : монографія / І. М. Комінярська. – Житомир : Вид. ПП «Рута», 2012. – 232 с.
- 2.Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т.І. / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – Київ : ВЦ Академія, 2007 – Т.І. – 608 с.
- 3.Самчук У. О. Волинь : Роман у трьох частинах. Том другий // Післямова С. Пінчука. – К, : Дніпро, 1993. – 334 с.
- 4.Пасічник О. В. Образ світу і концепція героя творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики : дис...канд. філол. наук : 100105 / О. В. Пасічник – Тернопіль, 2004. – 175 с.
- 5.Черняхівський Г. І. Улас Самчук : сторінки біографії монографія / Г. І. Черняхівський. – Тернопіль : Вид. «Збруч», 2005. – 245 с.

УДК 821.161.2.09

Кульчинська Олександра,
студентка 31-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Комінярська І.М.

НАРАТИВНИЙ ЧАСОПРОСТІР У РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ» («ВІЙНА І РЕВОЛЮЦІЯ»)

У статті висвітлено особливості змісту та форми одного із найвідоміших романів Уласа Самчука – «Війна і Революція». Окреслено тему, ідею та проблематику другої частини трилогії «Волинь». З'ясовано специфіку жанру, пейзажу, авторської художньої мови.

Ключові слова: Улас Самчук, зміст та форма, жанр, пейзаж, художня мова.

The article highlights the peculiarities of the content and form one of the most famous novels of Ulas Samchuk «War and revolution». The topic, main idea and the principal problems of the second part of the trilogy «Volyn» are revealed in the given, article. The specificity of genre, landscape, the author's language is described.

Key words. Ulas Samchuk, content and form, genre, landscape, the author's language.

Улас Самчук – одна із найпомітніших постатей українського літературного процесу ХХ століття. Цей письменник був «літописцем» свого часу. Адаже створив «повне психологічне обличчя українського народу» [11], хоч був відірваний від Батьківщини ще з юнацьких літ. Визнання Улас Самчук отримав після виходу в світ монументального роману-трилогії «Волинь». Згодом В. Шевчук назве цей твір «Волинською сагою», оскільки в українській літературі з'явилася достеменна епопея.

Письменник влучно зауважив, що «ставив і ставлю собі досить як на письменника виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю» [7, с. 25]. У цих словах розуміємо справжнє письменницьке кредо. Улас Самчук умів відчутти найважливіші моменти життя свого народу. Усі враження письменник, як бачимо, вдало трансформував у власну мистецьку реальність. Водночас він завжди був глибоко особистісним автором. Найкраще характеризують творчість У.Самчука слова: «Усе, що я написав, то є моє власне життя» [7, с. 27].

Творчість письменника неодноразово ставала предметом дослідження як літературознавців, так і мовознавців. Одне з найцінніших досліджень постаті У.Самчука у літературознавстві належить

С. Пінчуку [5, с. 11]. Саме завдяки цьому досліднику відбулося своєрідне «повернення» автора в Україну. Вчений також розкрив жанрові особливості романів-трилогій. Крім С. Пінчука, вивчали творчість У. Самчука ще І. Качуровський, Р. Гром'як, І. Комінярська [2], Н. Паскевич, О. Васишин, О. Пасічник.

Улас Самчук як і інші письменники-емігранти, намагався зберегти ті літературні традиції, що споконвік належать українському письменству. Творчість талановитого прозаїка, публіциста та літературного критика ввійшла до багатой скарбниці як української, так і світової літератури. Одним із найважливіших здобутків Уласа Самчука поряд з «Марією» є епопея-хроніка «Волинь», у якій висвітлено трагічну долю українського селянства на початку ХХ століття.

Роман-трилогія «Волинь» містить неординарне дослідження ідеї української державності. Читачі знайомляться з родом Довбенків, ці люди показують кожному звичай, побут та природу мальовничого краю. Дослідник С. Пінчук згадує: «у своїй, здавалося б, сонній Волині письменник побачив значно більшу, глибин іншу правду – пробудження її у велику соціальну систему української нації» [1, с. 7].

Творчість Уласа Самчука тісно переплітається з його біографією. Важливим завданням митця є ідентифікація покоління роду та народу. Автор зазначає: «Ми були свідками подій виняткових. Не зашкодить також бути свідомим, що в сумі причин, що зумовили повстання цих великанських подій, велике місце займає наявність такого простого факту, як поява на кону історичної сцени нас, українців. Нас, як окремої історично діючої духовності, та всього, що з цим пов'язується» [9, с. 15].

Основними теоретичними засадами дослідження є публікації українських літературознавців. Важливою працею є стаття Галини Немченко ««Волинь» та «Марія» Уласа Самчука як зразки романного епосу». У ній ґрунтовно проаналізовано соціально-психологічні особливості трилогії «Волинь» та роману-хроніки «Марія». Волинська сага відображає існування українського народу в першій третині ХХ століття. Аналізований роман-трилогія передає бачення національного ідеалу на прикладі родини Довбенків. Роман «Марія» яскраво репрезентує життя селян, їхній побут, а також змістовно розкриває болючу для багатьох проблему землі. Адже саме вона була головним фактором життя селян, потребувала важкої праці та умінь.

Ще однією важливою працею, якою користувались під час дослідження, є стаття «Художнє вирішення проблеми землі (на прикладі роману-трилогії «Волинь» та роману «Марія»)». Автор – Стасик М. В., звертає особливу увагу на проблему землі. Дослідниця творчості Уласа Самчука Наталя Плетенчук подає важливу характеристику другої частини роману-трилогії «Волинь» – «Війна і Революція». Зокрема, у статті «Художній феномен сакралізації волинського макротопосу в прозі Уласа Самчука» літературознавець вказує, що у другій частині «сама природа дисонує з історичними катаклізмами, що зумовлює хаотично-розмити й слабку текстову інтерпозицію другої частини трилогії» [6, с. 167].

Надзвичайно цікаво проаналізовано особливості творчості У. Самчука у статті Миколи Ткачука «Художні виміри творчості У. Самчука». Дослідник вказує, що мистецький геній автора роману «Війна і Революція» за своїм масштабом є всеукраїнським та загальнолюдським [10]. Однак, у сучасній науковій літературі до сьогодні немає детальних досліджень змісту та форми другої частини роману Уласа Самчука «Волинь». Саме ця проблема потребує детальнішого вивчення.

Мета – з'ясувати в теоретичній концепції проблему змісту та форми другої частини роману-трилогії «Волинь» – «Війна і Революція», яка потребує глибшого наукового висвітлення та дослідження.

Творча спадщина Уласа Самчука містить багато спогадів та репортажних творів. Захоплюючись мистецтвом слова, письменник надзвичайно активно цікавився розвитком української мови. Перебуваючи за межами України, У. Самчук своєю творчістю намагався утвердити рідну мову. У художніх творах автор часто описував свою мальовничу батьківщину – чарівну Волинь та захоплювався невичерпним фондом фольклорного матеріалу.

Улас Самчука названо одним із найвидатніших прозаїків, що працювали в важких умовах вигнання. Це «звання» письменник отримав після неординарного дослідження ідеї української державності, що відображена у романі-трилогії «Волинь». Цей твір ще називають художнім літописом історії України ХХ століття.

Талановитий прозаїк пережив важкі історичні потрясіння, які сколихнули український народ. Недивно, що у 30-х роках ХХ століття цей роман було висунуто на здобуття Нобелівської премії. Улас Самчук не став лауреатом. Причина цього надзвичайно проста: «твори письменників погромленого і пригнобленого народу виявились неконкурентноздатними не за мірою таланту, а через відсутність перекладів, відповідної реклами» [4].

Автобіографічний роман «Волинь» описує життя Уласа Самчука та його сім'ї. Адже життєпис Володьки Довбенка, головного героя роману, містить факти біографії самого автора. Письменник дуже важко переживав те, що йому довелося розлучитися з близькими та перебувати далеко на чужині. І, напевно, саме цей біль, який автор переживав, надихнули його на створення роману про близьких людей, з якими жив поряд і про рідну місцевість, без якої його життя не мало би сенсу.

У творі змальовано більше 450 різноманітних персонажів. Поряд з різними людьми перед читачами зображена велична краса наймальовничішого куточка України – суворой та водночас ніжної Волині. Протягом шести років У. Самчук працював над романом. Саме в цей час в Україні відбувалися найжорстокіші репресії. Багатьох митців система змусила замовкнути. Але письменник не мовчав. Усе, що відбувалося навколо, стало джерелом його твору.

Улас Самчук хотів внести в українську літературу трохи філософської та проблемної тенденції. Письменник наголошував, що потрібно «дати повніший і точніший образ нашого села» [7, с. 29]. Свій задум автор успішно втілює. Трилогія визначного майстра української прози ХХ століття складається з таких

частин: «Куди тече та річка», «Війна і Революція» та «Батько та син». Другий том «Волині» Улас Самчук поділив на «Війну» та «Революцію».

Другий том трилогії Уласа Самчука вперше побачив світ у 1935 році під назвою «Війна і Революція». Автор у цій частині розповідає про трагедію села, у якому перебувають ворогуючі війська. Перед читачем – родина заможного селянина Матвія. Цей чоловік усе своє життя важко працював на землі. Завдяки важкій роботі він зміг збудувати власний хутір, правильно вів господарську діяльність. Проте мирне життя закінчилось. Розпочалася війна, на рідну землю наступили більшовики. Уже зовсім скоро до нового бою готуються козаки. Позаду Луцьк та поляки. Леде, але чути гарматні постріли. Залишилася лише одна ніч для спочинку козацького загону. Матвій, як і кожен свідомий українець, також вирішив долучитися до боротьби.

Козацький полк вирішив переночувати у клуні хутора Матвія. Герой радо зустрічає гостей, адже ці люди відважно захищають Україну від ворогів. Персонаж роману «Війна і Революція» впевнений, що українці зазнають поразки. Він бачить, що між ними немає єдності: «Наш народ – один в ліс, а другий – в поле» [8, с. 209]. Проте винуватці не люди, а царська влада, що всяко притискає народ, який не може швидко випростатись. Герой роману вірить, а це, на наш думку, найголовніше. Матвій упевнений, що настане той час, коли люди зможуть розпізнати справжнього вовка в овечій шкурі.

А що ж відбувається згодом? Козаки купують продукти, не беруть дарма, а платять грошима. Матвій бідкався, що спродав усі запаси вівса, але Василь – старший син, який довгий час перебував на фронті, зауважив, що більшовики усе візьмуть задарма. Уже зовсім скоро більшовики ввійшли в село. Налетіли, немов буревій. «Коні їх загнані... Одяги різні... Зброя також різна... Вигляд їх – вигляд диких... Мова їх рішуча, коротка – наказ і лайка. Перечити їм небезпечно» [8, с. 234]. Молодший син Матвія порівнював більшовицьких воїнів із мешканцями безмежних степів, які злетілися в орду і під зручним керування ханів пруть на захід.

Що буде з селянами? Як їм захиститися від наглої шквали? Потрібно знайти справжню, тверду, як каміння, віру. Володька знаходить прихисток там, де його завжди чекають – біля річки, серед лугів. Молодий хлопець намагається знайти відповідь на безліч питань, що виникають у його свідомості. Саме тут на допомогу приходять дід Юхим, який у задушевній бесіді розповідає про те, чим традиційно займаються українці: сіють гречку, плакають бджіл. Найбільше те, що вони не вміють обороняти рідну батьківщину: «За нашу землю треба вміти не тільки піт, а й кров лити..» [8, с. 239].

Проте усі нещастя, що переживають та переживатимуть українці, зроблять наш народ мужнім. Ми обов'язково покажемо свою справжню силу та знищимо ворогів, адже «Земля наша не на те, щоби по ній вічно орди грасували» [8, с. 239]. У цей час Матвій покидає рідну хату, відправляється жити в поле. Чоловікові боляче дивитись, як нові «хазяїни», господарюючи, руйнують усе навколо, усе, що так важко плакали Матвієві руки. У глибині душі персонаж надіється, що серед українців усе ж є свідомі патріоти, а привладним злодюгам і брехунам все ж настане кінець.

Темою другої частини роману-трилогії є розповідь про правдиві воєнні події, що сколихнули жителів Волині у важкі перші десятиліття ХХ століття. Автор описав усе, що бачив під час протистояння поляків та більшовиків. Роман «Війна і Революція» зображає воєнні дії, що тривали на батьківщині Уласа Самчука. Що ж спонукало письменника створити «сценарій фільму» про багатостраждальне життя жителів Волинського краю? Автор писав: «Мені хотілося внести в нашу побутову літературу трохи філософської і проблемної тенденції, дати повніший і точний образ нашого села» [7]. Бачимо, що в цих словах У. Самчук успішно пояснює ідейні особливості роману про революційні та воєнні лихоліття у Волині.

Як ми вже й зазначали раніше, головною проблемою трилогії «Волинь» є проблема землі. Вона наскрізно проявляється в усіх частинах твору. Окрім цього, важливої уваги заслуговують особливості національного й духовного визрівання селянства, готовності до дії. У. Самчук наголошує на тому, що українці не вміють злагоджено вести оборону. Не залишається поза увагою автора характеристика тогочасної брехливої влади, що не зуміла відстояти права українців.

Увесь конфлікт роману «Війна і Революція» об'єднаний в аналітико-реалістичну палітру історичного буття нації у довготривалій часовій парадигмі. Не залишаються поза увагою Уласа Самчука доля нації та місце селянства й представників інтелігенції в житті України. Автор глибоко аналізує долю жителів волинського краю, надзвичайно тонко аналізує психодраму душі українців, формування їхньої ментальності. Дослідник художніх вимірів творчості Уласа Самчука Микола Ткачук зазначає, що «митець порушив філософську проблематику, як-от: кордоцентризм філософії українців, духу й тіла, долі людини і нації, історіософська парадигма буття нації, субстанційний і космічний вимір українського народу» [10].

Другий том роману трилогії «Волинь» містить 12 частин. На відміну від першого тому «Куди тече та річка?», «Війна і Революція» не має заголовків, лише умовний поділ із вказівкою на номер частини. Працював над романом Улас Самчук протягом шести років у Празі.

Особливої уваги при з'ясуванні форми художнього твору заслуговує його мова. Це цінний об'єкт дослідження для сучасного мовознавства та літературознавства. Завдяки сукупності мовно-виражальних засобів індивідуальна особистість письменника вирізняється з-поміж інших майстрів слова. Творчий доробок Уласа Самчука завжди привертав увагу вітчизняних науковців. Адже мова художніх творів письменника здавна зацікавила В. Стеція, Г. Гороха та багатьох інших дослідників. Під час дослідження ми зрозуміли, що мовні особливості роману Уласа Самчука «Війна і Революція» мають виразне говіркове забарвлення. У досліджуваному творі діалектні мовні елементи є невіддільним компонентом художнього мислення письменника. Автор на сторінках роману відтворює народне світобачення.

Результати нашого дослідження засвідчили інтенсивне використання діалектної лексики на сторінках роману Уласа Самчука «Війна і Революція». Використані автором у тексті твору діалектизми не потребують додаткового пояснення. Адже їхнє значення зрозуміле читачам із контексту. Ці діалектні мовні одиниці свідчать про невимуненість розмовного колориту персонажів роману.

Важливу роль в художній розповіді роману «Війна і Революція» відіграє портретна характеристика героїв. Саме ця деталь використовується для конкретизації та індивідуалізації персонажів. Улас Самчук надзвичайно вміло, хоча й нечасто, у другому томі трилогії «Волинь» використовує портрети, наприклад: «Володько пішов і мовчки сів, його уста суворо і вперто затиснуті. Часом пробігає по них ледь помітне здригання, а зуби так міцно заціпнуті, що їх ні то плачем, але й колом не розважив би...» [8, с. 38], «Насті робиться чомусь дуже приємно... Усмішка сама собою зійшла на її тонких сухих устах. Вилиняле її обличчя ледь торкає світло з печі, але Володько піймав усмішку...» [8, с. 43], «У вікні голова довгобородого, зовсім білого, жида. На голові у нього ярмулка і чорна маленька коробочка. На плечі накинена пасмужка хуста. Постать старого безупинно, мов вагалко годинника, хитається» [8, с. 78]. Дослідник Ткачук М. вказує, що «в мистецтві портрета прозаїк використовує і тонку палітру вражаючої деталі, і романтичний елемент, коли йдеться про образи молоді..., і лейтмотивні образи й символи, і рембранівський ефект освітлення, змінну фокалізацію, коли герой сприймається очима іншого персонажа...» [10].

Надзвичайно вміло У. Самчук характеризує портрет внутрішнього світу своїх героїв: «Але що у Володьковій душі ворулося, того не розкаже він нікому й ніколи. Картини війни, присмак сліз, барва сорому, тремтіння сонячного проміню, зродили й визвали на кін його буття велику тайну тайн – незрівняну з нічим в красі і силі...» [8, с. 36]. Бачимо, що автор таким чином відтворює «діалектику душі» юного парубка, показуючи його почуття та думки, змальовуючи психологічний стан, а не тільки зовнішність.

Змальовані інтер'єрні картини роману «Війна і революція» допомагають зрозуміти відтворений письменником національний та історичний колорити. Окрім цього, таким чином У. Самчук підкреслює реалістичність зображених місць та часового простору: «Володько мовчки повернув до учительської кімнати. Там чистенько, пахнуть квіти. На стіні чітко тикає білий годинник з тягарками, жовтим мідяним вагалом, прикрашений квіточками-незабудками» [8, с. 38], «На комінку світиться невеличка, третій номер, ямочка без скла. На стінах ледь помітні балухаті тіні» [8, с. 45].

Особливо художньо Улас Самчук створює метафоричні конструкції пейзажу: «Натомість він заліз у гущавину книг. Ці славні, тихі приятелі оточили його зо всіх боків, розгорнули перед ним необмежені обрії і манили кудись – далі, все далі у безконечність, під зоряне небо, на степ розлогий, на моря та океани у борню з буревійними хвилями. Там хвилі, мов гори котять і б'ють об скелі, об граніт. Там блискавки ріжуть олив'яні хмари, січуть їх легко на кусні і вітровими рухами розкидають, куди хочуть» [8, с. 40]. Бачимо, що пейзажна характеристика допомагає авторові підкреслювати характер розвитку подій та бути «рушієм» дії: «Суворя, невблаганна ніч навалилася на цілий мир. Земля вгрузла у її чорну глибину. Заснули люди, звірі, рослини. Тиша сторожка, мов птах, таємно й підступно ховала останні хвилини «спокою», бо коли б хто, припхавши вухом до землі, міг почути її тремтіння, ніби там десь хтось тяжкий і неухильний твердо ступав над народами й державами» [8, с. 45], «Ніч ясна, холоднувата. З неба зриваються і падають у чорну землю зорі. На траві холодна роса» [8, с. 53], «Чорна хмара і чорний дум застелили небо і землю. Осінь вдарила дощами. Паркові обози гарматних дивізіонів зрили немощену дорогу і в її драглині грузнули біженецькі коники по самі черева» [8, с. 61].

Як бачимо, зміст та форма роману Уласа Самчука «Війна і Революція» надзвичайно складні, засновані на біографічних відомостях письменника. Автор вміло відтворив події, нарративно описав часопростір, що сколихнув волинський край у ХХ столітті. Улас Самчук намагався «знайти місце України у світі й шляхи її національно-культурного і державного становлення» [3, с. 32].

В основі сюжету аналізованого роману лежать події, що сколихнули Батьківщину У. Самчука на початку ХХ століття. Головним поштовхом до написання стала розлука митця з близькими людьми та рідною домівкою. Автор намагався повернутися подумки у волинський край, тому створив надзвичайно широкий та розгорнутий роман про тих, біля кого пройшло його дитинство, кого любив, знав, з кого брав приклад. Роман «Війна і революція» містить опис надзвичайно глибоких моральних цінностей. Адже образ Володьки є прикладом для кожного свідомого українця. Ця людина вчить, як потрібно зростати духовно, прагнути допомогти прозріти своєму народові та віддано служити рідному краю.

Список використаної літератури

1. Волинські дороги Уласа Самчука : Збірник / упоряд. Я. Поліщук. – Рівне : Азалія, 1993. – 103 с.
2. Комінярська І. М. Художньо-філософський зв'язок між автором та героєм у романі Уласа Самчука «Волинь» / У. Самчук // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – Вип. 60. – С. 174–176.
3. Кулініч Г. Вивчаємо творчість Уласа Самчука / У. Самчук // Українська література в загальноосвітній школі. – 2014. – № 11. – С. 27–33.
4. Лізановська Л. Ф. Літописець ХХ століття (до 110-річчя від дня народження Уласа Самчука). – Режим доступу : <http://library.vnmu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/08/Ulas-Samchuk.pdf>
5. Пінчук С. Улас Самчук: [Життя і творчість] // Слово і час. – 1995. – № 2. – С. 11–17.
6. Плетенчук Н. Художній феномен сакралізації волинського макротопосу в прозі Уласа Самчука / Н. С. Плетенчук // Питання літературознавства. – 2011. – Вип. 83. – С. 163–172. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PI_2011_83_22

7. Самчук У. Так, як бачило око і відчувала душа. Зі споминів і вражень. 1941–1943. / У. Самчук. – К. : Центрмузінформ, 1998 – 360 с.
8. Самчук У. Волинь : роман у трьох частинах. Ч. II. Війна і Революція // Бібліотека «Дзвонів» ч. 10. – Львів, 1935 – 271 с.
9. Самчук У. О. Юність Василя Шеремети: [роман] / У. О. Самчук. – Рівне : Волинські обереги, 2005. – 328 с.
10. Ткачук М. Художні виміри творчості Уласа Самчука // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 6. – С. 43–47. – Режим доступу : <http://md-eksperiment.org/post/20161225-hudozhni-vimiri-tvorchosti-ulasa-samchuka>
11. Улас Самчук – знакова постать в історії української літератури (до 110-річчя від дня народження) // Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Т.Шевченка.

УДК 81'367:821.161.2

Мінковська Марія,
студентка 11-Ум групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Невідомська Л.М.

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЛОЇ ПРОЗИ УЛАСА САМЧУКА НА МАТЕРІАЛІ ЦИКЛУ «МЕСНИКИ» ТА ЗБІРКИ «ВІДНАЙДЕНИЙ РАЙ»

У роботі здійснюється спроба дослідити окремий аспект використання різних синтаксичних конструкцій у художніх творах Уласа Самчука, зокрема у циклах «Месники» та «Віднайдений рай». Визначаються особливості застосування різних типів речень як спосіб формування ідіостилю письменника.

Ключові слова: мала проза, ідіостиль, синтаксис, новела, оповідання.

An attempt is made to explore a separate aspect of the use of various syntactic constructions in the works of Ulas Samchuk, in particular in the «Avengers» and «Found Paradise» cycles. The peculiarities of the application of different types of sentences as a way of forming an idiostyle of the writer are determined.

Key words: small prose, idiostyle, syntax, narrative, narrative.

Серед письменників літератури українського зарубіжжя вирізняється постать Уласа Самчука. Його талант значною мірою вплинув на рівень української діаспорної прози, а індивідуальний стиль письменника свідчить про глибоку закоріненість в українську традицію в її органічній взаємодії з європейською та світовою літературою. Самчукова творча спадщина дає змогу сучасним читачам і дослідникам пізнати відтворені в ній пласти української історії, осмислені крізь призму художнього світогляду автора. Улас Самчук – найвизначніший письменник сучасності, якого справедливо називають українським Гомером ХХ століття. Твори цього майстра художнього слова вражають своєю правдивістю зображення української дійсності минулого століття та естетичною глибиною розкриття людської психології.

Художню творчість Уласа Самчука вивчало чимало вчених. Цінними є наукові розвідки літературознавців материкової України, зокрема: С. Бородіци, І. Бурлакової, М. Гона, Р. Гром'яка, А. Жив'юка, М. Жулинського, Ю. Мариненка, Н. Мафтин, О. Пастушенко, С. Пінчука, Н. Плетенчук, Я. Поліщука, І. Руснак, М. Стасика, Г. Черняхіського, Г. Штоня, а також українських самчужознавців в діаспорі: М. Білоус-Гарасевич, А. Власенко-Бойцун, М. Дального, В. Державина, Г. Костюка, Я. Славутича, Б. Цимбалістого, Ю. Шереха та ін. Функціонування й багатство мовних засобів у Самчукових текстах досліджували О. Горбач, Т. Здіховська, Т. Мішиньова, М. Ткачук та ін.

Варто зауважити, що науковці зосереджують увагу переважно на вивченні великих прозових форм Уласа Самчука. Натомість мала проза вивчена ще недостатньо, хоча саме вона містить новаторські знахідки митця, свідчить про експериментування автора на змістовому та формальному рівнях, залучення різностильових елементів.

Зважаючи на викладене, об'єктом нашого дослідження є мова новел і оповідань, уміщених відповідно в Самчукових збірках «Віднайдений рай» та «Месники». Предметом аналізу стали синтаксичні особливості указаних творів.

Мета публікації – простежити особливості функціонування різних мовних засобів, передовсім синтаксичних конструкцій, зафіксованих у досліджених текстах Уласа Самчука, яке впливає на формування ідіостилю письменника.

Збірка «Віднайдений рай» складається з десяти новел, кожна з яких вирізняється певним тематичним наповненням. Ці твори об'єднує загальний мотив – любов до Батьківщини, образне втілення якого залежить від їхньої змістової домінанти.

У проаналізованих новелах переважає виклад від першої особи. Поодинокі уривчасті й стислі діалоги лише зрідка переривають оповідь. Події та персонажі зображені винятково суб'єктивно, крізь призму світосприйняття певного героя. У такий спосіб автор досягає правдоподібності зображення, оскільки наратор є оповідачем, іноді «alter ego» [2, с. 136] митця, а читач виступає безпосереднім свідком та учасником історії [7, с. 4.1].

У збірці «Віднайдений рай» можна натрапити на новаторські знахідки Уласа Самчука, що презентують розвиток ідіостилю митця. Відома дослідниця творчості письменника Ірина Руснак слушно зауважує про

експліцитний «віднайдений» та імпліцитний «втрачений» рай, які втілюють протиставлення «чужина – вітчизна» [4]. Розкриваючи характери українців-емігрантів, Улас Самчук поєднує особистий та національний рівні, актуалізує образ України у сенситивному вимірі, витворюючи асоціативно насичений символ.

Жанр творів, що входять до циклу «Месники», сам письменник визначив як фейлетони. Проте серед дослідників усталилася думка, що поза межами газети чи журналу фейлетон існувати не може. У книжковому форматі він втрачає свої жанроутворювальні ознаки. Те, що згаданий цикл опубліковано як окреме видання, дає підстави говорити, що фейлетонна стилістика, особливо публіцистичність, трансформувалася в засіб творення високохудожніх зразків малої прози – оповідань. У тому, що йдеться саме про оповідання, переконає ряд жанрових характеристик. Розглянутим творам Уласа Самчука властивий малий обсяг, зображення однієї чи кількох подій, чіткий конфлікт, виділення героя з середовища невеликої кількості персонажів, розкриття однієї домінуючої риси характеру, повнота й закінченість оповіді, наявність компетентного оповідача з народу тощо [6, с. 21].

Отже, цикл «Месники» складають десять невеликих за обсягом самостійних оповідань, об'єднання яких формує своєрідний метатвір, що потребує цілісного сприймання. Тільки за такої рецепції виникає найсильніше враження від прочитаного. Оповідання позначені єдністю хронотопа – західноукраїнські землі часів польської окупації, «пацифікація» населення Східної Галичина. У всіх творах наявні близькі персонажі – сім месників: Ольга Волинянка, Грицько, Омелько, Карпо, Панас, Демид і кубанський сотник. Ці борці проти політики польських окупантів формують у селянському середовищі психологію, відмінну від патріархальної й пов'язану з поривом до свободи, непримиренною боротьбою, здатністю до самопожертви в ім'я визволення з-під ненависного гніту [6, с. 22].

Художні твори Уласа Самчука демонструють багатство мови, її образність та виразність. Загалом у малій прозі Уласа Самчука відчутні модерністські тенденції на змістовому й формальному рівнях. Автор залучає імпресіоністичні, експресіоністичні, натуралістичні та символістські елементи, щоб більш виразно передати стан героїв, художньо осмислити співвідношення мікро- і макрокосмосу. Зокрема, письменник застосовує метафори, порівняння в пейзажних описах, де подекуди спостерігаємо органічний заємозв'язок природної стихії і дій людини: *«І тут як тупну! Земля затряслася, небо здригнулося, й кілька зір полетіло на землю. Сосни, ніби хвилі морські, захвилювалися. Я сам злякався»* [6, с. 340].

Улас Самчук вдається до паралелізму й антитези, еліптичних і риторичних конструкцій [7, с. 4.9]: *[якщо тут наведене висловлення іншого дослідника, то на це необхідно вказати, а подати можна відповідні власні приклади з аналізованих творів]*.

Мова Самчукової малої прози насичена різноманітними синтаксичними засобами. Зокрема, простежується часте використання окличних і питальних речень, які надають художнім текстам емоційності й експресивності. Автор збірок «Месники» та «Віднайдений рай» використовує ці синтаксичні величини, щоб передати швидкоплинні почуття, емоційний стан персонажів, загалом – їхню психологію, наприклад: *«Я ж жити хотів, ти знаєш це?... Жити! Я хотів лише дома жити!...»* [6, с. 412]. Сумніви, розпач, безсилля, беспорядність, хвилювання героїв тощо виражають питальні речення: *«Та хіба він чує? Хіба він знає в гарячій бою те, що знають віти? Хіба він знає, що в них причаїлися московські кулеметники, які обсилали ціле поле тисячами смертей? Хіба він чув, що там його товариші-козаки йому гукали? Ні»* [6, с. 417].

Варто вказати на те, що письменник тяжіє до вживання безособових конструкцій, що надає висловленням експресивності, енергійності та дієвості: *«Саме сходить сонце. Ще холодно»* [6, с. 402]; *«Зимою інакше. Завівало снігом навколо, зникало все; все – лиш море снігу. Під саме віконце і вище намело замету»* [6, с. 404]. Автор послуговується такими типами речень, у яких дієслівність стає домінуючою, у цих конструкціях головними членами речення виступають предикативні форми на -но, -ло: *«Видно, весна заграла. Вночі мороз та сонце здмухнуло його, пришпарило, підсипало огню й безжалісно лизало сніг»* [6, с. 413]; *«Здається, що в них заложено якісь нові міцні мотори, і від цього їм легко, вільно, безтурботно»* [6, с. 408].

Досліджені тексти містять значну кількість неповних речень, які увиразнюють індивідуальний почерк майстра художнього слова. Неповнота цих синтаксичних одиниць, які за інформативністю не поступаються відповідним повним величинам, є стилістично вмотивованою. Навмисний пропуск певного реченнєвого складника зумовлюється тим, що інші компоненти (чи компонент) стають більш навантаженими, а вся побудова увиразнюється: *«Тільки Омелько після хльоского, влучного удару грому здригався й тихцем хрестив свої груди. А чи знає, чому хрестив? Чейже не боявся смерті – але хрестив»* [6, с. 333]; *«Чобіт не любив. Що, каже, чобіт... Влітку палить, у зимі не нагріє. От що інше – постолі, а тому й носив постолі»* [6, с. 339].

У творах малої прози Улас Самчук широко використовує таку одиницю емотивно-експресивного синтаксису, як перервані та незакінчені речення. Саме ці величини творять особливу стилістичну фігуру – замовчування. Найчастіше воно передбачає емоційну обірваність речення, графічно позначену трьома крапками. Появу перерваних і незакінчених речень зумовлює необхідність точно виразити передовсім внутрішній стан людини, її переживання та под. Зазначені синтаксичні величини спираються на власне емоційну основу.

У досліджених художніх текстах перервані й незакінчені речення стають стилістично вмотивованими виразниками емоцій, почуттів героя чи автора твору, а також тими мовними засобами, які допомагають гостріше відчутти психологічний стан персонажа й, можливо, спонукати його співрозмовника до певних дій або вчинків: *«Я ж малювала, думала, тишилася... Тишилася, що зроблю вам приємність... Думала, що ви станете нарешті людиною, звичайною, простою, без дивацтв»* [6, с. 398]; *«Оба мовчали. По хвилині Андрій:*

- Не смій ображати... Хочеш розкажу?
- Но-но-но!... Залиши для своїх нащадків. Затянеш панахиду... Знаю...
- Я казку тобі розкажу...
- Ще гірше...

Андрій заточувався, весь знервований, до постелі товариша і хотів там сісти. Йому хотілося сісти коло нього, обняти його... Він же розуміє все-все... Лише удає... Та Йорданов крикнув, щоб він відступив» [6, с. 401].

Перервані та незакінчені конструкції письменник уживає для відтворення роздумів людини, думок уголос. Роздуми також здатні передавати парцеляти й приєднувальні структури, але незакінченість, обірваність повідомлення сприяє креативності сприймання зображуваного. Адже вони змушують читача самому завершити думку, тобто творчо домислити відповідну інформацію та впевнитись у правильності своїх міркувань: «Я крикнув: «Я – вічність!» Але повірте. Це моя велика скарга, безбережна іронія над тим проклятим «Я». Я згірділиво хитаю головою... І з голови моєї спадають сиві волосинки, як срібні струни, що грають... грають... Ні, вибачте... Я вже не скажу, як вони грають... Вони вже властиво дограють... Даремне я втікаю від того хрускоту, даремне. Все... Все, мої милі, треба хоробро зустрічати. На те й дверець. Він привозить, він і вивозить... Нікуди не втечеш... О, нікуди!... (Хитання сивої голови, з якої спадають срібні волосинки). З високого неба також падають срібні зорі, бо вже під осінь» [6, с. 387].

Особливістю творчо-стильової манери Уласа Самчука є широке використання ним парцельованих структур. Трапляється так, що межі речення і висловлення не збігаються. У певних випадках формально-синтаксична та семантико-синтаксична структури речення розчленовуються на декілька повідомлень, а відповідні їм частини називають парцелятами. Парцеляція полягає «в розчленуванні синтаксичного зв'язного тексту на інтонаційно відокремлені відрізки розділені крапкою» [3, с. 24].

Прийомам парцеляції письменник послуговується для спеціального виділення характерних рис зображеного: «Там пароплави гинули, мов комарі, і я знав, що це все творить моя осінь. Дужа, зрадлива і чудова» [6, с. 378]. Винесення наведених художніх означень за межі попередньої синтаксичної конструкції, акцентує ці епітети, посилюючи експресивність опису осені.

Уживання парцелятивів сприяє тому, що автор концентрує увагу на змісті певної частини речення з метою інформативно наситити фрази. Виконуючи насамперед інформативну функцію, парцельовані структури забезпечують також уточнення, додаткові пояснення, відтворення чи розвиток повідомлень: «Люблю двірець. Люблю його рух, ритм, неспокій. І часто, коли нема куди, йду на дверець і там слухаю, вичікую, сподіваюся. Я там живу» [6, с. 380].

Мові малої прози Уласа Самчука притаманне функціонування речень, ускладнених однорідними членами. Такі синтаксичні структури автор використовує як важливі елементи для створення пейзажів та зовнішніх і внутрішніх портретів персонажів. Вагома роль указаних членів речення полягає в тому, що ці складники, семантично збагачуючи та стилістично увиразнюючі речення, дають змогу привернути увагу до зображуваних у художніх текстах феноменів, явищ, дій тощо, наголосити на їхній значущості: «Ми, наперекір долі, природі, цілому світові, кидаємо виклик і заявляємо: з нами Бог і справедливість! Ми месники, а не раби!» [6, с. 355]; «Ви пам'ятаєте, мабуть, у своєму житті не одну весну чи осінь, коли душа ваша починала вагітніти, ширитися, мучити вас великим неспокоєм, готова щохвилини вирватися зі своїх берегів та обернутися в небувало-могутню повінь» [6, с. 444]; «Ви прагнули визволитися з тісних об'ємів чотирьох запліснявілих стін вашої обридливої кімнати та вирватися на широкий простір, щоб зухвало, з цигаркою в зубах, ступати через ліси, гори, степи і моря» [6, с. 444].

Складними реченнями автор послуговується переважно для того, щоб ширше і точніше описати події, реалії життя, почуття героїв. У такій оповіді письменник часто виражає своє ставлення до зображуваного, суб'єктивно оцінює його, простежує причини та наслідки: «Як не сміятися, коли сміх сам із грудей бринить та розпирає їх без запиту нахабно і свавільно?» [6, с. 381].

В одному складному реченні, до якого входять кілька предикативних частин, можуть поєднуватися різні типи зв'язку: одні компоненти таких синтаксичних одиниць поєднуються сполучниками сурядності, інші – сполучниками й сполучними словами підрядності. Виявлені й складні безсполучникові конструкції.

Найчастіше у проаналізованих текстах Уласа Самчука трапляються складні речення з підрядними частинами, які приєднуються до головних переважно за допомогою сполучникових засобів *що, коли, щоб, де, який, чи, аби*: «Ах, як цікаво, що вона познайомилася з українцем» [6, с. 273]. Поширеними є аналогічні складні конструкції з кількома підрядними компонентами: «Враз відчув себе дитиною, що лякається чорного ліса, що боїться ночі» [6, ст. 289].

У Самчукових текстах зафіксовані також складносурядні речення: «А скінчивши свою пісню пісень, я досить довго слухаю буревійні оплески і з гордо піднятим чолом, розсилаючи всім довкола безліч усмішок, вертаюся до себе» [6, с. 446]. Серед цих синтаксичних одиниць переважають речення з різнотипними предикативними частинами. Між останніми здебільшого встановлюються пояснювальні та причинно-наслідкові смислові відношення, що зумовлено змістовим наповненням творів: «Він певний, що Панас прийде, тому напустив на себе вираз очікувача, і то такого, який ніби цим робить комусь велику ласку» [6, с. 422].

Функціонують у проаналізованих творах і складні синтаксичні конструкції з різними типами зв'язку: «Та мені завше здавалося, що на вулиці, у найбільшій юрбі, де люди, як у круговороті, переливаються масово перед очима, я набираюся вражень, бо сліdkую за ними, і напевно кожна людина, що раз проходить переді мною, полишає у мому оці на сітківці свою фотографію» [6, с. 388]; «Назенться вайлуватю, розчепірить куці пальчики на опецькуватих, як прачики, ручках, і як тільки збирається голуба за хвіст цапнути, як той тріпне крилами, підскікне, а дитина дивиться з сумом на свою порожню, з розчепіреними пучками долоню» [6, с. 384].

Для синтаксису малої прози творів Уласа Самчука характерна значна кількість речень зі вставленими конструкціями. Вставлені словосполучення, речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки. Серед різних аспектів вивчення вставлених конструкцій привертає увагу стилістична роль, яку ці структури виконують у художніх текстах. Тут мовні засоби під

впливом особливої трансформації набувають додаткового смислового чи функційного навантаження, що забезпечує естетичний вплив на читачів, активізуючи їхні думки, почуття, співпереживання.

Вставлені конструкції, що ускладнюють, речення аргументують зміст основної частини висловлення, виражають емоції автора, його індивідуальне осмислення дійсності, посилюють вплив творів на реципієнтів. Синтаксичні одиниці зі вставленням стають семантично багатоплановими й стилістично навантаженими. Чим виразніше розчленування висловленої думки, тим вона об'ємніша й багатша, тим повніше охоплює певні реалії життя: «*І як тобі не соромно, коли на світі є ще така сила дійсно хорошого, незіпсутого. І от тепер (дійсно десь унизу награвав хтось буйного Штравсового чи якого іншого марша на піяніні, з другого кінця хрипіло радіо) чуєш, як нарізують?»* [6, с. 387]; «*Чи дістануся я, каже... (ну тут я розреготався!). Чи дістануся коли на рідне кладовище?»* [6, с. 412].

Улас Самчук – самодостатній, самобутній прозаїк, чия унікальність втілюється у його текстах. Його художні твори досліджувало чимало літературознавців та критиків, проте й досі не достатньо з'ясована роль письменника, як національно-свідомого творця української літератури. Поза межами уваги дослідників із різних причин залишалася мала проза Уласа Самчука, хоча саме вона досить часто презентує читачеві новаторські пошуки автора.

У збірках «Месники» та «Віднайдений рай» Улас Самчук широко використовує різноманітні синтаксичні конструкції, щоб найповніше та найточніше донести авторську концепцію художнього твору, розкрити систему мотивів та внутрішніх спонукань головних героїв.

«Месники» та «Віднайдений рай» виступають важливими репрезентантами індивідуального стилю автора, що засвідчує гармонійний синтез традиції та новаторства у творчому доробку майстра художнього слова. У малій прозі простежується своєрідність застосування мовних засобів, функціонування яких значною мірою зумовило те, цикл «Месники» та збірка «Віднайдений рай» стали невід'ємним складником творчого портрету Уласа Самчука й національно-культурного здобутку ХХ століття.

Список використаної літератури

1. Бурлакова І. В. Творчість Уласа Самчука. Проблеми індивідуального стилю : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / І. В. Бурлакова. – Харків, 2001. – 19 с.
2. Комінярська І. М. Улас Самчук: alter ego і alter idem: монографія / І. М. Комінярська. – Житомир: Вид. ПП «Рута», 2012. – 232 с.
3. Кузьміна Т. Е. Парцелляция как средство достижения экспрессивности высказывания (на материале английской и американской литературы XX века) / Т. Е. Кузьмина // Стилистика текста. Языковые средства экспрессивности текста. – Уфа, 1989. – С. 23–29
4. Руснак І. Є. «Я був повний Україною...». Художня історіософія Уласа Самчука / І. Є. Руснак. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – 406 с.
5. Самчук У. Дещо про себе // ВРФТ ІЛ. – Ф. 195. – Од. зб. 70. – Арк. 4.
6. Самчук У. Кулак: роман. Месники: оповідання. Віднайдений рай: новели / У. Самчук; відп. Ред. та упоряд.: О. Р. Баган; науково-ідеологічний центр ім. Д. Донцова. – Дрогобич: Відродження, 2009. – 486 с.
7. Ткаченко Т. І. Модерністські пошуки Уласа Самчука у збірці «Віднайдений рай» / Т. І. Ткаченко // Траектория науки. – 2016. – Т. 2, № 3 (8). – С. 41-410. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/trma_2016_2_3_17

УДК 821.161.2.09

Мовшук Ольга,
студентка 31-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Комінярська І.М.

ВИЗУАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ ЄВРЕЯ ЯК ІМАГОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ»

У статті розглядається образ єврея як імагологічний аспект художнього мислення Уласа Самчука. Особливу увагу зосереджено на імагології як галузі літературної компаративістики, досліджується імагологічний аспект в романі «Волинь» Уласа Самчука.

Ключові слова: імагологія, образ, Улас Самчук, роман «Волинь».

The article treats the image of the Jew as imagological aspect of Ulas Samchuk's artistic thinking. Particular attention is focused on the imago as a branch of literary comparativism, and the study of the imagological aspect in the novel «Volyn» by Ulas Samchuk.

Key words: *imagology, image, Ulas Samchuk, novel «Volyn».*

Улас Самчук – визначний український письменник, який є однією з найпомітніших постатей української прози ХХ століття. Його талант певною мірою визначав особливості й рівень української діаспорної прози, а індивідуальний стиль свідчив одночасно про глибоку закоріненість в українську традицію і про творче сприйняття й осмислення європейської та світової літератур. Хроніки Уласа Самчука дають можливість сучасному дослідникові й читачеві пізнати зріз української історії крізь призму художнього світогляду з позиції принципу відстороненості.

Представник еміграційної гілки української літератури Улас Самчук у своїх творах прагнув відобразити буття українського народу в ХХ ст. Він досліджував одну тему – як могла вистояти і викристалізуватися у соціально-політичних катаклізмах цієї доби національна ідея української державності. Творча спадщина Уласа Самчука репрезентує вершинні досягнення української літератури ХХ ст. У своїх творах письменник відобразив цілу історичну епоху, у якій особливо виділяється мотив жіночої долі, жіночого національного характеру в його індивідуальних проявах.

Високохудожній доробок Уласа Самчука постійно перебуває в центрі уваги дослідників. Оглядові статті та аналітичні матеріали в післявоєнний період опублікували А. Власенко-Бойцун, В. Державін, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, О. Лятуринська, О. Тарнавський та ін. Першими самчужознавцями є М. Герц, М. Гон, Р. Гром'як, А. Жив'юк, М. Жулинський, С. Пінчук, Г. Чернихівський та ін. Дослідженню життя і творчості Гомера ХХ століття Уласа Самчука присвятили свої дисертації С. Бородіна, В. Бурлакова, В. Кизилова, І. Комінярська, Ю. Мариненко, О. Пасічник, О. Пастушенко, Н. Плетенчук, Н. Приймас, І. Руснак. О. Пасічник дослідила образ світу і концепцію героя в'язнично-таборової тематики [8], а І. Комінярська виокремила в прозовому доробку художнє втілення національної ідентичності героя У. Самчука [4]. Єврейське питання в українській та російській літературах досліджував І. Айзеншток. Особливо відзначаємо внесок у самчужознавство історика, літератора та краєзнавця з Кременця Гаврила Івановича Чернихівського.

Мета статті – дослідження візуалізації художнього образу єврея в аспекті імагології у романі Уласа Самчука «Волинь».

Імагологія (лат. *imago*: образ, зображення і грец. *logos*: слово, вчення) – розділ порівняльного літературознавства, предметом вивчення якого є функціонування художніх образів і образних систем у різноманітних відношеннях (Я – інший, свій – чужий), їхня генеза, встановлення ролі та місця в історії національних і світової літератур, взаємозв'язку із соціальною дійсністю. Імагологія практикувана у французькій та німецькій компаративістиці. Особливий інтерес для імагології мають вічні образи, вічні мотиви, етноментальні моделі того чи того письменства, переосмислювані ним архетипи. Еквіваленти певного національного дискурсу в письменствах інших країн [5].

Як галузь літературознавчої компаративістики імагологія визначилася й набула поширення в другій половині ХХ століття. Дмитро Наливайко зазначає: «За своїм характером і структурою вона є галуззю міждисциплінарною, поряд з літературознавцями нею займаються антропологі й етнологи, соціологи й культурологи, історики ментальностей та історики ідей» [6]. Проблема рецепції образу Іншого є ключовою проблемою досліджень імагології, що становить дискурс відношень літературних образів Свого та Іншого.

Російський дослідник Володимир Хорев визначає предмет імагології як переорієнтацію багатьох досліджень: «вони дедалі частіше звертаються до комплексу взаємозв'язків духовної культури двох народів. Література є найважливішим компонентом цього комплексу, але все ж таки однією з його складових, до яких належить народна культура, фольклор, різні види мистецтва, релігійна думка та писемність, суспільно-політичні ідеї, історико-філософські концепції та багато іншого. Імагологія ставить собі за завдання виявити правдиві та хибні уявлення про життя інших народів, стереотипи та упередження, котрі існують у суспільній свідомості, їхнє походження та розвиток, їхню суспільну роль та естетичну функцію у художньому творі» [11].

Щодо сучасного розвитку імагології в Україні, то, перш за все, тут слід згадати працю Дмитра Наливайка «Очима Заходу: рецепції України в Західній Європі XI–XVIII ст.» (1999), де автор детально дослідив історію рецепції України західноєвропейською культурою [7]. Ця книга цінна не лише тому, що в ній використано мало знану в Україні методологію, але й завдяки багатому фактографічному матеріалу. Не можна також не враховувати ідеологічного навантаження образу. Арутюнова-Фіданян підкреслює: «Для історичного дослідження головним є, з одного боку, співвідношення між образом та фактом, котрий лежить в його основі, а з іншого – співвідношення між образом та ідеєю, що формується на його основі» [1].

Зазнавши чимало критики і недобррозумілого ставлення впродовж 1950–1980-х років, літературна імагологія, хоча ще й досі змагається за визнання, тепер перебуває на злеті. Її методологія виводить компаративне дослідження у сферу вивчення міжкультурних взаємин. Наукові зацікавлення зосереджені на актуальних для сучасного суспільства проблемах національної і культурної ідентичності, «деколонізації» тощо. Особливо інтенсивно ця спеціалізація розвивається у Франції та Німеччині. Основні школи європейської імагології очолили Д.-А. Пажо та Г. Дизеринк.

Свої порівняльні дослідження французький компаративіст Даніель-Анрі Пажо розгорнув у напрямі оновленої *psychologie du peuple* («національної психології»). Французький дослідник всіляко підкреслює вагу імагологічної проблематики для сучасної теорії літературної компаративістики.

Провідний бельгійський компаративіст Гуго Дизеринк конкретизував основні поняття й завдання імагології як компаративної дисципліни. Вона зосереджена на вивченні колективних уявлень про інші етноси та культури, що й відрізняє її від соціології літератури Р. Ескарпі та рецептивної естетики Г. Р. Яусса й відкриває широке поле для дослідження психологічного підґрунтя національних конфліктів і міжкультурних взаємин. За словами Г. Дизеринка, імагологія не лише стала врешті-решт дослідницькою галуззю всього порівняльного літературознавства, а й спеціальною ділянкою, що обіцяє збудувати міст до інших гуманітарних галузей [3].

В Амстердамі (Нідерланди) виходить серійне видання «*Studia imagologica*», яке очолюють Г. Дизеринк і професор місцевого університету Джоел Лірсен. Мультидисциплінарні публікації цього видання присвячені вивченню культурної ідентичності, міжнаціонального сприймання та національних образів у літературному дискурсі. Окремі випуски висвітлюють такі теми, як ідея кельтицизму в

європейському контексті від «Пісень Оссіана» й по сьогодні, сприйняття американців у Франції і французів у США, німецький образ Ірландії та Нідерландів, британські уявлення про Норвегію як північну утопію тощо.

Зокрема, імагологічний аспект ми можемо зустріти в літературній творчості Уласа Самчука в романі «Волинь». Самчук детально описує євреїв, які найчастіше виступають під прізвиськом «жид», і бере до уваги образ жидівки. Важливим є опис зовнішності євреїв у романі Уласа Самчука, наприклад: «Он і до Матвієвої підводи підходить стара жидівка. У неї на голові хустина, з великою чорною плямою на тімені. Видно, вона завжди тільки носить цю хустину, а пляма та від поту та куряви. Ніс у неї подібний на скремейду, губи розтяжні, широкі. Голос скрипучий» [9, с. 152].

У творчості українських письменників кін. XIX–поч. XX ст. спостерігається неоднозначне, суперечливе ставлення або трансформація єврейської теми. Проте важливо, що образ єврея незмінно приваблює вітчизняних митців межі століть. Після 1917 року єврейське питання, що неминуче виникло внаслідок нової політичної реальності, стало вже не стільки літературно-культурним, скільки соціальним та ідеологічним явищем.

Першим літературним і, звичайно, загальноісторичним текстом, у якому кодифіковано образи й роль євреїв, є «Історія Русів» – важливий та промовистий політичний трактат, що появлявся в масці хроніки-історії. В перших частинах «Історії Русів» головний наголос робиться на жорстокостях та беззаконнях польського правління, й тут євреї виступають у ролі вірних виконавців та посередників.

Більш ніж будь-який інший момент, образ єврея, що тримає ключі від християнської церкви, став характерним, дефініюючим топосом і в українських, і в російських художньо-історичних творах. Загалом, спираючись не лише на «Історію Русів», а й на інші джерела, як історичні, так і фольклорні, євреїв часто зображували як польських шпигунів та агентів. Навіть коли вони були лише посередниками, маючи доступ до обох сторін, їм не можна було довіряти.

Що стосується української літератури, то Г. Грабович виділяє три типи сприйняття євреїв, за якими можна скласти періодизацію в ній єврейської теми: 1) стереотипна; 2) соціально-моральна (реалістична); 3) політично-етична [2, с. 245]. Перша модель, чи фаза, є за своєю природою найбільшою, але водночас трактування євреїв є фрагментарним та, звичайно, одностороннім і більшою або меншою мірою ворожим. Тут стереотипи, відображаючи, як це буває в кожній культурі, групову колективну думку, а також консерватизм та опір іноземним впливам, набували вигляду народної традиції.

Саме до стереотипної, в першу чергу, моделі сприйняття євреїв українським суспільством ми можемо віднести образ жидівки: «Жидівка клене себе, знову безупинно до огиди лементує. Матвій лає її, обіцяє «сперезати батюгою», жене до чортової матері, до сто чортів, до халери. Але жидівка ані на ніготь не думає ображатись. Це вона приймає, як належне, як щось, що є необхідне при купівлі та продажі» [9, с. 153]. Створюючи позитивні образи євреїв, письменники прагнули зруйнувати стереотип, який панував у XIX ст., що євреї, займаючись торгівлею, не заслуговують на повагу.

Народна свідомість сформувала традиційний стереотип єврея-жида як хитрої і схильної до наживи людини. Головною причиною творення негативного стереотипу жида були соціальні чинники, коли історично жиди стягували й обдурювали чесний український народ, знецінювали все заради грошей. Так і в романі «Волинь» Улас Самчук описав жидівку. «Чортова жидівка, – думає він. – Яка халера. Вона хоче за три гроші дістати дві яйці. Хитра, не бійсь...» [9, с. 152], «Жидівка починає вірити і смажитись виторгувати хоч пару грошей на коні» [9, с. 153]. Письменник ніби грає словом, як умілий віртуоз, химерно розповідає про жидівську впертість і брехливість: «Вона міцно вчепилася за полудрабок. Жовта рука з сухою шкурою, ніби на копченому оселедці, вже лізе на віз, розгортає полову і пробує яйця, мацає півня» [8, с. 152], «Матвій пильно слідкує, щоб «клята» не перерахувала. Жидівка натомість уважно обглядає кожне яйце, а деяке розглядає до сонця – чи не бовтун» [9, с. 153].

Образ єврея, представника найдавнішої етнічної меншини в Україні, досить часто зустрічається, зокрема, у фольклорі. Так у колядках, легендах та вертепів український народ пов'язує образ жида з євангельським сюжетом, у якому євреї виступають виключно негативними персонажами, переслідуючи Христа й прагнучи його розп'яти. Також жид часто зображується в ролі корчмаря, лихваря чи орендаря, тобто людини хитрої та комерційної.

Наймасовішим заняттям євреїв було корчмарство. Спокування населення було надзвичайно вигідною, прибутковою справою і – що надзвичайно важливо – безперешкодною з боку властей. У І. Франка знаходимо такі рядки: «Євреї вміли обходити деякі з тих законів, жили по селах, держали корчми, хоч се було виразно заборонено; але робили се тільки з відома і з волі панів-шляхтичів, котрі з давніх-давен, ще в старій Польщі, привикли були не рушитися ані кроку без єврея» [10].

В українській літературі часів класицизму та романтизму загалом присутні негативні або комічні образи євреїв. У художніх творах цього періоду єврей – другорядна особа, а іноді й зовсім випадкова. Епоха позитивізму принесла значні зміни в образ єврейського героя, який стає повноправним об'єктом читацького зацікавлення. Його зображення варіюється від негативного до позитивного, проте він уже не периферійний персонаж. Протягом усього XIX ст. образ єврея в українській літературі змальовували доволі стереотипно – «критично й гостро з акцентом лише на питанні економічної експлуатації» [2, с. 229]. На початку XX ст. трактування єврейської теми набуло помітного розвитку. «Відкриття, що єврей може викликати співчуття як багатостраждальна людина втілюється в низці творів, що з'явилися на зламі століть», – наголосив Г. Грабович [2, с. 233].

Отже, у романі Самчука особливе місце займає єврейська тема, а дослідження образу Іншого становить сутність імагологічних досліджень, при цьому, складність цих досліджень зумовлюється багатоаспектною рецепцією образу Іншого у культурному середовищі та самим письменником, який створює

імагологічний текст. Розглядаючи проблему образу «Іншого» в творчості Уласа Самчука, доцільно звернути увагу на те, що в романі «Волинь» чи не найяскравіше показано різноаспектність міжнаціональних особливостей та взаємозв'язків між етносами. Досліджено також неоднозначну позицію автора, яка позначена своїм суб'єктивним «Я» стосовно поля «Іншого», що, зрештою, призводить до стереотипного відображення носіїв чужої культури крізь призму власного її бачення та спричиняє ефект відкритості до світу.

Список використаної літератури

1. Арутюнова-Фиданян В. Методы создания позитивного образа Византийской империи в армянской историографии (период экспансии) / В. Арутюнова-Фиданян // Чужое : опыты преодоления. – М. : Алетея, 1999. – С. 277–312.
2. Грабович Г. Єврейська тема в українській літературі XIX на початку XX сторіччя / Г. Грабович // До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка. – К. : Критика, 2003. – 604 с.
3. Dyserinck H. Imagology and the Problem of Ethnic Identity [Електронний ресурс] / H. Dyserinck. – Режим доступу : <http://www.intercultural studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml>.
4. Комінярська І. М. Улас Самчук: alter ego і alter idem : монографія / І. М. Комінярська. – Житомир : Вид. ПП «Рута», 2012. – 232 с.
5. Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т. 1 / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – Київ : ВЦ Академія, 2007. – Т. 1. – 624 с.
6. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегія // Д. Наливайко // Теорія літератури й компаративістика. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2006 – с. 347.
7. Наливайко Д. Очима Заходу : Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – К. : Основи, 1999. – 578 с.
8. Пасічник О. В. Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Соложеніцина в'язнично-таборової тематики : дис. канд. філол. Наук : 10.01.05 / О. В. Пасічник – Київ, 2004. – 174 с.
9. Самчук У. Куди тече та річка. І частина «Волині» / У. Самчук. – Львів, 1936. – 215 с.
10. Франко І. Твори в двадцятьох томах. – К., 1950. – Т. 19.
11. Хорев В. Имагология и изучение русско-польских литературных связей / В. Хорев // Поляки и русские в глазах друг друга. – М. : Индрик, 2000. – С. 20–32.

УДК 883.3(09)

*Ползікова Катерина,
студентка 31 У групи
Науковий керівник:
к. філол.н., доцент Комінярська І.М.*

АВТОРСЬКА ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЛОДЬКИ ДОВБЕНКА У РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ»

У статті простежується художній зв'язок між автором та героєм. Розкривається образ головного героя роману «Волинь» Володька Довбенка, який є прототипом світоглядних шукань митця. Досліджено, що авторська характеристика прототипу головного героя є палітра зображально-виражальних художніх засобів.

Ключові слова: Улас Самчук, головний герой, «Волинь», авторська характеристика.

The article shows the artistic connection between the author and the main hero. Volodko Dovbenko the image of the main hero of the novel «Volyn» who is the prototype of the author himself. It was investigated that the author's characteristic of the prototype of the main hero is a palette of figurative-expressive artistic means.

Key words: Ulas Samchuk, main hero, «Volyn», author's characteristic.

Улас Самчук – талановитий майстер художнього слова відомий широкому колу поціновувачів українського письменства передусім як блискучий творець великих прозових форм. Його повісті, романи й епопеї давно визнані зразками і здобутками національної літератури, відомими в усьому світі.

Творча спадщина Уласа Самчука надзвичайно велика, але одним із найвизначніших творів – роман-епопея «Волинь». Він посідає особливе місце серед трудового доробку автора. Улас Самчук в романі «Волинь» художньо поєднує особисте життя та становлення особистості малого Володька. Письменник пропонує картини правдивої історії минулого українського народу, створює правдивий образ волинського села початку XX ст., детально малює образи кожного із героїв та їхніх почуттів в різних ситуаціях. Роман-трилогія «Волинь» складається з трьох частин, а саме: «Куди тече та річка», «Війна і революція», «Батько і син». Славу і визнання митцю принесла перша частина трилогії «Волинь» «Куди тече та річка» (1932), відзначена першою премією Товариства письменників і журналістів Західної України (1934).

Роман-хроніка розпочинає зображення трагічної долі українського народу на початку XX ст. Причини і наслідки трагедії нації простежені у творі оком митця-патріота своєї землі, людинолюбця, знавця життя волинського краю, його історичної долі.

Перу видатного майстра-прозаїка належать романи, повісті, новели, роман-епопея, трилогія, романи-есе, роман-хроніка, книга спогадів та ін., а також багатогранна публіцистична спадщина митця (загалом 112 ідейно-програмних, літературно-критичних та політичних статей). Серед них: «Образ» (1929), «Кулак» (1932),

«Марія» (1934), «Волинь» (1932-1937), «Віднайдений рай» (1936), «Юність Василя Шеремети» (1947), «OST» (1948–1982), «П'ять по дванадцятій» (1954), «На білому коні» (1956), «Чого не гоїть вогонь» (1959), «На твердій землі» (1967), «На коні вороному» (1974), «Планета Ді-Пі» (1979), «Слідами піонерів» (1980) та ін.

«Волинь» – це своєрідний епічний гімн землі й людині, яка на ній працює. Вже сама назва твору вказує на те, що оповідається в ньому про рідний письменникові край. Волинь у передреволюційний час, у революцію та громадянську війну постає перед нами зі сторінок твору. Художньо осмислена історія роду Довбенків дає широке уявлення про буття українського селянства цього часу. Головний герой твору Володько Довбенко – селянський хлопець, який вийшов з глибин народу і свідомість якого формується в нових історичних умовах. Такі, як Володько, як його батько Матвій, мати, брати, здатні, на думку автора, не лише вижити, а й працюючи своєю створити підґрунтя для розквіту держави. До цього висновку автор приходить, об'єктивно зображуючи події, що відбуваються довкола хутора Довбенків і безпосередньо на хуторі, цій маленькій «моделі» всього селянського всесвіту. Глибокою ліричністю, любов'ю до рідної землі, до працюючих, чесних трудівників зігріті сторінки трилогії «Волинь».

Дослідженням життя і літературної творчості Уласа Самчука займається багато науковців, серед них І. Руснак, А. Жив'юк, О. Пасічник, Н. Приймак, І. Комінярська та інші. І. Руснак у монографії «Художня історіософія Уласа Самчука» розкрила глибинні зв'язки художньої історіософії митця, естетичні переконання прозаїка, риси індивідуального стилю письменника. О. Пасічник [2] дослідила образ світу і концепцію героя в'язнично-таборової тематики, а І. Комінярська виокремила в прозовому доробку художнє втілення національної ідентичності героя У. Самчука [1].

Особливий інтерес становить авторська характеристика образу головного героя Володьки Довбенка в романі Уласа Самчука «Волинь».

Мета – дослідити окремі аспекти образу головного героя Володьки у романі Уласа Самчука «Волинь».

Один із головних героїв роману Уласа Самчука «Волинь» Володько Довбенко увібрав риси самого письменника. В біографіях Самчука і Володьки Довбенка є багато схожого. Прозаїк болісно переживав розлуку з близькими. Саме туга за рідним краєм спонукала письменника написати твір про людей між яких зростав, котрих любив, – трилогію «Волинь». У цій багатій на дитячі образи трилогії можна чітко виділити три постаті: Володько, Хведот і Василь Довбенки.

У трилогії «Волинь» автор нас знайомить із селянами-хліборобами різного достатку, поміщиками, священиками, урядовцями, солдатами Першої світової війни, революційними матросами. Вони – люди різного віку, різних уподобань, різних політичних поглядів, вони – народ. Самчук поселив родину Довбенків на хутір, розповідає про їхнє родинне життя, в якому панує мир, спокій та злагода.

В центрі роману допитливий селянський «син» Волині. Семирічний Володько мріє про велике та щасливе життя. Володьку цікавлять книжки, співи, музика, далекі краї та всілякі розповіді. Він переконаний, що необхідно вчитися, «брати знання з-під ніг оберемками» та пізнавати життя. Володько Довбенко переконливо говорить: «...нам бракує лише одного – знання. Треба йти вчитися...Треба пізнати себе, нас, кожного дядька!» [1, с. 87]; «Володько читає «життя святих» про дивних, божих людей: великомученицю Катерину, Варвару, Надію, Любов і матір їх Софію...» [1, с. 85].

Улас Самчук художньо моделює портрет героя: «Той вам прийде ввечері по вуха обмурзаний і ані пари з уст. Мовчить, і тільки оченята сині-пресині та ще кирпатий носик... А оченята розумні, та полохливі, та такі вам глибокі – в кого воно таке вдалося, Господоньку, подай сили та хорони, Мати Пречиста, щоб здорове росло – люди будуть...» [5, с. 7]. Через портрет виявляється ставлення до оточуючих, як-от в епізоді у млині, де Володько любив слухати оповіді старих поважних односельчан. Володько забував про все на світі: «З нього залишались тільки очі, широкі, витріщені, круглі синьо-сірі, та овальний роток зо свіжими, напухлими устами, що якось особливо, дико рожевіли, та ще його маленький гудзичок – носик» [5, с. 57].

Для Володьки взірцевим наставником був його батько. Улас Самчук наділяє Матвія Довбенка рисами волинського працюючого, чесного та мудрого господаря. Він безмежно любив своє село, але у зв'язку із збільшенням сім'ї змушений переїхати з Дерманя до Тилявки в пошуках більшого шматка землі: «Силу великої душі і сильних м'язів впоїв у землю, напоєну дивним чадом, що давав життя, муки, радість і смерть. І післав у життя синів, дочок з твердою наукою: закон ваш – закон землі. Будьте сильні, як вона, – і вічність вам забезпечена» [4, с. 235].

Селянин тяжко трудився задля своєї сім'ї. Матвій переконаний, що тільки щоденна праця на землі принесе людині щастя. Головний герой помічав, що його батько, для того, щоб прогодувати сім'ю, тяжко працював. Волинська земля у романі є невід'ємним елементом. Це край для якого хочеться і варто працювати.

В роки Першої світової війни та революції Володько в роздумах шукає правду та «справжню віру свою, тверду, мов камінь, і непохитну, мов гори. Він мусить чути, бачити і пізнати істину» [1, с. 85], осмислює місце і роль українця у Всесвіті. Володько багато думає про правду, про Бога, про віру, про революцію. Він просить не руйнувати його віри в Бога і вірить у щасливе майбутнє свого народу. У такі хвилини сумніву письменник вимальовує героя в храмі, де залишилися «сліди та запах війни». Саме в стінах монастиря письменник підводить героя до висновку, що це «не нас спотикатися і падати», що Україна є «державою духа і віри. Іди вперед і будь... Зазначи своє буття вогнем нової віри, розложеним на попелищі старого вогнища. Іди і будь!» [1, с. 319]. Це дає йому силу тверезо мислити і бути оптимістом.

Володько Довбенко наділений бездоганними чеснотами та естетичним чуттям. Він не може змиритися з байдужістю народу до своєї власної долі, з відсутністю у народу почуття самоповаги. Прототипом образу Володька був Улас Самчук. Головний герой вважає фатальною помилкою цілого народу те, що українці – це тільки селянська нація: «Все піддається, бо йде Україна, так, як повинь, як буреві. Нема перепон на її шаленому маршеві» [4, с. 323].

Володько у романі з'являється ще і як людина, збагачена мудрістю народів усього світу. Він сприймає своїх односельців не лише як темних знедолених мужиків, а як нащадків того народу, перед військом якого свого часу відчинялися брами європейських столиць, про яких писали найкращі письменники світу. У цих словах втілено найзаповітнішу мрію Уласа Самчука. Історичні факти суспільного характеру автор органічно пов'язує з фактами історії власного народу.

Самчуки покинули Лебедщину навесні 1913 року і переїхали до Тилявки, що за 17 км від Кременця. У творі «Куди тече річка» автор детально описує переїзд, прощання з Лебедщиною. Як прощання з хутірським осідком, чудовий образок: «Хутір Матвіїв спить. Довгий будинок хати разом з хлівом для худоби. Навпроти ж такої довжини, рівнобіжно над дорогою клюна на мурованих з каміню стовпах. Упоперек від городу свинюшник, дровитня і хижка. Двері клуні наростіж відчинені. Серед двору стоїть надовго розворений віз. На подвір'ї розтрушено солому» [5, с. 199].

Щодня для хлопчика були певні завдання: попасти корови, нарвати бур'янів на час доїння. Він залюбки виконував ці розпорядження. Малий любив батька, хоч ласки і не зазнав. Батько від сходу до заходу сонця трудився для майбутнього дітей. Земля була єдиною годувальницею: «Земля для всіх і всього. Земля – найбільше щастя – більша за любов, за життя. Земля – найбільший скарб, більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе ество, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля» [5, с. 252].

Селянське життя було складним. Домашні умови – скромними: чорний хліб, невибаглива їжа, картопля, молоко. Тільки на великі свята було смажене на печені. Гроші економили, щоб докупити землі. У хаті було тісно: батько і сини спали з матою на підлозі, маленька Василинка – у колісці, Василь – на лаві, Катерина – у запічку.

Непомітно настав вересень і хлопчик пішов у перший клас. Ось як автор оповідає про це: «За цю весну і це літо Володько зовсім не змінився. Загорів на головешку, дуже зміцнів, був весь у шрамах, навчився лаятись, одіж на нім, особливо штанята, самі діри. Ноги брудні, заскорюзлі, порепані. Спав не в постелі, а в куті на мішкахб «Здичавіла дитина, – казала Настя, – ви тільки гляньте! Одне страхіття!» [5, с. 224].

Ось як письменник змальовує школу: «Школа трохи далі, над вулицею, по правому боці. Володько побачив її і його жаль пойняв. Ціле літо не згадував Дерманя, забув зовсім усе те, що там було, але глянувши на школу, одразу пригадалось усе. Перед ним убога, крита соломою, на чотири вікні, мало що більша від звичайної селянської, хатчина. П'ять дерев'яних, погнилих східців від дороги ведуть до невеличкого, розхитаного ганочка. По боках дві здоровенні черешні, що сливе закрили цілу ту будівлю від сонця.

І згадав Володько школу в Дермані, і розвіялись його мрії, як то він буде ходити по блискучих коридорах, та по широких сходах, та виглядатиме з вікна другого поверху. Тут ось лише маленький ганочок, рипливий, подряпані, небарвлені двері з написом над ними: «Тилявецкая Церковно-Приходская Школа». Посередині вузькі стіни, направо клас, наліво мешкання вчителя» [5, с. 225]. Володько повертався зі школи і навіть не обідав, тому що сів за книжки і гриз науку. Ці поривання помітили і учитель та батьки.

Крок за кроком Володько пізнає ази й найелементарніші правди життя. Він пізнає силу селянської праці на прикладі батька, матері та брата Василя. Дядько по материнській лінії навчає його тонкощам людських взаємин і життєвої філософської мудрості. Школа дає йому знання, які споруджують у ньому велику любов до мистецтва. Війна і революція показали героєві, що світ складається з величезних мас різномовного люду, які взаємно знищують одна одну.

Головний герой ввійшов у культурницьке коло інтелігентської молоді з числа дітей колишній царських чиновників та дрібного місцевого поміщництва. Володько бере участь в організації самодіяльних вистав. Так з сільського хлопця формується інтелігент. Навчання в Кременецькій гімназії остаточно змінило долю Володьки. Він зрозумів, що надалі належатиме не тільки своєму селу.

Володько сам собі не зізнається у першому щемному почутті до Катерини, яке так психологічно майстерно випишує Улас Самчук: «І любить Володько ту свою Катерину, що Господи. Ось він підсумовує свої гостинці – і копійки, і горіхи, і яблука, і цукерки від тітки Марії з папірцями, що на них олені намальовані і червоними буквами написано: «Чим табак курить, лучше конфет купить», що Володько сам вголос читає, щоб усі почули. Але ті там за своєю політикою нічого не чують, і тільки одна Катерина, що так само, як і він нею, найбільше цікавиться Володьком, одразу почула, як її пестун читає, схопила його і посадила собі на коліна. Який сором! Сидіти на колінах! Володько такого не очікував, і хоч як він любить Катерину, але швидко замолов ногами в чоботях, щоб вирватись з її рук» [4, с. 84].

Головний герой зачарований красою природи. Інколи він любить побути наодинці з собою і милуватися краєвидами: «Лапатий, густий, вогкуватий – вергає і вергає з низького, сірого неба. Володькові така погода подобається. Він на пригірку біля лісу... Довкола ні душі живої. Тихо так, що чути, як шерехтять сніжинки. Там дещо далі знаний яр, «рівчак», як його чомусь зовуть, там непорушно стоять і ніби засипають старі, гіллясті буди та сосни, побиті громами, очухрані вітрами. Вигукнеш і звук всякає, ніби у вату. Паша все грубошо і грубошо дургою снігу вкривається. Володько стоїть, також непорушно, мов статуя, його обліпає снігом, йому від того приємно, він вслухається в далеке і близьке довкілля. Тиша велика і тільки здалека, чи з Верхови, чи Дерманя, долітає звук дзвону, що поволі то збільшується, то завмирає зовсім.

Головному героєві притаманні усі дитячі радощі: «Володько одягав пальто, оглядав з усіх боків, радісно зітхав, скидав, обережно вішав на ключці, щоб за хвилю знов здійняти, знов одягти, знов оглядати» [5, с. 245].

Авторські характеристики, описи вчинків, індивідуальна обстановка, пейзажі, інтер'єри у творі так чи інакше пов'язані із психологією героя і «працюють» на її розкриття. Наприклад, така авторська характеристика: «Молитися в церкві Володько не може. Для нього тут завжди багатого цікавого, щоб він міг зосередитися для молитви. І товстючі з височенними вікніськими стіни, і малюнки святих на них, і візерунки всілякі, і позолота, і

ченці у високих клобуках, і учні учительської семінарії в дуже гарних одягах, що стоять густо на правому крилосі і так чудово співають»[5, с. 40–41].

Пейзаж, переплетений з внутрішнім монологом і авторськими коментарями: «Сяде десь у траві – коники-стрибунці бризкають довкола, дзижчать мухи, поволі побренькує череватий джміль. Дивні думки тиснуть на дитячу голову, а не так думки, як почуття. Яюсь тут так радісно, так шириться маленька душа, стільки родиться щастя. Ні, він ніколи, ніколи не перестане любити життя. Болюче, розкішне, соковите» [5, с. 145–146].

Письменник малює життя, розкриває його психологію, застосовуючи широку палітру виразально-зображальних художніх засобів, тобто подає авторську характеристику: тут і портрет, вчинки героя, монологи і діалоги, внутрішнє мовлення, що характеризується еліптичністю, незавершеністю, переривчастістю, використанням фігур риторичних та умовчання. Все це підпорядковане зображенню психічних процесів у їх природній безпосередності. Усе своє знання життя і розуміння світу дитини, усе мистецтво письменника підпорядкував Улас Самчук створенню небуденної натури Володька Довбенка. Глибокою ліричністю, любов'ю до рідної землі, до працюючих, чесних трудівників зігрті сторінки трилогії. «Волинь» — це своєрідний епічний гімн землі й людині, яка на ній працює.

Роман «Волинь» – найкращий автобіографічний твір У. Самчука. У ньому переплелися гордість за могутній волинський край, його історична минувшина, оспівана духовною красою волинян, їхня чесна праця та любов до землі. Глибокий психологізм притаманний роману-трилогії «Волинь».

Прозаїк досліджує психологію дитини, сприйняття нею навколишнього світу, формування її характеру та вподобань.

Роман «Волинь» в контексті літературного процесу не має аналогів як в площині мистецькій, так і в площині масштабності зображених подій, в дослідженні психології героїв і в порушенні найбільш важливих та актуальних проблем.

Список використаної літератури

1. Комінярська І. Улас Самчук: alter ego: alter igem: монографія / І. Комінярська. – Житомир: Вид. П.П «Рута», 2012– 232 с.
2. Пасічник О. Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики: дис... канд. філол. наук: 10.01.05 / Олена Василівна Пасічник – Київ, 2004. – 175 с.
3. Руснак І. «Я був повний Україною...»: Художня ілюстрація У. Самчука. Монографія. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – 406 с.
4. Самчук У. Волинь: [роман у трьох частинах том 3] / У. Самчук. – Острог-Львів: Вид-во НаУОА, «Сполом», 2005.– 632 с.
5. Самчук У. Волинь: Роман у трьох частинах. Том перший. – К.: Дніпро, 1993. – 574 с.

УДК: 82-311.2

*Сарахман Ірина,
студентка 31-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Комінярська І.М*

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ПОБУТ ВОЛИНИ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА: «КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА»

У статті зосереджено увагу на відображенні письменником національного фольклору, народних традицій, звичаїв та обрядів, що сприяють розкриттю національного світогляду, менталітету народу.. Наголошено, на педагогічних поглядах Уласа Самчука, що співзвучні з сучасними ідеями національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: український народ, фольклор, етнографія, традиції, звичаї.

The article is devoted to writer's reflection of Volyn folk traditions, customs and rituals, which help comprehend national outlook and mentality folk's.

It's researched that domestic culture, genealogy, domestic entopedagogics and family are the original source of patriotical education.

Keywords. Ukrainian folk, ethnographical life of Volyn region, Ulas Samchuk, traditions, customs.

Український народ здавна ставив надзвичайно високі вимоги до моральності людини та збереження традицій і звичаїв, без яких виховати справжнього українця неможливо. Сформовані народні традиції, що увібрали найважливіші моральні цінності, допомогли вижити нації.

Улас Самчук детально описує Різдво, Великдень, Трійцю та інші свята, які були невід'ємною частинкою кожної людини, що намагалась дотриматися та зберегти ці традиції, та перенести їх із покоління в покоління. Ці описи настільки детальні, що їх варто відроджувати та дотримуватись й сьогодні, коли молоде покоління багато чого втрачало, втрачає та буде втрачати, бо не знає духовного життя своїх попередників.

Проблеми збереження звичаїв та обрядів українського народу на Волині є гострою проблемою для сьогодення. Повертаючись до нашого повсякденного життя, варто сказати, що тут явним є домінування матеріальних цінностей над духовними. У зв'язку з економічними проблемами, які стоять на першому місці

в сучасних українців, а в нашому прикладі і у волинян, то на другий план відходять духовні потреби і збереження традицій.

Поняття «звичай» та «обряд» мають різні аспекти визначення.

Звичай – загальноприйняте правило, яке здавна існує у громадському житті й побуті українського етносу [2, с. 566].

Обряд – обов'язкове символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих у житті людського колективу, родини чи навіть окремої особи [2, с. 567].

Крім того уродженцем Волині був і один із найкращих дослідників її минулого – Олександр Цинкаловський. Який досліджував Стару (історичну) Волинь, до складу якої входять сучасні Волинська, Рівненська, Житомирська, частково Хмельницька і Тернопільська області. Щоб краще пізнати їхню історію, дослідник на підводі, а часто і пішки обійшов увесь край. Багатьох з цих населених пунктів нині вже немає на карті, але Олександр Миколайович увіковічнив їх на сторінках двотомного словника «Стара Волинь і Волинське Полісся», який видали у Канаді – вже по смерті автора. У цій фундаментальній праці описано понад п'ять тисяч історичних об'єктів.

Мета – дослідити збереження волинських звичаїв та обрядів, що передавались народом з покоління в покоління на Волині в романі Уласа Самчука «Волинь».

Волинь – один із наймальовничіших куточків України, який вражає усіх, хто його відвідує, синьоокими озерами і густими лісами. Ця земля дарувала натхнення багатьом відомим людям, серед них – поліглот Агатангел Кримський, композитор Ігор Стравінський, астроном Олена Полонська.

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками. Але звичаї – це не відокремлене явище в житті народу, це – втілені в рух і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духову культуру даного народу, що в свою чергу впливає на процес постання народної творчості. Саме тому народна творчість нерозривно зв'язана зі звичаями народу.

Звичаї народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому. Народні звичаї охоплюють усі ділянки громадського, родинного і суспільного життя. Звичаї – це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенародних справах. Звичай, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю. Звичаї, як і мова, виробилися протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу.

В усіх народів світу існує повір'я, що той хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світі, як блудний син, і ніде не може знайти собі притулку та пристановища, бо він загублений для свого народу. У нашого, українського народу існує повір'я, що від тих батьків, які не дотримуються звичаїв, родяться діти, що стають вовкулаками. Вовкулака – це завжди понурий, завжди чимось незадоволений чоловік; вдень святого Юрія він перекидається вовком, бігає разом з іншими звірами по лісі і має лише опасок на своїй довгій кудлатій шії; а в день зимового Миколи він знову перекидається чоловіком. Вовкулака, будучи в людській постаті, до церкви не ходить, з людьми не вітається і звичаїв людських не знає.

Наша Україна велика. Українці розселені на багатьох сотнях кілометрів від Кубані по Сян і ще донедавна були розірвані різними державними кордонами. Живе на Україні 45 мільйонів людності, які, на щастя, мають більше звичаєвих особливостей спільних, ніж різних. Коли ми почнемо приглядатися, то побачимо, що звичаї нашого народу на диво між собою близькі.

Роман Уласа Самчука «Волинь» – дійсно народна, жива згадка про віками сформовані волинські традиції та звичаї, що увібрали у себе найважливіші моральні цінності наших предків. Перш за все – це сімейні традиції.

Улас Самчук з великою любов'ю описує як український народ шанував релігійні сімейні свята на Волині. Вони спонукали людей ретельно готуватися. У родинні Довбенків зберігалися прадавні звичаї, обряди, традиції. Сім'я жила за віковичними законами, де святими та важливими поняттями були Бог, праця, земля, рід, де хліборобський календар диктував розподіл обов'язків, де кожний знав свою роль та місце в житті. Де святкували свята з великим шануванням.

Свято – це щось особливе. До найбільших волинських християнських свят належать Різдво та Великдень. Наприклад підготовка до святкової вечері мала всі ознаки церемоніалу та складалася з чіткої послідовності дій. Під образами на покуті стелили чисте сіно, а на нього ставили горщики з узваром і кутею і приказували: «Щоб кутя на покуть, а узвар на базар». В окремих регіонах України горщики з узваром та кутею накривали книшем (спеціальний обрядовий хліб). Потім виймали з печі кутю та встановлювали на покуті, а господиня при цьому квотала, щоб кури наступного року добре неслися. Якщо ж у господарстві були бджоли, то аналогічну процедуру виконував сам господар. Одягнувши шапку, рукавиці, він ніс кутю та імітував гудіння бджіл: «Гу-гу-гу». Неабияку роль відіграло саме приготування до свята. Важливою частиною такого приготування було дванадцять страв: «Але ж на Свят – Вечір, як не кажи, а без дванадцяти страв обійтися не можна...» [1, с. 106]. Отже можна сказати, що в українській сім'ї надзвичайно шанувалися всі свята. Тому вони мали таку велику роль для кожного українця.

Шана та любов до землі – споконвічна українська традиція, бо земля для людини, для неї – все! Вона годує, одягає, навіть лікує. У романі «Волинь» згадується: «Земля для всіх і всього. Земля – найбільше щастя» [1, с. 6]. І саме Матвій – як добра, порядна людина, прекрасний хлібороб зберігав ті традиції не лише в праці, але і у своїй душі та серці. Він завжди знав усьому свій час, коли сіяти, коли збирати. Поле, жито, хліб – ось навколо чого обертаються думки селян. Наш народ хліборобський. Найстрашніше для

руйнування духовності українця – це втрата землі, яка ховає в собі силу любові до Бога та природи. Кожний українець споконвіку був упевнений у своїх силах, що прогодує себе і сім'ю, доки є клаптик землі.

Перше, що визначає обличчя будь-якого народу, це природа, серед якої він живе, працює, творить свою історію. Природа є постійно діючим визначальним фактором. Волинянам природа подарувала ліс і землю. Землю спочатку треба відвоювати у лісу. Перший роман трилогії так і розпочинається: «Батько корчує пні за лісом на вирубі – гейби не заважали на тому шматку такого дорогого поля» [1, с. 6]. Тут відразу фіксуємо два орієнтири, які відсилають у сферу аксіологічну: слово «батько» (не Матвій, господар, не що інше) і означення «дорога» щодо землі. Далі дізнаємося, що мати пішла до млина (знову та земля і хліб), старший син пасе корів (господарство), менші бавляться. Позиція початку тексту ініціює смислові координати: родина працює на землі.

З подальшої оповіді випливає інформація, що земля «своя» (власна), є невелике господарство, яке потрібно розширювати задля майбутнього дітей. Кінцеві рядки першої частини трилогії знову ж таки описують працю на землі та батька. Матвій розмовляє з сином про їхній рід, про минуле, обидва йдуть своїм полем і син дивиться на батька «ніби побожно». Все це відбувається на фоні ліричного відступу, в якому мовиться про землю, і нарративна перспектива автора і героя майже збігаються: «Земля для всіх і для всього. Земля – найбільше щастя – більша за любов, за життя. Земля – найбільший скарб, більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе ество, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов і вічний учитель мудрості. От що земля» [1, с. 252].

Земля для українця не просто загальнолюдська вартість, вона основа основ його власного життя, яка вимагає вічної, наполегливої, важкої праці, за яку платить плодами. Все, що стоїть на землі, в розумінні Матвія Довбенка має приносити плоди. Його реальний погляд на життя водночас дивовижно поєднується з ідеальним. Маючи чітку систему вартостей, він пробує передати її дітям, але не обмежується цим. Він дозволяє їм шукати свій шлях, здійснювати свій вибір. Тіло землі (гори чи рівнина, пустеля чи вода, і т. д.), клімат, рослинний та тваринний світ диктують спосіб життя, характер занять. Тут закорінюється й образний арсенал літератури, як правило, дуже стабільний.

Другим визначальним чинником національного образу світу є основи духовного розвитку народу – релігія. Релігія посідає чільне та важливе місце у творі адже, споконвіку релігія була чи не найважливішим у житті селян. Вони ходили до церкви, вірували в Бога та тримали священні реліквії-ікони, у своїй хаті. Наприклад, Матвій у такій фразі показав саме так свою віру: «... зятягнувся тенорком: Іі-ї-же, Херувііми. Тааайно... образує». Співаючи розглянувся, підійшов до столу, перехрестився, розмашним, твердим хрестом до ікон. Ікон багато» [1, с. 32]. Саме через релігійність сім'ї Довбенків автор і намагався нам донести, що так важливо в сімі жити з вірою в серці.

Портрет в У. Самчука є засобом увиразнення специфіки стосунків дорослих та дітей, яка найпрямовістіше реалізується у карі за непослух. І в цих портретних штрихах письменник вдало послуговується порівнянням аби досягти бажаного враження: «Мов легеньке пір'ячко, підхоплене буревійним поривом гурагану, так вилетів Володько з-під печі й опинився в батькових руках... Дошкульні удари попруги посипалися на задок хлопця, що нагадував маленького хробачка, наступленого великим чоботом» [4, с. 62]. Завершивши опис карі, письменник знову вдався до контрасту: «Страшна в цю мить його величезна постать і нещасна, мізерна та дитина, що янчить від болю на долівці біля його ніг» [4, с. 63].

Війну автор розглядає, як страшну руйнівну силу, яка нищить насамперед селянина, господарство, вже не кажучи про людські жертви. «А пощо війна? – роздумує Матвій Довбенко. – Війна – це смерть!» [1, с. 171]. Найбільше хлібороб переймається, коли дивиться на ниву, виплекану його руками, а тепер сплюндровану артилерійськими снарядами, на вбитих людей, коней, на валки полонених. Ці жахливі картини крають серце Матвія. Батько переживає, як там син, який поїхав возом доставляти патрони на передову. Юнак власними очима побачив усе страхіття війни і це не могло не тривожити його. Війна, а згодом і революція нищать особистісну самодостатність, гублять душу, відлучають від «свого»: «І виростуть такі сини і дочки, напоються отрутою порохового чаду, підуть по широких дорогах степів і лісів, розгублять чистоту душі... Кров, барва і випад її, змішані з тонами гармат, хто знає, чи не похитнуть віри в Бога поколінь, землі і неувяної батьківщини...» [4, с. 330].

Селяни змушені покидати все, що надбали, створили своїми руками і що має для них вартість не тільки матеріальну. Вони змушені йти в чужину, у безвість. І ця безвість найстрашніша, бо неорганічна. Українець – начебто раб своєї землі, господар власного маєтку. Це його межі, його кордони. Кожен український селянин росте серед свого патріархального побуту, впорядкованого не цивілізацією, не освітою, але звичаєм. З плаского погляду це здається темнотою, дикістю. Але раптом виявляється, що цей побут так само могутня, висока і тонка культура материнського молока і батькової науки, яка творить міцні моральні норми, відчуття часу.

Матвій не може покинути своє гніздо на догоду чужим інтересам. Він тільки піднявся, тільки досягнув чого прагнув. Старий Довбенко навчив своїх дітей, що їх закон – закон землі: «Будьте сильні, як вона, – і вічність вам забезпечена» [1, с. 330]. І от війна має позбавити його цього всього. Це абсолютно неможливо, і стає зрозуміло, що Матвій нікуди не піде. Його хата крайня в селі. Біля неї зупиняються люди, що вже зрушили з місця, і ніби не «рішаються переступити кордон села» Сам Матвій стоїть на порозі своєї клуні і ніби пророк промовляє: «Не кидайте цих місць. Зубами гризть, а бороніться, бо то наші кубла, здобуті працею. Це не гроші, не золото. Це ваша земля... Діти ваші ростуть і вони мають замінити вас на цих місцях... Нас випхнуть на шлях і, мов ту черву, затопчуть у багно. Худобу хай женуть,

а ви верніться!» [1, с. 333]. Він сам не знає, звідки беруться у нього ці слова. Та сила їх велика, і люди вертаються додому. Межа і кордон – ще одна координата національного образу світу. Державні кордони історія переносить з одного місця на друге. Це координати інших народів, для яких суспільне життя дорожче за родинне, сімейне. Для українця важливіша межа його родини.

Отже, традиції, вірування, виховання, релігія посідають чільне місце у творі про «Волинську сім'ю». Саме ці риси були, є і будуть найважливішими споконвіку в наших сім'ях. Тому, Улас Самчук вирішив не тільки на хвилю перенестися до свого дому, а й зберегти та увіковічнити свої спогади про домівку на папері у вигляді роману. Цей твір вважається найкращим твором Уласа Самчука, його навіть висунули на здобуття Нобелівської премії, проте за нього вирішили інакше бо «твори письменників погромленого і пригнобленого народу виявилися неконкурентоспроможними не за мірою таланту, а через відсутність перекладів, і відповідної реклами».

Таким чином, якби сьогодні когось запитати, хто з українських письменників у ХХ столітті найповніше втілює у своїй творчості трагічну долю українського народу, то, напевно, на читацькому материкі нашої країни ніхто не відповів би. Але на це запитання, не вагаючись, відповів би чи не кожен обізнаний із рідною літературою читач української діаспори. Тому що, у творі акцентовано, на зображенні родинно-побутової культури, ідей родоvodu, родинної етнопедогогіки, також утвердження значення сім'ї як першоджерела патріотичного виховання, що сприяють розкриттю національного світогляду та менталітету народу.

Список використаної літератури:

1. Комінярська І. Улас Самчук: alter ego: alter igem: монографія / І. Комінярська. – Житомир : Вид. П. П. «Рута». – 2012.–232 с.
2. Пасічник О. Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики : дис.. канд. філол. наук 10.01.05 / О. В. Пасічник. – Київ, 2004. – 175 с.
3. Руснак І. «Я був повний Україною...» : Художня ілюстрація У. Самчука. – Монографія. – Вінниця : ДП ДКФ, 2005. – 406 с.
4. Самчук У. Волинь : [роман у 3 – х частинах. Том перший]. / У. Самчук. – Київ : Дніпро, 1993. – 573 с.
5. Українське народознавство : навч. посіб. / за ред. С. П. Павлюка ; Передмова М. Г. Жуменського. – К. : Знання, 2006. – 568 с.
6. Черняхівський Г. Портрети пером : [статті, публікації, спогади, рецензії]. / Г. Черняхівський. – Кременець–Тернопіль : ВАТ «Папірус», 2008. – 313 с.

УДК 82-312.3

Сукало Марія,
студентка 11-Ум групи
Науковий керівник:
д. філол. н., професор Штонь Г.М.

ІСТОРІЯ НАПИСАННЯ РОМАНУ «КРЕВНЯКИ» БОРИСА ХАРЧУКА

У статті висвітлено окремі аспекти історії створення роману «Кревняки», проаналізовано походження назви твору, акцентовано увагу на значній ролі роману «Кревняки» у стимулюванні гуманістичної думки ХХІ ст.

Ключові слова: кревняки, Довга гора, рід, образ Дому.

The article highlights some aspects of the history of the novel «Krevnyaky», analyzes the origin of the name of the work; the attention is emphasized on role of the novel «Krevnyaky» humanist thought to stimulate the twenty-first century.

Key words. Krevnyaky, Long Mountain, gender, image House.

Борис Харчук – видатний український письменник, який творив душею і відчував серцем, «не любив безплідних розмов, а якщо вже й починав говорити, то – тільки по суті, тільки для того, щоб сказати дуже важливе» [3, с. 12]. Сьогодні важко уявити українську прозу другої половини ХХ ст. без Бориса Харчука, адже ім'я цього прозаїка всім відоме і широко поширене в читацьких колах. Йому належать романи: «Межі і безмежжя» (1966), «Місяць над майданом» (1970), «Хліб насущний» (1976), «Довга гора» (1979), «Кревняки» (1984), повісті, ряд оповідань та нарисів. Твори Б. Харчука перекладено російською, білоруською, вірменською, таджицькою, іспанською, німецькою та іншими мовами.

Про Бориса Харчука на сьогодні написано багато. Проте за досить помітної уваги критиків до творчості його прозовий доробок ще не досліджений ґрунтовно. Маємо окремі рецензії на романи письменника, передмови до їх видань, літературно-критичні нариси про українську літературу ХХ ст. В. Брюховецького, С. Гречанюка [2], Р. Гром'яка, В. Дончика [4], Г. Клочека, Є. Михайлюка, М. Слабошпицького, Г. Сивоконя [5], Г. Штоня та ін., а також кандидатські дисертації О. Василюшина «Творчість Бориса Микитовича Харчука (еволюція художнього мислення)», С. Полякової «Стильові домінанти оповіді в романістиці Бориса Харчука», І. Співак «Повісті Бориса Харчука. Проблеми поетики», спогади рідних та друзів.

Слід також зазначити, що монографій чи окремих праць, де було б представлено комплексне дослідження романів Б.Харчука, зокрема роману «Кревняки», поки що не має. Цим і зумовлена актуальність теми дослідження.

Мета статті – дослідити окремі аспекти історії створення роману «Кревняки» та проаналізувати походження назви твору.

Із щоденникових записів Бориса Харчука дізнаємося, що «Письменник, напевно ж, походить від слова писати, а не балакати: інакше він називався б балакуном або й балабоном. Письменник живе у слові. Його місія особлива: він оголений нерв свого часу, своєї доби» [1, с. 93]. Одним із таких письменників і був Борис Микитович Харчук. Він був людиною з відкритим щирим серцем і християнською мораллю. Це людина, яка зробила великий внесок у скарбницю нашої літератури. Адже у своїх творах реалістично відтворював історію, побут та духовне життя українського села. Його твори хвилюють, «беруть за живе», їх легко читати та сприймати не тільки дорослим, а й дітям. Яскравим прикладом такого твору можна навести роман «Кревняки», де дістає продовження і розвиток проблематика, започаткована автором ще в романі «Волинь».

«Кревняки» Б. Харчука – це останній великий епічний твір письменника, який побачив світ за життя автора. Відомий критик С. Гречанюк зізнався, що йому завжди здавалося, що Борис Харчук не вміє називати свої твори, тому що назви творів мало що кажуть про себе. Проте, «одним з небагатьох винятків є, либонь, останній роман «Кревняки» – ось і ще назва, яка навряд чи здатна заінтригувати сучасного читача... Хоч саме тут у назву винесено поняття таки ж опорне, містке, яке надзвичайно багато визначає і наголосує не лише в цьому творі, а й у всій творчості прозаїка» [2, с. 246].

Борис Харчук навчив нас пізнавати його прозу з перших рядків чи не кожного твору: лаконічна, описова фраза, повільна зав'язка. «Стильова манера прозаїка трохи нагадує входження в річку з пологого берега, коли, забрівши в воду вже по коліна, ніяк не можеш уявити, що попереду тебе чекає і несподівана глибина, і вир, і приховані в очеретах острівці, і драговиння...» [6, с. 188–189]. Тобто, це – не ті твори, які інтригують з першої фрази та надто прикрашені. Тут усе зрозуміло, просто. Звичайні люди, звичайні обставини.

Історія створення цього твору цікава та тривала, адже перша його назва «Довга гора» (з'явився друком в 1979 році). В романі описується те, як Мирон і Ганка Турії кіньми з тяжко навантаженою підводою піднімаються вгору, туди, де має звестися їхня нова оселя. Динамічність та експресивність цього епізоду візується в пам'яті. Роман за обсягом невеликий, однак місткий і тим самим привертає до себе увагу: «Секрет удачі – а «Довгу гору» я б відніс таки до удач нашої прози – найперше у майстерності, у стилі, вміло підкореному автором генеральному завданню, головній меті роману» [5, с. 126]. Однак Г. Сивокінь також зазначив, що твір ще не повністю розкритий.

Згодом у 1983 році видавництво «Радянський письменник» приймало рішення про видання повного варіанту роману. Новий варіант твору – вже під назвою «Кревняки» (проте, з другим заголовком «Довга гора») – відрізнявся від виданого в 1979 році. Цей роман відразу привернув увагу не тільки прихильників його творчості, а й багатьох критиків. Варто зазначити, що твір був висунутий на здобуття автором звання лауреата Державної премії ім. Т. Шевченка Української РСР за 1986 рік. Але на той час було і багато тих, які мали неприязність до письменника. Нелегко довелося Б. Харчукові: посипалися різні звинувачення. І роман не був удостоєний лауреатського звання.

У романі «Кревняки» розповідається про нелегкий шлях волинського села Гнівань та складну долю роду Туріїв. Композиційно головні події твору влітаються у чотири пори року, у чотири періоди життя роду Туріїв: осені польської влади пілсудчиків, зими – гітлерівського фашизму, весни – боротьби за перемогу у Великій вітчизняній війні, і літа – боротьби за утвердження нормального життя. У всіх цих чотирьох частинах роману відбуваються важливі події, які по різному впливають на долю волинського селянина.

«Турії в «Кревнях» – як і Гнатюки в епопеї «Волинь», Волянюки в романі «Майдан» – це не просто сім'я, а саме рід, чиє коріння губиться у товщі століть, а стовбур зазнав деформацій, неминучих при історичних катаклізмах і зміні епох» [2, с. 246]. Саме тому поняття *Рід* є ключовим у романі та часто зустрічається у тексті у різних сполуках: *свій рід* [8, с. 13–261], *Земля – рід* [8, с. 44], *Туріїв рід* [8, с. 35–73], *зблизила його з родом* [8, с. 477] тощо. Слово *кревняки* викликає асоціативно в пам'яті такий вислів, як *кров'ю і плоттю*, що характеризує тяжку працю на землі, на якій тримається селянський рід. Родинне прізвище Туріїв символізує плідність, мужність, основу життя. А претекст – назва «Кревняки», що є синонімом до слова родич, позбавляє це поняття абстрактності. Звідси й назва самого роману «Кревняки».

Сюжет «Кревняків» сповнений динамізму, соціального драматизму, основною темою якого є земля і люди. Широкий пролог до «Кревняків» хоч і описує лише один день старої селянки Юстини, але в такий спосіб відображає все її життя, його сенс та її світогляд: «Її очі зволожилися. Мокрі руки почервоніли. Зовсім зарошені груди, такі зарошені, що пазуха більше не приймала роси, і краплі висіли одна коло одної, заблищали. Роси засвітилися на хустці, на її голові. А Юстинине обличчя було у зморшках, як у старих ривцях. По вишнях, по траві черкало: падали важкі роси. Сходило сонце, і земля приймала його. З Юстининих очей котилися сльози, як сива роса, скапували в її новий день, а він влітався в осені, в зими, у весни, в це літо... Таким був ранок. Вона пішла жати траву» [8, с. 11].

Вона не просто турботлива, любляча мати та вдова, а свідок історії, який багато бачив на своєму віку: «Наша Ганка, як сирота, думала Юстина, – перестала шкрябати ложкою, бо не було що, – така, як і я була сиротою, ні, ще гірше, вона пішла на чужу сторону, помер її батько Максим, поки дали знати, поки поїхала, вже й поховали. Чужа чужаниця вона серед нас. А чому б? Я її люблю, як саму себе. Мирон її любить ще більше. Що ж стоїть між ними, що його довгі літа – час не може знести? Що? Вона побоювалася

про це думати, гадка поверталася до самої себе: якби її Гордій не помер, може, між нею і ним теж постала б така ж нелюбов? Може, це щось родове? – думала, бо інакше не могла з'ясувати й пояснити того, що бачила, серед якого жила і яке її мучило. Невже Гордієва смерть приречла мене на вірну йому і його родові вірність? Невже смерть сильніша за життя? Вона міцно тримала горщика за вухо, начеб це був не горщик, а весь Туріїв рід, у якому вона варить себе ще й досі» [8, с. 34–35].

Жінка, яка понад усе на світі любила та цінувала працю, свою сім'ю і прищеплювала ці властивості своїм дітям. Критик М. Слабошпицький має рацію: «Саме на таких людях, твердо переконаний автор, земля тримається. Вони уособлюють в собі багатівікову народну етику і мораль, діючи за її постулатами. Хоч би які біди й випробовування не падали на їхні долі, вони живуть у злагоді зі своїм серцем, почасти просто дивують нас безкорисливістю, готовністю до самопожертви. Всі вони почуваються часткою всього суцього на землі, живучи з ним у єдності і гармонії» [7].

Кожній людині хочеться вибрати і прожити те життя, яке їй до вподоби, тому вона бореться за нього. Проте, часом так мало залежить від самої людини, хоч би якою сильною вона не була, тому що в світі діють свої закони, що формують суспільство і його свідомість. Про ці та інші речі можемо дізнатися із життя ще одного героя роману «Кревняки» Мирона Турія, який хотів залежати від самого себе і своїх роботящих рук. Прагнучи стати заможним господарем, трудився не покладаючи рук, не жалів ні самого себе, ні коханої дружини, ні матері, ні дітей. Його основним бажанням була земля. Думав, що разом з нею буде сильним і незалежним від світу: «Земля – це він сам, це Ганка, це їхні діти. Земля – рід. З грудки – у скибу, і дороги, і поля» [8, с. 44].

Варто згадати той уривок, коли Мирон ледве не загинув разом із кінями, коли вони з Ганкою піднімалися на Довгу гору, де купили землю і мали почати нове життя. Однак, його врятувало неочікуване виявлення любові дружини, що раптом поцілувала його від щирого серця в момент, коли катастрофа, здавалося, була неминуча: «Колоди тягнули коней назад, і коні, вивертаючи дишло, ступали назад. Колесо, кришачи камінь, викочувалося на нього. Ганка відпорскнула. Мирон періщив коней. А віз скочувався. Його завертало, зносило, зсовувало у яр. На горі, на чолопку загалалакали, замахали руками. Хтось побіг, але ні Мирон, ні Ганка цього не бачили. Мирон послав матюка, зірвав з голови кашкета й кинув під ноги. Якщо коні не втримаються, то і коні, і віз – усе пропаде в яру. Віжки попускалися з його руки» [8, с. 48].

Влада землі над людиною і влада людини над землею спричинила багато страждань, скалічила долі. Цей сюжет добре знаний в повістях і романах Бориса Харчука («Волинь», «У дорозі», «Майдан»).

Проте, на тернистому шляху головних героїв були і приємні спогади. Наприклад, коли Ганка разом із чоловіком їхали на поле і їхня дорога вела повз озеро: «Ганка йшла, дивилася на чисту воду – у ставу відбивалися верби, коні, Мирон, розпущений віз і вона. Там, у ставу, були і гребля, і синє небо. Вона не могла відірвати очей від води, від того ще одного світу... У становій воді все здавалося більшим: там Миронова і її голови були під самим небом... Вона дивилася у воду й відчувала, що знайшла саму себе, що навечно знайшла для себе Мирона. Дев'ять, десятый рік пішов, як за Мироном, але вона ніколи не відчувала його так близько. Зараз він був у її грудях. Вона чула й несла його» [8, с. 42]. Ця хвилююча мить відчуття палкої й великої любові проминула в її житті й зчезла у тяжкій щоденній роботі в полі, яка не раз примушувала її скаржитися подумки на свою долю.

Завжди понурий, терплячий і роботящий, як віл, Мирон все ще вірить, що усе зміниться і він усе подужає. Ганка теж терпить, але минуле дає про себе знати. Вона не знає, де взяти більше сили для терпіння й роботи. Смерть забрала її сина, підкосила Ганку. Мирон карає себе за те, що не зміг дати їй повноцінного щастя. З часом усе потрошку налагоджується: мир, злагоді і статок запанували в родині Туріїв. І коли повернулися втрачені почуття Ганки до Мирона, коли вони, зрештою, спробували знову зрозуміти один одного Туріїв підстерігає трагічна несправедливість – гине Мирон, розбившись на мотоциклі.

Через увесь роман проходить образ Дому, Хати, Домівки: люди невпинно будуються – починають з хліва на Довгій горі, закінчують новим домом, хай ще не добудованим, але просторим, світлим. Зведення дому – праця тяжка, тривала, навіть небезпечна. Проте, не всі хочуть залишати своєї, хоч і старої, домівки задля нової. Устами Юстини пояснюємо це так: «Старий птах, Мироне, гнізда не покидає... Нікуди я звідси не переїду...» [8, с. 37, 41].

Для Юстини дім – це все життя, в якому вона прожила і радості, і печалі. На її думку, хата теж має душу: «Кому воно й нащо треба знімати хату для кіно? Зняли, будуть показувати, будуть щось тлумачити... То – двері, вікна – такі, а стіни он які! А яка душа хати? Душу не зняти. Вона невидна. Як про неї розказати, як її витлумачити? Скільки ту хату покинули й не вернулися, а її душа жива» [8, с. 20].

Після смерті Юстини і загибелі Мирона Ганка не перебирається в ту нову хату, яку будував Мирон, а залишається в старій, яку не хотіла покидати Юстина. Та ще й говорить онукові Гордійкові: «Ми весь свій вік, дитино, правдуємо з землею: земля мене, а я землю ставлю людиною, – так і живем» [8, с. 541].

Жорстокий світ змальовано в «Кревняхках». Жорстокі люди, жорстокі вчинки, жорстока мораль сильних і багатих, безмежна підступність, відсутність будь-яких етичних норм, соціальне розшарування великого роду Туріїв – усе це насатило твір Б. Харчука глибоким психологізмом та драматизмом.

Остання частина роману, присвячена сучасності, відтворює шляхи нового покоління «кревняків», що міняється у звичаях і звичках, інакше ставиться до традиційних цінностей, в тому числі й до деяких етичних норм. І думає-гадає про це Юстина, а потім каже напрямки: «Мене ніщо не дивує – світ давно догори ногами ходить...» [8, с. 433].

Таким чином, оглянувши літературу сучасну та минулу, відзначимо, з одного боку, завжди загострену реакцію письменників на негативні тенденції зміни суспільства, на загрози його деморалізації, а з другого, –

активну підтримку літературою всього позитивного, що постає в житті, в морально-етичних уявленнях людей.

Роман «Кревняки» вражає своїм надзвичайно оригінальним стилем мови. Мабуть, у цьому романі Б. Харчукові вдалося найкраще відтворити мову героїв. Письменник, знаючи прекрасно село, його традиції, звичаї, проблеми, глибоко проникає у життєві колізії, порушує складні й суперечливі соціальні, моральні, психологічні сторони людських взаємин. Досить влучно щодо роману висловився В. Гнатюк: «... Я не раз бачив, як він у Києві чи Ірпіні відвідував міські базари – любив розмовляти з людьми, занотовувати в записник чи запам'ятовувати цікаві слова, приказки, простонародні вислови. Сама тому така багата мова його творів, зокрема «Волині» та «Кревняків». Моя дружина не раз казала, що після Харчука не може читати інших письменників – нудно, не та мова» [3, с. 12].

Це проза, в якій автор ставить багато запитань до своїх героїв, до читача, до себе. Сподіватися на те, що Б. Харчук дасть відповіді на всі запитання не варто, адже часом на них не може однозначно відповісти і саме життя, і вони переходять від покоління до покоління, як це ми бачимо в «Кревняхках».

На завершення треба підкреслити значну роль роману «Кревняки» у стимулюванні гуманістичної думки ХХІ ст. Глибокий філософський зміст твору, присвячений долі конкретного роду, викликає потребу по новому подивитися на світ, усвідомити свою роль на цій землі та задуматися про головні духовні та моральні цінності.

Список використаної літератури

1. Василюшин О., Василюшина І., Равлів І. Вивчення творчості Бориса Харчука в школі : матеріали до уроків / О. Василюшин, І. Василюшина, І. Равлів. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 108 с.
2. Гречанюк С. С. / На тлі ХХ століття : Літ.-критичн.нарис. – К.: Рад. письменник, 1990. – 311 с.
3. «Дзвенить струна Харчукового серця» [Текст]: реком. бібліогр. посіб. / Збараз. центр. бібл. сист., метод.-бібліогр. від.; уклад. Н. Сенчишин; ред. Т. Кульпа. – Збараж, 2016. – 29 с.
4. Дончик В. Г. Український радянський роман: Рух ідей і форм. – К.: Дніпро, 1987. – 429 с.
5. Сивокінь Г. М. Від аналізу до прогресу: літературно-художній пошук і позиція критика. – К.: Дніпро, 1990. – 446 с.
6. Слабошпицький М. Ф. Літературні профілі: літ.-крит. нарис. – К.: Рад. письменник, 1984. – 310 с.
7. Слабошпицький М. Жорстокість і любов // Літ.Україна. – 1985. – 5 вересня
8. Харчук Б. М. Кревняки (Довга гора) : роман. – К. : Рад. письменник, 1984. – 541 с.

УДК 821.161.2.09

*Шаплай Оксана,
студентка 11-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Комінярська І.М.*

ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЛАСА САМЧУКА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню журналістської діяльності Уласа Самчука в період Другої світової війни у Рівному. Акцентується увага на редагуванні письменником газети «Волинь», яка мала виняткове значення для народу України в умовах окупації.

Ключові слова: Волинь, журналіст, редактор, видання, передовиця, письменник.

The article is devoted to research of Ulas Samchuk's journalistic activity during the Second World War in Rivne. The focus is on writer's editing of the Volyn newspaper, which was of exceptional importance for people of Ukraine in the conditions of occupation.

Key words: Volyn, journalist, editor, edition, editorial, writer.

Улас Олексійович Самчук (1905–1987) – український письменник, журналіст, громадсько-політичний діяч, який більшу частину свого життя провів в еміграції – в Німеччині, Чехословаччині, Канаді. Його спадщиною захоплювалося, захоплюється і буде захоплюватися не одне покоління українців, бо в своїх роботах він викладав всю свою душу і серце, любов до Батьківщини.

Перу видатного майстра-прозаїка належать романи, повісті, новели, роман-епопея, трилогія, романи-есе, роман-хроніка, книга спогадів та ін., а також багатогранна публіцистична спадщина митця (загалом 112 ідейно-програмних, літературно-критичних та політичних статей). Серед них: «Образа» (1929), «Кулак» (1932), «Марія» (1934), «Волинь» (1932-1937), «Віднайдений рай» (1936), «Юність Василя Шеремети» (1947), «OST» (1948–1982), «П'ять по дванадцятій» (1954), «На білому коні» (1956), «Чого не гоїть вогонь» (1959), «На твердій землі» (1967), «На коні вороному» (1974), «Планета Ді-Пі» (1979), «Слідами піонерів» (1980) та ін.

Дермань, Остріг, Крем'янець, Почаїв – культурні осередки XVI-XIX століть. В Крем'янці жив і творив Ю. Словацький та інші представники української школи в польській літературі. В Крем'янці навчався Улас Самчук. Саме атмосфера автентичної культури залишила глибокий слід у свідомості письменника, що чітко простежується у його художніх творах. Це оточення сформувало його як мислителя, а потім як письменника. Але для культурного розвитку треба духовного середовища. А. Жив'юк пише, що юнаком Улас Самчук був взятий до

польського війська, вступив у Бреславський університет та врешті опинився у Празі – головному еміграційному українському центрі.

Надзвичайно важливою є журналістська діяльність У. Самчука в період з 1941–1943 роки, адже вона пробуджувала в українського народу національну свідомість і гідність, до кінця боротися за свою незалежність.

Розглядаючи проблему легальної української періодики 1941–1943 років хронологічно, можна виділити два основних періоди: перший – з кінця літа – початку осені 1941 року до весни 1942 року; другий – з весни 1942 до кінця 1943 року.

Характерними рисами першого періоду були:

1. Заснування українських видань, чому сприяли похідні групи ОУН. Щодо газети «Волинь», то вона, на відміну від інших видань, з'явилась цілком «законним» шляхом після отримання С. Скрипником дозволу на її видання у рейхсміністра східних територій А. Розенберга.

2. Відносно безцензурний період. Опубліковане розпорядження було лише 22 січня 1942 року, далі пройшов якийсь час, поки воно було взяте до виконання.

3. Досить високий рівень і авторитет ряду видань, що зумовлювалось кваліфікованим редагуванням та залученням до співробітництва цілої плеяди талановитих авторів (У. Самчука, О. Теліги, Ю. Клена, Т. Осьмачки, Є. Маланюка).

4. Ліберальне ставлення до національної преси з боку німецької військової і цивільної адміністрації.

Однак налякани нацисти розмахом національного руху змінили своє ставлення до української преси. І з цього часу розпочинається другий період функціонування легальної української періодики, котрий характеризується її повною залежністю від німецьких офіційних чинників і поступовою втратою ведучої ролі у процесі пробудження і організації національного руху.

Дослідженням життя і літературної творчості Уласа Самчука займається багато науковців, серед них І. Руснак, А. Жив'юк, О. Пасічник, Н. Приймак, І. Комінярська та інші. І. Руснак у монографії «Художня історіософія Уласа Самчука» розкрила глибинні зв'язки художньої історіософії митця, естетичні переконання прозаїка, риси індивідуального стилю письменника. О. Пасічник [3] дослідила образ світу і концепцію героя в'язнично-таборової тематики, а І. Комінярська виокремила в прозовому доробку художнє втілення національної ідентичності героя У. Самчука [2].

Серед них детально дослідив журналістську діяльність А. Жив'юк, який у монографії «Між Сциллою політики і Харибдою творчості» детально описує журналістський шлях письменника та редагування ним газети «Волинь». А. Жив'юк конкретизує увагу на суспільно-політичних поглядах У. Самчука та характеризує письменника як людину, котрій небайдужа доля України. Особливий інтерес становить публіцистична спадщина письменника, зокрема журналістська діяльність Уласа Самчука під час Другої світової війни.

Розглянути окремі аспекти журналістської діяльності У. Самчука в 1941–1943 роках, зокрема, редагування ним газети «Волинь». Зі сторінок газети Улас Самчук звертається до українців із закликом не бути байдужими до тих воєнних процесів, які відбуваються в Україні.

Часопис «Волинь» займав окреме місце серед українських видань періоду окупації. У. Самчук стояв на чолі редакції з вересня 1941 по березень 1942 року. Максимальний тираж газети у цей час був 60 тисяч примірників, середній – близько 30 тисяч. Періодичність виходу – 1 раз, а з кінця жовтня 1941 року – 2 рази на тиждень. Видавництво «Волинь», яке очолювали послідовно С. Скрипник та І. Тиктор, випускали, крім однойменної газети, також часописи «Орленя», «Український хлібороб» та «Бібліотеку антикомуніста». Ціна газети – 50 копійок, а згодом – 1 карбованець.

У газеті «Волинь» з 1 вересня 1941 року до 21 листопада Улас Самчук опублікував, за нашими підрахунками, 31 передову статтю, 4 серіали репортерської публіцистики загальною кількістю 35 публікацій, як-от: «Кризь бурю й сніг» (Репортаж з поїздки до Києва) – 8 матеріалів; «У світі приблизних вартостей» – 9 подач; «У світі занепаду і розкладу» – 11 матеріалів, «Колеса мусять крутитись...» – 7 матеріалів; 3 уривки з художніх творів; 42 різножанрові матеріали (кореспонденції, огляди, рецензії, замітки, фейлетони, відповіді), що у цілому становить 111 публікацій.

Успіх «Волині» був нечуваний. І найголовніше: це був справді важливий і живий орган друку в руках українських патріотів, що давало можливість налагодити безпосередній контакт з людьми.

До редакції поступово вливались і нові сили, серед яких були В. Штуль, зі Львова – Є. Лазор, П. Зінченко. Особливе місце посідав Роман Бжеський, виступаючи під різними псевдонімами.

Газета «Волинь» – легальне українське видання періоду Другої світової війни, в якому потрібно розглядати редакторську та журналістську працю У. Самчука. Тільки за півроку (1 вересня 1941 року – 22 березня 1942 року) він опублікував 35 газетних передовиць. Дослідниця життя і творчості У. Самчука А. Власенко-Бойцун називає цифру 28. Не знаючи методики її підрахунків, можна припустити, що серед неврахованих могли виявитись публікації, підписані криптонімом «П. Б.», що ним тоді користувався У. Самчук – «Наша школа», «Настрої і завдання», «Київ – серце України». За своїм змістом до передовиць можуть бути віднесені статті У. Самчука «Завойовуймо міста», «Видержати» та «Слово письменника», хоча формальної ознаки газетних матеріалів такого роду – вміщення на першій сторінці – вони не мають.

Непроясненими лишаються джерела фінансування «Волині», хоча можна припустити, що здійснювалося воно з партійної каси ОУН(м) та через Головну Управу ОУН в Німеччині. Є дані про те, що газета «Волинь» виходила на кошти, зібрані «допомоговим комітетом» у Рівному, контрольованим ОУН [1, с. 74].

У першому числі газети Самчуком висувалося основне гасло життя: «Розбудова України і організація українського народу». На думку У. Самчука, кожен повинен був визначитися: для чого він живе і що означає «жити для Батьківщини». «Жити для Батьківщини це значить перемагати всі труднощі, які вони не були, – це з передовиці «Свідомо жити» – Творити вищі, кращі, організовані форми життя» [1, с. 63].

«Волинь» нараховує з вересня 1941 року по січень 1944 року 233 числа, що при середньому тиражеві в 30 тисяч примірників, дає загалом близько 7 млн. примірників за 2,5 роки, тобто 1 примірник на 2 жителів рейхскомісаріату. Левова частка (близько 75 відсотків) газетних публікацій була присвячена національним справам.

Читали «Волинь» не тільки по всій Україні – у Головині, Крем'янці, Здолбунові, Кіровограді, Кам'янці-Подільському, Острозі, Сарнах, Костополю, Козятині, Києві, Дубні, Гайвороні, Миргороді, Переяславі, Дермані, Мізочі, Бабині, Гоцці, Городищі, Кленаві, Корці, Межирічах, Мельчині, Радивиліві, Варковичах, Турчині, Ковелі, Луцьку, Володимирі-Волинському (з квітня 1942 року часопис отримав статус загальноукраїнського), а й за тодішніми адміністративними межами України – в Німеччині, Галичині, Протектораті, Карпатській Україні, Білорусії.

Часопис не обмежувався простим висвітленням проблеми, а намагався активно впливати на їх вирішення. Так, після випуску «Волині» почався процес «українізації» на залізниці. Як повідомляв редакцію начальник Здолбунів з 235 працюючих на кінець жовтня 1941 року українці становили 188 чол. (80 %), росіяни – 8 (3 %), поляки – 35 (15 %), чехи – 4 (2 %).

Особливе місце в редакторському доробку У. Самчука посідають яскраво-національні передовиці початку 1942 року. Переломною тут можна вважати статтю «Ясно і виразно», яка стала логічним підсумком його еволюції у стосунках з німецькою окупаційною владою.

Передова стаття У. Самчука «З Новим роком!» (Волинь. – 1942. – 1 січ.) дає читачам зрозуміти те, на що розраховував український народ, на що покладав свої сподівання: від 22 червня 1941 року – це лише вимріяне майбутнє і мир, сенс цієї війни значно жорстокіший взагалі.

Фатальною у долі Самчука стала передова стаття «Так було – так буде». Це була стаття-протест проти злодіянь німецьких окупантів на території України. Вона – голос змученого страшною війною, але нескореного українського народу. В ній автор полишає езопову мову, правдиво подає натяки, речі називає своїми іменами.

Стаття «Так було – так буде» після цензури була надрукована на першій сторінці газети «Волинь» накладом 40 тисяч примірників 20 березня під формальною датою 22 березня 1942 року. І такого вільнодумства фашисти не могли пробачити У. Самчуку – арештували і кинули до жажливої Рівненської в'язниці.

Зі сторінок «Волині» Самчук дає поради як жити людям у дні війни, анархії, хаосу, міжусобиць. Повчальною з цієї точки зору є його передова стаття «Рівновага»: війна в оцінці Самчука – це нужда, позбавлення людей на своїй землі життєвих вигод; це – каліцтва, хвороби і... смерть. Однак всі ці негативні явища змушують людину ще більше і цупкіше триматися за життя. Отже, віталістична концепція Самчука базується на його настановах і висновках.

У січні-березні 1942 року з-під пера У. Самчука з'являється ряд передовиць, присвячених важливим датам національного календаря – «22 січня», «Крути», «Шевченко». Насамкінець, він пише статтю «Так було – так буде», яка стала причиною усунення його від редакторства і арешту.

Не меншу вартість для української журналістики та історії українських визвольних змагань періоду Другої світової війни має подорожево-репортерська публістика У. Самчука. Сюди слід віднести нарисові серіали «Крізь бурю і сніг», «У світі приблизних вартостей», «Колеса мусять крутитися». Подорожеві нариси У. Самчука дослідниця його творчості А. Власенко-Бойцун оцінила як «суб'єктивні спостереження, подані з погляду європейця-патріота, якому болить руїна і відсталість його Батьківщини» [1, с. 69]. Така оцінка точніше відображає характер публіцистики У. Самчука 1942–1943 років ніж та, що її дав Ю. Безхутрий, назвавши «аполітичними подорожніми враженнями і нотатками». Загалом, журналістський доробок У. Самчука 1941–1943 років складає, за неповними підрахунками, близько 115 оригінальних матеріалів.

Серед інших справ, якими довелося займатись У. Самчуку, стала організація вчительських курсів. Він допомагав у створення Дерманської гімназії та Острозької учительської семінарії. Головними умовами, а одночасно і першочерговими кроками розбудови української справи, на яких наголошували передовиці «Волині», були щоденна продуктивна праця, національна злагода, політична рівновага і стабільність, опора на власні сили. У Самчуковому трактуванні національна ідея – це згуртовання народу в переломних, критичних етапах історії, пробудження в ньому героїзму, готовності до подвигу, до жертв в ім'я важливої та великої мети.

Підсумувати діяльність редакції і видавництва «Волинь», як «преси керуючої», можна словами У. Самчука: «Нас відвідувала безконечна кількість відвідувачів і гостей – зі сходу і заходу. Майже всі, що подорожували через Рівне, не минули нашої редакції. Тема організації української військової сили не сходили з уст, дарма що ця проблема в цих умовах виглядала майже безнадійно...» [1, с. 83].

Часопис «Волинь», редагований У. Самчуком, залишив помітний слід в історичній пам'яті краю. Особлива роль У. Самчука у подіях 1941 – 1943 років, інспірованих ОУН(м), самоочевидна. Для дослідження життя і творчості письменника вона навіть самодостатня. «Журналістська творчість Самчука має, без сумніву, вартість для дослідників воєнного та еміграційного періодів нашого життя, – пише А. Власенко-Бойцун, – вона добре відзеркалює проблеми, почавши від 1938 року. Ще більшу вартість вона має для дослідників життя і творчості У. Самчука, бо в ній найвиразніше відбилась індивідуальність письменника, і без неї критика його творчості була б неповна і неточна» [1, с. 87].

Журналістська діяльність – це період творчості У. Самчука, який можна виокремити як одну з ланок хронологічної періодизації з 1941–1943 роки. У. Самчук як редактор вмів у своїх публікаціях та статтях розкрити те, що найбільше тривожило тоді український народ. Він доносив до сердець людей найболючіші теми періоду Другої світової війни. «Волинь» мала виняткове значення для всієї України, формувала загальнонародну орієнтацію у складних обставинах воєнного часу.

Зі сторінок часопису «Волинь» Улас Самчук висловив чимало політичних думок, які можна об'єднати навколо тези про потребу активізації всіх зусиль українського народу і спрямування їх у державотворчому

напрямку. Письменник намагався підходити до практичного втілення важливих ідеологічних завдань комплексно, призначаючи свій талант на вдосконалення української людини, на плекання її національної свідомості, пробудження громадянської позиції, підвищення рівня політичної культури і духовності.

Отже, дослідивши чималий масив публіцистичних матеріалів Уласа Самчука, опублікованих на сторінках газети «Волинь», їх тематичні й стильові особливості, можемо зробити такі висновки:

1. Тематичний діапазон публіцистичних виступів – різножанровий і різноманітний;
2. Передовицям У. Самчука притаманні емоційність, насиченість, аргументованість та доказовість;
3. Вся публіцистична спадщина У. Самчука того періоду сповнена ідеєю здобуття Україною незалежності, побудови власної держави;
4. Українське питання головний редактор легальної підкупаційної газети сповідував через відродження культурно-національних інтересів українського народу, його етнотрадицій, рідної української мови.

Список використаної літератури

1. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука: монографія. – Рівне: Ліста. – М, 2004. – 184 с.
2. Комінярська І. Улас Самчук: alter ego: alter igem: монографія / І. Комінярська. – Житомир: Вид. П. П «Рута». – 212–232 с.
3. Пасічник О. Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики: дис... канд. філол. наук: 10.01.05 / О. В. Пасічник. – Київ, 2004. – 175 с.
4. Руснак І. «Я був повний Україною...»: Художня ілюстрація У. Самчука. Монографія. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – 406 с.
5. Самчук У. Волинь. Роман у трьох частинах / У. Самчук. – Острог – Львів: Вид-во: НаУОА, Сполон, 2005. – 632 с.
6. Самчук Улас: художнє осмислення української долі у ХХ ст. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції 11–13 травня 2005 р. (Рівне–Дермань–Тилявка–Кременець). – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 348 с.
7. Чернихівський Г. Улас Самчук: Сторінки біографії: монографія / Г. Чернихівський – Тернопіль: Збруч, 2005. – 245 с.

РОЗДІЛ IV. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

УДК 82.161.2

Баран Софія,
студентка 21-ДПК групи
Науковий керівник:
к. філол. н. Дубровський Р.О.

СОЛЯРНА СИМВОЛІКА У ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У статті досліджується трансформація солярних образів у поетичному доробку Тараса Шевченка. Здійснено класифікацію значеннєво-символічних відтінків лексеми «сонце». Проаналізовано специфіку зображення денного світила в дихотомії «людина – сонце».

Ключові слова: сонце, світило, символ, «Кобзар», Батьківщина.

The article investigates the transformation of solar images in the poems by Taras Shevchenko. It is made the classification of semantic and symbolic shades of the notion «sun». The specific of the image of the daylight in the dichotomy «human-sun» is given into analysez in the article.

Key words: sun, light, symbol, «Kobzar», Motherland.

Творчість Тараса Шевченка демонструє заглиблення у знання культури, фольклору, традицій суспільства і відображає багато особливостей, характерних для українського народу і української ментальності.

Солярна символіка – одна з найсвітліших у слов'янських традиціях. Серед солярних знаків, мабуть, немає жодного, що приносить шкоду. Навпаки, всі знаки пов'язані з набуттям як матеріальних, так і духовних благ, їх примноженням. Солярна символіка – знак сонячної стихії, Бога-Сонця.

Солярна символіка присутня в міфах, легендах, переказах багатьох етносів. Не винятком є український народ, який звик працювати на землі і для якого сонце є життєдайною силою.

Солярні міфи – міфи, у яких центральним образом виступає Сонце; міфологізація Сонця та його впливу на земне життя.

Образ Сонця як головного персонажа, божества наявний у міфології більшості народів світу. Це й не дивно, оскільки воно відіграє в житті як людини, так і всієї планети надзвичайно важливу роль. Сонце освітлює вдень, зігріває, дарує життя. У давнину люди шанували Сонце, поклонялися йому як одному з основних богів. Сонце (як і решта небесних світил) для стародавніх людей було загадкою. Вони не знали та не могли знати справжньої його природи. Тому й намагалися пояснити її саме через міфи.

Досліджуючи витоки українського фольклору, Мар'яна та Зоряна Лановик прийшли до висновку про те, що поступово головна роль перейшла від місяця до сонця (солярний культ, тобто поклоніння сонцеві), яке відіграло не менш важливу роль у сільськогосподарській роботі. Сонце теж шанувалося спеціальною жертвовною їжею – круглими печеними бабками (білими хлібцями) [2, с. 60]. Також літературознавці називають т. з. «солярних тварин» – коня і півня [2, с. 158]. Про них згадує і О. Ковальчук: «У давнину побутував звичай кидати у вогонь півня або кінський череп – солярних тварин» [1, с. 48].

Солярна символіка присутня у творчості генія української літератури Тараса Шевченка.

Тема символіки сонця є не нова для української літератури. Над нею працювали такі визначні дослідники, як О. Потебня («Про деякі символи у слов'янській народній поезії» 1860); В. Петров («Мітологема сонця в українських народних віруваннях та візантійсько-гелліністичний цикл» 1930); М. Соколов («Староросійські сонячні боги та богині» 1887). Не можна оминати увагою наукові праці О. Робінсона, оскільки він один з небагатьох, хто досліджував символіку сонця саме на літературному матеріалі («Сонячна символіка у «Слові о полку Ігоревім»).

Однак, на наш погляд, це були лише поодинокі праці, що не склалися у системний аналіз проблеми, яка потребує комплексного дослідження. Наша наукова розвідка може виступати частиною такої багатоаспектної праці. Вона стосується солярної символіки в поетичній творчості видатного письменника Тараса Шевченка.

Метою статті є аналіз функціонально-стильових особливостей солярної символіки в поезіях Тараса Шевченка. Мета реалізується через вирішення наступних завдань:

- 1) визначення частоти вживання лексичних одиниць асоціосфери «сонце»;
- 2) аналіз співвідношення між фольклорною традицією та авторським новаторством при зображенні сонця у віршах поета;
- 3) з'ясування художнього потенціалу солярних символів у поетичних творах автора.

Кількісний аналіз вживання лексеми «сонце» у збірці «Кобзар» («Радянська школа», 1987) засвідчив, що поет згадує про небесне світило 113 разів.

Тож можемо твердити, що це один з домінантних образів у поезіях автора і водночас – джерело його художнього натхнення. Поетичне письмо Тараса Шевченка є багатим на символи. Так, сонце, окрім властивого йому значення, у більшості набуває вторинних смислів, на основі метафоричного, метонімічного, рідше – синекдохічного перенесення.

Ми, зокрема, виділили наступні значеннєво-символічні відтінки лексеми «сонце»:

- 1) сонце як небесне світило;

- 2)носії душевного заспокоєння;
- 3)джерело фізичних і духовних сил;
- 4)символ стабільності у природі та житті;
- 5)символ початку змін;
- 6)втілення істини, правди;
- 7)символ Батьківщини;
- 8)символ світлих сил на протигагу темним, потойбічним;
- 9)символ свободи;
- 10)персоніфікований образ у віршах.

Уже на початку своєї творчості Шевченко виявляє закоханість у красу землі, красу світу. Життя викликає трепетну радість молодого поета:

Тяжко жить на світі, а хочеться жить
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать як море заграє
Як пташка щебече, байрак гомонить...[4, с. 61].

Сонце зображене у звичному для нас образі. Воно виступає небесним світилом, що співіснує в гармонії з усім живим.

У творі «На вічну пам'ять Котляревському» Шевченко змальовує ідилічну картину, де сонце перебуває в гармонії з душевним станом героя:

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину
Над водою гне з вербою
Червону калину [4, с. 14].

Можемо побачити, що Тарас Шевченко досить часто вдавався до зображення сонця як джерела сил природи, власне самостійної стихії, наділеної стабільністю у часовому вимірі на протигагу плинності людського буття.

У вірші «І тут, і всюди – скрізь погано» сонце є тією рушійною силою, що веде за собою новий день, нові можливості, надихає людей на кардинальні зміни. Починається вірш словами «І тут, і всюди-скрізь погано» [4, с. 545], складається з 14-ти рядків, і закінчується оптимістичним «І буде правда на землі» [4, с. 545].

На прикладі цього вірша ми бачимо, що навіть у безвихідній ситуації сонце вселяє у людину надію, що все буде добре.

У давній міфології сонце завжди порівнюється з добром, світлими силами. Так і в Шевченка твір «О люди! Люди небораки!» є одним із прикладів політичної лірики останніх років його життя. Сповнений скорботи, співчуття й обурення, твір поєднується з відвертим картанням «царів», закликом до «кари» :

Чи буде правда меж людьми?
Повинна быть, бо сонце стане
І осквернену землю спалить [4, с. 546].

Ми бачимо, що в цьому контексті сонце втілює істину, правду. Правду, що за будь-яких обставин і умов пануватиме у світі.

Не лишив поза увагою Шевченко і властивих власне сонцю значень. Зокрема, у поемі «Наймичка» сонце є носієм душевного заспокоєння, втіхи і розради у тяжкі хвилини:

Сіяло сонце в небесах
Ані хмариночки, та тихо,
Та любо, як у раї [4, с. 247].

Тарас Шевченко зобразив важку долю жінки-кріпачки, яка змушена була все своє життя страждати через тогочасні порядки у суспільстві. Лише дивлячись на сонечко, вона забувала про всі свої негаразди.

Неодноразово у своїх творах Шевченко показує сонце, що є символом Батьківщини. Це й не дивно, адже більшу частину свого життя Кобзар провів на чужині. Єдиною втіхою для нього були папір і перо, на якому він міг вилити свою тугу за Батьківщиною:

Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи дивився,
Де сонечко сяє.
Тяжко-важко умирати
У чужому краю [4, с. 13].

Вірш «А. О. Козачковському» є ліричним посланням поета до свого лікаря про тяжкі дні і ночі солдатчини в Орській фортеці. Будучи в неволі, Шевченко мріяв повернутися додому, в рідні краї [3, с. 17]. Сонце в нього асоціюється з волею, свободою, душевним полегшенням.

У вірші поет згадує про своє дитинство, про своє знайомство з піснями Г. Сковороди. У той час він був вільним, і ця думка гріла йому душу.

У вірші «За сонцем хмаронька пливе...» поет показує сонце як прозопопейний (персоніфікований) образ і наділяє його багатьма людськими якостями, пов'язаними з сім'єю, ніжністю, материнством. Для реалізації цієї художньої стратегії автор застосовує зокрема і зменшувально-пестливу лексику («сонце спатоньки зове», «хмаронька пливе»). Сонце порівнюється з матір'ю, котра пеленає свою дитину. Особливий акцент зроблено на людських очікуваннях світла, джерелом якого і є сонце. Це символічно ще й

тому, що вірш написано у 1849 р. на Кос-Аралі, тобто він належить до поезії періоду заслання, коли і сам Шевченко очікував на світлий час свого звільнення і коли сонце та напівзаборонені миті творчості були для нього єдиною втіхою.

Можемо констатувати, що загалом сонце наділене позитивною конотацією і символізує силу, енергію, добро, зародження нового життя тощо. Однак у поемі «Тополя» ця лексема вживається у рядках: «Без милого сонце світить – / Як ворог сміється» [4, с.45].

Тож у даному випадку сонце, всупереч звичній фольклорній традиції та власне шевченківській символізації, набуває негативного значення. Однак фактично вона складає внутрішню опозицію (сонце, до якого байдужа дівчина, що втратила коханого [для неї сонцем – символом добра – був саме він]).

Отже, проаналізувавши твори Шевченка, ми визначили частоту вживання лексичних одиниць асоціосфери «сонце»; дослідили функціонально-стильові особливості солярної символіки у поезіях автора та побачили співвідношення між фольклорною традицією та авторським новаторством при зображенні сонця у віршах поета.

Можемо констатувати, що найчастіше Тарас Шевченко зображував сонце як власне самостійну стихію, джерело сил природи.

Домінуючим є зображення сонця як символу Батьківщини та символу свободи. Новаторством автора є те, що сонце в його поетичній творчості набуває і негативного значення всупереч усім фольклорним традиціям. Таким чином, солярна символіка займає чільне місце у поезіях Тараса Шевченка, нею пронизані майже всі твори Кобзаря.

Список використаної літератури

1. Ковальчук О. В. Українське народознавство / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.
2. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – 3-тє вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2005. – 591 с.
3. Шевченківський словник. В 2 томах. Т. 1. / [відп. ред. Є. П. Кирилюк]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1976. – 416 с.
4. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Радянська школа, 1987. – 606 с.

УДК 821.111

Бутель Інна,
студентка 21-ДПК групи
Науковий керівник:
к. філол. н. Дубровський Р.О.

ЕВОЛЮЦІЯ ЖІНОЧНОСТІ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ БЕРНАРДА ШОУ «ПІГМАЛІОН» ТА ЕРІКИ ЛЕОНАРД ДЖЕЙМС «50 ВІДТІНКІВ СІРОГО»)

У статті досліджено художні паралелі у зображенні подій та характеротворенні в п'єсі «Пігмаліон» Бернарда Шоу та романі «50 відтінків сірого» Еріки Леонард Джеймс. Особливу увагу зосереджено на текстових маркерах репрезентації психологічних особливостей еволюції жінки в обох творах.

Ключові слова: жінка, ідентичність, еротичний роман, п'єса, фемінізм.

The article explores the artistic parallels in the portrayal of events and character creation in the play «Pygmalion» by Bernard Shaw and the novel «50 shades of gray» by Erica Leonard James. Particular attention is focused on text markers of the representation of the psychological features of the evolution of women in both works.

Key words: woman, identity, erotic novel, play, feminism.

Роль жінки в суспільстві зазнає значної еволюції. Так Середньовіччя відвело жінці дуже скромне, якщо не сказати нікчемне, місце в побудові соціальної ієрархії. Патріархальний інстинкт, традиції викликали дуже насторожене ставлення до жінок, вони були виключені з політичного, економічного та публічного життя суспільства. Європейський Ренесанс означав для жінок витіснення з ринку та праці та визнавав домашню економіку (де вони панували) малозначимою. До кінця XIX ст. жінки починають брати усе більшу діяльну участь у суспільному житті. Почали виникати ряди жіночих клубів, що боролися за рівноправ'я, зароджуються перші самостійні організації робітниць, які ставлять за мету розвиток жіночої освіти і звільнення жіночої праці, залучення їх до суспільного життя, триває боротьба за виборче жіноче право.

Ці проблеми відображені у літературних творах, зокрема справжнім гімном фемінізму науковці називають «Ляльковий дім» Генріка Ібсена, однак, існує ще чимало глибоко психологічних творів красного письменства присвячених цій проблемі. Становлення жінки як особистості належить до традиційних мотивів світової літератури. У цьому контексті залишається багато недосліджених аспектів, що й становить актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у простеженні психолого-емоційної канви еволюції жіночого, як філософсько-психологічної категорії у творах «Пігмаліон» Бернарда Шоу та «50 відтінків сірого» Еріки Леонард Джеймс.

Мета передбачає вирішення наступних завдань:

1. Простеження спільних витоків психологізму обох творів.
2. Здійснення аналізу художніх варіацій моделі «фемінне – маскулінне» у досліджуваних творах.
3. Простеження еволюції образу жінки у творах.
4. Визначення художніх маркерів психологізації творів.

Проблему ролі жінки у суспільстві досліджували чимало психологів, журналістів, письменників. Серед них визначною стала дослідниця феміністичного руху, журналістка Бетті Фрідан. У своїй книзі «Загадка жіночності» (1963) вона доводить, що проблема жіночої ураженості і вторинності криється не в жіночій особистості як такої, а в структурі патріархальної сім'ї. Важливим твором у контексті українського фемінізму, у якому зібрані статті, дослідження, бесіди та інтерв'ю 1990-х років є книга «Фемінізм» відомої літературознавиці й перекладачки Соломії Павличко. Дослідниця сміливо, а часом і ризиковано аналізує складні явища та духовні феномени сучасності й недавнього минулого.

На перший погляд, твори Бернарда Шоу «Пігмаліон» та Еріки Джеймс «50 відтінків сірого» не мають нічого спільного. Проте заглибившись в їх вивчення, можна помітити, що в їх основу був покладений відомий античний міф про легендарного митця-скульптора, на початку якого ми помічаємо, як талановитий майстер покохав створений власноруч шедевр – статую жінки. Пігмаліон не міг наважитися попросити оживити статую. Під час свята, присвяченого Афродіті, він звернувся до богині з благанням дати йому жінку настільки ж прекрасну, як і виконана ним скульптура. Проте вражена таким палким захопленням і любов'ю Афродіта оживила Галатею, яка й стала дружиною скульптора.

Даний міф слугує фундаментом в п'єсі Бернарда Шоу, що й можна зрозуміти з самої назви драматичного твору. І якщо у творі Бернарда Шоу зв'язок з античним міфом простежується чітко і з самого початку, то з твором Еріки Джеймс все набагато складніше. «50 відтінків сірого» – еротичний бестселер, який викликав у критиків і громадськості бурю суперечливих емоцій.

Головна героїня п'єси «Пігмаліон» Еліза Дулітл – звичайна вулична квіткарка, що торгує біля міського театру. Цю дівчину не можна назвати привабливою навіть не дивлячись на її двадцятирічний вік, про що і йдеться у п'єсі: «На ній матроський капелюшок із почорнілої соломки, добряче припорошений лондонською курявою і навряд чи коли чищений. Волосся, яке давно варто було б помити, набуло неприродного мишачого кольору. Її пальто, звужене в талії, ледве сягає колін. Під пальтом – коричнева спідниця та фартух із грубої тканини. Черевики теж знали й шите, й пороте. Видно, що вона намагалася причепуритися, проте в порівнянні з дамами навколо це справжня замазушка. Рисами обличчя вона їм аж ніяк не поступилася б, якби їх добре відмити. До того ж, дівчині не завадило б звернутися до зубного лікаря» [6]. Еріка Джеймс також подає детально портретну характеристику своєї героїні, яка далека від ідеалу, проте авторка вдається до психологічного прийому самоаналізу персонажа. Так, Анастейшу Стіл характеризує не інший персонаж (погляд збоку), не авторка, як усезнаючий норатор, а вона сама – скромна студентка факультету філології з непримітною зовнішністю: «Из зеркала на меня смотрит бледная девушка с темно-русыми волосами и голубыми глазами, которые слишком велики для ее лица» [1]. Анастейша повинна замінити свою подругу Кетрін та взяти інтерв'ю для студентської газети у мільйонера. Таємничий містер Грей – успішний підприємець та спонсор університету, який достойно тримається у найнеочікуваніших ситуаціях, на відміну від незграбної та невпевненої у собі Анастейши, яка, «...споткнувшись о собственную ногу, падает головой вперед...». На здивування Ани, мільйонер виявився доволі привабливим молодиком: «Молодой, высокий и очень симпатичный. В великолепном сером костюме и белой рубашке с черным галстуком. У него непослушные темно-медные волосы и пронизательные серые глаза...» [1]. Під час інтерв'ю дівчина розуміє, що Крістіан Грей завжди тримає все під контролем, здається деспотичним та трохи її лякає.

Лондонські джентельмени – професор Хіггінс і полковник Пікерінг зацікавилися квіткаркою через її мову. Вони уклали парі, що Хіггінс за декілька місяців зможе зробити з цієї провінціалки аристократку: «Ви бачите цю істоту з лондонських підворіть? З такою вимовою сидіти їй повік у канаві! Але дайте мені три місяці – і ця дівчина зійде в мене за герцогиню на прийомі в будь-якому посольстві» [6]. Еліза, нічого не підозрюючи та не розуміючи того, що вона для них просто об'єкт для дослідів, погодилася на дану авантюру. Поступово дівчина стає для Хіггінса та полковника Пікерінга зразковою маріонеткою, досить вдало до цього порівняння вдається полковник: «Ця дівчина просто геніальна. Справжня папуга!» [6]. Професор також не вважав це великою проблемою, адже не дивився на її почуття чи особисті бажання чи мрії, він гадав, даний експеримент піде тільки на користь для Елізи, та навіть якщо він і не вдасться, то дівчина нічого не втратить і залишиться тією ж вуличною обшарпаною квіткаркою, як і була.

У вільний від навчання час Анастейша підробляє продавщицею у магазині будівельних матеріалів (знову ж таки простежується подібність із зображенням Елізи Дулітл), де через тиждень з'являється містер Грей та домовляється з нею про фотосесію, після якої пропонує провести вечір за чашкою кави. Ані доводиться визнати, що вона шаленіє від цього впевненого та разючого чоловіка. Під час святкування завершення університету дівчина телефонує до Грея, який приїжджає і коли їй стає погано, відвозить її до себе у готель. Вранці Крістіан зізнається, що його також тягне до Ани, але він не заводить романів та має специфічні смаки. Та перш, ніж розповісти свою таємницю, він вимагає, щоб дівчина підписала контракт про нерозголошення.

Хіггінс настільки загорівся неймовірним бажанням довести Пікерінгу, що його метод навчання є ефективним, що вдався до повного ігнорування почуттів квіткарки та байдужості до неї, як до особистості, що це перетворилося у цілковиту бездушність. Такі ж прояви байдужості проявляються і у містера Грея у «50 відтінках сірого», який не відповідає на щирі почуття Анастейши та не оцінює їх належним чином, а

просто використовує дівчину як об'єкт свого бажання. Ана Стіл закохується у нього, проте, піддавшись волі своїх почуттів, не помічає садистських нахилів Крістіана та не розуміє того, що спілкування з ним розіб'є її, завдавши сильного душевного болю.

Завдяки неймовірним здібностям Елізи її навчання було закінченим за короткий час. Дівчина гідно показала себе на королівському прийомі, де її сприйняли за принцесу: «Еліза, вишукано вдягнена, справляє таке враження своєю красою, що при її появі усі встають» [6]. Проте це не зміг достойно оцінити сам професор, адже розглядав її тільки як результат свого дослідження. Еліза вже не може жити попереднім життям, вона тепер не зможе просто продавати квіти на вулиці, але також й не може залишитися у домі професора лише для того, щоб подавати йому капці, які він постійно губить та нагадувати про призначені зустрічі. «Бо я хотіла розтрошити вам фізіономію! Я б залюбки прикінчила вас, пихатий егоїсте! Навіщо ви підібрали мене, якщо зараз дякуєте Богу, що все позаду? Я вам більше ні до чого, й тепер мене можна викинути на вулицю?! Так?! <...> Раніше я продавала квіти, але не себе. Тепер ви зробили з мене леді – і я здатна торгувати лише собою. Краще б ви залишили мене на вулиці!» [6], – саме з такими словами Еліза накинулася на професора. Дівчина відчула себе особистістю та у кінці п'єси розмовляє з Хіггінсом як рівна йому за станом і тепер не мала потреби залишатися у його будинку. Саме тоді Хіггінс, із здивуванням для самого себе, зрозумів, що він не уявляє свого життя без Елізи, адже вона пробудила в нього такі ноти душі, про які він і сам не здогадувався. Даний процес перетворення скромної дівчини у ту, яка знає собі ціну є помітним і у творі Еріки Джеймс. Піддавшись своїм почуттям та боячись відмовити Крістіану, Анастейша погоджується на його умови, хоча й розуміє, що він – зовсім не той, хто потрібен їй, адже мільйонера цікавлять лише власні бажання, а не кохання дівчини. Ана не уявляла на що йде, коли підписувала контракт та згодом, коли Грей завдає їй болю, вона просто не здатна витерпіти цього та з ненавистю у очах покидає його. Тепер дівчина усвідомлює те, що це справді не для неї та не розуміє чим керувалася, коли дозволила Крістіану так поводитися з собою: «О чем я только думала? Почему позволила ему так с собой поступить? Я хотіла последовать за ним во тьму, однако тьма оказалась слишком непроглядной. Эта жизнь не для меня. <...> У меня открылись глаза, я увидела его порочность, поняла, что он неспособен любить – ни принимать любовь, ни отдавать ее» [1]. Анастейша розуміє, що вона більше не дозволить йому вчинити над нею насильство та приймає рішення піти. Коли вони бачаться востаннє, дівчина помічає в очах Грея тривогу та порожнечу від того, що він може втратити її зараз. «С тех пор, как я тебя встретил, я словно заново родился» [1], – звертається Крістіан до дівчини з думкою про те, що він не хоче, щоб вона пішла від нього. Під кінець твору завжди впевнений у собі тиран виглядає морально знищеною людиною, яка не може подолати роздираючий зсередини біль.

Таким чином, ми чітко помічаємо, що обидва твори мають спільні витоки та ідею еволюції жінки під впливом владного чоловіка. Як у п'єсі Бернарда Шоу, так і в романі Еріки Джеймс простежується перевтілення скромної, непримітної дівчини, на яку ніхто не звертав уваги, на самодостатню, впевнену в собі жінку, яка знає власну ціну та тепер не дозволить чоловікові поводитися з собою ганебно. Таким же чином простежується і зміна головних героїв – чоловіків. Якщо на початку творів обоє мали незалежний та деспотичний характер, то в розв'язці сюжетів чоловіки усвідомлюють, що жінка є важливою в їхньому житті та без неї вони тепер не можуть відчувати себе впевненими в подальшому житті. Дана стаття не може виявити всіх аспектів проблеми жінки в суспільстві, тому подальші дослідження мають значні перспективи і можуть стати значним внеском у розвиток розуміння еволюції жіночності як у літературі, так і в культурі загалом.

Список використаної літератури

1. Джеймс Э. Л. Пятьдесят оттенков серого / Э. Л. Джеймс. – М.: Эксмо, 2012. – 528 с.
2. Ібсен Генрік. Ляльковий дім: п'єси / Генрік Ібсен; [переклад з норвезької : Ольга Сенюк та інші]. – Х. : Фоліо, 2011. – 349 с.
3. Кун М. Міфи Стародавньої Греції : для молод. та серед. шкільного віку / М. Кун; [пер. з рос. та передм. Ю. Іванченка]. – 3-тє вид., без змін. – К., 2011. – С. 207-211.
4. Павличко Соломія. Фемінізм – непоганий інструмент, щоб назвати речі своїми іменами / Соломія Павличко // День. – 1998. – 13 червня.
5. Фридан Бетти. Загадка женственности / Бетти Фридан. – М. : Прогресс – Литера, 1994. – 100 с.
6. Шоу Д. Б. Пігмаліон / Д. Б. Шоу ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К., 1999. – № 4. – С. 81–84.

ТРАГЕДІЯ ГЕТЕ «ФАУСТ» : СПРОБА ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Стаття присвячена аналізу трагедії «Фауст» Гете з точки зору її емоційності і психологізму. Зроблено висновок, що душа людини стала об'єктом дослідження в творі німецького автора.

Ключові слова: Гете, трагедія «Фауст», емоційність, психологізм, душа

The article is devoted to the analysis of the tragedy «Faust» of Goethe from the point of view of its emotionality and psychology. It is concluded that the human soul became the object of study in the work of the German author.

Key words: Goethe, tragedy «Faust», emotionality, psychology, soul

Психологізм – це досить повне, детальне та глибоке зображення почуттів, думок і переживань літературного персонажа за допомогою специфічних засобів художньої літератури. Це такий принцип організації елементів художньої форми, при якій зображальні засоби спрямовані в основному на розкриття душевного життя людини в його різноманітних проявах. У літературному творі психологізм являє собою сукупність засобів, що використовуються для відображення внутрішнього світу героя – для детального аналізу його думок, емоцій, почуттів і переживань. Цей спосіб зображення персонажа означає, що автор ставить перед собою завдання показати характер і особистість героя безпосередньо з психологічного та емоційного боку, і зробити такий спосіб візуалізації героя основним. Читач повинен навчитися сприймати персонаж через його емоції та прояви поведінки, абстрагуючись від того, красивий він чи має середню зовнішність, багатий чи бідний. Найчастіше способи зображення внутрішнього світу героя ділять на «зсередини» і на «ззовні» [3, с. 15].

Внутрішній світ літературного персонажа «зсередини» зображується за допомогою внутрішніх монологів, його уяви та спогадів, часом – через сни, листи та особисті щоденники. Зображення «ззовні» полягає в описі внутрішнього світу персонажа через прояви його психологічного стану, які виявляються ззовні (міміка і жести, мовні звороти тощо). Багато письменників використовують також опис побуту, одягу, поведінки людей і житла [1, с. 24].

Один із найцікавіших соціально-психологічних творів XVIII століття – це поема Гете «Фауст» Вона вражає масштабністю зображення дійсності і в часі, і в просторі, змалюванням широкої галереї персонажів, які належать до різних світів, проте поєднані поведінкою та почуттями. Новаторство твору виявилось не лише в соціальному вмотивуванні поведінки героїв, а й у тонкому психологічному аналізі всього таємничого в людській душі.

Мета статті – проаналізувати вияви емоційності та особливості психологізму у трагедії Гете «Фауст».

У свій час І. Мартусевич відзначив, що в поемі «Фауст» Гете «відбуваються психологічні розкопки в душі головних героїв різноманітними шляхами: це і соціально-психологічний портрет, і авторська характеристика персонажів, і соціальне вмотивування їх вчинків. А це все результати великої майстерності і письменницького натхнення автора твору» [4, с. 9].

Боротьба добра та зла, пізнання сенсу життя на землі, визнання людини найвищим божим творінням, здатним творити й бути щасливим від цього, – усе це складає проблематику твору, яка розкриває головних персонажів перед читачем і ззовні, і зсередини. Герої Гете змушують нас думати, переживати, приставати на бік одного чи іншого. Здається, що вони живуть і діють десь тут, поруч із нами, у наш час, у нашій країні. На відміну від інших письменників, Гете не дає на початку творів вичерпної характеристики своїх персонажів. Ми знайомимося з героями крок за кроком, поступово відкриваючи різні боки їхньої натури і душі. Образи персонажів, портрети, їхні характери показані письменником у постійному русі, вони складаються з окремих, інколи незначних ознак, які виявляються у вчинках персонажів, у думках, у словах або жестах.

Уся поема Гете «Фауст» – це діалог між двома протилежними за світоглядом персонажами: Фаустром та Мефістофелем:

Фауст Таких, як ти, відома суть –
Аж світиться крізь покрив назви;
Пізнаєтесь усюди враз ви,
Коли «лихими» вас «спокусниками» звать.
Ну, добре, хто ж ти є?
Мефістофель
Я – тої сили Часть,
Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого [5, с. 48].

Душевні муки, рівні за своєю силою, відчувають обидва героя, проте викликані вони абсолютно різними думками і вчинками. Фауст, який прожив довге життя та володіє глибокими знаннями, так і не зрозумів істину людського буття, і Мефістофель, який переконаний, що знає все і нічого його здивувати не може, впевнений, що світ завжди буде недосконалим, а людина – нікчемною. Нарешті Фауст з'ясовує, що

сенс життя людини – творити на благо людям. Йому наприкінці твору – сто років. Фауст сліпий, але задоволений тим, що, нарешті, досяг бажаного – зрозумів кінцеву істину буття. Вона в тому, щоб служити людству не в теорії, а на практиці, втілюючи в життя вищі моральні та духовні запити людини.

Позиція Фауста стає символічним виразом прагнення цивілізаційного поступу всього людства, його спрямованості до невпинного розвитку, нових знань, активних творчих звершень. Гете свого героя ідеалізує. Дослідники вважають, що в ньому письменник бачив самого себе, зі своїми сумнівами та пошуками, думами і мріями.

Під час побудови ним нового міста, осліплений фізично та прозрівший духовно, Фауст вимовляє заповітні слова. Проте Мефістофель програє, бо сили Раю допомагають вченому потрапити на небо. І відбувається ще одна психологічна битва Мефістофеля із самим собою, який усвідомлює, що людський розум, який він вважав причиною усіх нещасть людини, виграв і святкує свою перемогу над ним, Мефістофелем. Психологічно завершення поеми не відбувається, бо читач усвідомлює, не зважаючи на зрозумілість і щирість роздумів головних героїв, у реальному житті такої кінцівки може не бути: перемога може бути за Мефістофелем.

Фауст уникнув пекельних мук: за нього заступилася душа Маргарити:

Стремління вічне й ревний труд

Сподобляться покути.

Любов одвічна над ним.

Пильнуючи, витає,

І сонм святих псалмом гучним

Прибулого вітає [5, с. 322].

Заперечення і невіру у трагедії уособлює диявол Мефістофель, супутник Фауста. У людській подобі диявол виглядає доволі розсудливим, він ввічливий і навіть галантний:

Я б не хотів зле радить вам.

В науці тій обачним треба бути,

Щоб на слизьку дорогу не ступить.

Розлито стільки в ній таємної отрути,

Що трудно нам її од ліків одрізнити.

Найкраще й тут – одного лиш держіться

І на слова учителя клянїться,

Тоді вам прикростей не знатъ.

І взагалі, держіться слова,

І в храм пізнання путь готова [5, с. 63].

Зло Мефістофеля не в зовнішній поведінці. Він вважає людське життя нікчемним і обмеженим, а світ – безвихідним. Мефістофель не вірить ні в що хороше в цьому світі, на все у нього є своє цинічне пояснення. Це і є зло, як його бачить Гете. Розчарованому в досконалості світу та людях Мефістофелю залишається лише гратися з людиною, і він б'ється об заклад із самим Господом, вибравши як об'єкт суперечки Фауста:

Мефістофель Та він не ваш, я ладен закладатись!

Дозвольте лиш за нього взятись,

І піде він за мною вслід.

Господь Я згоден, спробуй його злудить,

Поки живе він на землі;

Хто йде вперед, той завше блудить» [5, с. 24].

Мефістофель впевнений, що знає все про людські пристрасті й напевно зможе запропонувати Фаустові те, що змусить ученого вигукнути: «Зупинися, мить, ти прекрасна!». І в цей же момент, згідно договору, душа Фауста повинна потрапити в Пекло.

«Мефістофель та Фауст – це дві сторони однієї монети, її аверс та реверс. Емоційність Фауста лежить на поверхні, його жага до знань, до нових вражень вирує та захоплює... тоді як Мефістофель – завжди холодний, врівноважений, розважливий. Їхній дует у поемі, – як вважає критик Євген Бушмін, – це війна емоцій, яка триває усю поему» [2, с. 27].

Добро і світло у творі уособлює Господь, який веде суперечку з Мефістофелем у пролозі. Бог вірить у людину, в те, що чистота, добро і істина переможуть в людській душі:

Що ж, спробуй відірвати духа

Від його першоджерела

І, якщо він тебе послуха,

Зведи його на стежку зла.

Знай, сам ти осоромишся натомість:

Душі, що прагне потемки добра,

Є правого шляху свідомість [5, с. 24].

На мій погляд, не менш цікавим у трагедії Гете є образ Маргарити – коханої Фауста. Історія Маргарити, її недовгого щастя й безвинної загибелі в першій частині трагедії є ніби емоційним її стрижнем, у той же час вона дуже важлива для розуміння твору в цілому. Маргарита – проста дівчина, яка живе у світі повсякденних життєвих турбот і радостей. Вона ніби створена для щастя. Із першої ж зустрічі Маргарита постає перед Фаустом у всій чарівності своєї юності, сором'язливості й чистоти. Це втілення життя з його нездоланною силою, яке так вабить до себе Фауста. Маргариті притаманне природне почуття власної

гідності, що викликає повагу навіть у цинічного Мефістофеля:

Щоб спокусить оте дитя,
Не будьмо поквапні без пуття,
Тут штурмом нічого кидатись,
Треба до хитроців удатись [5, с. 84].

Маргарита так простодушна, що її моральне падіння відбувається без її провини. Тим страшнішою і несподівано виявляється її загибель.

Використовуючи найрізноманітніші епітети, Гете передає ледве вловимі емоційні стани людини, показує головне у своїх героях, передає ті враження, які справляють вони на інших. Автор наголошує на тому, що кожна людина має свій внутрішній світ, своє сприйняття дійсності, а отже, і своє сприйняття краси. Відомо, що краса та гармонія – це той вищий ідеал, до якого прагнув митець слова, крізь який оцінював кожного героя.

Отже, емоційний зміст поеми «Фауст» Гете переоцінити важко. Читаючи цей твір, ми не просто живемо з героями, ми проживаємо їхнє життя через призму своїх переживань, через своє усвідомлення тієї примарної межі, яка відділяє те, що ще вчора було істинним від неважливого та нікчемного. Ми робимо висновок, що автор зробив душу людини об'єктом дослідження в літературному творі. Тільки завдяки Гете Фауст став відомий усьому світу як втілення необмежених можливостей людства, його творчого потенціалу та вічного пошуку сенсу буття. Митець слова використовує психологізм «зсередини» як художній прийом для того, що зобразити суперечливий внутрішній світ головних героїв.

Список використаної літератури

1. Аглетдінова Г. Ф. Емоційність в творах / Г. Ф. Аглетдінова // Системні відносини у літературі – Маріуполь, 2008. – 84 с.
2. Бердник Л. Ф. Риторический вопрос как экспрессивное средство / Л. Ф. Бердник // Риторика и синтаксические структуры. Красноярск, 1988. – 98 с.
3. Буянова Л. Ю., Зеленская В. В. Эмоция, коммуникация, текст: линии взаимокорреляции / Л. Ю. Буянова, В. В. Зеленская // Вербальные аспекты семантических архитектур языка. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 1998. – 90 с.
4. Вилюнас В. К. Основные проблемы психологической теории эмоции / В. К. Вилюнас // Психология эмоций: тексты. – М.: изд-во МГУ, 1984. – 89 с.
5. Гете Й. В. Фауст: Трагедия. Ред.: Бойко І. Т., Волошина Н. Й. К. Дніпро, 1981. – 541 с.

УДК 821.161.2'06-1/9.09 Костенко:808.1

Михайлюк Анастасія,
студентка 21-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н. Дубровський Р.О.

ПОЕТИКА МОВЧАННЯ У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Стаття присвячена дослідженню поетики мовчання у творчості Ліни Костенко. Здійснено спробу з'ясувати реалізацію концепту «мовчання» через комунікативні конструкції «тиша» та «безмовність». На матеріалі поетичних творів за допомогою низки стилістичних прийомів розглянуто специфіку творення «мовчання» як особливого стану свідомості ліричного героя. Доведено, що концепт тиші/мовчання проявляється в інтимно-особистійсній, філософській ліриці Ліни Костенко.

Ключові слова: мовчання, тиша, безмовність, поетика, концепт.

The article is dedicated to the study of poetics of silence in the creative works by Lina Kostenko. It was made an attempt to find out the implementation of the concept of «silence» through communicative constructions «silence» and «quiet». It is considered the specificity of the creation of «silence» as a special state of consciousness of the lyrical hero (on the material of poetry works, with the help of a number of stylistic techniques). It is proved that the concept of silence/quiet manifests itself in the intimate personal, philosophical lyrics by Lina Kostenko.

Key words: silence, quiet, voicelessness, poetics, concept.

Поетія – це спілкування з читачем особливою мовою. Це мовчання слів, але водночас і крик душі. Слів може ще нема, а поезія давно живе у найпотаємнішому, недосяжному: ...і світить сонце оком загадковим.

Ще слів нема, поезія вже є [2, с. 28].

Існує ціла філософія безмовності, яка є особливим станом внутрішньої тиші, гармонії, наповненості. У літературознавстві виокремлюють поняття поетики мовчання. У науковців зростає інтерес до різних способів втілення концепту «невимовного», адже поряд зі словом існує низка невербальних шляхів передачі інформації. Це й визначає актуальність вивчення поетики мовчання.

Мета статті – охарактеризувати художньо-семантичні особливості концепту тиші та мовчання.

Реалізацію мети вбачаємо у виконанні таких завдань:

1. Дослідити особливості творчої манери Ліни Костенко.

2. Розглянути сутність феномена мовчання.

3. Проаналізувати особливості поетики тиші та мовчання в ліриці Ліни Костенко.

Через розкриття внутрішнього світу людини, її глибини, виражальна сила слова митців засвідчує вдосконалення засобів поетичного безголосся.

Поняття «мовчання» детально досліджували та аналізували Т. В. Бовсунівська, В. П. Моренець, О. Т. Сливинський, Д. С. Наливайко та інші. Поезія тісно взаємопов'язана з мовчанням. Ми відкриваємо для себе світ образів, глибоких почуттів, думок, що перевершують слова. Питання таємничої мови поезії та загадкової природи мовчання є філософськими, багатоаспектними. Світ поезії більш точний, тонкий, чуттєвий. Літературознавці намагаються виділити напрямки у сфері реалізації феномена мовчання.

Поезія поєднана з людиною незримими, таємними зв'язками, говорить з читачами різною емоційною мовою. Вона є загадковою, одночасно відкритою, тільки потрібно вміти розгадати її зміст. Одним з таких складних загадково-відкритих феноменів є мовчання, тиша. Тиша розчинилася в природі, у світі, людині і може бути дослідженою з різних сторін: філософії мовчання, мовчання як комунікативного феномена, семантики мовчання, поетики мовчання. Невисловлене ліричним героєм, невимовні почуття, мовчазний стан у поезії втілюється за допомогою новаторських художніх засобів. Сама поезія – це не тільки слово, але і безмовний, відчайдушний виклик нашого вимогливого буття.

Чи не найбільше Ліна Костенко любить тишу та свободу. Адже саме тиша і свобода забезпечують самоцінність особистого життя поетеси, можливість естетичного самоздійснення в неповторності образного слова, витворення нових смислів пізнання людини і світу.

Важливим семантичним компонентом образу *слова* у Ліни Костенко є вияв таємничого духовного зв'язку *слова* і *мовчання*, що розкриває незглибимість поетичної мови. Поетика мовчання протягом останніх років привертає увагу лінгвістів. *Слово* занадто матеріальне, щоб висловити те, чим живе серце. У самому *мовчанні* воно підкорює поетесу, потребує наповненості емоцій, тихого звучання, бо це ж так важливо, коли не знайдено потрібних слів:

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись [2, с. 138].

Мова може зазнавати метаморфічних трансформацій і ставати мовчанням. У цьому вияві вона є властивістю голосів природи. Лірична героїня поетеси володіє неймовірним даром:

...розуміє бузиновий Пан <...>
Чому ліси чекають мене знову,
на щит піднявши сонце і зорю.
Я їх люблю. Я знаю їхню мову.
Я з ними теж мовчанням говорю [3, с. 166].

Дослідники вважають, що мовчання – це суто людський феномен, в той час як тиша – природній. Мовчання теж може бути мовою. У ліриці Ліни Костенко зображує природу персоніфіковано та метафорично. Тиша у світі природи співвідноситься з мовчанням у людському світі:

Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
Старезні пні, кошлаті поторочі,
літопис тиші пишуть у траві [3, с. 167].

Мовчання – слово – музика – співвідносні поняття у ліриці, які мають безмежні простори для уяви, гри образів. У музиці теж багато мовчання. Порушувати його можна лиш тими словами, які є коштовними, необхідними, наповненими.

Мовчання – музика – слово перетинаються і відплунюють одне в одному. Співак – а він і поет – розмовляє з кожним. Усе разом у ньому – печаль, і сила й ніжність, і мужність («*Я тихо йду. Так ходять скрипалі, / не сколихнувши музику словами*» [3, с. 146]).

У віршах Ліни Костенко багато музики. І любові до музики. Це чують, відчувають – і співають. У «Вибраному» розділ про любов називається рядком «*Безсмертним рухом скрипаля*». Навіть у дуже сумному вірші часу заборон «*Ми мовчимо – поезія і я*» поетеса пише про себе, уживаючи музичного терміна: «*Я недоцільна – наче камертон / у кулаці кошлатого бандита*» [2, с. 211]. Музика, слово, любов для Ліни Костенко є стихіями космічними. Вона ніби створює симфонію, дістається найменшій грані, видобуває з матерії слова зблиски, мерехтіння. Часто поетеса недоговорює, лишає простір між рядками, щоб людина додумала ці паузи, заповнила їх своїм почуттям, своїм розумінням.

Феномен мовчання починає оживати й звучати різними барвами у свідомості як поетеси, так і читачів. Вербалізатори поетичного мовчання (спокій, тиша) створюють картину неповторності:

Чи, може, це ввижається мені
той несказаний камертон природи,
де зорі ясні, і де тихі води? –
Я вранці голос горлиці люблю! [3, с. 267].

Світ побудований на принципі антонімії: добру протиставляється зло, говорінню – мовчання. У ліричних рядках Ліни Костенко ця картина світу змінюється на більш яскраву та образну, крім протилежних понять говоріння та мовчання, з'являється нове, таке, як тихе звучання природи:

...сад шепотів пошерхлими губами
якісь прощальні золоті слова... [3, с. 51].

Мовчання і слово у природному світі поєднані таємничими зв'язками: унікальність, видимість і водночас зануреність, внутрішнє життя природи доповнюють психологію людських стосунків і почувань. Лірична героїня Ліни Костенко спілкується з природою, як з людиною:

Малі озерця блискають незлісно,
колише хмара втомлені громи.

Поїдемо поговорити з лісом,
а вже тоді я можу і з людьми [3, с. 167].

Людське мовчання тісно пов'язане з образом ночі, якій властиві відсутність звуків, тихе звучання природи, безмежжя думок, мрій та спогадів. Ніч в ліриці – це пора, коли все завмирає, коли всі почуття загострюються:

...тоді із ночі, з п'їтьми, з порожнечі,
де зіп'ялася вежа на котурн,
мені хтось душу взяв за плечі –
заговорив шопенівський ноктюрн [2, с. 58].

Душа українського народу намагається знайти свій вияв у слові. Ліна Костенко обрала віршовий рядок *Душа тисячоліть шукає себе в слові* [2, с. 557] назвою одного з циклів поезії у «Вибраному». Словом неможливо передати усі грані внутрішнього, душевного життя, передати те, що є найінтимнішим, найдорожчим. Цей мотив розвинутий багатьма поетами, зокрема у Лесі Українки:

...вони такі коштовні,
Як ті слова, що вголос невимовні [4, с. 198].

Поетична думка невимовності, неможливості відверто висловити свої почуття є провідною у вірші Ліни Костенко «Очима ти сказав мені люблю». Близьким до мовчання є поєднання номінації *душі* та *тиші*, яке є головним лейтмотивом поезії. Цю тишу не здатні порушити гуки *рупора вокзального*, хоч би як це парадоксально не звучало. *Несказане лишилось несказаним* є ключовим рефреном, який закінчує кожен з трьох строф вірша, які образно позначають *слово*, що так і лишилося нездатним відверто передати всі пориви почуттів: *тихий дзвін гірського кришталю – Багато слів написано пером – Слова як сонце сходили в мені* [2, с. 14]. У поезії Ліни Костенко присутній прийом параномазії (несказане – несказанне), який надає образіві особливої виразності.

Думки та почуття часто бувають невимовними. Якраз цей епітет поетеса вживає до *слова*:

...як невимовне віршами не скажеш,
чи не німою зробиться душа?! [2, с. 31].

Сполуку *невимовні слова* поетеса часто використовує у ліриці, зокрема, перша й остання строфи поезії «Чигиринський колодезь», які утворюють незавершений рефрен:

Усе святе, усе неповториме,
Усе чекає невимовних слів... [2, с. 390].

Засобами мовчання, невимовності Ліна Костенко змальовує закоханість, глибоке почуття, яке змушує заніміти язик і тріпотіти серце:

Не говори печальними очима
те, що бояться вимовить слова.
Так виникає ніжність самочинна.
Так виникає тиша грозова [2, с. 276].

Мотив мовчання співвідноситься з мотивами *слова*, *свободи* та *німоти*, коли поетеса зображує героїзм, національну гордість, яка протиставляється змалюванню німоти, народу, що втратив державність, незалежність:

Коли ж віднімуть у людей і мову,
коли в сибірах закатруплять їх,
душа Богдана в розпачі німому
нестиме неспокутуваний гріх [1, с. 149].

Людина просто не може говорити через утиски інших людей, у силу своєї слабкості.

У «Берестечку» наявна думка Ліни Костенко про те, що Україна має зміцнювати свій авторитет, як ділом, так і словом *Бо лиш народи, явлені у Слові, / достойно жити можуть на землі*; «*Вмирати вмієм, по степах гасати, / але себе не вмієм написати*» [1, с. 131]).

Ліна Костенко може почути «*захриплий голос тиші*», що «*чиюсь зорю із вічності позве*». Поетеса може отримати «*ненаписаний лист*» і почути «*слова, де ні слова нема*», бо за цим безслів'ям – самовідданість, взаємовідданість двох незмарнованих життів:

Я теж, як і ти, від любові німа.
Кохання – це мука. Кохання – це хист.
Кохання – це твій ненаписаний лист [3, с. 145].

Щодня пустопорожні слова зростають із моторошною швидкістю, інша річ – слово поетеси, яке миттю входить у життя читачів, розігривається й світиться, навсібіч, на все Небо і всю Землю. «*Це, може, навіть і не вірши, / а квіти, кинуті тобі*» [2, с. 283], власне, кожному, хто чує, хто бачить... Це – справді головне. Мовчання зникає, пусті слова стихають і відступають, коли починає світитися слово Ліни Костенко.

Проведена розвідка доводить, що Ліна Костенко належить до когорти митців, які інтенсивно використовують художні маркери тиші та мовчання в образному світі своїх поезій. Концепт тиші/мовчання відзначається глибоким розкриттям внутрішнього світу ліричних героїв. Мовчання у Ліни Костенко семантично наповнене. Воно, як цілий світ, який не обтяжений словом і тому більш вільний. Мовчання постає в широкому семантичному діапазоні – тиша, невимовність, німота, відсутність звуків. Мовчання у ліриці поетеси – це окремих світ, де настільки важливий сенс, який потрібніший за сказане. Ліна Костенко використовує численні художні

засоби для творення цього мотиву. Зв'язок слова і мовчання розкриває незглибимість поетичної мови. Тиша і свобода забезпечують самоцінність життя поетеси. Мова, зазнаючи різноманітних трансформацій, сама по собі може стати мовчанням. У ліриці Ліни Костенко присутні природне мовчання, природна тиша, музика в мовчанні. Поетеса створює образну, яскраву картину світу, протиставляє протилежні поняття. Філософія безмовності є особливим станом внутрішньої гармонії, тиші. Проявлення тиші та мовчання в природній та людській інтерпретації мають певні відмінності та особливості, що яскраво проілюстровано в інтимній ліриці Ліни Костенко.

Мовчання дає нові можливості для глибинного прочитання тексту. Це засіб утілення невисловленої сутності буття.

Мовчання – це складний загадково-відкритий феномен, який може бути досліджений з різних сторін. Він різноманітний, багатоаспектний. Поетика мовчання є актуальною для подальших досліджень літературознавців і особливо проявляється у ліриці Ліни Костенко.

Список використаної літератури

1. Костенко Л. В. Берестечко. іст. роман / Л. В. Костенко. – Вид. 2-ге ; [худож. оформл. С. Носка]. – Львів : Каменяр, 2007. – 170 с.
2. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
3. Костенко Л. В. Річка Геракліта / Ліна Костенко ; [упоряд. О. Пахльовська ; післямова Д. Дроздовського ; худож. С. Якутович]. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.
4. Леся Українка. Вибрані твори / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1974. – 630 с.

УДК 8021.161.2 Кошелівець

Токарська Ольга,
студентка 11-Ум групи
Науковий керівник
д. філол. н., професор Штонь Г.М.

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ІВАНА КОШЕЛІВЦЯ

У статті проаналізовано життєвий шлях та творчу діяльність Івана Кошелівця. Робота у часописі «Сучасність», праця над «Енциклопедією українознавства», численні публікації з важливих літературознавчих питань підпорядковувались меті виплекати в українців почуття єдності й солідарності.

Ключові слова: Іван Кошелівець, «Сучасність», «Енциклопедія українознавства», літературознавець.

Ivan Koshelivets' course of life and his creative activity. The work in the journal numerous publications of the important literary issues subordinate goals to grow the Ukrainians a sense of unity and solidarity.

Key words: Ivan Koshelivets', «Suchasnist'», «Encyclopedia Ukrainoznavstva» literary critic.

Іван Максимович Кошелівець – критик, публіцист, літературознавець, перекладач, мемуарист, фахівець з історії української літератури, засновник і редактор літературного журналу «Сучасність», доктор філософії, професор Українського вільного університету (ФРН). Іван Максимович зробив докторат на тему «Олександр Довженко – спроба творчої біографії під керівництвом докторів В. Лева і Л. Рудницького. У 1990-х роках він керував докторськими й магістерськими роботами про прозу Валерія Шевчука як віддзеркалення екзистенціалізму. Іван Кошелівець редагував літературну сторінку часопису «Сучасна Україна». Згодом цей часопис завдяки зусиллям критика перетворився на окрему «Українську літературну газету», яку він очолював разом із Ю. Лавриненком.

Різні аспекти творчості Івана Кошелівця уже досліджували такі науковці, як Т. Шептицька, О. Астаф'єв, О. Кіт, Л. Тарнашинська. Публікація Т. Шептицької має загальноінформаційний характер [8]. О. Кіт зацікавилась жанром літературної біографії та присвятила свою статтю бібліографії Кошелівця «Жанна Д'Арк» [3]. Позитивним є те, що дослідниця підкреслила письменницьку майстерність Івана Максимовича. Вона вказала на вмиле переплетення подій та на ретельне вивчення історичних реалій епохи. О. Астаф'єв у своїй публікації звернув увагу на співпрацю Кошелівця із Єжи Гедройцем.

Мета – дослідити життєвий шлях та творчий Івана Кошелівця. Народився Іван Кошелівець (справжнє прізвище Ярешко) у 1907 році на Чернігівщині. «За його власними спогадами національна свідомість оточення, в якому він зростав, була нульовою, бо у родині фактично не підтримувався міжпоколіннєвий зв'язок, покликаний забезпечувати культурну орієнтацію та національну само-ідентифікацію особистості. Принаймні знання І. Кошелівцем матиного чи батьківського родоvodu не сягало далі діду-сів і бабусь. А прагнення батьків розбагатити й дати дітям належну освіту, на жаль, слабо поєднувалось з мисленням у національних координатах. Сам митець згадував: «Чого в нашій хаті не було – того не було: жадної української книжки. Про Шевченків «Кобзар» ми до революції навіть не чули, і якимось так склалося, що не мав його ніхто й з наших сусідів. Видно, наше село належало до особливо затурканих, і не знайшлося в ньому бодай одного ентузіаста, який просвітив би людей українською книжкою. Тому мені особливо зрозуміла та гіркота, з якою оповів Олександр Довженко про темноту українського села й якийсь гіркий сум його батька, який не міг пояснити йому – хто ми

такі». Тож кристалізація мистецько-літературних поглядів та політичних переконань припадає на роки навчання І. Кошелівця у Ніжинському інституті народної освіти, який він закінчив 1930 року [8, с. 225].

Після закінчення інституту Іван Максимович працював шкільним вчителем, а вже через рік, він був доцентом Кременчуцького інституту соціального виховання. Іван Кошелівець був свідком жадливого голодомору 1932–33 рр., про який згадував так: «...все під снігом, і майже ні в кого немає ні зернини збіжжя. Як зужито до решти буряки й картоплю, мелють у жорнах голі кукурудзяні качани, очищені від зерна, давно з'їденого; товчуть у ступах кору і з того печуть «хліб», від споживання якого вмирають у нествітських муках. Я безпомічний, навіть не крикну з розпачу, і не крикне ніхто. Мовчазно вмирає Україна...» [2]. Саме в цей період його було звинувачено в українському націоналізмі та був звільнений із Кременчуцького інституту без права викладання у вищих навчальних закладах. Через цю ж причину у нього були труднощі зі вступом в аспірантуру. Лише через п'ять років Іванові Ярешку надали дозвіл читати курси з історії стародавньої української літератури в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка під керівництвом академіка Олександра Білецького.

Починаючи з 1944 року Іван Максимович перебував на чужині: від 1946 року – у Тіролі (Австрія), а пізніше – в іншому австрійському місті Зальцбурзі. Разом з іншими українськими письменниками, які також емігрували з УРСР, почав видавати часопис «Літаври». У цьому часописі була опублікована його перша стаття «Нотатки про український роман».

Після закінчення війни на чужині Іван Кошелівець познайомився із громадським діячем, істориком, географом, видавцем та професором Володимиром Кубійовичем. Саме він був відповідальним за реалізацію проекту «Енциклопедія українознавства». Він наполягав на тому, що «Енциклопедія Українознавства» має виконати три завдання: по-перше, це є підставовий довідник українознавства для двомільйонової маси українців і осіб українського походження, які живуть в діаспорі за межами СРСР та його сателітів. По-друге, це має бути джерело знання про Україну й український народ для чужинців; зокрема цю роль виконуватимуть плянові чужомовні видання «ЕУ». По-третє, й може, найважливіше – «ЕУ» має бути джерелом правдивих інформацій про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, де більшовики промовчують або фальшують все, що становить суть українства» [4, с. 3].

Володимир Кубійович запропонував Івану Кошелівцю роботу в редакції «Енциклопедії українознавства». Співпраця В. Кубійовича із І. Кошелівцем тривала майже сорок років, а з часом переросла у дружбу. Іван Максимович долучився до підготовки енциклопедії. Він здійснив редагування деяких томів і написав велику кількість літературознавчих статей. Важливим є те, які спогади редактор залишив про співпрацю з В. Кубійовичем: «Ми з ним робили «Енциклопедію Українознавства», Кубійович відзначався винятковою наполегливістю, зосередженою на довершенні одного великого діла. У нього не було, у звичайному розумінні слова, робочого дня: він прокидався з думкою про енциклопедію, обкладався паперами й залишав їх, коли пізнього вечора йшов до ліжка. Тільки завдяки такій наполегливості з'явився на світ той своєрідний документ нашого часу» [6, с. 145].

У 1951–55 рр. Іван Максимович редагував літературну сторінку часопису «Сучасна Україна». Згодом на базі цієї газети було створено «Українську літературну газету», яку протягом п'яти років продовжив редагувати Кошелівець з Юрієм Лавріненком. У кінці 1960 року часописи «Українська літературна газета» й «Сучасна Україна» об'єдналися і з січня наступного року почав виходити літературний та громадсько-політичний журнал «Сучасність». Будучи головним редактором вищезгаданого журналу Іван Кошелівець підтримував тісні стосунки із відомим публіцистом, культурологом та редактором польського журналу «Kultura» – Єжи Гедройцем: «Як помітно із їх листування (1966–1976), вони обговорюють тодішні найактуальніші події: пожежу в Бібліотеці Академії наук 24 травня 1964 р., в якій згоріло півмільйона томів, а винуватцем виявився працівник бібліотеки Віктор Погружальський, заарештований на 10 років таборів (пригадаймо поширюваний через самвидав есей Євгена Сверстюка «З приводу процесу над Погружальським»), хвилю арештів української молоді між 24 серпня і 4 вересня 1965 року і пізніше, долю Юрія Шухевича-Березинського – сина командувача УПА Романа Шухевича» [1, с. 173].

Редактор польського журналу спілкуючись з Іваном Кошелівцем ділиться думками про поезію шістдесятників. Серед них: «Репортаж із заповідника ім. Берії» Валентина Мороза, «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, «Собор у риштуванні» Євгена Сверстюка та інші. Єжи Гедройць був досить добре обізнаним із творчістю Івана Кошелівця. Він читав його «Нариси з теорії літератури. Вірш», 1954 – книга із задуманого «Загального вступу до літературознавства»; «Панорама найновішої літератури в УРСР», 1963 – друге доповнене і розширене видання 1974, «Сучасна література в УРСР» (1964), «Микола Скрипник», 1972, «Олександр Довженко. Спроба творчої біографії», 1980 та інші. Редактор журналу «Kultura» порадив журналу «Сучасність» (1966, ч.2,3,4) надрукувати повість повість «Цвинтарі» Марека Гласка (переклад Володимира Стахова). Єжи Гедройць рекомендував звернути увагу на «Фердидурке» Вітольда Гомбровича, «Інший світ» Густава Герлінга-Грудзінського та запропонував написати на них рецензії. Вслід за цим Іван Кошелівець на сторінках журналу «Kultura» надрукував фрагменти з книги Василя Симоненка «Берег чекань» власні статті «Парадокси української дійсності» («Kultura», 1970, №6), «П'ятирічки української літератури» («Kultura», 1971, № 9), «Хроніка українського опору» («Kultura», 1975, №1–2) та інші.

Гортаючи сторінки журналу «Сучасність», регулярно можна було побачити публікації, які були присвячені таким класикам європейського письменства як: Р. М. Рільке, А. Жіду, М. Прусту, В. Шекспіру тощо. Цей часопис відкривав нові імена в літературі не лише в діаспорній, а й підрадянській, у такий спосіб стверджуючи цілісність українства та єдність художнього процесу. Журнал «Сучасність» підтримав молодих шістдесятників таких як: І. Жиленко, М. Вінграновського, Ліну Костенко, В. Симоненка, І. Драча та інших. «Крім того, «Сучасність» робила огляди загальної літературної ситуації в Україні, висвітлювала роботу письменницьких з'їздів (статті Івана Кошелівця, Богдана Кравців). При цьому, однак, висловлюючи негативні, не раз навіть і різкі судження про

явища «радянської літератури», критики «Сучасності» не вдавалися до тих прийомів, якими послуговувалися радянські критики, пишучи про літературні явища діаспори. Водночас журнал не поспішав обдаровувати цю літературу хвалебниками, не протиставляв їй зумисне власне «радянській літературі». Критика в «Сучасності» – не емоції (позитивні чи негативні), а спокійні, виважено аргументовані судження» [5].

Часопис «Сучасність» започаткований Іваном Кошелівцем заслужено здобув в Україні та за її межами репутації «легенди української журналістики», ставши авторитетною трибуною для вільних дискусій, чинником формування і діагностування суспільної думки, оборонцем демократії й громадянських свобод [7].

Варто згадати, що Іван Максимович Кошелівець був одружений з талановитою поетесою Еммою Андієвською. З нею він прожив, незважаючи на немалу різницю у віці, – у творчій співпраці, розумінні та романтичному коханні аж до відходу у Вічність. Подружжя приятелювало з багатьма громадськими діячами, письменниками й митцями – вихідцями з України. До кола знайомих Андієвської та Кошелівця належали: художники Яків Гніздовський та Марія Дольницька, поети – Олег Зуєвський, Михайло Орест та Василь Барка та багато інших. Особливим періодом життя подружжя стала їхня праця в оновленій Українській службі «Радіо Свобода», керівником якої був визначний діяч ОУН А. Камінський. Шлюб Івана Кошелівця з Еммою Андієвською був вдалим поєднанням їхніх прагнень та зацікавлень у творчості.

Поруч із Ю. Бойком-Блохіним та Ю. Шевельовим І. Кошелівець популяризував за кордоном українську культуру та її творців. Так, 1963 р. за його упорядкуванням вийшла друком «Панорама найновішої літератури в УРСР» (друге видання, 1974), поетична антологія, яка ознайомлювала західного читача з творами Ліни Костенко, Івана Драча, Євгена Гуцала, Леоніда Первомайського. Наступного року побачила світ книга «Сучасна література в УРСР», в якій автор, аналізуючи творчість чотирьох поколінь українських письменників, дає найвищу оцінку шістдесятникам, говорячи про них, як про силу, що відстоює існування української літератури зокрема й українства загалом» [8, с. 226].

Іван Кошелівець зробив вагомий внесок для включення українського письменства в загальноєвропейський контекст. «По-перше, це була данина науковій школі та методології (до кінця життя критик послуговувався творчими настановами й методою вчителя – О. Білецького). По-друге, це було його спробою довести європейську ментальність українців. По-третє, І. Кошелівець гостро переживав стан відірваності тогочасного українського літературознавства від філософськоестетичної думки на Заході, тож бачив своє завдання у тому, щоб «розривати замкнене коло узвичаєної десятиліттями самоізоляції, виходити в живий зв'язок з позакордонним літературним світом» [8, с. 226].

Слід звернути увагу на творчий доробок Івана Кошелівця. Його творчі обрії сягають світів Івана Сенченка, Максима Рильського, Миколи Хвильового, Олександра Довженка, Леоніда Первомайського, Леоніда Кисельова, Миколи Бажана, шістдесятників. Книга Івана Максимовича «Сучасна література в УРСР» (1964) спричинила переполох в офіційних колах України, що автор набув слави ворога українського народу та буржуазного націоналіста. Але перед цим були «Нариси з теорії літератури» (1954, Мюнхен), упорядкована Іваном Кошелівцем «Панорама найновішої літератури в УРСР. Поезія. Проза. Критика» (1963, Нью-Йорк, «Пролог», 1974). Це перша антологія творів шістдесятників, яких літературознавець відносить до четвертого покоління українських письменників, за їхнім ставленням до влади.

Варто зазначити, що Іван Кошелівець писав у жанрі художньої біографії. Його дослідницькі праці у цьому жанрі: «Микола Скрипник» (1972), «Олександр Довженко» (1980) та «Жанна Д'Арк».

Олександр Галич дає таке визначення поняттю художньої біографії: «Художня біографія – це специфічне міжродове жанрове утворення. Однією з найважливіших її жанрових рис є творче змалювання життєвого шляху конкретно-історичної особи, реалізоване на основі справжніх документів і подій свого часу з глибоким зануренням письменника в її духовність і внутрішній світ, соціальну та психологічну природу історичних діянь. Такий творчий підхід до документально-біографічної оповіді може й повинен здійснюватися в органічній єдності принципів наукового дослідження й художнього домислу, виходячи з об'єктивної логіки досліджених фактів і подій біографії героя» [3].

Іван Кошелівець зробив вагомий внесок для включення українського письменства в загальноєвропейський контекст. Як бачимо, на чужині він відчайдушно, плодovито працював, творив як письменник, енциклопедист та дослідник.

Сподіваюсь, що наша стаття стане поштовхом для нових досліджень життя та творчості літературознавця Івана Кошелівця. Незважаючи на його вагомий внесок в літературу, постать критика мало досліджена.

Список використаної літератури

1. Астаф'єв О. Європейський вимір української повоєнної еміграційної літератури / О. Астаф'єв // Біблія і культура. – 2009. – Випуск 11. – С. 171–177.
2. Кошелівець І. М. Розмови в дорозі до себе – Нью-Йорк: Вид. «Сучасність», Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», 1985. – С. 497. Електронний ресурс. Режим доступу URL https://docs.google.com/viewer?url=http://ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature/_Upload3//55f8ff1d-fb49-4f36-81d5-9c8ce203a6d4
3. Кіт О. Художні особливості літературної біографії: Іван Кошелівець «Жанна Д'Арк» / О. Кіт // Вісник Львівського університету. Серія іноземної мови. – 2011. – Випуск 18.
4. Кубійович В. Три томи гасової частини «Енциклопедії Українознавства» / В. Кубійович // Сучасність. – 1961. – № 5. – С. 3–10.
5. Моторнюк І. Минуле і сучасне обличчя «Сучасності» // Вісник Львівського університету. Серія: журналістика, знаменні і пам'ятних дат. – 2007. – IV квартал. – С. 75–81. – 250 с.

6. Тарнашинська Л. Б. Закон піраміди: діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2001. – 264 с.
7. Шебеліст С. Хроніки «Сучасності». Електронний ресурс. – Режим доступу: URL <http://incognita.day.kiev.ua/hroniki-suchasnosti.html>.
8. Шептицька Т. Діяльність зарубіжного українства в утвердженні загальнонаціональної єдності (приклад Івана Кошелівця) / Т. Шептицька // Українознавчий альманах. – 2014. – Випуск 17. – С. 224–227.

УДК 82–312.3

Хома Олеся,
студентка 11-Ум групи
Науковий керівник:
д. філол. н., професор Штонь Г.М.

АВТОРСЬКИЙ СТИЛЬ ТА ТВОРЧА МАНЕРА СТЕПАНА ПУШИКА В РОМАНІ З НАРОДНИХ УСТ «СТРАЖ-ГОРА»

У статті досліджено авторський стиль та манеру Степана Пушика в романі «Страж-гора». Розглянуто синкретичність жанру в повісті-пам'яті, роману-монологу та роману з народних уст. Досліджено використання фольклорного матеріалу Степаном Пушиком, який є альфою і омегою авторського стилю та творчої манери.

Ключові слова: Степан Пушик, роман «Страж-гора», роман, повість, творча манера, авторський стиль.

The article devotes considerable attention to the author's style and manner of StepanPushyk in the novel «Guard-Mountain». The article examines the syncretism of the genre in the story-memory, the novel-monologue and the novel from people's narrations. It was investigated the use of the folk material by StepanPushyk, who is the Alpha and Omega of the author's style and manner.

Key words: StepanPushyk, novel «Guard-Mountain», novel, story, original manner, author's style.

Питання жанрового руху в письменстві завжди було актуальним. Такий підвищений інтерес, який виявляє критика, свідчить, насамперед, про інтенсивність художнього життя сучасного роману, повісті. Дослідники прагнуть з'ясувати характер взаємин між жанрами, а також виокремити найбільш прикметні риси теперішнього стану кожного з них. На даний час в Україні є достатньо творів, які ми можемо назвати творами «проміжного жанру». Фактом є те, що для багатьох прозаїків «проміжний» жанр стає свого роду творчим «полігоном». «І література загалом, і окремі жанри її не можуть розвиватися в одному-єдиному напрямку. Розвиток цей несподівано розгалужується, заходить у «підземні ріки», які будь-якої миті можуть вирватися назовні і збагатити літературу новими оригінальними творами» [5, с. 60]. Досліджувати твори, які увібрали в себе риси декількох жанрів, дуже складно. Тому й виникають різні думки у літературознавців і критиків з приводу жанрового визначення деяких літературних творів, у тому числі й твору Степана Пушика.

Степан Пушик – поет, прозаїк, драматург, публіцист, літературознавець, фольклорист, журналіст, громадсько-культурний та політичний діяч, заслужений діяч мистецтв України. Творчий доробок Степана Пушика посідає визначне місце в українській літературі ХХ століття. С. Пушик належить до тих письменників, чію творчість можна розглядати в різних аспектах, і кожен із них буде цікавий як дослідникові, так і читачеві.

Дослідженням літературного доробку Степана Пушика займалася невелика кількість науковців. Зокрема, такі літературознавці як Є. Баран, Л. Коваленко [3], М. Наєнко [5], Л. Новиченко, В. Панченко [6], Т. Салига, П. Сорока.

На пошану до 60-річчя з дня народження С. Пушика Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника видав збірник літературознавчих, фольклористичних, мовознавчих, мистецтвознавчих статей. Фольклорну діяльність прикарпатського науковця Степана Пушика досліджував Т. Салига. Попри ці дослідження увагою літературознавців обділений цілий пласт творчості непересічного прозаїка, чим і визначається актуальність даної роботи.

Мета – дослідити окремі аспекти авторського стилю та творчої манери в романі «Страж-гора» Степана Пушика.

Степан Пушик є автором багатьох поетичних та прозових збірок, фольклорних записів, книжок для дітей, літературознавчих та краєзнавчих праць. Понад 150 віршів С. Пушика покладено на музику композиторами О. Білашем, А. Кос-Анатольським, В. Івасюком та ін. Його перу належать переклад «Слово о полку Ігоревім» та дослідження про твір.

Одним із захоплень С. Пушика було колекціонування скарбів рідного народу. Він є збирачем фольклорних матеріалів різноманітного характеру. Сміливо можна сказати, що творчістю письменник доводить свою пошану до рідного краю, не зрікається «живого влучного слова». Степан Пушик – автор одного з найбільших щоденників у світі. Він налічує близько 300 томів, у кожному з яких є до 200 сторінок.

С. Пушика характеризуємо як великого прихильника усної народної творчості. Важко знайти такого унікального літератора, який був би так щиро закоханий у народне слово, якому були б такі близькі співанки, казки, легенди, перекази, заклинання, анекдоти, повір'я, небилиці, прислів'я та приказки. Цей потяг до фольклору у письменника з давніх-давен у крові, адже з раннього дитинства разом з красою рідного села він

вбирав у серце легенди, народні пісні, приповідки. Згодом став не лише слухати та запам'ятовувати, а й записувати. «Я зі шкільної парти записував фольклор, особливо пісні» [9] – говорить С. Пушик. Усна народна творчість багато в чому визначила та сформувала мистецьку свідомість самого письменника.

«Якщо однією фразою схарактеризувати творчість С. Пушика, то найкраще повторити слова літературознавця Тараса Салиги: «Уся Пушикова творчість виростає з фольклору, а поезія побудована на пісенних народнохудожніх ритмах, асоціаціях тощо» [8, с. 105].

На початку творчості Степан Пушик використовував елементи народної творчості у своїх творах як красивий орнамент, відчувалась своєрідна стилізація під народну пісню чи казку. Проте, серед його творчого доробку варто виокремити роман «Страж-гора», у якому фольклор злився з власним світобаченням автора. Неможливо не зауважити наскільки це злиття виглядає органічно і природно. Роман створювався із численних записів фольклорних матеріалів, тих мистецьких скарбів, які були зібрані упродовж декількох років. Твір виник на основі народного слова, а якщо точніше з голосу прикарпатської селянки. Письменник-фольклорист приїхав у прикарпатське село до старенької жінки «аби на магнітофон записати весільні пісні, бо вона була співачкою [7, с. 8]. С. Пушик навіть і уявити собі не міг скільки всього знає ця бабуса, «що роботи вистачить майже на п'ять років, та за цей час не встигну зафіксувати спочатку на стрічці, а пізніше й на папері всі її співанки, казки, легенди, перекази, анекдоти...» [7, с. 8]. Про своє знайомство з нею С. Пушик розповідає: «Ми були на виступі в Грабовці, і директор школи сказав, що у них є жінка, яка співає по весіллях. Я до неї приїхав, записав пісні, а потім вона якось сказала, що казки знає. Як почала розповідати, то я цілий день у неї просидів» [9]. У романі С. Пушик пише: «писалися на магнітофон її житейські оповідки. Вона розказувала про себе, про село... і нитка розповідей її соталася ще далі й далі, заводила до легенди, і намовляла, аби написати про це все, розказати людям...» [7, с. 8].

Головна героїня «Страж-гори» Степана Пушика, від якої ведеться оповідь, – Марія Марчак. Жінка стала своєрідним прототипом унікальної прикарпатської бабусі: «Жінка, чорнява, низенька, худенька, з ледь посивілим волоссям і великими розумними очима» [7, с. 8]. В образі головної героїні бачимо людину, для якої народна творчість є цінністю життєвою, а не музейною. Те ж саме ми можемо сказати і про автора роману. Доля звичайної жінки Марії Марчак – це доля багатостраждальної західноукраїнської землі.

Проживши довге й нелегке життя, Марія все ж не скаржиться на долю, прагне зрозуміти час і людей: «Я на теперішню молодіж не нарікаю, бо то наші діти, наші онуки. Оце їхала я з міста, а якась гостилівська жінка цілу дорогу бубоніла мені коловуха, що молодіж – пуста... Кажу їй: «Жінко, жінко, коли твоя дитину пуста, то не думай, що всі такі. Яке коріння, таке й насіння – як навчимо, так і маємо.»...» [7, с. 59].

С. Пушик знайомить нас із мудрою, високодуховною жінкою з народу. На думку М. Наєнка така людина є виховною енциклопедією, яку із вдячністю візьме у спадок і сьогоднішнє, і завтрашнє покоління.

Роман «Страж-гора» Степана Пушика варто називати новаторським, бо ж вперше в українській літературі так широко ожили фольклорні записи. Якщо раніше фольклорні елементи виступали як своєрідні «підсвічування» усталених засобів, тобто відігравали допоміжне значення у творі, то в романі С. Пушика вони уже не є засобом, а плоттю образного мислення – все тут пройняте фольклором, бо ж перенесене в роман прямо з уст носія народної творчості. Це новий етап в освоєнні фольклору. І новий крок у збиранні його. Таким чином, С. Пушик перейшов на новий етап записів – його цікавить уже не окремий твір усної народної творчості, а, насамперед, його носій у всій його людській неповторності і багатогранності. Очевидно, що саме в такий спосіб найбільше пізнається глибина і своєрідність певних поглядів народу.

Зауважимо, що автор визначив жанровий різновид твору як «роман з народних уст». Це справило велике враження на літераторів того часу і стало справжнім відкриттям. Зокрема, Михайло Наєнко високо оцінив цей твір: «...можна без перебільшень сказати, що він «народився в сорочці». Одразу після виходу в світ його не просто помітили; ним справді захопилася, що засвідчує, зокрема, й висунення його на здобуття Шевченківської премії 1982 року» [5, с. 43].

Цікаво, що літературознавці однаково захоплені твором, проте не однозначні в його жанровій приналежності. Адже в романі наявні риси і роману документального, роману історичного, психологічного, а деякі літературні критики розглядають цей твір як один із різновидів повістей. Тож варто спробувати визначити, до якого жанру ми можемо віднести даний твір.

У літературознавчому словнику роман визначається як «...епічний жанровий різновид місткий за обсягом, складний за будовою прозовий твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів [4, с. 592]. Єдиної класифікації різновидів романів немає. Залежно від літературних епох, періодів, течій, стилів і теоретичних засад розрізняють різні їхні види.

На думку М. Дуднікова: » Роман – це жанр, що передусім відображає багатогранне, складне життя, яке неможливо утримати в межах певних норм, а тому він уникає нормативних меж літературних жанрів, уже тривалий час розвивається як абсолютно вільна форма, зазнає при цьому нових модифікацій» [2, с. 170].

За характеристикою Михайла Наєнка твір «Страж-гора» за видовими прикметами має право називатись документальним романом, хоч в розпорядженні автора власне історичних чи документальних джерел не було. Ідейно-художнє навантаження виконав багатий фольклорний матеріал. Літературознавець наголошує: «При написанні його документами в прямому значенні слова письменник і не користувався. Їхню роль виконала пам'ять головної героїні» [5, с. 44]. Розповідь Марії дозволяє побачити цілу епоху нашого народу. Розповідає Марія про австрійських жовнірів і російських солдатів. Пам'ять Марії Марчачки виростає в романі в поетичне узагальнення пам'яті всього народу. Наєнко М. зазначає, що «та пам'ять вартує людську історію, дає змогу народові міцно триматися життєвого кореня, в якому єдиним потоком струменять соки і сучасного, і минулого, і майбутнього» [5, с. 44].

Твір «Страж-гора» звучить як монологічна розповідь однієї людини – Марії. Марія Марчак розповідає про свою долю, ніби «забуваючи про себе», адже весь час згадує про сусідів, рідних, односельчан. «Вона розказувала про себе, про свою родину, про село – своє й навколишні й про весь край, як він жив від першого року двадцятого століття і аж до вісімдесятих...», – і розповідь її плететься легко та невимушено. Уміє ця мудра жінка в одній фразі непомітно сконцентрувати різні часи, психічні стани, розмаїті долі людей. Прикладом слугує її «монолог»: «З дванадцятого на тринадцяти серпня 1901 року прийшла я на світ. У метриці записали, що я народжена тринадцятого. Нещасливе число, кажуть. То є правда. Бо коли я молода була, то могла жити; але туго було, а тепер жив би, та й нема вже коли жити; старість – не радість. Моя внука десь прочитала, що я під знаком Лева народилася. Казала, що то дуже добрий знак, але я в ті забобони не вірю. Все моє життя якимсь неспокойне» [8, с. 15]. Героїня говорить про свої думки та сумніви, клопоти та вчинки, веде нас, читачів, за собою крізь вервечку років, і всі події «проходять» через Марійчине серце. Тому це дало, Михайлу Наєнку, підстави вважати твір «Страж-гора» «романом-монологом».

Всього кілька речень, але вони дають змогу побачити чітку куртину, у якій сфокусовано різні часи, неоднорічні психологічні стани й людські долі. Л. Новиченко стверджує «що монологи Марії Марчак – це художньо узагальнююча розповідь «про час і про себе». Ця жінка наче заповзлася живою достеменністю власного досвіду, всього баченого, чутого, знаного нею, зі свого боку підтвердити глибоку правду художніх літописів Франка, Стефаніка, Черемшини, яких вона, до речі ніколи не читала».

Давши слово духовно багатій, мудрій, з феноменальною пам'яттю жінці, Степан Пушик не пускає її розповідь на самоплив, а тонко та влучно вкрапляє свої коментарі. Варто зауважити, що в жодному місці роману, не вдається до зайвих афектацій чи ідеалізації персонажа. У цьому виявляється його творча манера та майстерність.

Деякі літературні критики вважають, що твір «Страж-гора» варто називати повістю, адже навіть перший журнальний варіант опублікувався з таким жанровим визначенням. Його жанр назвали «повість-хроніка» (1980). Пізніше, у 1981 році, видавництвом «Дніпро» у серії «Романи й повісті» твір «Страж-гора» було опубліковано як «роман з народних уст».

Повість трактується як епічний прозовий твір, що посідає проміжне місце між романом та оповіданням. Розмежування повісті і роману не є дуже виразним, про те у повісті сюжет більш статичний, але охоплює менше коло проблем.

За доведенням Володимира Панченка твір Степана Пушика «Страж-гора» є одним з різновидів повісті-пам'яті. Адже у ньому здійснюється пізнання минулого людиною, яка проймається почуттям духовної спорідненості з поколінням свого роду. Літературознавець зазначає, «що пам'ять утверджується нашою літературою як категорія етична, що стоїть у спільному ряді з совістю, добросердечністю, людяністю» [6, с. 81]. Пам'ять головної героїні не є безсторонньою та холодною, вона зігріта великою любов'ю до людей.

Отже, літературні критики не однозначні в жанровій приналежності твору «Страж-гора». Твір має багато підстав, через які ми можемо віднести його до того чи іншого жанру, проте має й цінні особливості, які все ж дозволяють виокремити його, і назвати зовсім не нетрадиційним для української літератури жанром «романом з народних уст».

Письменник створив новий жанр, що глибоко закорінений в народну поезію, відзначається гостросюжетністю, багатством мови, цільністю характерів людей Прикарпаття.

Художні твори Степана Пушика мають свою різножанровість вони завжди позначені індивідуально-неповторним шармом. І якщо намагатися з'ясувати його художню суть, внутрішню природу, то, передусім, треба зануритися в мовну стихію його поезій, романів, повістей, оповідань, бо слово для кожного митця – це будівельний матеріал, з якого тчуть мовну канву художнього твору. Художній стиль та манера справжнього митця-літератора неповторна.

Роман з народних уст «Страж-гора» Степана Пушика переконує, що оснащено його такою формою не для «красного слівця», а відповідно до реальної потреби: написано роман з «голосу народу», ведеться розповідь про народне життя в найширшому значенні слова, вся канва твору пройнята фольклором нашого народу, отже є альфою і омегою образотворення письменника.

Список використаної літератури

1. Гром'як Р. Т. Література Золотого вересня : Літ.-критич. нарис.– К. : Рад. письменник, 1989. – 358 с.
2. Дудніков М. О. Основні літературознавчі концепції жанру «роман» у контексті генези / М. О. Дудніков // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 8. – С. 169–188.
3. Коваленко Л. Незглибимість духу народного [в творах С. Пушика] [Текст] / Л. Коваленко // Слово і час. – 2002. – № 2. – С. 6–8.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
5. Наєнко М. Щоб набрати нову висоту / М. Наєнко // Рік'81. Збірник. Літературно-критичний огляд. –1982. – 214 с.
6. Панченко В. Шляхи пошуку / В. Панченко // Рік'80. Збірник. Літературно-критичний огляд. –1981.– 223 с.
7. Пушик С. Г. Страж-гора. Роман з народних уст / С. Г. Пушик. – К. : Дніпро, 1981. – Серія «Романи й повісті». – № 6.– 173 с.
8. Слово і доля: [Збірник на пошану письменника, професора Степана Пушика]. – [Електронний ресурс]. – Івано-Франківськ, 2004. – с. 330 Режим доступу : <http://lib.if.ua/exhib/1390393751.html>.
9. Тугай Л. 200 пісень Степана Пушика [Текст] / Л. Тугай // Правда.if.ua. Інтернет-видання. – 2015. – № 2.

РОЗДІЛ V. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІНГВІСТИКА: СТАН, ПРОБЛЕМИ

УДК 82-32

Бублик Ганна,
студентка 41-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Волянчук І.О.

ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ОПОВІДАННІ ПАНАСА МИРНОГО «МОРОЗЕНКО»

Наукова розвідка присвячена вивченню специфіки функціонування складних речень у творчості Панаса Мирного. Зокрема, здійснено структурний та стилістичний аналіз складних синтаксичних конструкцій, виявлених в оповіданні «Морозенко», розподілено їх відповідно до граматичної будови; схарактеризовано семантичне та функціональне навантаження кожної групи складних речень.

Ключові слова: складні речення, стилістичні функції, складні синтаксичні конструкції, виразність мови, граматична будова, засоби вираження образності.

Scientific research is devoted to the study of the specifics of the functioning of complex sentences in the work of Panas Mirny. In particular, a structural and stylistic analysis of complex syntactic constructions revealed in the Morozenko story has been made, distributed in accordance with the grammatical structure; the semantic and functional load of each group of complex sentences is described.

Key words: complex sentences, stylistic functions, complex syntactic constructions, expressiveness of the language, grammatical structure, means of expression of imagery.

Складне речення здавна цікавило багатьох мовознавців, які ґрунтовно досліджували його види та структуру. Теоретичні засади вивчення складного речення були розроблені такими лінгвістами, як: Л. Булаховський, Н. Волгіна, Я. Головацький, А. Медушевський, О. Пешковський, П. Фортунатов.

У колі українських мовознавців це питання теж було актуальним. Складне речення вивчали С. Бевзенко, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, Я. Димарський, А. Загнітко, М. Каранська, М. Русанівський, К. Шульжук.

У кінці ХХ ст. лінгвісти почали приділяти увагу з'ясуванню місця складних речень у творчих доробках письменників; зокрема досліджено синтаксис наукового стилю І. Франка (О. Труш), семантику і структуру складного речення Є. Гуцала (Н. Морозова), стилістичні функції складних безсполучникових речень В. Симоненка (Т. Вавринюк), типи підрядних речень у різних художніх текстах, як україномовних, так і англомовних (Ю. Бойко, О. Луценко), функціонування неелементарних складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини в українській художній прозі початку ХХІ ст. (О. Волобуєва) тощо [1, с. 5].

Синтаксис художніх творів Панаса Мирного сьогодні залишається маловивченим, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Усвідомлення специфіки складного речення, його типів, конструювання має важливе значення в розвитку культури мовлення. Найповніше представлені складні речення в епічних жанрах художньої літератури, значно вужче – у ліричних творах. Одним із великих майстрів художнього слова в українській літературі є Панас Мирний. Багато літературознавців визначали неповторність індивідуального стилю цього автора. Щоб висвітлити функціонування складних речень у прозі Панаса Мирного, ми зупинилися на опрацюванні його оповідання «Морозенко».

Мета нашої роботи – з'ясувати граматичну будову складних речень у творі Панаса Мирного, проаналізувати їхні стилістичні функції.

Для реалізації мети вважаємо за необхідне виконати такі завдання:

- 1) виявити та класифікувати складні речення відповідно до їхніх типів, проаналізувати їх граматичну будову;
- 2) визначити стилістичні функції складних речень.

Об'єктом дослідження нашої розвідки є синтаксична організація авторського мовлення в оповіданні «Морозенко», предметом – функціональні та граматичні особливості складних речень.

Найчисленнішу групу серед різних видів складних речень (складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових) в оповіданні Панаса Мирного «Морозенко» становлять речення з різними видами зв'язку. Вони передають світ складних думок і почуттів, переживань і оцінок, рух авторської думки, допомагають розкрити складність життєвих ситуацій, створюють емоційно-експресивні цілісні описи картин природи, розповіді, роздуми тощо. У межах одного речення може бути представлена ціла гама найрізноманітніших відношень.

Складні синтаксичні конструкції в оповіданні «Морозенко» мають таку будову.

- Складні синтаксичні конструкції з сурядним і підрядним зв'язком. Наприклад: «А як почав борщ укупати, то в її серці такі кип'ятки піднялися, що як вона не кріпилася, а не видержала...» [4, с. 496]; «Пилипко собі буцім загрався, а тим часом пригадував, куди б його заховати рукавичку, щоб мати не побачила» [4, с. 498]; «Батька її ще замолоду в москалі віддали, щоб знав, як треба коритися кріпацькій долі, а мати сохла та скніла, поки зовсім не зоскніла, покинувши на білому світі одинадцятилітню сироту» [4, с. 503]; «Була ще в неї хрещена мати, що коли-не-коли мила їй чесала, та були панські индичата, що вона пасла малою, а більше нікого близько не було» [4, с. 503] тощо.

• Складні синтаксичні конструкції з безсполучниковим зв'язком і підрядним. Наприклад: «*І от сьогодні вдень Катря послідню мисочку борошенця витрусила, щоб спекти сяку-таку перепечайку, посліднє полінце спалила, щоб спекти її, послідній бурячок у борщ покоришила, послідню пучку солі в його викинула...*» [4, с. 496]; «*Витріщаються підсліпі очі, зуздівши перед собою польову квітку, загра-затіпається порожнє серце, як замаєчить перед ним брава дівоча постать!*» [4, с. 506]; «*Чорною марою тиняється вона по тому сліду, хиляє то направо, то наліво, куди він поверне, їй навіть не западає в голову, до чого він доведе: вона тільки одного бажає – швидше, хутчіше знайти свого Пилипка!*» [4, с. 518].

• Складні синтаксичні конструкції з безсполучниковим і сурядним зв'язком. Наприклад: «*Нема впину старому дідузі: аж пишчить усе, а він, немилосердний, давить...*» [4, с. 494]; «*Було ще не пізно – тільки починало смеркати, а Катря вже зовсім на піч забралася, не знати від кого й задля чого сінешні двері закрутила, хатні заціпнула, зняла невеличкий каганчик з полиці, засвітила й мерщій побралася з сином на піч, захопивши й світло з собою*» [4, с. 494]; «*Не похвалися – мати б нічого не знала, не клопоталася, а тепер не одстане, одне товктиме: не ходи та не ходи*» [4, с. 498]; «*Ноги в землі, не видно, а руки – довжелезні хапала, він ними завжди махає*» [4, с. 501]; «*Кругом чорний морок, димище та курище розп'ялося, а під ним так видно та ясно!*» [4, с. 502]; «*Подихнуло на Пилипка вільним холодним повітрям, ущипнуло за ніс: аж покотилися сльози з очей, і невеличкі крижинки зразу на віях зависли*» [4, с. 511] тощо.

• Складні синтаксичні конструкції з безсполучниковим зв'язком і сполучниковим: сурядним, підрядним. Наприклад: «*Страх минеться, забудуться ті страховища, що душу лякали, сон спокоем все те заснує, а все ж зостанеться споминка про ту страховину, й та споминка одсахне сина від лихого заміру*» [4, с. 501]; «*Медяників швидко не стало – панич оженився на панночці, де вона служила за горничну, а їй ткнув у жменю дві червоних бумажки, аж у неї в вічку від них почервоніло!*» [4, с. 507]; «*Недалеко від його сич засичав, сова зарепетувала, а йому здалося, що то Морозенко регоче*» [4, с. 512]; «*Сніжинки, собі зіп'явшись на пальчики, дрібно ногами вибивали; сухе листя на ліщині надималося, гуло, деренчало; ліщина об ліщину терлась-скрипіла, а вітер поміж гілками так завивав, що в Пилипка аж у вухах пищало*» [4, с. 516].

Уміле використання письменником таких речень робить мову оповідання образною, гнучкою, багатою.

Широко вживаються в оповіданні Панаса Мирного «Морозенко» безсполучникові складні речення. Це авторські розповіді, описи та характеристики. Вони служать яскравим засобом художнього зображення. Можна виокремити безсполучникові складні речення з однотипними та різнотипними частинами.

Речення однорідного складу: «*Позасинали люди по своїх теплих захистах; спить-дрімає земля під глибоким снігом; знемієся вітер, утомилосся й віхало, затихло*» [4, с. 510]; «*Он уже й світ бовваніє надворі, білуваті смуги пробиваються крізь намерзлі шибки в хату*» [4, с. 511]; «*Все зашуміло кругом, прорвалася гребля людській сподіванці на краще життя*» [4, с. 505]; «*Вже білий світ носився понад землею: надумалось сонце вставати й послало вперед себе аж два червоні стовпи*» [4, с. 571]; «*Чоловік – не птиця, Катря – не голубка*» [4, с. 502] та ін.

Речення неоднорідного складу: «*Катря піде на роботу – тітка з Пилипком дома*» [4, с. 508]; «*Каганець почав примеркати: останнє світло в ньому вигорало*» [4, с. 509] та ін..

Безсполучникові складні речення також слугують як елементи зображення внутрішнього стану героїв. Наприклад: «*Серце як не вискочє, б'ється, дух запинається в грудях*» [4, с. 512]; «*У Катрі перед очима дим закуриє, запекло біля серця, голова кругом заходила*» [4, с. 519]; «*Він таки не злякався, не послухався – пішов!*» [4, с. 517]; «*Вся постать у неї тремтіла, голова трусилася, сльози рясно-рясно посипались з закритих очей*» [4, с. 509] та ін. Такі речення виконують експресивну функцію у творі.

Невелику у кількісному відношенні групу становлять складнопідрядні речення, які можна поділити на речення розчленованої та нерозчленованої структури.

Одночленні речення: Наприклад: «*Вона знала свого Пилипка, який він вразливий до чужого горя*» [4, с. 498]; «*Вона миттю стрибнула з печі додолу й побачила табун посипальників, що товпилися біля порога*» [4, с. 517]; «*Незабаром Катря вернулася до вдови-дядини, що під той час, поховавши чоловіка, одним одна на старості літ зосталася*» [4, с. 507]; «*Видно, світ неохочий заглядати в темні пристановища, де ховаються злидні від холоду*» [4, с. 494].

Двочленні речення: «*Насилу Катря одбула жнива та й подалася з села в город, де скільки галасу та гомону, дива та чуда всякого*» [4, с. 506]. «*Вернися мерщій у свою голодну та холодну оселю, де тебе ненька пригріє й потурбується про твої недостатки*» [4, с. 512] та ін.

Вони виконують у тексті функцію логічного означення або складного епітета.

Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними в оповіданні презентують теж невелику у кількісному відношенні групу. Наприклад: «*Он чуєш, яке надворі схопилося?*» [4, с. 494]; «*Тепер він дядині скаже, що в них нічого їсти*» [4, с. 498]; «*Мати стращає, що я змерзну*» [4, с. 498]; «*А люди кажуть, що він старий-старий та кремезний...*» [4, с. 500]; «*Задавши синові такого страху, вона була певна, що він побойтсья піти посипати*» [4, с. 501]; «*Її тільки того й треба, щоб він не зірвався в таку далеку путь!*» [4, с. 501].

На нашу думку, ці конструкції допомагають авторові створювати слухові, зорові образи й уявлення та передають емоційне ставлення Панаса Мирного до предмета мовлення.

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними теж наявні у творі, зокрема функціонують речення з підрядним часу, наприклад: «*А Пилипко, як тільки знову заклопоталася мати, вже й з хати махнув*» [4, с. 496]; «*Тільки що мати вийшла чогось надвір, він зразу схопився, метнув очима по хаті,*

побачив непримітне місце між піччю і паколом від полу і мерщій ткнув туди рукавичку» [4, с. 498]. Ці речення конкретизують час дії у творі.

Представлені в оповіданні також підрядні порівняльні речення, наприклад: «Вона аж стріпнулася, мов хто колючу голку встромив в її серце» [4, с. 497]; «Не вбереглася пташки шуліки, як не вбереглася й Катря своєї недолі» [4, с. 507]; «Ось воно одну ногу підставило під Пилипкові шкарбуни, мов перечити збирається» [4, с. 511]; «Палючий огонь не опік би так боляче їй рук, як опекло їх холодне Пилипкове тіло!» [4, с. 519].

Такі речення допомагають образніше змалювати предмет, виразити ставлення автора до нього, підкреслити окремі деталі.

Використовує письменник і складнопідрядні речення з підрядними умови, наприклад: «Ото він звеселить матір, як нанесе додому подарунків» [4, с. 498]; «Якби він став мене кусати, то я б його по зубах, по зубах!» [4, с. 500]; «Як наведе він ними на кого, так наскрізь холодом і пониже!» [4, с. 501]; «Зовсім би добре жилося Пилипкові, коли б було чого уволю їсти» [4, с. 508]. Ці речення викликають в уяві образи предметів, явищ, про які говорить автор, а також виконують експресивну функцію.

В оповіданні «Морозенко» складносурядні речення є найменш частотними. Наприклад: «Ось лапата рука зачепила його за голову, й зразу обтрусило всього снігом» [4, с. 511]; «Дасть мені батько сороківку грошей, а дядина велику паляницю, ще й ковбаси на придачу...» [4, с. 496]; «Вона нікому не казала, та її ніхто й не питає» [4, с. 505]. «Цілі віки мостили та гатили її, держали в запруді ту велику воду, а се вона зразу прорвала ту міцну греблю й понеслася широкою течією по селах, хуторах» [4, с. 505]. «Скільки разів доводилось літом бродить йому по лісу, а він не припам'ятає такої поляни» [4, с. 513]. «Він сам собі дома голодний та холодний сумує, а вона на чужій роботі серцем за його мліє» [4, с. 508].

Наведені цитати засвідчують, що найчастіше у творі функціонують складносурядні речення з протиставними смисловими відношеннями. У таких конструкціях зміст другої частини зіставляється зі змістом першої або протиставляється їй як несумісний, контрастний. Вони служать для підсилення виразності мови шляхом протиставлення, для створення образної чуттєвої картини.

Отже, розглянувши граматичну будову складних речень і визначивши їхні стилістичні функції в оповіданні Панаса Мирного «Морозенко», ми дійшли до таких висновків:

1. Мовленнєвий синтаксис твору різноманітний. Письменник найчастіше використовує складні синтаксичні конструкції, які є засобом вираження складних думок, авторських переживань. З-поміж них ми виокремили такі їх різновиди:

- з сурядним і підрядним зв'язком,
- з безсполучниковим і підрядним зв'язком,
- з безсполучниковим і сурядним зв'язком,
- багатокomпонентні синтаксичні конструкції змішаного типу.

Усі ці конструкції використовуються з метою емоційно-експресивних розгорнутих описів природи, виразних розповідей, роздумів.

2. Друге місце у творі займають складнопідрядні речення. Широковживаними є підрядні означальні та обставинні – часу, умови, порівняльні. Такі речення сприяють яскравому зображенню дійсності та служать засобом виразності, виконують експресивну функцію.

3. Наступне місце в оповіданні посідають безсполучникові складні речення, які використовуються в авторських описах, розповідях, характеристиках і висвітлюють внутрішній стан героїв. Вони служать яскравим засобом художнього зображення.

4. І, нарешті, найменш уживаними є складносурядні речення. Панас Мирний переважно використовує складносурядні речення з протиставними відношеннями. Такі речення стилістично виразні.

Вважаємо, що проведене нами дослідження буде цікавим і корисним не лише студентам філологічних спеціальностей, а й мовознавцям і слугуватиме матеріалом для вивчення особливостей складних речень у художніх творах. Отримані результати можуть бути використані для більш широкого дослідження індивідуального стилю Панаса Мирного.

Список використаної літератури

1. Байдюк О. І. Типологія складних речень у збірці А. Кримського «Бейрутські оповідання» / О. І. Байдюк // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. пр. – Хмельницький: ХНУ, 2012. – Вип. 5. – С. 5–13.
2. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис / О. Т. Волох. – К: Вища школа, 1989. – 334 с.
3. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К: Вища школа, 1987. – 352 с.
4. Панас Мирний. Вибрані твори / Панас Мирний. – К: Дніпро, 1974. – 600 с.
5. Рибіна І. Стилiстичні функції безсполучникових речень / І. Рибіна // «Українська мова і література в школі». – 2006. – № 6. – С. 23.
6. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К.: Радянська школа, 1989. – 136 с.

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ «ВИКЛАДАЧ-СТУДЕНТ» І ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті обґрунтовується місце і роль спілкування у педагогічній діяльності, аналізуються особливості та функції педагогічного спілкування; висвітлюються проблеми соціально-психологічної взаємодії між викладачем і студентами. Проаналізовано рівень одного із різновидів офіційного спілкування у комунікативному середовищі «викладач – студент» шляхом проведення анкетування студентів КОГПА ім. Тараса Шевченка.

Ключові слова: спілкування, культура мовного спілкування, педагогічне спілкування, викладач, студент, діалог.

The article substantiates the place and role of communication in pedagogical activity, analyzes the features and functions of pedagogical communication. The problems of socio-psychological interaction between the teacher and students are analyzed. The level of one of the varieties of official communication on the communicative environment «teacher-student» is analyzed conducting questionnaires of students of KOGPA named after Taras Shevchenko.

Key words: communication, culture of linguistic communication, pedagogical communication, teacher, student, dialogue.

Формою взаємодії викладача та студента є спілкування. Спілкування – це процес передавання й сприймання повідомлень за допомогою вербальних і невербальних засобів, що охоплює обмін інформацією між учасниками комунікації, її сприйняття й пізнання, а також їхній вплив один на одного і взаємодію щодо досягнення змін у діяльності [6].

Більшість наукових розвідок присвячені психологічним аспектам цього феномену. У статті «Особливості спілкування «викладач – студент»» зазначено, що головна функція якості мовлення викладача – психологічна. Її суть полягає у створенні умов для забезпечення психологічної свободи студента, прояву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають йому. Психологічна функція мовлення викладача тісно пов'язана з функцією комунікативною, але має дещо інші завдання.

Важлива психологічна характеристика педагога – творчість у спілкуванні, пошук нових завдань і способів взаємодії зі студентами. У процесі спілкування педагог опановує нові сторони професійної позиції:

- «психотерапевт» ;
- гуманіст;
- фасилітатор [7].

Йдеться передусім про ситуації, коли виникає потреба психологічно захистити студента: підкреслити повагу до нього як особистості, піднести його авторитет, зняти страх перед можливою невдачею, заохотити зусилля для досягнення успіху. Мовлення викладача в цих ситуаціях може бути тим інструментом, за допомогою якого знімається невпевненість студента в собі, ініціюються його активність, творчість, вселяється віра в можливість самореалізації, досягнення позитивних результатів у діяльності [2].

Наше завдання – висвітлити значення рівня культури спілкування у комунікативному середовищі «викладач-студент» для формування особистості вчителя.

Проблема досягнення культури взаємодії викладачів і студентів висвітлена у працях багатьох учених. З-поміж них наукові розвідки В. Іллічової, Л. Коробейнікової, С. Михайлової, В. Сластьоніна, Є. Шиянова, які пропонують вирішення цієї проблеми на основі гуманізації навчання, побудови партнерських відносин, проектування діалогічної моделі спілкування у професійну діяльність [5].

У статті «Педагогічне спілкування як фактор взаємодії викладача і студентів у вищих навчальних закладах» Н. Голярдик та Л. Дика аналізують особливості та функції педагогічного спілкування; висвітлюють проблеми соціально-психологічної взаємодії між викладачем і студентами, подають характеристики словесного портрету викладача. Окрім того, розглядається специфіка етикету як основного чинника педагогічного спілкування.

У статті «Викладач – студент: суть і особливості процесу спілкування» О. Савченко висвітлює суть, особливості й умови ефективної діяльності викладача ВНЗ у контексті педагогічно правильно побудованого процесу спілкування в системі «викладач – студент».

Культура спілкування – невід'ємна складова загальної культури людини. Вона характеризується низкою комунікативних ознак: правильністю, точністю, логічністю, багатством і різноманітністю, доречністю тощо. Відсутність культури спілкування – свідчення бездуховності людини. Ще Езоп довів, що наше слово – це найкраще, що є в розпорядженні людини, і найгірше, чим вона володіє.

Культура спілкування у вузькому розумінні – це сума набутих знань, умінь і навичок спілкуватися, які створені, прийняті та реалізуються в конкретному суспільстві. Вона залежить і від особистості, її якостей [1, с. 13].

Культура мовного спілкування – це багатопланове явище, яке можна уявити у вигляді декількох «рівнів». До першого належать високорозвинуті пізнавальні процеси, насамперед мислення. До другого – сукупність мовних і позамовних знань. Третій рівень – це культура мови, яка являє собою суму навичок і вмінь, що забезпечують логічність, експресивність, стилістичну адекватність мови, а також це навички нормативного, доречного використання невербальних засобів комунікації. Четвертий рівень включає вміння планувати дискусію й керувати нею з метою здійснення мовного впливу на адресата [4].

У «Вікіпедії» подано таке визначення терміна «культура спілкування»: «культура спілкування – частина культури поведінки людини – сукупність форм щоденної поведінки людини (у побуті, у спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми такої поведінки» [3].

Що ж до професійно-педагогічного спілкування, то воно складається з таких етапів (за В. О. Кан-Каликом):

- 1) моделювання педагогом майбутнього спілкування зі студентом або групою (прогностичний етап);
- 2) організація безпосереднього спілкування в момент початкової взаємодії («комунікативна атака»);
- 3) управління спілкуванням під час педагогічного процесу;
- 4) аналіз ситуації минулого спілкування та його моделювання на майбутню діяльність [7].

Професійно-педагогічне спілкування викладача зі студентами має такі цілі:

- *інформаційна* – взаємний обмін науковою і навчальною інформацією;
- *ціннісно-орієнтаційна* – передавання суспільно і професійно-важливих значущих норм і цінностей;
- *регулятивна* – переконання, навіювання та інші засоби впливу для регуляції спільної діяльності;
- *соціальна* – узгодження спільних дій, отримання зворотного зв'язку про характер стосунків між суб'єктами педагогічної взаємодії;

– *спонукальна* – мотивація діяльності студента, його психологічна підтримка.

Педагогічне спілкування, як особливе соціально-психологічне явище, характеризується такими функціями:

- соціально-перцептивною – сприймання і пізнання викладачем і студентом один одного;
- комунікативно-поведінковою – передача інформації та обмін соціальними ролями, організація спільної діяльності;
- емоційною – прояв взаємних оцінних ставлень, ставлення викладача до студента як особистості; експресивні реакції кожної зі сторін спілкування;
- соціальною самопрезентацією [5].

Яке ж значення професійно-педагогічного спілкування викладача зі студентами?

1) Педагогічне спілкування є засобом реалізації мети, змісту і прийомів педагогічних впливів, які спрямовані на розвиток особистості студента як майбутнього фахівця.

2) Завдяки педагогічному спілкуванню викладач постає персоніфікованим посередником між науковими ідеями та студентом.

3) Через експресивний бік педагогічного спілкування викладач «заражає» студентів своїм ставленням до науки, викликає у них живий інтерес до неї. Ось чому майстерність педагогічного спілкування є одним із найголовніших аспектів професіоналізму викладача.

4) Викладач своїм прикладом демонструє нормативність взаємин і спілкування і тим самим формує в майбутнього фахівця комунікативну компетентність, необхідну для вирішення завдань професійно-педагогічної діяльності: вміння чути та розуміти іншу людину, висловлювати свої думки і почуття, регулювати емоційну напругу у взаємодії з іншою людиною, діяти відповідно до розуміння події та ін. У цьому виховне значення педагогічного спілкування.

5) Професійно-педагогічне спілкування сприяє передачі громадянських, національних, професійних і моральних цінностей. Воно формує духовний світ студента і презентує модель його майбутньої професійної поведінки, є сферою реалізації викладачем своїх сутнісних сил через процес персоналізації, «транслявання» свого «Я» на особистість студента. Спілкування з викладачем допомагає студентові самоствердитися в нових соціальних ролях «студента» і «майбутнього фахівця». Воно сприяє формуванню соціально-професійного аспекту «Я-концепції», коригує самооцінку та визначає перспективи особистісного зростання студента в навчально-професійній сфері. Завдяки педагогічному спілкуванню у студентів з'являються мотиви професійної самоосвіти й самовиховання [6].

Ставлення до студентів детермінує організаторську діяльність викладача, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути авторитарним, демократичним, ліберальним.

Авторитарному стилеві властивий диктат, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконавця. Авторитарний викладач самочинно визначає спрямованість діяльності групи. Це гальмує ініціативу, пригнічує студентів. Основними формами взаємодії за такого стилю спілкування є наказ, вказівка, інструкція, догана. Викладач нетерпимий до заперечень. Усе це породжує несприятливий психологічний клімат. Протидії владному тиску викладача призводять до конфронтації.

Демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу, покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента і залучити всіх до активної участі у спільній справі. Основними засобами взаємодії є заохочення, порада, інформування.

За ліберального стилю у викладача немає стійкої педагогічної позиції, вона виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог до виховання. Такий викладач обмежується виконанням лише викладацької функції. Наслідком такої позиції є втрата поваги, погіршення успішності і дисципліни (І. Зязюн) [6].

З метою вивчення рівня культури спілкування викладачів і студентів КОГПА нами було проведено анкетування. Цим методом було опитано 33 студенти 1–4 курсів спеціальності «Українська мова та література». Нас цікавили оцінні судження про стан і якість спілкування на рівні «викладач – студент».

На запитання анкети «Що Вам подобається у педагогічній діяльності?» найбільше респондентів відповіли: «Спілкування з дітьми», багато студентів обрали відповідь «Проведення уроків», лише 4 відповіли «Позакласна виховна робота» та двоє запропонували власний варіант: «Атмосфера в школі» та «Реакція дітей на вчителя».

На друге запитання «Яке, на Вашу думку, значення має спілкування для результативної взаємодії на рівні «викладач-студент» («учень-учитель»)»? всі студенти відповіли «Вагоме».

На третє питання анкети «Як Ви оцінюєте рівень культури спілкування «викладач-студент» у нашому навчальному закладі?» 22 студенти відповіли «Високий», 8 обрали «Власний варіант», а 2 – «Низький».

На питання «Що б Ви хотіли змінити у спілкуванні викладачів і студентів нашого навчального закладу?» студенти відповіли: «Нічого», «Мене все влаштовує», «Щоб викладачі спілкувалися зі студентами як партнер із партнером», «Аби викладачі були більш чуйними», «Манери спілкування деяких викладачів».

На питання «Чи подобається Вам дистанційне спілкування з викладачами (Viber, Skype...)?» 7 студентів відповіли «Так», 20 – «Частково» і лише 6 «Ні».

На питання «Чи доводилося Вам бувати у ВНЗ за кордоном? Якщо так, скажіть, будь ласка, чим вразив Вас стиль спілкування викладачів і студентів?» всі студенти відповіли, що не були за кордоном.

На питання «У спілкуванні викладач і студент повинні:» 12 студентів відповіли «Бути партнерами», 13 – «Бути друзями», та 8 – «Зберігати дистанцію».

На питання «Як викладач і найчастіше звертаються до студентів Вашої групи на заняттях?» 25 студентів вказали відповідь «На Ви» 5 – «За прізвищем», 3 – «Шановні студенти».

На запитання анкети «Як би Ви хотіли, щоб викладачі звертались до Вас?» 6 студентів відповіли : «На «ти» та ім'я», решта учасників відповіли «На «Ви» та ім'я».

На запитання анкети «Чи погоджуєтесь Ви з думкою, що зовнішній вигляд і стиль поведінки можуть впливати на спілкування між викладачем і студентом?» 2 респондентів відповіли : «Так», 7 – «Скоріше так, ніж ні», а 24 вказали відповідь «Ні».

На запитання «Як часто Ви спілкуєтесь із викладачами поза аудиторними заняттями?» 7 студентів відповіли «Взагалі не спілкуюсь», 3 студенти «Досить часто», а 26 – «Рідко».

На запитання «Що може сприяти кращим відносинам між викладачем і студентом?» студенти пропонували різні відповіді. Вони називали: «Доброзичлива атмосфера», «Спілкування після пар», «Допомога», «Поведінка викладача», «Співпраця», «Цікаві розповіді з життя».

На питання анкети «Якого стилю в основному дотримуються Ваші викладачі?» всі 33 студенти відповіли «Демократичного».

На запитання «Чи залежить оцінка з предмета від спілкування викладача та студента?» 12 студентів відповіли «Так», а 21 – «Ні».

На питання «Чи є у нашому навчальному закладі викладачі, мовленням яких Ви захоплюєтесь?» всі студенти відповіли «Так» і назвали викладачів, мовлення яких вони вважають зразковим.

Отже, професійно-педагогічне спілкування є основою науково-педагогічної діяльності викладача вищої школи та одним із найголовніших аспектів його професіоналізму та педагогічної майстерності. Проведене нами дослідження показало рівень спілкування у комунікативному середовищі «викладач – студент» Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Аналіз результатів анкетування засвідчує досить високий його вияв. У цілому, студенти задоволені спілкуванням із викладачами, проте окремі аспекти бажать кращого. Це наприклад, позааудиторне спілкування, формули звертання викладачів до студентів. Уважаємо, що анкетування дало б кращі результати та сприяло б позитивній взаємодії на рівні «викладач-студент», якби носило двосторонній характер. Опитування було проведене лише серед студентів спеціальності «Українська мова і література». Тому перспективу подальших розвідок вбачаємо у збільшенні кількості респондентів серед студентів, а також у проведенні подібного анкетування викладачів.

Список використаної література

1. Етика ділового спілкування [Гриценко Т. Б., Гриценко С. П., Іщенко Т. Д., Мельничук Т. Ф., Чуприк Н. В., Антохіна Л. П.] / за редакцією Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук / Навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
2. Ирхина Ю. В. Толерантность и диалогичность общения / Ю. В. Ирхина // Наука і освіта : науково-практ. журнал ПНЦ АПН України. – 2011. – № 1. – С. 41–43.
3. Культура спілкування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Культура_спілкування. – Назва з екрану.
4. Культура спілкування як основа взаємодії між людьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.br.com.ua/referats/Culture/29519-4.html>. – Назва з екрану.
5. Особливості спілкування «викладач-студент» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psychologiya.org.ua/osoblyvosti_spilkuвання.html. – Назва з екрану.
6. Спілкування. Поняття спілкування та його види [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.com/00000000/psihologiya/spilkuвання>. – Назва з екрану.
7. Характеристика педагогічного спілкування як форми педагогічної взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uastudent.com/harakterystyka-pedagogichnogo-spilkuвання-jak-formy-pedagogichnoi-vzajemodii/>. – Назва з екрану.

ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ У ЗБІРЦІ «СИНЯ КНИЖЕЧКА» В. СТЕФАНИКА

У статті проаналізовано особливості лексичних маркерів у новелах Василя Стефаника. З'ясовано функціональне навантаження діалектних слів у художній мові письменника. Охарактеризовано сутність ключових понять досліджуваної теми; розглянуто прийоми введення автором діалектних лексем у художній текст і способи розкриття їхньої семантики.

Ключові слова: експресіонізм, лексика, новела, діалект.

The features of lexical markers in the short stories by Vasyl Stefanyk are given into analysis in the article. It is revealed the functional load of dialectal words in the writer's artistic language. The essence of key concepts of the topic under study is characterized; methods of the author's introducing of dialectal lexem into his artistic text and ways of revealing their semantics are considered.

Key words: expressionism, lexis, short story, dialect.

Використання лексичних маркерів у творах письменників-експресіоністів є поширеним явищем. Серед них вирізняється надзвичайно талановитий письменник-експресіоніст, майстер стислої соціально-психологічної новели – Василь Стефаник, творча діяльність якого припадає на кінець XIX – першу третину XX століття. Дослідження лексичних маркерів експресіоністичного письма Стефаника зумовлене необхідністю більш детального аналізу індивідуальної, авторської мовної картини світу, динаміка якої мотивована, як відомо, екстралінгвально.

Творчість Василя Стефаника неодноразово ставала об'єктом мовознавчого вивчення. Мова творів письменника проаналізована у працях О. Білявської, В. Лесина, І. Проценка, І. Ковалика, С. Крижанівського, М. Зубрицької та ін.

Мета нашої розвідки – проаналізувати лексичні маркери збірки новел «Синя книжечка» та визначити прийоми введення автором діалектних лексем у художній текст, розкрити їхню семантику.

На початку XX століття у Німеччині сформувалася нова літературно-мистецька течія – експресіонізм. В українській літературі цей стиль виник і розвинувся завдяки Василю Стефанику, який від декадентських поезій у прозі перейшов на засади експресіонізму.

Здавна мовознавців цікавить мова новел Василя Стефаника з погляду взаємодії у ній літературної мови та покутського діалекту. Вже перші наукові розвідки про творчість письменника акцентували увагу на проблемі використання діалектних рис у мові його художніх творів.

Лексичні маркери, характерні для експресіоністичного письма Стефаника, виражають багатство наддністрянського варіанту літературної мови кінця XIX – початку XX ст. До них ми відносимо низку лексичних маркерів-діалектизмів, найуживанішими з-поміж яких є тематичні групи, що позначають:

1) процеси, дії людей:

гендлювати: «Не *гендлюй* зо мнов, але сип тої браги...» [2, с. 18] – торгуватись, крутити;

декольтіти: «Ноги *декольтіли*, як підвіяні, і шпорталися.» [2, с. 15] – трястися;

капарити: «...ліпше вмерти та не *капарити* цілий вік» [2, с. 48] – те саме, що бідувати;

видіти: « – Ой, Миколайчику, кобих ті хоть умерлого *видів*» [2, с. 14] – бачити;

здоймати: «Сказав оце Іван тай *здойми*в руки вгору» [2, с. 17] – піднімати;

людей і людські якості, родинні зв'язки, громадські організації:

дохтор: «Аби ї *дохторі* так по смерті пороли» [2, с. 19] – лікар;

бахур: «Ого, вже біжить з *бахурами*» [2, с. 22]; «Ба, не знав, де *бахур* подівси?» [2, с. 27] – хлопець; дитина;

вуйна: «Я хочу до *вуйни*» [2, с. 30] – 1) тітка, сестра матері або дружина матиного брата; 2) про старшу віком жінку (звичайно, в шанобливому звертанні);

2) одяг, елементи зовнішнього вигляду людини:

кипта, келтар. «Врешті ляг на землю і скинув *киптар*.» [2, с. 24] – у гуцулів – верхній хутрянний одяг без рукавів;

тайстра: «Аби його ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану *тайстру*.» [2, с. 12] – гуцульська торбина, яку носять через плече;

3) побутові предмети і речовини, господарські будівлі;

грядка: «Мой, ти, шибенику, чого ти чепаєси *гредок*, хочеш горшки побити?» [4, с. 63] – жердка під стелю для одяжі;

дзигарок: «...а будинок, як *дзигарик*, віріс на подвір'ю.» [2, с. 34] – годинник.

Менш вживаними в новелах В. Стефаника є діалектизми на позначення:

4) продуктів харчування, страв, напоїв:

кулеша: «...мачали студену *кулешу* в сметану» [2, с. 40]; «Та й сирця я роздавала людем до *кулешки*» [2, с. 68] – страва з кукурудзяного борошна;

барабуля (бараболя): («А як не зможеш підвестиси, то здихай на *барабулі!*» [2, с. 53]; «...зварив дітям *бараболі*, посолив та й кинув на піч, аби їли.» [2, с. 72]; «Митриха встала з припічка і подала йому *бараболю.*» [2, с.62]; «...ми завважаємо *барабулі...*» [2, с. 46]; «Тицьне тобі *бараболю* – та й дависи!» [2, с. 63] – картопля;

5) рослин і тварин:

бузьок: «Як прийшла, то був *бузьок* на хаті, а тепер?» [2, с. 21] – лелека, черногуз;

чічка: «Звізди мерехтіли, як золоті *чічки* на гладкім залізнім тоці.» [2, с. 11] – квітка;

6) частин людського тіла:

твар: «*Твар* мала бліду, як крейда» [2, с. 9];

7) грошових одиниць:

феник: «Коби-с, мамо, вішолопала послідний *феник...*» [2, с. 53] – дрібна монета, гріш;

8) транспортних засобів:

фіра: «*Фіра* рушила.» [2, с. 10] – віз, підвода;

шіфа: «На такі *шіфі*, як хата, великі, таким морем широким, широким, геть, геть...» [2, с. 32] – корабель;

9) термінологічна лексика з військової справи:

галтах: «...ще й у церкві *галтах* стій!» [2, с. 41] – «струнко» при військовій муштрі;

10) містичних явищ:

щезник: «Старий *щезник* намахував, аби баба пуста не робила.» [2, с. 62] – дідько, чорт;

11) абстрактних понять, почуттів, явищ:

встеклість: «Доведу його до *встеклості*, і люди будуть умирати зі страху.» [2, с. 76] – скаженість, лютість;

12) прислівники, сполучники, прийменники:

авус: «Продав – та й *авус!*» [2, с. 4] – усе, кінець;

гравус: «Лиш раз, два – та й руки *гравус!*» [2, с. 17] – геть!

Серед лексичних маркерів зустрічаються в творах Стефаніка і запозичені слова з інших мов: польської, угорської, тюркської, румунської, болгарської (*борзо, дзиґарик, пляц.*). Слова запозичувалися переважно з географічно й лінгвістично близьких, часто споріднених мов (польська, румунська, російська), беручи до уваги історичні етапи входження українських земель до складу Польщі, Угорщини та інших країн.

Запозичена лексика, що функціонує в новелах В. Стефаніка, займає помітне місце. Вона відображає особливості її функціонування в надністрянському варіанті літературної мови того часу. В новелах запозичення виконують різні функції, зокрема номінативну, стилістичну та інші. За допомогою іншомовної лексики автор надає текстам новел певного стилістично забарвлення, індивідуалізує героїв, їх мову, описувану територію, її колорит. Абсолютна більшість діалектних запозичень, які використовує В. Стефанік, є територіально обмеженими у вживанні, а отже, ідентифікуються з південно-західним діалектом.

Для експресіоністичного письма автора характерне використання фразеологізмів. Всі вони належать до розмовно-побутової фразеології з притаманною їй образністю, емоційністю, експресивністю. Таким чином автор об'єднує літературну мову з народною. Фразеологізми, поруч з іншими лексичними маркерами, служать стилістичним засобом створення соціально-психологічного фону новел. Василь Стефанік використовує чимало фразем, що виражають відповідне емоційно-фізіологічне відчуття: *бити головою до одвірка, скреготати зубами, гризти кулаки, сотати думки.*

Проведений нами аналіз новел В. Стефаніка дозволяє зробити висновок, що провідними лексичними маркерами в експресіоністичному письмі автора були лексико-семантичні групи на позначення: процесів та дій, назв людей, родинних зв'язків та абстрактних понять, запозичена лексика тощо. Менш частотними щодо функціонування є лексичні маркери на позначення предметів побуту та природи. Це зумовлено метою автора не створювати описи природи та побуту, а змальовувати емоції, почуття, психічний стан головного героя твору зсередини. Це, власне, і є основним завданням письменника-експресіоніста.

У художній мові Василя Стефаніка широко представлена покутська діалектна лексика різних лексико-тематичних груп. Підбір діалектизмів і сам факт їх використання в творах є наслідком орієнтації письменника на мовні норми місцевої говірки, та виявом усвідомленого художнього підходу автора до організації композиційно-мовної структури тексту. Діалектизми, вжиті у новелах Василя Стефаніка, виступають засобом локалізації зображуваних подій, слугують джерелом збагачення виражальних можливостей художнього твору. Автор використовує різні прийоми введення діалектних лексем у художній текст та способи розкриття їх семантики, що значно полегшує сприйняття вжитих лексичних діалектизмів.

Список використаної літератури

1. Грещук В. Василь Стефанік – художник слова / В. В. Грещук, В. І. Кононенко, С. І. Хороб. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с
2. Стефанік В. С. Синя книжечка [Електронний ресурс] : образки / В. Стефанік. – (2-ге вид.). – Київ : Накладом видавництва «Відроджене», 1914 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2015).
3. Погребенник Ф. Василь Стефанік у критиці та спогадах / Ф. Погребенник. – К. : Дніпро, 1970. – 482 с
4. Хороб С. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм) / С. Хороб. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 413 с.

НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються особливості появи та функціонування неологізмів в українській мові, загальні тенденції, які супроводжують появу нових слів у мові. Розглянуто роль неологізмів у розвитку сучасної української мови. Визначено їх основні види неологізмів та функції.

Ключові слова: неологізми, лексика, слова, українська мова.

The article considers peculiarities of the emergence and functioning of neologisms in Ukrainian language, and the general trends, that accompany the emergence of new words in the language. The article considers the place of neologisms in the development of the modern Ukrainian language. Their main types and functions are defined

Key words: neologisms, vocabulary, words, Ukrainian language.

Сьогодні з розвитком технологій українську мову супроводжують лексичні зміни. Лексика вважається важливим елементом мови, адже на цьому етапі з'являються нові слова. За словами А. В. Байрачної, «неологізми – це один із факторів розвитку української мови, вони є дзеркалом розвитку мови» [1].

Питання вивчення неологізмів приваблювало різних учених: І. Огієнка, А. Радченка, М. Гладкого, В. Заботкіна та інших. О. Пономарів, П. Горєцький, Л. Кравець, А. Коваль у своїх працях досліджували стилістичні функції новоутворень [3].

Людина постійно розвивається, а тому і розвивається мова, якою вона спілкується, яку використовує у роботі та побуті. Виникнення нових технічних засобів, перебіг змін у суспільстві, розвиток тієї чи іншої нації завжди буде поштовхом для запозичень або виникнення нових слів та термінів у мові. На сьогоднішній день неологізми української мови класифікуються на основі загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій у дослідженнях таких вчених, як: О. Сербська, О. Стишов, А. Москаленко. Неологізми виникали і будуть надалі виникати у мові, тому їх вивчення є завжди актуальним [6].

Мета статті – розглянути окремі аспекти, які супроводжують розвиток і появу неологізмів в українській мові.

Суспільство у процесі свого розвитку постійно змінюється, у зв'язку з цим виникають нові поняття, які необхідно назвати. Крім того, навколишній світ, відкриває нові явища, котрі теж потребують номінації. Неологізми – так називають нові слова. Те, що в українській мові з'являється велика кількість неологізмів, – це закономірне явище. Багато неологізмів виникають у мові в часи великих, докорінних перетворень у житті того чи іншого народу. Потреба в нових словах зумовлюється насамперед позамовними чинниками, зокрема соціальними і політичними змінами в суспільстві. Але неологізми виникають у мові постійно і не лише в галузі суспільно-політичної лексики. Це й нові терміни науки, літератури, мистецтва, це й виробничо-технічна лексика, пов'язана з розвитком народного господарства.

За рахунок слів іншомовного походження поповнюється склад неологізмів. Також необхідно зазначити й те, що терміни – це переважно більшість неологізмів. Адже, слово не тільки може називати предмет, дію, ознаку, а й оцінює відповідне явище дійсності, а також визначає позитивне або негативне ставлення до нього з боку мовця. Тому нові слова, які можуть бути використані у певному контексті за певних обставин, не тільки надають предмету новизни, а й показують ставлення до нього – чи то позитивне, чи негативне. Статус неологізмів зберігається до того часу, поки вони не стають загальними, загальноновживаними, тобто коли поняття втрачає свою новизну.

Як стверджує О. А. Стишов, «неологізми – це слова, словосполучення, фразеологізми, окремі їхні значення, що з'явилися на певному етапі розвитку мови для позначення нових реалій і понять, периферійних номінацій, актуалізація яких зумовлена соціальними і територіальними чинниками функціонування літературної мови, а також оказіоналізми (індивідуально-авторські новації), використані одноразово в мовній практиці певного автора, видання, редакції чи в конкретному тексті» [7].

Неологізми – слова, а також їх окремі значення, вислови, які з'явилися на сучасному етапі її розвитку й належать до пасивної лексики [4, с. 377]. Пасивну лексику становлять слова, які ще не ввійшли до активного вжитку (неологізми), і ті, що виходять з мови, поповнюючи розряд застарілих [3, с. 108].

Виокремлюють такі основних фактори утворення неологізмів:

1. Необхідність дати найменування новим предметам: монітор, дисплей, айфон, смартфон тощо.
2. Потреба заміни попередніх назв новими: доглядач будинку – двірник, процент – відсоток та інші.
3. Набуття словами, що вже існують у мові, нових значень (семантичні неологізми). Наприклад: планшет (дощечка; це чотирикутна дошка, на яку наклеєно креслярський папір) – планшет (перен., підвид сучасних комп'ютерів)
4. Необхідність надати предметові нову назву, яка відповідатиме світосприйманню автора (індивідуальні чи авторські неологізми). Наприклад: бистроплин, яблуновоцвітно – у П. Тичини.

Сьогодні сучасний світ щохвилини приносить нам нові поняття. Саме тому і народжуються нові слова. Нині не просто визначити, яке слово є неологізмом. Адже вони не завжди записуються у словник.

Виокремлюють також і синонімічні неологізми, що передають нове ставлення мовця до відомих понять, явищ, предметів, виділяючи в них своєрідну, досі не відому чи не помічену особливість, рису, грань. До них можна віднести такі слова, як: бутік «невелика крамниця з модними дорогими товарами», кілер «професійний найманий убивця», людомор «штучно створений голод; голодомор». Серед нових слів, що активно поповнюють лексико-семантичну підсистему будь-якої мови, помітне місце займають словотвірні неологізми.

За словами Ю. О. Жлуктенка, «лексика ніколи не може в своєму існуючому складі вичерпно відбити всю безмежність людського досвіду й навколишнього світу, тому більшість лексико-семантичних рядів і мікросистем кожної мови перебувають в «відкритому» стані, тобто в постійній схильності до інновацій» [2, с. 126].

У сучасній лінгвістиці спостерігаються не тільки різні погляди вчених на неологізми, але й нетрадиційні класифікації цих лексико-семантичних одиниць. Враховуючи те, що новизна може стосуватися або лише семантики слова (новація за змістом), або тільки його матеріальної форми, або одночасно і змісту лексеми, і її форми, О. Сербенська, виділяє такі групи неологізмів сучасної української мови [5, с. 108]:

Власне неологізми. Це слова, що характеризуються абсолютною новизною як щодо форми, так і щодо змісту [5].

Цей матеріал засвідчує, що в українській мові початку XXI ст. значну групу становлять одиниці, які лінгвісти називають ще матеріальними неологізмами. Насамперед це пов'язано зі зростанням необхідності для суспільства дати найменування новим реаліям і поняттям, що виникли в зв'язку з динамічним розвитком соціально-політичного, економічного, науково-технічного, культурного життя, побуту як у світовому масштабі, так і в межах України.

Новотвори. На сьогоднішній день рекламна індустрія стрімко розвивається, а це, у свою чергу, формує мову реклами, яка має великий вплив на суспільство – рекламні гасла й заклики, репліки героїв рекламних роликів широко цитуються. Реклама знайомить нас з новими словами: адаптер, смартфон, айфон та інші. В українській мові ці неологізми утворюються за допомогою словотвірних афіксів. Реклама сприяє ознайомленню широкого кола українців із новими реаліями, а між тим і з новими номінаціями. Молодь часто спілкується рекламними гаслами (Не гальмує – снікерсуй). Всі ці неологізми творяться за допомогою різних словотвірних афіксів і змінюються за граматичними законами української мови [5].

Запозичення. Завдяки відносинам України з іншими країнами українська мова запозичила такі нові слова, як: діджей, хіт, брифінг, топ-модель, імідж тощо.

Перерозподіл значень. У зв'язку з тим, що українська мова постійно розвивається, слова набувають нових семантичних значень, можливе утворення нових слів з єдиної похідної основи.

Трансформації. Це слова, у яких нова форма поєднується із значенням, яке передавалося раніше іншими лексичними засобами. Власне, це синонімічні неологізми, які становлять у сучасній українській мові кількісно обмежену групу. Вони з'являються в мові здебільшого з метою надання більшої емоційності найменуванням предметів чи осіб, які мали до цього стилістично нейтральну назву. Такі одиниці відображають тенденцію до активізації вживання експресивніших форм, до необхідності вдосконалення мовного механізму.

Семантичні неологізми – слова, у яких нове значення передається формою, наявною в мові.

Поява й існування неологізмів виправдана лише тоді, коли є потреба у виконанні певної називної або художньо-зображувальної функції. Коли такої потреби немає, новотвір зайвий і позбавлений перспективи закріпитися в лексичному складі мови. Не приживаються в мові ті неологізми, що не відповідають її лексичній системі, граматичній будові або фонетичним закономірностям.

Виокремлюють ще неологізми загальномовні та індивідуально-авторські, або ж як їх ще називають – okazіоналізми. Їх необхідно розглядати як явище системного і асистемного характеру. Як правило, це позанормативні периферійні лексичні елементи, створені переважно зі стилістичною метою – увиразнення якоїсь ситуації, образу, фрагменту дійсності, на що вказує контекст. Основна сфера функціонування таких одиниць – художній та розмовний стилі, рідше – публіцистичний стиль. Вони у свою чергу, дають іншу, емоційно-експресивну назву поняттю.

Вони виконують такі функції: номінативну, когнітивну, експресивно-оцінну. Такі неологізми «зберігають» за собою авторство й завдяки своїй образності не переходять до розряду загальномовних.

Поряд із терміном індивідуальний новотвір, або okazіоналізм, у мовознавчій літературі паралельно використовують такі назви цього поняття, як індивідуальні слова, авторські, індивідуально-авторські неологізми, стилістичні, індивідуально-стилістичні неологізми, неологізми контексту, одноразові неологізми, літературні неологізми, слова-саморобки.

Неологізми створені П. Тичиною – *прометейно, сонцебризно, дощоросно, блискотінь*, Б. Олійником – *владоможець* прижилися в нашій мові і увійшли до її активного словника.

Поява неологізмів в українській мові – це ознака її позитивного розвитку. Через те, що у суспільстві відбулися докорінні зміни в українській мові виникла значна кількість нових слів. На сьогоднішній день, найбільш глибоко розглядається питання появи неологізмів, використання їх або ж вилучення з мови.

О. А. Стишов у своїх монографіях, розглядає інноваційну лексику, не тільки в загальній системі української мови, але й також у мові засобів масової інформації. Виокремлює неологізми різних типів. Новоутворені слова мають сприйматися як звичайне мовне явище – вони є невід'ємною об'єктивною частиною мовної культури, а їх правильне вживання є важливим завданням кожного з носіїв мови [7].

У статті ми з'ясували особливості появи та функціонування неологізмів в українській мові, загальні тенденції, які супроводжують їх появу. Отже, можна упевнено сказати, що неологізми виникали і будуть

надалі виникати у мові. Людина постійно розвивається, а тому і розвивається мова, якою вона спілкується, яку використовує в роботі та побуті. Виникнення нових технічних засобів, перебіг змін у суспільстві, розвиток тієї чи іншої нації завжди буде поштовхом для запозичень або виникнення нових слів та термінів у мові.

Список використаної літератури

1. Байрачна А. В. Неологізми як один із головних факторів розвитку української мови / А. В. Байрачна // Управління розвитком. – 2014. – № 12. – С. 99–100.
2. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Высш. шк., 1974. – 176 с.
3. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О. Д. Пономарева. – 4-те видання. – К. : Либідь, 2008. – 488 с.
4. Русанівський В. М. Українська мова : енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К. : Просвіта, 2000. – 377 с.
5. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем : 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К. : Просвіта, 2001. – 108 с.
6. Стишов О. А. Лексичні і стилістичні неологізми в ЗМІ з погляду мовної культури / О. А. Стишов // Культура слова. – К., 1999. – Вип. 52. – С. 3–12.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О. А. Стишов. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2003. – С. 388.

УДК 81'373.421

*Жолоб Ірина,
студентка 21-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Волянчук І.О.*

ІЄРАРХІЯ СИНОНІМІВ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто проблему синонімії в українській термінології, окреслено причини та особливості вживання синонімів. Пропонується побудова мереж ієрархій лінгвістичних термінів на основі аналізу термінологічного словника відповідної тематики.

Ключові слова: синоніми, терміни, ієрархія термінів, українська мова.

The article is dedicated to the issue of Ukrainian terminology synonymy, reasons and features of synonyms use are indicated. The construction of networks of the hierarchy of linguistic terms is proposed based on the analysis of the relevant terminology dictionary.

Keywords: synonyms, terms, hierarchy of terms, Ukrainian language.

Терміносистема, як і будь-яка мовна система, базується на відношеннях між її елементами. Одним із ключових показників вияву системної організації термінології є парадигматичні відношення, зокрема синонімії. На цей час актуальними є питання побудови термінологічних ієрархій із визначених галузей знань, зокрема, з лінгвістики. Зрозуміло, побудова великих галузевих ієрархій – це складна проблема, яка потребує великих ресурсних витрат. У будь-якому разі, певним етапом побудови загальної ієрархії в лінгвістиці є побудова відповідної системи термінологічних синонімів.

Синонімія – семантичне явище, яке вважається в лексичній одиниці з найважливіших системотвірних категорій. Різним аспектам явища синонімії присвячена велика кількість наукових досліджень, як вітчизняних, так і зарубіжних. Перелічимо аспекти, у яких велися розробки в названій галузі лінгвістичних знань: синонімія в лексикографії (А. А. Ахманова, О. І. Нечитайло), синонімія різнорівневих одиниць (В. М. Хантакова), у словотворенні (Н. Г. Іщенко), синонімія у фразеології (Н. А. Оніщенко), контекстуальна синонімія (О. М. Ніколаєва, В. Н. Панасенко, В. А. Басок), лінгвостатистичний підхід (Чернівецька школа лінгвостатистики), діахронічні дослідження (Н. В. Заболотна); у когнітивному руслі було виконано роботи А. М. Хрустальнової та Т. А. Неверової.

О. І. Нечитайло у своїй праці «Синоніми в лексикографії» визначення синонімів, які існують, зводить до таких основних груп:

1. «Синоніми – це слова близькі (або подібні) за значенням, що відрізняються відтінками значення або експресивними та стилістичними особливостями».

2. «Синоніми – слова тільки тотожні за значенням», вони мають «ідентичні лексичні значення; розрізнятися вони можуть тільки стилістично, емоційним забарвленням та ступенем вживання» [12, с. 12].

А. А. Ахманова стверджує, що терміни-синоніми корисні, бо кожен з них по-різному розкриває зміст поняття.

А. Я. Коваленко зауважує, що багато термінів і термінологічних систем мають такі недоліки, як багатозначність і синонімію [7, с. 258–259]. Цю думку підтримують А. С. Д'яков, А. П. Коваль, Є. Н. Толикіна і рекомендують якнайшвидше вилучити всі синоніми з терміносистем та уніфікувати їх [13, с. 66].

Як зазначила В. М. Хантакова, дослідження синонімії, що є однією з універсальних семантичних констант природної мови, має велике значення для сучасної науки в загальнометодологічному і практичному планах. З методологічної точки зору, проблема синонімії невіддільна від питання зв'язку мови, мислення й дійсності, тотожності й розходження, симетрії й асиметрії. У практичному плані розгляд цієї проблеми визначається важливою роллю володіння людиною синонімічними засобами, що дозволяють вибрати зі словника та граматичної системи мови саме ті засоби, які повністю виражають її думки й почуття [14, с. 9].

Останнє відоме нам ґрунтовне дослідження контекстуальної синонімії на матеріалі німецької мови було проведене В. А. Басок [3]. У своїй роботі автор вивчає прагматичні особливості вживання контекстуальних синонімів-іменників. У праці зроблено спробу визначити залежність систематичних відношень від контексту, розглянути ієрархію синонімічних відношень у планах синтагматики та парадигматики і виокремити контекстуально зумовлені та необумовлені контекстом синоніми, описати їхню семантику.

Д. В. Ланде запропонував опис і практичне обґрунтування методики формування і візуалізації мережі природних ієрархій термінів на основі аналізу текстових корпусів правової спрямованості.

Ієрархія синонімів у лінгвістичній термінології української мови дослідженню ще не підлягала. Отже, така проблема є актуальною і потребує вивчення.

Мета статті – аналіз вияву явища ієрархії в лінгвістичній термінології.

Синоніми визначаються як слова, які мають близьке значення, і як слова, які мають тотожне значення. Основними критеріями виділення синонімів є тотожність чи близькість семного складу, а також здатність чи нездатність до взаємозамінності в певних контекстах. Ідеальні синоніми-терміни повинні мати ідентичний семний склад і бути повністю взаємозамінюваними в контексті. Реально цієї умови не задовольняє жодна пара слів, які зараховують до розряду синонімів: або є відмінність у значеннях слів, або ж вони не взаємозамінювані в контексті.

На основі опозиції «тотожність» – «близьке значення» сформувалася концепція нейтралізації семантичних відмінностей синонімів у чітких позиціях, які визначаються семантичними, лексичними, синтаксичними рисами. Отже, в сучасному мовознавстві загальноприйнятою є дефініція: синоніми – це слова, нетотожними семантичними ознаками яких є тільки ті ознаки, які можуть стійко нейтралізуватися у визначених позиціях [15, с. 141].

Синонімія в термінології має риси, які відрізняють її від синонімії в загальноповсякденній лексиці. Так само у літературній мові синоніми – це, як правило, слова однієї частини мови. Синоніми у термінології – це терміни, що належать до одного й того ж денотата, але мають відмінності у понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем та особливостями функціонування. Їм характерні такі ознаки: відсутність експресивності, стилістична диференціація в межах наукового стилю, диференціація за сферами використання та ін. В. П. Даниленко вказує на те, що особливість термінів-синонімів полягає в тому, що вони порівняно із синонімами загальнолітературної мови мають зовсім іншу природу та інші функції [5, с. 73].

Різноманітність підходів до вивчення синонімії зумовлює використання таких термінів для позначення цього явища: синонімія, дублетність, варіантність, еквівалентність, синонімічні терміни, синонімічні терміни, синонімічні відношення, терміни-синоніми, термінологічні синоніми тощо.

Уніфікація термінологічних систем вимагає відбору того терміна, який найбільше відповідає позначуваному поняттю. Однак в умовах єдиного інформаційного простору, під впливом рівнодіючих тенденцій – максимальної відповідності структурі національної мови і тенденції до інтернаціоналізації – це складний процес.

У лінгвістичній термінології наймотивованішим і найобґрунтованішим є розуміння синонімічного гнізда як історичного утворення для позначення одного поняття або ряду тотожних понять. Визнання одного поняття, що лежить в основі синонімічного гнізда, теоретично з'ясовує питання про межі останнього в рамках термінологічної системи, враховуючи і часткову синонімію, характерну для термінологічних систем української мови. Поняття, яке лежить в основі синонімічного гнізда, і є вихідною ланкою в ієрархії. Від нього беруть початок наступні лінгвістичні лексеми. Наприклад, *означення* (другорядний член речення, що відноситься в реченні до іменника або субстантивованого слова і виражає якусь ознаку предмета) → *прикметник* (частина мови, що виражає ознаку предмета і сполучається з іменником, узгоджуючись з ним в роді, числі й відмінку) → *дієприкметник* (іменна форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією, яку він виконує або яка на нього спрямована). Наступний ряд синонімів має такий вигляд: *дієслово* (частина мови, яка означає поняття дії або стану як процесу і має такі основні граматичні категорії: часу, виду, способу, стану, особи, числа) → *інфінітив або неозначена форма дієслова* (форма дієслова, що називає дію або стан без вказівки на особу, час і спосіб протікання) → *супін* (незмінна дієслівна форма, яка вживається на позначення мети дії при дієсловах руху в деяких індоєвропейських мовах). *Лексичне значення* (історично закріплена у свідомості людей співвіднесеність слова з певним явищем дійсності, зв'язок певного звучання з певним поняттям, волевиявленням) → *номінація* (створення мовних одиниць із номінативною функцією, які служать для найменування чи виділення фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, словосполучень, фразеологізмів, речень) → *денотат* (позначуваний предмет).

Зазвичай ієрархічна система синонімів включає в себе два-три терміни. Дволанкову позицію спостерігаємо в наступному прикладі – *класи слів* (найзагальніші семантико-граматичні угруповання слів, що характеризуються узагальненим граматичним значенням, абстрагованим від конкретних лексичних

значень слів, структурою граматичних категорій, системою форм словозміни або її відсутністю та спільністю синтаксичних функцій) → *частини мови* (лексико-граматичні розряди слів, що розмежовуються за значеннями, які вони виражають, за властивими їм морфологічними ознаками та синтаксичними функціями в складі словосполучень і речень). *Розбір* (аналіз мовних явищ, виявлення і характеристика в певній послідовності їхніх ознак, властивостей) → *аналіз* (розклад складного мовного цілого на його складові елементи).

Вчені виділяють кілька різновидів синонімів. З них виокремлюють повні (дублети) і часткові. Повні синоніми (інколи їх називають ще безвідносними) – слова, що однаковіснікі за лексичним значенням, інколи мають незначні відмінності. Наприклад, вони різняться сферою вживання. Так «оплески» й «аплодисменти» означають: «Плескання в долоні на знак вітання кого-небудь або схвалення». Проте перше слово більш характерне для усного мовлення, а друге для писемного. Часткові синоніми – синоніми, які не повністю збігаються. Вони можуть різнитися відтінками значень, емоційно-експресивним забарвленням, стилістичними функціями. Відповідно серед них виділяють: семантичні (які різняться відтінками значень), стилістичні (різняються емоційно-експресивним забарвленням) й семантико-стилістичні синоніми (одночасно різняться відтінками значень і стилістичним забарвленням, тобто поєднують ознаки першої й другої групи). Отже, можна зробити висновок, що усі вище наведені слова-терміни відносяться саме до часткових або неповних споріднених лексем.

Синонімія у лінгвістичній термінології виникла внаслідок пошуку лінгвістами найвдалішої назви для певного поняття. Наприклад, творення сучасних понять мови має довгу історію. Вивчення слів як лексико-граматичних класів сягає IV ст. до н. е. У працях Арістотеля названо такі власне розряди слів: ім'я, дієслово, член (прийменник), зв'язка (сполучник), окремі звуки, склад і відмінок. Давньоіндійські граматисти Яска, Паніні виокремили чотири класи слів: ім'я, дієслово, префікс-прийменник, сполучники і частки (V ст. до н. е.). Аристарх Самофракійський і його учень Діонісій Фракійський (представники Александрійської школи) уперше виділили вісім частин мови: ім'я, дієслово, прислівник, артикль, займенник, прийменник, дієприкметник, сполучник. В античні часи частина мови *ім'я* означала не тільки іменник, а й прикметник та числівник – об'єднувала ту групу частин мови, яку ми називаємо іменними частинами. Назву іменник почали вживати з 1873 року [9, с. 300].

Актуальним залишається пошук українських відповідників до термінів іншомовного походження. Проблемного характеру набуває питання вибору між терміном-запозиченням і терміном-неологізмом автохтонного походження (О. Медведь, В. Чапленко). Поборники «неологізації» терміносистем наприкінці XIX – на початку XX ст. обстоювали такі вимоги до термінів, як прозорість семантики, однозначність, творення на ґрунті рідної мови. У зв'язку з цим робилися спроби відмовитися від багатьох скалькованих термінів. Так, І. Нечуй-Левицький, П. Залозний у книзі «Граматична термінологія» (1917 р.) замість номінації підметпропонували термін діючий підмет, а замість назви присудок – казуєме, казуємість, вислів. Основні причини виникнення синонімних відношень у термінології такі: а) позамовні (поява нових понять, нормувальна діяльність українських учених наприкінці XX ст. – початку XXI ст.); б) мовні (асиметрія знака і значення, системні можливості української мови).

Отже, незважаючи на вимогу не використовувати синонімів в одній терміносистемі, синонімія термінів властива лінгвістичній термінології. Тому синоніми в термінології доречні, зокрема, вони необхідні для:

- 1) лінгвістичного означення поняття і тлумачення терміна (особливо чужомовного походження);
- 2) найточнішого висловлювання думки, особливо коли межа між поняттями нечітко окреслена;
- 3) уникання повторів того самого слова чи словосполучення.

Крім того, синоніми можна представити в ієрархічній будові, при чому кожний наступний термін буде семантично віддалятися від попереднього. Аналізуючи явище синонімії в термінології, не варто різко протиставляти його синонімії в літературній мові загалом, адже термінна лексика – це прошарок лексики літературної мови, якій притаманні ті самі ознаки. Тому, на нашу думку, варто говорити про синонімію в термінології не лише як про негативне явище, як про «баласт у термінології», але і як про невід'ємну ознаку термінології та мови взагалі.

Список використаної літератури

1. Авербух К. Я. Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты / К. Я. Авербух // Вопр. языкознания. – 1986. – № 6. – С. 38–49.
2. Андрусенко В. И. Явление синонимии в терминологической лексике / В. И. Андрусенко // Наукотехнічний прогрес і проблеми термінології (Тези допов. респ. конф. (Львів, травень 1980)). – К.: Наук. думка, 1980. – С. 8–15.
3. Басок В. А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. А. Басок. – К., 2006. – 20 с.
4. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
6. Караман С. О. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ. – К.: «Літера ЛТД», 2011. – 560 с.
7. Коваленко А. Я. Наукотехнічний переклад / А. Я. Коваленко. – Тернопіль: Вид-во Карп'юка, 2004. – 284 с.

8. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32–34.
9. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2001. – 300 с.
10. Лейчик В. М. Термины-синонимы, эквиваленты, варианты / В. М. Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Вып. 2. – Новосибирск, 1973. – С. 103–107.
11. Михайленко Т. Д. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології / Т. Д. Михайленко // Українське мовознавство. – 2003. – № 25. – С. 24.
12. Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії / О. І. Нечитайло. – К., 1967. – 130 с.
13. Турчин В. В. Прагматика наукового терміна / В. В. Турчин. – Івано-Франківськ, 2004. – 226 с.
14. Хантакова В. М. Синонимия форм и синонимия смыслов: теоретическая модель анализа интегративного взаимодействия синонимических единиц одно- и разноуровневой принадлежности : автореф. дис.... д-ра. филол. наук: 10.02.04. / В. М. Хантакова. – Иркутск, 2006. – 37 с.
15. Шмелёв Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка. – М. : Просвещение, 1964. – 243 с.

УДК 81'22

Руднік Зоряна,
студентка 11-Нм групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Чук О.І.

СКЛАДНІ АНТРОПОНИМИ В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто та проаналізовано структуру та семантичні особливості складних антропонімів української та німецької мов у порівняльному аспекті, досліджено їх функціональні ознаки на прикладах із художньої літератури.

Ключові слова: антропоніміка, ономастика, складний антропонім, власні назви.

The article considers and analyzes the structure and semantic features of complex anthroponyms of the Ukrainian and German languages in the comparative aspect, their functional characteristics are investigated from examples of fiction.

Key words: anthroponymy, onomastics, complex anthroponomy, own names.

Антропоніміка – це розділ ономастики, який вивчає антропоніми: імена людей, прізвиська, псевдоніми та криптоніми. Прийнято досліджувати також антропоніми літературних творів, імена героїв у фольклорі, міфах та казках. Якщо йдеться про субординацію понять, то, з огляду на всі різноманітні якості та ознаки власних назв, перше місце серед них займають антропоніми [10]. Складні антропоніми – це двокореневі (двоосновні, рідше – багатоосновні) власні назви, компоненти яких поєднуються за допомогою з'єднувальних голосних або без них. Існує структурна класифікація власних назв, що передбачає їх поділ на три групи – прості, складні та складені. В нашій роботі ми зосередимо увагу на дослідженні складних антропонімів.

Актуальність дослідження полягає в тому, що в останні роки у зв'язку з розвитком антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ, простежується посилення зацікавлення проблемами функціонування антропонімів у сферах людської діяльності. Можна стверджувати, що ономастика є досить молодою галуззю лінгвістики, а тому деякі аспекти вивчення власних назв, зокрема, складних антропонімів, залишаються нез'ясованими, потребують розробки окремої методики дослідження та привертають до себе увагу багатьох дослідників, як німецької, так і української мови: Н. І. Головчак, Ф. Дебус, А. Дудник, П. Ернст, В. М. Кам'янець, Ф. Кольхейм, А. О. Скорик, В. М. Кикоть та ін. [6; 18; 5; 19; 8; 20; 15; 10]. Окремою проблемою в українській і зарубіжній славистиці й германистиці завжди було питання функціонування антропонімів у художніх текстах. Воно є недостатньо висвітленим та потребує подальшого вивчення.

Мета дослідження – проаналізувати структуру та семантику складних антропонімів, їх функціональні особливості в німецькій та українській мовах на прикладах з художньої літератури.

Антропоніми – власні особові назви – становлять своєрідну, але дуже важливу частину словникового складу мови. Вони містять важливу теоретико-лінгвістичну, історичну, етнографічну та іншу наукову та побутову інформацію. На думку Б. М. Анжнюка: «Антропоніми – це фонові знання, специфічні види національно-культурних текстів, що зберігають у своїй семантичній пам'яті культурно-історичні сюжети, вписані в сучасну суспільну свідомість» [1, с. 42].

Антропоніми поєднують людину з безпосереднім її оточенням та суспільством у цілому. Ми живемо серед людей, які мають своє ім'я, кожне з яких утворює навколо свого власника певний континуум, особливий національно-культурний простір, який є єдиним для всього мовного колективу, але індивідуальним для будь-якого окремого її представника.

Говорячи про антропонімічні системи різних європейських народів, зазначимо, що вони мають зовнішню схожість, яка полягає в наявності однакових елементів: власного імені та прізвища. В усіх інших випадках простежуються відмінності: кожна антропонімічна система є унікальним явищем у всіх онтологічних аспектах виявлення антропонімів [15, с. 71].

Офіційна система іменування людини в Україні використовує одиниці трьох функціональних класів – прізвища, власні особові імена й імена по батькові. Факультативними компонентами цієї системи можуть

виступати друге хресне ім'я, дівоче прізвище дружини та псевдонім. Повне іменування особи в Україні є трислівним, побудованим за формулою «ім'я + по батькові + прізвище» (наприклад, Максим Петрович Бондар).

У сучасній німецькомовній культурі людина має наступний тип іменування: особове (Rufname) і прізвище (Familienname). Ім'я по батькові (Vatersname) в німецькому середовищі відсутнє. Якщо особових імен декілька, в документах підкреслюється основне (Rufname), тобто те, яким людина користується. Друге ім'я чоловіка може бути також жіночим на честь бабусі, тітки та ін.

Щодо складних антропонімів в українській мові, то це переважно такі різновиди онімів: 1) серед однослівних двокомпонентних антропонімів – а) окремі давні або новостворені автохтонні імена: Судислав, Радимир; б) інші розряди антропонімів, утворені від названих вище особових імен: Володимиренко, Ярославичі; в) прізвища і прізвиська (особливо так звані козацькі): Довгоногий, Вертихвостенко; 2) топоніми (переважно ойконіми): Дніпропетровськ, Новомиргород; 3) значна частина фітонімів та автохтонних міфоантропонімів: Вернидуб, Котигорошко; 5) оніми – аббревіатури: Донбас, КПУ; 6) однослівні двокомпонентні ергоніми, бібліоніми, поетоніми, космоніми тощо: «Інтурист», Волосожар, роман «Святослав» [16, с. 3–4].

Як бачимо, етимологічне дослідження власних імен виконує важливі завдання. З його допомогою стає можливим визначити особливості виникнення, розвитку та зміни власних імен, а також передумови їх історичного функціонування.

Ще однією ономастичною проблемою є словотвірна (дериваційна) структура. У розділі «Власні назви» авторка «Нарису словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.» Л. Л. Гумецька дає аналіз праць Ф. Міклошича та А. Фіка. Зокрема, Ф. Міклошич, досліджуючи словотвір, розглядає творення простих слов'янських особових назв і дає перелік суфіксів, за допомогою яких вони утворюються; творення складних особових назв, зважаючи на частини мови, які можуть входити до складу першого або другого компонента особової назви; форму сполучення обох компонентів складної особової назви; синтаксичне взаємовідношення обох компонентів складного слова; порядок компонентів у складній, особовій назві; алфавітний перегляд основ – слов'янських і неслов'янських, від яких утворюються слов'янські власні імена людей [7, с. 7].

Дослідниця ділить власні імена людей на дві основні категорії: особові назви слов'янського походження і особові назви іншомовного походження, подає способи словотворення чоловічих та жіночих особових назв.

Проблемам словотвору власних особових імен у своїх працях приділяє увагу і відомий ономаст, професор П. П. Чучка. Його праця «Антропонімія Закарпаття/ Вступ та імена: конспект лекцій» стала основою для багатьох досліджень.

На особливу увагу заслуговує також питання про способи ідентифікації особи, адже, як зазначає П. П. Чучка, «ім'я людини в усі періоди історії людства було першим засобом мовного розрізнення й ототожнення особи в її родині та в колі друзів» [17, с. 97].

У науковій сфері іменами займається наука ономастика, яка ділиться на різні напрямки. Для нашого дослідження важливим є такий розділ ономастики, як антропоніміка. Цей напрямок вже досить добре досліджений у науковій літературі такими вченими, як Ю. А. Рілов, Л. Л. Гумецька, П. П. Чучка та ін [13; 7; 17].

Враховуючи різноманітність морфологічних засобів творення антропонімів в німецькій та українській мовах, ми вважаємо необхідним виділити серед прізвищ наступні групи, спираючись на запропоновану О. Селівановою схему відмінностей між різними словотвірними моделями [14, с. 228–229]:

- деривати, які утворені на основі різних антропооснов за допомогою афіксів;
- композити, що утворилися за допомогою двох або більше твірних основ;
- аббревіатури, тобто, такі неофіційні антропоніми, які не мають повних мотиваційних основ у своєму складі.

Таким чином, можна стверджувати, що окрім офіційного найменування, в антропосистемах німецької та української мов поширені й неофіційні антропоніми, які виступають засобами вторинної номінації людини. Вони становлять досить помітну частину антропонімікону цих мов як з погляду їх номінативної функції, так і у кількісному плані.

На сучасному етапі розвитку ономастики неофіційні антропоніми, зокрема і прізвиська, як лінгвістичне явище досліджуються з точки зору їхньої прагматичної цінності, дериваційних можливостей та структурно-семантичних засад організації.

Серед дериваційних засобів для відапелятивних прізвищ у німецькій та українській мовах переважають різні види афіксації: суфіксація та конфіксацію, префіксація, скорочення, що може бути кінцевим, серединним і початковим [9].

Словоскладання належить до продуктивних засобів словотворення в німецькій мові (наприклад, Fischbein (риба+коліно))

В українській мові це явище теж присутнє, хоча менш розповсюджене. Словотвірний аналіз прізвищ у двох вище зазначених мовах дозволив виділити наступні композитні моделі, в основі яких лежать такі комбінації:

1) іменник + іменник: німецькі – Brünhild (броня+битва), Boxmase (боксер + ніс), Bauchmann (живіт + людина), Vließpirat (лист + пірат), Erbsenzähler (горошини + той, хто рахує = скупий), Eierkuchen (яйце + пиріжок), українські антропоніми, утворені за такою схемою відсутні в антропонімічній системі мови.

2) прикметник + іменник: німецькі – Blauzahn (блакитний + зуб), Eisenherz (залізний + серце), Eisenfaust (залізний + кулак), українське політичне – завгар (завідуючий + гараж).

3) дієслово + іменник: німецьке прізвисько – Mümmelmann (їсти, як кролик + людина), українські – Перекотиполе, Вернидуб.

4) прикметник + прикметник: німецьке студентське – Eisenhart (залізний + твердий), українських прізвищ такого типу не було виявлено в мові.

5) повторення основ: звуконаслідувальні німецькі студентські – Dingdong.

Як показали результати порівняльного аналізу складних антропонімів в двох мовах, серед німецьких прізвиськ найбільш розвиненими є композитні словотвірні моделі. Це пов'язано зі специфікою німецької мови в сфері способів творення лексичних одиниць: у цій мові широко розповсюдженні складні слова, що семантично можуть замінювати повноцінні словосполучення і навіть речення. Саме серед німецьких антропонімів було виділено 5 композитних моделей. Найменшу кількість композитних антропонімів було виявлено в українській мові [9, с. 5].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що антропонімічні системи двох мов мають загальні риси, які стосуються утворення складних слів слів. Проте подальшого дослідження вимагають специфічні особливості складних антропонімів як в німецькій, так і в українській мові для їх типологічного зіставлення.

На сучасному етапі досліджень в галузі ономастики, одним із найбільш актуальних напрямків є вивчення функціонального аспекту власних назв, у тому числі складних антропонімів. Антропоніми більшою мірою, ніж інші розряди власних назв несуть у собі підвищену соціальну функцію ідентифікації особистості.

В. Д. Бондалетов виділяє такі основні функції онімів: номінативну, ідентифікаційну, диференційну; і другорядні (похідні): соціальну, емоційну, акумулятивну, дейктичну, функцію «введення в ряд», адресну, експресивну, естетичну, стилістичну [3, с. 21].

Однією із найважливіших функцій антропонімів є номінативна функція. Антропоніми, що виконують функцію номінації, належать до реальних власних назв і є базою для створення ономастичного простору твору, при цьому, не беручи участі в самій характеристиці персонажа. Таким прикладом може слугувати родина *Миколи Джері* (*І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»*), де автор не надає власним назвам характеристичного змісту [12].

Що ж стосується ідентифікаційної функції, то антропоніми є ідентифікатором та диференціатором, а також характеризуючим апелятивом. Прикладом може слугувати образ *Григорія Многогрішного* з роману *І. Багряного «Тигролови»*. Складний антропонім *Многогрішний* у тексті роману виступає як своєрідна характеристика головного героя. І. Багряний називає Григорія одним з тих, хто дуже любив Україну. В цьому і полягає його основний «гріх» [2].

Диференційна функція вказує власне на ім'я, виділяє ім'я з шеренги схожих. Ця функція дозволяє реципієнту тексту відрізнити кожного окремого персонажа як носія свого імені від інших дійових осіб. Тут прикладом можуть слугувати герої роману *П. Зюскінда «Парфумер» Жан-Батист Гренуй та Маркіз де ла Тайад-Еспінасс*, де, власне, ми бачимо чітку диференціацію імен [23].

Антропоніми безпосередньо пов'язані з художнім текстом і відіграють у ньому важливу стилістичну роль. Стилiстична функція антропонiмiв виражається у формах iменi – розмовнiй, просторiчнiй i книжнiй: *Wolff (від Wolfgang), Busso (від Burkhard), Славчик (від Мечислав), Ярик (від Ярополк)*.

Естетична функція представляє формальні характеристики антропонімів, їх фонетичні та морфологічні особливості. Цю функцію виконують антропоніми, що «впадають в очі». Численні приклади дозволяють підтвердити, що нестандартність імені: (його незвичне або ж непристойне звучання, у зв'язку з приналежністю до іншої мови і культури), ситуативність вживання впливають на мислення героїв, їх діяльність, характер, мтосунки з людьми.

До прикладу, в романі *«Газелі бідного Ремзі» В. Даниленка*, автор використовує імена *Тая-киз* та *Інеса-ханум*, що поєднують в собі тюркську та українську морфеми. За допомогою такого поєднання авторові вдається досягнути певного комічного ефекту [4].

Нерідко антропоніми виконують і характерологічну функцію, де власна назва стає позначенням якоїсь властивості персонажа або ж їх сукупності. Навіть нестандартність імені чи прізвища може служити додатковою характеристикою героя – адже відстоювання нестандартності свого імені / прізвища формує сильний характер. В аналізованих нами художніх творах, як української, так і німецької мови, ця функція найбільш яскраво виражена у прізвищах. Прикладом може бути образ *Горпини Терпилихи* в п'єсі *І. Котляревського «Наталка Полтавка»*. Це так зване прізвище, що говорить за себе, адже походить від двох слів «терпіти» та «лихо». Такий складний антропонім повністю характеризує життя матері Наталки, на долю якої випало немало випробувань [11].

Ще одним прикладом може слугувати головний герой повісті Т. Мана *«Смерть у Венеції» Густав фон Ашенбах*. Розклавши композиту *Aschenbach* ми отримуємо: *Asche in einem Bach*, що означає «Попіл в струмку». Саме за допомогою такого складного антропоніма автор розкриває нам внутрішньо спустошену людину, яка переживає почуття кохання [22].

Здійснивши дослідження, ми дійшли висновків, що складні антропоніми відіграють важливу роль у системі мови як особливі лінгвістичні одиниці, оскільки виконують різноманітні стилістичні та експресивні функції. Німецька антропонімічна система, як і українська, має особливі риси, які проявляються в її структурі та функціональності. Складні антропоніми двох мов мають доволі багато розбіжностей як у творенні, так і у вживанні. Все це вимагає подальшого дослідження специфічних особливостей складних антропонімів німецької та української мови для їх типологічного зіставлення.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / Б. М. Ажнюк. – Київ : Наук. думка, 1999. – 136 с.
2. Багряний І. Тигролови / І. Багряний. – Київ : Знання, 2018. – 256 с.
3. Бондалетов В. Д. Русская ономастика / В. Д. Бондалетов. – Москва : Просвещение, 1983. – 224 с.
4. Даниленко В. Газелі бідного Ремзі / В. Даниленко. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 488 с.
5. Дудник А. Особливості творення власних імен у сучасній англійській мові [Електронний ресурс] / А. Дудник. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/R4vJxm>.

6. Головач Н. І. Німецькі прізвища Закарпаття: дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Н. І. Головач. – Одеса, 2003. – 219 с.
7. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
8. Кам'янець В. М. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови: дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / В. М. Кам'янець. – Львів, 2001. – 168 с.
9. Катернюк В. Морфологічні засоби утворення прізвиськ в англійській, німецькій та українській мовах. [Електронний ресурс] / В. Катернюк. – 2017. – Режим доступу до ресурсу : <https://goo.gl/T6tSbd>.
10. Кикоть В. М. Антропоніми як мовні та культурні реалії [Електронний ресурс] / В. М. Кикоть – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/Rr7DtG>.
11. Котляревський І. Наталка Полтавка. / І. Котляревський. – Харків: Фоліо, 2014. – 96 с.
12. Нечуй-Левицький І. Микола Джеря / І. Нечуй-Левицький. – Київ: БАО, 2007. – 384 с.
13. Рылов Ю. А. Имена собственные в европейских языках. Романская и русская антропонимика: курс лекций по межкультурной коммуникации / Ю. А. Рылов – Москва: Восток-Запад: АСТ, 2006. – 311 с.
14. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
15. Скорик А. О. Специфіка функціональності антропонімів у німецькому художньому тексті / А. О. Скорик // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2014. – Вип. 12. – С. 177–182. – Режим доступу : <https://goo.gl/FXBWGF>.
16. Торчинський М. М. Структурна класифікація власних назв / М. М. Торчинський // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2007. – Вип. 23. – Ч. 3. – С. 3–4.
17. Чучка П. П. Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації / Павло Чучка // Українська мова. Науково-теоретичний журнал. – Київ : Українська енциклопедія, 2003. – № 4. – С. 97–106.
18. Debus F. Namenkunde und Namengeschichte. Eine Einführung / F. Debus. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2012. – 280 S.
19. Ernst P. Wörter und Namen im mentalen Lexikon. Namenkunde und Kognitive Linguistik. / P. Ernst. // Namenforschung morgen. Ideen, Perspektiven, Visionen. – Hamburg : Barr, – S. 37–44.
20. Kohlheim V. Toponyme in der Literatur: ein kognitivistischer Ansatz [Електронний ресурс]. / V. Kohlheim – Режим доступу: <https://goo.gl/HRtPkg>.
21. Kovbasyuk L. Vornamen als primäre und sekundäre Nominationen im Gegenwartsdeutschen / L. Kovbasyuk // Одеський лінгвістичний вісник: зб. наук. пр. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія» – 2014. – Випуск 4. – С. 327–331.
22. Mann T. Der Tod in Venedig / T. Mann. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1992. – 139 с.
23. Süskind P. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders / P. Süskind. – Zürich: Diogenes Verlag, 1994. – 336 с.

УДК 372.461

Степанчук Марина,
студентка 41-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Волянчук І. О.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Стаття містить теоретичний матеріал про доцільність використання електронних інтернет-ресурсів, які дають можливість активізувати творчий потенціал учнів у процесі вивчення української мови та літератури. Висвітлено проблему культури користування інтернет-сайтами у пошуковій роботі; визначено та схарактеризовано правила, які сприятимуть полегшенню роботи з інтернет-ресурсами.

Ключові слова: українська мова і література, онлайн, сайт, електронні ресурси, Інтернет.

The article consists of the theoretical material about appropriateness of the usage electronic internet resources which give a possibility to activate creative potential during the studying of the Ukrainian language and literature. Elucidated an Internet culture and website searching problems; defined and characterized rules, which help to facilitate the work with online recourses.

Key words: Ukrainian language and literature, online, website, online recourses, the Internet.

Стрімкий розвиток інноваційних технологій ставить перед школою нові завдання. Змінюються форми та методи роботи, з'являються нові технології, які вимагають від педагога швидкої адаптації та застосування їх на практиці. ХХІ століття – час передових технологій та Інтернету, з якими ладні впоратися навіть молодші школярі; не можуть залишити осторонь і педагоги. Підручник і дошка як основні засоби навчання давно канули в лету. І лише той педагог, який зможе навчитися сам, зуміє навчити інших.

Сьогодні співпраця вчителя та учня повинна набути партнерського характеру. Вчителі повинні залучати дітей до активної співпраці, виховувати всебічно розвинену особистість, яка зацікавлена в результаті своєї роботи і здатна самостійно вчитися. Настав час руйнувати стереотипи про те, що уроки української мови та

літератури нудні й не сучасні. А щоб досягнути мети, мусимо крокувати в ногу з часом, перетворити світ інтерактивних технологій у союзника, який допоможе спілкуватися з учнями зрозумілою їм мовою. Отже, мета нашої розвідки – показати важливість і необхідність використання інтернет-ресурсів на уроках української мови та літератури.

Проблемі підготовки вчителя до використання інформаційно-комунікаційних технологій присвячені дослідження І. Богданової, П. Гусака, І. Дичківської, А. Нісімчука, О. Падалки, О. Пехоти, О. Пометун, А. Прокопенка, П. Решетнікова, Ю. Харламова та ін. Академік М. Жалдак у статті «Система підготовки вчителя до використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі» пропонує таке визначення: «Сучасна інформаційна технологія – це сукупність засобів, методів і прийомів збирання, зберігання, опрацювання, подання та передавання повідомлень, що розширює знання людей та розвиває їхні можливості щодо управління технічними та соціальними процесами» [3]. А. Дзюбенко під інформаційно-комунікативними технологіями розуміє сукупність програмних, технічних, комп'ютерних і комунікаційних засобів, а також способів і новаторських методів їхнього застосування для забезпечення високої ефективності й інформатизації освітнього процесу [1].

Питання формування професійних умінь і навичок учителів української мови і літератури щодо використання Інтернету та специфіка використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі вивчення філологічних дисциплін учнями загальноосвітніх закладів розкрито у працях О. Дуплійчук, О. Семенов, І. Кузнецової та ін. Над темою розробкою теоретичних положень визначення і обґрунтування процесу застосування інноваційних технологій працювали Б. Блум, Д. Брунер, Дж. Керол, С. Сполдінг, Д. Хамблін. Однак особливої уваги потребує аналіз проблеми можливостей використання комп'ютерних технологій у процесі вивчення української літератури учнями основної школи, зокрема, щодо опанування мережі Інтернет.

Останні дослідження показали, що 86% підлітків проводять багато часу в соціальних мережах, що, звісно, не додає їм здоров'я. В той же час більшість батьків упевнені, що комп'ютер потрібен дитині для навчання. Як правило, культурі користування інтернет-ресурсами школярів ніхто не вчить. Батьки самі недостатньо орієнтуються у сучасних технологіях або ж зводять все до браку часу. Досвідчені педагоги не поспішають занурюватися з головою у новий світ, посилаючись на матеріальні чи на організаційні проблеми.

«Новітній тлумачний онлайн-словник української мови» подає таке визначення: «Інтернет – всевітня комп'ютерна мережа, що слугує основою для поширених засобів обміну інформацією, таких як всевітня павутина, електронна пошта, Інтернет-телефонія та ін.» [6].

Наявність Інтернету та сучасних комп'ютерних технологій у класах української мови та літератури, а також можливість проводити уроки в кабінеті інформатики відкривають перед педагогом низку можливостей. По-перше, це можливість переглядати фільми, наукові програми, відеоекскурсії, прослуховувати аудіозаписи, створювати мультимедійні презентації. По-друге, – перспектива проведення онлайн конференцій. Ці переваги роблять урок не лише цікавим, різноманітним, яскравим та емоційним, а врешті-решт – змістовним.

Використання мережі Інтернет на уроках української мови та літератури може відбуватися різними способами, це залежить від низки чинників: мети та завдань уроку, рівня володіння програмами та наявністю сертифікатів для тих же програм у системі середньої загальної освіти тощо.

Дидактичні можливості інтернет-ресурсів, що використовуються на уроках української мови та літератури, можна стисло визначити так:

- посилення мотивації навчання;
- активізація навчальної діяльності учнів, посилення їх ролі як суб'єкта навчальної діяльності;
- індивідуалізація процесу навчання, розширення меж самостійної діяльності учнів;
- урізноманітнення форм подання інформації;
- урізноманітнення типів навчальних завдань;
- постійне застосування ігрових прийомів;
- забезпечення негайного зворотного зв'язку, можливість рефлексії;
- можливість відтворення фрагмента учбового матеріалу.

Інтернет-ресурси стали одним із основних джерел інформації поряд із традиційними паперовими засобами. За допомогою інтернет-ресурсів знання та освіта набувають мобільності, долаючи відстані та час. Водночас збільшуються можливості доступу до інформації в цілому, що забезпечує більш об'єктивне уявлення про навчальну дисципліну. Варіативність джерел створює умови для вибору відповідно до особливостей навчального процесу, навчальної аудиторії. На основі Інтернету виникла, активно розвивається і впроваджується нова форма навчання – *дистанційна*. Інтернет здійснив перехід освіти на якісно новий рівень, зумовивши появу ще одного нового явища інтернет-освіти, яка досить швидко поширюється. Так, С. Галахер стверджує, що остання збільшується щороку на 40% [8]. За іншими даними, 6,1 мільйона американських студентів, що становить 31 %, вивчають хоча б один Інтернет чи он-лайн курс [7].

У лінгводидактиці інтернет-ресурси розширили можливості створення мовного середовища, надавши необмежений доступ до джерел оригінального мовлення. Інтернет створив альтернативу підручникам і посібникам кількома способами:

- 1) розміщенням у мережі електронних версій;
- 2) створенням електронних підручників;
- 3) створенням навчальних сайтів з матеріалами різного характеру – від текстових до інтерактивних завдань.

У виконанні основних лінгводидактичних завдань, а саме навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання і розуміння, читання, письмо), мережа Інтернет відіграє на сучасному етапі визначальну

роль. Так, 79,5 % учнів, які вивчають англійську мову як іноземну в позаурочний час, працюючи вдома, надають перевагу використанню комп'ютерних технологій та Інтернету для її вивчення [8].

Потенційні користувачі повинні розуміти, що не вся інформація, запропонована мережею, є достовірною та доцільною для використання. Тому під час пошукової роботи варто розмежовувати хороші сайти, ті, які пропонують перевірену і змістовну інформацію, й ті, що не можуть забезпечити відвідувача якісним навчальним матеріалом. Звісно, серед такої великої кількості найменувань і посилань на джерела інформації важко зорієнтуватися та обрати потрібний матеріал. Тому існують певні правила, які покликані полегшити роботу з інтернет-ресурсами.

Пошук сайтів різної тематики краще здійснювати за допомогою ключових слів. Для вивчення української мови та літератури – це, перш за все, усі можливі словосполучення із словом «вивчення», «мова», «література», «онлайн» і тому подібне.

Перед використанням навчальних інтернет-ресурсів, сайти, на яких міститься інформація, доцільно проаналізувати за таким планом:

- 1) тип сайту;
- 2) автори або відповідальні установи;
- 3) цільова аудиторія;
- 4) доступ до сайту;
- 5) мовні рівні;
- 6) структура сайту;
- 7) мовне наповнення;
- 8) методика навчання;
- 9) типи завдань;
- 10) здійснення контролю знань;
- 11) можливості для застосування у навчальному процесі.

Вибір характеристик зумовлений дидактичними потребами вчителів і учнів та спрямований на максимально різносторонній аналіз ресурсів.

Пропонуємо увазі користувачів низку сайтів, на яких можна ознайомитися з матеріалом із української літератури, якого немає у підручниках: *pysar.tripod.com* – класика української літератури; *www.poetryclub.cpm.ua* – сучасна поезія світу, критичні матеріали про літераторів; *poetry.uazone.net* – українська поезія та фольклорні тексти сучасних пісень, переклади світової поетичної класики; *books.ms.km.ua* – твори репресованих українських письменників; *www.lib.proza.com.ua* – твори сучасних українських та зарубіжних авторів; *litopys.narod.net* – бібліотека давньоукраїнського письменства: оригінали творів, переклади, коментарі, історичні відомості; *www.nbu.gov.ua/tb/ukr.html* – зібрання творів українського письменства від найдавніших часів до початку ХХ століття та ін.

Літературно-критичний матеріал і тексти художніх творів можна знайти на сайтах популярних фахових часописів, наприклад: *www.book-courier.com.ua* – «Книжковий кур'єр»; *www.elitpofi.com.ua/gazeta* – «Книжничковий»; *www.kryfyka.kiev.ua* – «Критика» та ін.

Для тих, хто тримає руку на пульсі, корисним буде сайт *http://novamova.info* – освітньо-інформаційний інтернет-ресурс, який подає правдиві, неупереджені матеріали про стан і використання мов в Україні, висвітлює питання мовної політики, пропагує соціальну і власне мовну привабливість української мови, опікується підвищенням мовленнєвої культури у нашому суспільстві.

Електронні освітні ресурси – один із шляхів підвищення пізнавальної діяльності та подолання неуспішності серед школярів.

Комплексне сприйняття інформації за допомогою органів зору та слуху забезпечує позитивний емоційний фон уроку, сприяє формуванню в учнів естетичних смаків. Залучення дітей до підготовки мультимедійних презентацій активізує самостійне опрацювання ними різних джерел інформації, підвищує мотивацію навчання, інтерес до вивчення предмета, створює атмосферу творчості. На уроках української мови та літератури активно використовується метод проектів (навчальний проект – це організаційна форма роботи, що орієнтована на вивчення закінченої навчальної теми і поєднує навчально-пізнавальну, дослідницьку, творчу чи навіть ігрову діяльність учнів-партнерів, які мають спільну тему) [2].

При використанні електронних освітніх ресурсів в учнів підвищується рівень мотивації, розвивається творче та самостійне критичне мислення, формуються вміння працювати з різними джерелами інформації, закріплюються навички практичного застосування вивченого матеріалу.

Цікавими творчими формами роботи на уроках української літератури є інформаційні бюлетені, літературні портрети, медіа-проекти, а на уроках української мови – комп'ютерні диктанти (самодиктанти, розподільні, вибіркові, асоціативні) [2].

У «Методичних рекомендаціях щодо вивчення української мови 2011-2012 рр.» вказується, що «...використання комп'ютерних технологій є істотним резервом підвищення грамотності учнів, зокрема систематичне написання комп'ютерних диктантів, де є така можливість, за допомогою яких індивідуалізується процес удосконалення правописних умінь і навичок та зростає його ефективність...» [5, с. 15].

З упевненістю можна стверджувати, що електронні ресурси на уроках української мови та літератури створюють умови для розвитку практичних умінь і навичок, тобто формують ключові компетентності учнів, а саме це :

- інформаційна компетентність – учні шукають, знаходять, обробляють, аналізують, систематизують інформацію;

- полікультурна компетентність – учні не тільки оволодівають досягненнями культури свого народу, але й мають можливість ознайомитися з культурою інших народів;
- комунікативна компетентність – школярі беруть активну участь в обговоренні проблеми (чують не тільки себе, а й інших, критично аналізують почуте й коректно відповідають);
- соціальна компетентність – діти переборюють невпевненість, а за потреби беруть на себе відповідальність за виконання дорученої справи, вчать співпрацювати.

Сьогодні вже важко уявити сучасний урок української мови або літератури без залучення потужних можливостей інтернет-ресурсів, використання яких сприяє формуванню сучасного учня, озброєного найновішими технологіями пошуку, отриманню та використанню пізнавальної інформації. Також використання можливостей Інтернету сприяє розвиткові вольової сфери учнівської молоді, збільшує її пізнавальну активність і зацікавленість інтелектуальною діяльністю та стимулює мотивацію до вивчення художньої літератури. Вагому роль відіграють новітні технологічні засоби і в осучасненні навчально-виховного процесу, у підвищенні рівня фахової майстерності й науково-методичної культури вчительської праці.

Комп'ютер та інтернет-ресурси допомагають учителям говорити з учнями однією «мовою», роблять їх співтворцями уроку; є джерелом поповнення знань, методичних знахідок, вивчення передового педагогічного досвіду.

Список використаних літератури

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В. Д. Биков. – К. : Атіка, 2008. – 684 с.
2. Воробцова В. В. Використання інформаційних технологій навчання на уроках української мови і літератури / В. В. Воробцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.nbav.gov.ua>.
3. Жалдак І. М. Система підготовки вчителя до використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі / І. М. Жалдак // Інформатика та інформаційні технології в навчальному закладі. – 2011. – № 4–5. – С. 76–82.
4. Коменський Я. А. Велика дидактика / Я. А. Коменський // Вибрані педагогічні твори. – К., 1940. – Т. 1. – 656 с.
5. Методичні рекомендації щодо вивчення української мови 2011–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2013/10/2_07-082013.pdf
6. Новітній онлайн-словник української мови (2013 – 2018) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://sum.in.ua/f/internet>
7. Allen I. E., Seaman J. Going the distance: Online education in the United States / I. E. Allen, J. Seaman. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.onlinelearningsurvey.com/reports/goingthedistance.pdf>.
8. Gallagher S. Report – Distance learning at the tipping point: Critical success factors to growing fully online distance learning programs / Gallagher S. – Boston, MA : Eduventures, Inc, 2002.

УДК:002.92

*Хороша Марія,
студентка 31-У групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Воляннюк І.О.*

ПРОБЛЕМА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СЕРЕД МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемам популяризації української мови серед молоді. Проаналізовано основні причини моди та антимоди на українську мову; схарактеризовано найважливіші мовознавчі дослідження мовної стійкості, її джерела.

Ключові слова: *мовна стійкість, мода, популяризація, ЗМІ, джерело інформації.*

The article is dedicated to the problem of the Ukrainian languages popularization among young people. Main reason of trend and anti-trend for Ukrainian are analyzed. The most essential linguistic researches into the language stability and its sources are analyzed.

Key words: *language stability, trend, popularization, mass-media, source of information.*

Дослідження причин моди та антимоди на українську мову, її поширення серед сучасної молоді, визначення основних шляхів формування мовної особистості на сучасному етапі розвитку суспільства, залишається досить актуальним. Саме від дітей і молоді залежить майбутнє України.

Мета статті – дослідження джерел впливу на поширення української мови серед сучасної молоді.

Питання популяризації української мови вже кілька століть лишається актуальним, що зумовлено минулим України й українців. Так історично склалося, що й сьогодні це воно не втрачає своєї значущості, незважаючи на 27-річну незалежність і закріплення Конституцією України (ст. 10) за українською мовою статусу державної. Ми – українці, живемо в Україні і, як би там не було, повинні знати рідну мову і нею спілкуватися. Дуже прикро спостерігати, як наші ровесники заради «данини моді» переходять на іноземну, цураючись рідної, материнської мови. На нашу думку, такий уже менталітет у молодих людей. Мовлення української молоді збідніле, перенасичене жаргонізмами, сленгізмами, словами іншомовного походження.

Широкого вжитку набули іншомовні лексеми, які мають українські відповідники (*прайс, окей, гуд, експрем'єр, екс-чоловік, екс-дружина, кава-брейк* та ін.). Найчастіше молодь послуговується російською мовою або суржиком.

В Україні в перші роки незалежності поняття «мовна стійкість» семантично пов'язувалося зі здатністю зберегти і відновити українську мову за несприятливих обставин, не допустити загрози денаціоналізації та втрати національної мовної сутності. На сьогодні основу мовної стійкості визначають зростання авторитету української мови, усвідомлення внутрішньої потреби спілкуватися й пізнавати світ засобами рідної мови, заперечення мовного відступництва в будь-яких його проявах тощо. У пострадянському мовознавстві дослідження мовної стійкості, її джерел і проблем розпочав відомий український лінгвіст О.Ткаченко [4, с. 4]. Пізніше цю важливу проблему вивчали С.Єрмоленко, А.Погрібний, Л.Масенко, Г.Залізняка та інших. Про мовне питання в Україні говориться багато, але конкретних дій і результатів щодо популяризації української мови, на превеликий жаль, дуже мало. Зараз катастрофічно не вистачає якісної україномовної літератури, якісної кінематографічної продукції. Пересічним громадянам відома лише невелика кількість українських митців, найбільше з-поміж яких естрадних виконавців. Натомість практично невідомими залишаються письменники, художники тощо. Успішні публічні люди мають говорити українською, адже на них орієнтується народ. Наприклад, дуже корисними, на нашу думку, є експрес-уроки О. Авраменка у телепрограмі «Сніданок з 1+1», під час яких доцент Київського університету імені Бориса Грінченка шліфує наші знання і ставить крапку у дискусіях, пов'язаних із культурою слововживання. Він – автор підручників з української мови та літератури, а одним із найцінніших його видань є навчальний посібник «Українська за 20 уроків». Понад 12 років саме до голосу Олександра Авраменка в Україні дослухаються під час написання радіодиктанту національної єдності. Про підручники з української мови, дидактичний матеріал для школярів і про те, як зацікавити тих, хто вперто не хоче вчити українську, розповів Олександр Авраменко журналісту «Високого Замку» :

- Ви – автор підручників з української мови та літератури. Чого бракує сучасній освіті, щоб навчити людину мови?

- Сучасні підручники відстають від реального життя, тому й не цікаві школярам. Якщо говорити про навчальні книжки з української мови, то в них багато «мертвих» вправ. Про «обрізані крила народу-орлу», про калину-малину й мову солов'їну, про Мотрю, Мелашку... Такий дидактичний матеріал далекий від уподобань сучасної дитини. У підручниках мови, без сумніву, мають бути представлені національні маркери, які ідентифікують учня як представника народу з багатим історичним і культурним досвідом (містечко вишивки, замки України, традиції й звичаї рідного краю, князя й козацька минувшина). Але має бути розумний баланс у виборі тем. Де вправи про кухню, спорт, наших олімпійських чемпіонів, про Святослава Вакарчука й Кузьму? Про гаджети, літакобудування, автомобілі, метро, наукові відкриття, кінофільми, глянцеві журнали, модний одяг, про психологію стосунків у підлітковому віці, складні й цікаві життєві ситуації? Погортайте підручники сучасних авторів – і ви побачите: таких тем або геть мало, або ж узагалі немає. Вже не кажу про підходи, технології навчання. Має бути на першому місці стимул, а не зазубрювання. Учні повинні знати, навіщо це вивчають, тобто має бути здоровий прагматизм і мотивація. Мотивація – рушій прогресу в усіх сферах життя і в освіті зокрема. Цього року я написав підручник з української мови для 8 класу. За нього українські вчителі віддали близько 60 тисяч голосів у різних кутках країни (другий рік вчителі, заздалегідь ознайомившись із макетами підручників різних авторів у мережі Інтернет, вибирають і замовляють той, який їм до вподоби, і за результатами голосування формуються наклади, які надходять до шкіл, щоправда, із запізненням). Віднині наші діти користуватимуться підручником, який нагадає оксфордські посібники у формі глянцевого журналу.

- Олександр, вивчали навчальний посібник «Українська за 20 уроків». Невже справді можна вивчити мову за 20 уроків?

- Ні, за 20 уроків мови не вивчиш, але такої кількості занять достатньо, аби підвищити свій мовний рівень. Цей посібник я підготував за матеріалами індивідуальних занять з політиками, зірками шоу-бізнесу (Олександр Педан, Анатолій Анатоліч, Володимир Зеленський). Чому ж не поділитися досвідом з широкою аудиторією? Адже не можу задовольнити попит на індивідуальні заняття – повірте, публічних людей, що хочуть вивчати українську мову, дуже багато, особливо зараз. Про це свідчить і той факт, що «Українська за 20 уроків» уже розкупили. Незабаром виходить друге видання, виправлене й удосконалене. Цей посібник – моя глянцева гордість. За нинішніх умов молодь, навіть вихована в українських родинах, вступаючи в доросле життя, змушена використовувати російську мову через панування в Україні російськомовного інформаційного продукту (в теле- та радіопросторі, у ЗМІ, на ринку періодики, а найбільшою мірою – в інформаційно-комп'ютерній мережі та Інтернеті) [6].

Дітей дошкільного віку української мови навчає мультфільм «Лепетуни». Тато Лепетун, мама Ярина, діти Леся та Андрійко, а ще бабуся та дідусь, – це родина Лепетунів. Вони куховарять, рибалять, ходять разом до магазину, зоопарку і по ягоди. І при цьому навчають маленьких глядачів української мови, збагачуючи їхній словниковий запас і формуючи правильну вимову. Усього має з'явитися 11 серій.

Багатьом із нас відомі імена авторів проекту «Мова – ДНК нації» – Наталі Клименко та Павла Мельника-Крисаченка. Вони зазначають: «Ми розуміли, що у нас є соцмережі, є сайт, є мобільний застосунок, є книжка «Українська – легко», але ми бачили, що це все-таки аудиторія або дорослі, або школярі. А ми хотіли зробити ще щось для дітей ще й дошкільного віку. Що найкраще? Це – звичайно, мультяк».

На запитання журналіста «Як би ви оцінили ситуацію з україномовними мультиками?» Н. Клименко відповіла: «Подібних мультяків я не бачила, хоча мені навпаки було б цікаво подивитися і порівняти. І

взагалі дітям так бракує якісного україномовного контенту, що тут не про конкуренцію йдеться, а про те, що їх просто навіть немає. Тому що більше їх буде, то краще».[5]

Окрім телевізорів, першочерговим джерелом інформації сьогодні стають Інтернет-ЗМІ, тим самим диктуючи мовну моду своїм користувачам. Дуже прикро, що вони послуговуються далеко не літературною мовою, використовуючи суржик, сленг, жаргонізми, неологізми, іноді нецензурну лексику. За допомогою ЗМІ створюється мода, яка відіграє провідну роль у процесах популяризації. Мода – це тимчасове переважаюче одного стилю в різних сферах життя й культури, вона позначає неміцну, швидкоплинну популярність. Аналізуючи сучасне мовлення молоді, можна дійти висновку, що руйнівні процеси антимоди на українську мову й досі діють [2, с. 523]. Проблемою практичного застосування української мови серед молоді також є її недостатня популярність у теле- та радіоефірах. Це пов'язано з потребою в забезпеченні використання української мови в ЗМІ, сфері культури, освіти та науки, в інформаційних технологіях, рекламі тощо. Люди переважно дивляться російськомовні програми, які збирають численну аудиторію. Телесеріали, гумористичні програми, кінофільми теж транслюються головним чином російською мовою. Сучасна українська музика, яка перестає втрачати національний колорит, падає під навалю західних стандартів і попсових російських шаблонів, які не несуть у собі жодного патріотичного змісту [1, с. 6]

Ще однією з проблем популяризації української мови є наявність в Україні російськомовних дитячих садків, шкіл і вищих навчальних закладів. Більшість батьків обирають для своїх дітей навчальні заклади з російською мовою навчання, внаслідок чого частина випускників середніх навчальних закладів України переважно не знають української літератури, навчальної дисципліни, яка тісно пов'язана з українською мовою, не знають українських письменників-класиків, їхніх творів, усної народної творчості, що призводить до бездуховності й низької культури особистості загалом. Вражає низький рівень культури усного й писемного мовлення випускників середніх навчальних закладів, зумовлений як постійним перебуванням їх у російськомовному середовищі, так і недостатньою увагою під час навчання їх української мови в середніх школах. Проте не можна звинувачувати лише загальноосвітню школу, яка всю увагу спрямовувала на засвоєння учнями правил правопису й граматики та мало турбувалася про те, як треба вимовляти окремі звуки та словосполучення згідно з нормами української орфоєпії. Можна зробити висновок, що молодь не спілкується українською мовою через те, що їй насаджується російська мова, переважно в інтернет-просторі, на радіо, різноманітних розважальних заходах, на яких, власне, і виховується сучасна молодь.

Як бачимо, популяризація мови – питання неоднозначне, воно потребує гнучкості у виборі методів та засобів дії. Нікого не можна змусити адміністративними методами послуговуватись українською мовою. Потрібна правильна й мудра мовна політика, яка б повернула народ до рідної мови, а національним меншинам дала змогу зберегти рідну мову й водночас оволодіти в повному обсязі державною мовою. Перехід на українську мову спілкування у повсякденному житті не може бути примусовим – це має бути особисте рішення окремого громадянина, глибоко усвідомлене ним самим. На жаль, непокоїть той факт, що спілкування українською відбувається переважно з батьками, родичами, у процесі навчання – з викладачами, але в стосунках із ровесниками сучасна молодь спілкується переважно російською мовою та суржилом. Отже, незважаючи на те, що російська мова споріднена з українською, вона повинна вільно функціонувати, не ставлячи під загрозу зникнення мови корінного населення України – української.

На нашу думку, не менш ефективними засобами популяризації української мови, ніж ЗМІ, є книги. Щоб правильно розмовляти українською, недостатньо просто народитись українцем. Адже мова як живий організм має здатність змінюватися та піддаватися впливу інших мов. Тож пропонуємо добірку «Топ 7 книг», опрацювання яких сприятиме формуванню правильного, багатого й досконалого мовлення, а також розширенню словникового запасу мовців.

1. Наталія Клименко, Павло Мельник-Крисаченко «Українська легко!» Книга видана у співпраці з інтернет-ресурсом «Мова – ДНК нації» і оформлена в стилі інфографіки. Великі яскраві малюнки зацікавляють навіть дітей, і тим самим викличуть інтерес до покращення їхньої мовленнєвої культури. Видання також містить цікаві приклади слововживання та корисні статті. Це книжка для тих, хто хоче спілкуватися справжньою українською і намагається уникнути вживання не властивих українській мовній традиції зворотів і висловів. Автори висловлюють сподівання, що колись в Україні буде модно знати декілька мов, а говорити українською!

2. Ольга Уліщенко «Мова чудова». Для того, аби читачам було веселіше подорожувати сторінками книжки, авторка вигадала казкових героїв. Ними стали Кіт-воркіт і Мишка-побіганка. Помічники на сторінках видання розповідають про складні випадки вживання деяких слів, вчать не припускатися багатьох мовних помилок, допомагають уникати мовного суржику. Ці правила стануть у нагоді всім, хто вивчає українську мову та прагне вільно використовувати її як в усному, так і в писемному мовленні.

3. Тарас Береза «Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови», «Від Пантелеймона Куліша до Мирослава Дочинця, від Данієля Дефо до Джеймса Паттерсона – усе для того, аби ви дивували друзів, колег по роботі та інших співрозмовників вишуканим стилем висловлювання думок» [7], – саме так презентує свою книгу автор, львівський мовознавець Тарас Береза. Насправді, відрізнити істинно українські слова від запозичених не так легко. Хто б міг подумати: «борщ» і «козак» – два слова, які є символами і гордістю України – насправді тюркізми. Цікаво? В цій книзі ви знайдете багато цікавого!

4. Владислав Івченко, Юрій Камаєв «Стовп самодержавства, або 12 справ Івана Карповича Підпригори». Крім того, що читач буде реготати від захоплюючих походеньок Івана Карповича та отримає естетичну насолоду від прочитання, він знайде неповторну гру слів, яка може суттєво збагатити його

власний словниковий запас. У романі є яскраві, емоційні питомо українські слова, які навчають говорити так, «що аж за душу брало» [7].

5. «Сучасний український правопис». Говорячи про рідну мову, ми не можемо забувати про основний правописний документ – «Український правопис». Як би хто не писав у книжках, журналах і в Інтернеті й як би не говорив у радіо- й телевізійних ефірах, маємо дотримуватися затверджених норм. Тож запасіться примірником «Сучасного українського правопису», де знайдете основні відомості з фонетики, графіки та граматики сучасної української мови, а також головні правила орфографії, синтаксису і пунктуації згідно з останніми змінами й доповненнями українського правопису.

6. Іван Вихованець «Розмовляймо українською». Назва книжки Івана Вихованця «Розмовляймо українською» говорить сама про себе. Культура української мови – завжди актуальна для журналістів, студентів та, по суті, кожного, кому не все одно, що і як він говорить. Із цією корисною книжкою, яка має стати для вас настільною, легко дізнатися про типові вади усного та писемного мовлення, виконати роботу над помилками і, звісно, плекати мову.

7. Олександр Авраменко «100 експрес-уроків української». Хочете говорити українською правильно, але не маєте бажання заповнити час правописом? Цікаво ілюстрований кишеньковий підручник «100 експрес-уроків української» автора Олександра Авраменка допоможе вам у цьому. Книжка, призначена для широкого кола читачів, допоможе всім і кожному більш впевнено та грамотніше розмовляти солов'їною. «Аби комфортно було вдосконалювати свою мову й мовлення, пропоную вам коротенькі уроки з ілюстраціями, які сприятимуть якнайкращому запам'ятовуванню норм сучасної української мови», – зазначив її автор, доцент Київського університету ім. Бориса Грінченка, лауреат премії «Вчитель року» Олександр Авраменко [7].

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. І. Інновації в системі української мови та тенденції її розвитку / Б. І. Ажнюк. – К. : Українознавство, 2009. – 111 с.
2. Єрмоленко С. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор ; за ред. С. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 480 с.
3. Єрмоленко С. Я. Соціальна престижність української мови в сучасному комунікативно-інформаційному світі / С. Я. Єрмоленко // Українознавство. – 2005. – № 4. – С. 13–35.
4. Ткаченко О. Б. Проблема мовної стійкості та її джерела / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3–10.
5. <https://www.radiosvoboda.org/a/29013281.html>.
6. <https://wz.lviv.ua>
7. <http://rivne.media>

РОЗДІЛ VI. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ІНШОМОВНОГО ДИСКУРСУ ТА ЛІНГВОДИДАКТИКИ

УДК 371.471(075.8)

Бендерська Наталія,
студентка 31-Н групи
науковий керівник:
к. пед. н. Яценюк Н.І.

РОЛЬ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розглядається значення пізнавального інтересу для ефективного освоєння іноземної мови школярами. Вивчення іноземної мови і формування особистості школяра є складним процесом. Зосереджено увагу на питанні створення позитивної мотивації для успішного оволодіння іноземною мовою.

Ключові слова: *школярі, навчання, мотивація, пізнавальний інтерес.*

The article is devoted to the cognitive interest as an important instrument in the process of foreign language studies. A study of foreign language and forming of personality of schoolboy are a difficult process. The aspect of positive motivation used for a successful capture by a foreign language is investigated/

Key words: *schoolchildren, studies, motivation, cognitive interest.*

Пізнавальний інтерес відіграє важливе значення в активізації процесу навчання.

Питання активності й мотивації навчання школярів привертало увагу відомих учених – К. Д. Ушинського, Т. Г. Лубенця та ін. Вони залишили цінну педагогічну спадщину. У подальшому розробкою цієї проблеми займалися педагоги, психологи, методисти: Г. С. Костюк, В. О. Онищук, О. Я. Савченко, А. М. Медушевський та ін.

Особливе значення для навчальної діяльності мають навчально-пізнавальні мотиви, які конкретно спрямовані на оволодіння способами діяльності і передбачають умови, в яких особистість росте та вдосконалюється.

Мета нашого дослідження охарактеризувати процес формування пізнавальних мотивів навчання іноземної мови учнів середньої школи.

Окремі дослідники (О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн та ін.) відводять значну роль пізнавальному інтересу у формуванні мотивації [6]. Пізнавальний інтерес, на нашу думку, буде служити мотивом, завдяки якому розвиватиметься готовність майбутніх учителів до використання підручника на уроках у початковій школі та формуватиметься у них іноземна комунікативна компетенція. Г. І. Щукіна вважає, що значення пізнавального інтересу полягає у тому, що «...він і в навчанні і в учінні є носієм зовнішніх і внутрішніх ресурсів, об'єктивних і суб'єктивних факторів ефективної спільної діяльності вчителя й учнів» [7, с. 83]. Загальновідомо, що інтерес до діяльності забезпечує її кращу продуктивність.

Н. В. Єлфімова акцентує увагу на тісному взаємозв'язку мотивації учіння та емоційному ставленні до навчання. Зокрема, дослідниця зазначає, що «...якщо процеси мотивації виконують функцію спонукання суб'єкта до діяльності, то емоційні процеси відображають перебіг мотиваційних процесів і корегують їх хід [4, с. 25]».

Ми погоджуємось із думкою вчених, що емоційні стани, процеси впливають на пам'ять, мислення, увагу. Позитивні емоції підвищують їх ефективність, а негативні – знижують. І. Д. Бех зазначає, що «...емоції, безпосередньо включені в регуляцію мотивації пізнавальних процесів, орієнтують суб'єкта, вказуючи йому на значущість явищ, що його оточують, виконують важливу функцію в регуляції динамічної і функціонально-енергетичної сторони мотивації [1, с. 24]. Так, більшість методистів вважають, що принцип активізації учнів на заняттях з слід здійснювати запровадженням розумових операцій, організацією самостійного застосування знань на практиці; створенням проблемних ситуацій тощо. При вивченні будь-якого мовного матеріалу діти повинні повністю проявити свої пізнавальні здібності; а тому завдання полягає в постійній активізації розумової діяльності учнів; у формуванні вмінь і навичок самостійної роботи [2].

З метою забезпечення мотивації в організації навчальної діяльності необхідно врахувати особливості комунікативної, пізнавальної, емоційно-вольової сфер. Тому навчання іноземної мови має бути доступним для учня. Мотивами навчальної діяльності є внутрішні імпульси, які спонукають до активності в навчальному процесі, що забезпечує взаємодію вчителя та учня. Такими мотивами є потреби, цінності, ідеали. Основними передумовами формування у школярів мотивів учіння є позитивне ставлення до навчання у школі, довіра до вчителя, бажання його наслідувати, допитливість, потреба у нових враженнях, наявність мети, готовності та бажання до навчання. Щоб цього досягти, важливо доповнити навчальну діяльність цікавим матеріалом, задовольнити потреби школярів у спілкуванні, іграх, формувати їх допитливість, самооцінку та пізнавальний інтерес.

У педагогіці виділяється декілька груп мотивів, які, в свою чергу, об'єднуються в соціальні і пізнавальні мотиви.

Соціальні мотиви покликані виховувати в учнів позитивне ставлення до учіння, щоб зробити свій внесок у національну розбудову нашої України або ж заслужити похвалу, схвалення в колі друзів, сім'ї і т.д. Ці мотиви формуються класоводами.

Пізнавальні мотиви формуються у процесі вивчення різних навчальних предметів, з метою розширення і поглиблення знань, умінь і навичок, прищеплення інтересу до знань і процесу їх набуття (зацікавленості, допитливості, кмітливості та ін). Серед пізнавальних мотивів керованим і найзначнішим є пізнавальний інтерес, який виникає і зміцнюється лише в ситуації пошуку нових знань, інтелектуальної напруги, самостійної діяльності. Тому, якщо перед учнями ставляться лише готові цілі, а знання лише повідомляються і закріплюються, активність згортається, інтерес згасає. Для підтримки пізнавальних інтересів надзвичайно важливо стимулювати емоції, інтелектуальні почуття.

Для формування мотивів навчання потрібна раціональна організація навчально-виховного процесу, при якій школярі виступали б активними учасниками пізнавального процесу. У дітей з'являється внутрішня потреба до учіння, позитивне ставлення до навчального процесу в тому випадку, якщо вони мають можливість зайняти активну позицію у навчально-пізнавальній діяльності. Для цього потрібно зрозуміло викладати матеріал, вміло організувати самостійну роботу для оволодіння знаннями, уміннями й навичками, показувати практичну значимість навчального матеріалу, добирати цікаві тексти з різних стилів мови, формувати життєво важливі вміння (написати твір, план прочитаного твору та ін), вміло поєднувати різні методи і прийоми, навчання та способи навчальної роботи, створювати проблемні ситуації, використовувати елементи зацікавленості, вдаватися до гумору, викликати емоції, переживання подій тощо.

Основними вимогами до процесу навчання при використанні принципу мотивації навчання є формування в учнів мотивів навчання та прищеплення дітям інтересу до мовних та мовленнєвих знань, умінь, навичок і до процесу їхнього набуття.

Активність школярів на уроках може бути високою тільки в тому разі, коли їх діяльність не зводиться до самого лише слухання вчителя, простого відтворення вивченого, а включає спостереження над фактами, їх осмислення і зіставлення, застосування знань на практиці. Значить, учитель мусить розвивати активність дітей не тільки при відтворенні засвоєного матеріалу, але й на основі їх самостійного підходу до розв'язання пізнавальних завдань, тобто розвивати творчу активність, яка проявляється в їх бажанні усвідомити суть завдання, підібрати відомі способи його розв'язання, застосувати їх у нових умовах, знайти необхідний ілюстративний матеріал.

Активізація мислительної діяльності підвищує ефективність процесу пізнання і значно прискорює його. Більшість лінгвістичних визначень і правил створюються на основі узагальнення, яке є продуктом роботи думки. Тому при вивченні їх необхідно виділяти істотні і неістотні ознаки, створювати проблемні ситуації, показувати протиріччя між відомим і невідомим і т.д.

Важливою передумовою активізації учнів у процесі навчання є пробудження інтересу, ініціативи в роботі, спрямованої на розширення знань і підвищення грамотності в широкому розумінні цього слова. Як свідчить досвід, значний інтерес в учнів викликає цікавий ілюстративний матеріал, спрямований на активізацію пізнавальної діяльності.

Активну розумову діяльність учнів передбачає розвиваюче навчання, а тому при вивченні лінгвістичного матеріалу необхідно залучати школярів у мислительний процес. Щоб зацікавити дітей процесом здобуття знань, слід створювати проблемні ситуації шляхом постановки питань, на які учні дадуть відповідь після дослідження конкретного мовного матеріалу, порівняння й аналізу мовних категорій і т.д.

Великий інтерес викликає застосування технічних засобів навчання. З цією метою слід систематично застосовувати технічні засоби навчання на уроках. У практиці школи для цього здебільшого використовуються звукозаписи (магнітофон, грампластинки та ін), екранні посібники (кіно, телефільми тощо).

Вищою формою прояву свідомості й активності школярів є їх самостійність. Самостійна діяльність учнів завжди складається із мислительних операцій і практичних дій, а тому її необхідно здійснювати як для набуття знань, так і для закріплення знань, умінь і навичок. При цьому важливо дбати про те, щоб діти навчилися спостерігати за мовними явищами, робити висновки і узагальнення. В процесі узагальнення і конкретизації необхідно розкривати причинно-наслідкові зв'язки, користуючись відповідними питаннями. В такому випадку буде розвиватися не тільки мовлення, а й мислення. Розвиток навичок самостійного мислення школярів сприяє підвищенню їх загальної культури. Таким чином, самостійна робота тісно пов'язана з розвитком мислення і стимулює його.

Самостійна робота на різних етапах уроку має свої особливості. Школярі можуть самостійно прийняти і усвідомити багато тем шкільного курсу, читаючи підручник, виконуючи практичні завдання. Проте керівна роль належить учителю.

В умовах самостійної роботи школярів, яка проводиться з метою закріплення нового матеріалу чи повторення вивченого, є великі можливості для диференціації завдань. Цьому значною мірою сприяють додаткові завдання, які подаються у підручниках під текстами вправ. Кращі учні виконують усі завдання, а слабші – лише деякі з них. Крім того, вміло підібраний і добре підготовлений роздавальний матеріал сприятиме диференціації завдань. Цей роздавальний матеріал доцільно використовувати і для перевірки знань школярів у класі, і для домашньої роботи. На необхідність індивідуалізації домашніх завдань неодноразово вказували педагоги, методисти.

Добре знаючи підготовку учнів, а також прогалини в їх знаннях, учитель готує картки з питаннями і завданнями практичного характеру для класної і домашньої роботи.

У сучасних умовах урок як основна організаційна форма навчання набуває нового змісту, нової структури. А тому посилюється вимога до активізації навчально-пізнавальної діяльності всіх учнів на уроці і разом з тим до обліку індивідуальних особливостей, які необхідно добре знати. Як же забезпечується активна робота класу на уроці? Пояснюючи дітям нову тему, учитель формулює пізнавальну задачу для всіх учнів, серед яких одна група дає відповідь на поставлене запитання; друга – наводить приклади, третя

– робить висновок. Краще підготовлені школярі розповідають першими і позитивно впливають на інших. Однак на цьому робота не припиняється. Усі учні виконують те ж саме завдання, відповідно пояснюють (і сильніші, і слабші). Далі доцільно диференціювати завдання для закріплення теми самостійною роботою [5].

Способами організації навчального матеріалу, що сприяють забезпеченню мотивації учіння є перш за все цікаві завдання, форми роботи.

У сучасних умовах активно впроваджуються у процес навчання колективні та інтерактивні форми роботи, навчальні ігри, що набули популярності за кордоном (Німеччина): ігри-конкурси, змагання, ігри на здогадку, рольові ігри, буквені ігри «Blitzlicht», «Assotiationen», «Tabu», «Gegenstände», «Gruppenspaziergang», «Ideen, Tipps für Themen», «Wörter definieren», «Unkraut jäten» тощо, що представляють життєву ситуацію і сприяють інтелектуальному розвитку учнів та розвитку у них позитивного ставлення до навчальної діяльності [3].

Отже, пізнавальний інтерес на нашу думку, відіграє провідну роль у формуванні позитивної мотивації до навчання, адже від мотиваційної налаштованості, усвідомлення значущості отримання знань і вмінь залежатиме результат.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн.1. : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. – 2003. – 280 с.
2. Вишневський О. І. Діяльність учня на уроці іноземної мови / О. І. Вишневський. – К. : Рад. школа, 1989. – 224 с.
3. Дівакова І. І. Інтерактивні технології навчання у початкових класах / І. І. Дівакова. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 180 с.
4. Елфимова Н. В. Функции эмоций в создании мотивационного компонента деятельности / Н. В. Елфимова // Эмоциональная регуляция учебной деятельности. – Сборник материалов всесоюзной конференции / [под общей ред. А. Я. Чебыкина]. – М. : Б. И., 1987. – С. 24–30.
5. Каруцяк С. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів на уроках англійської мови / С. Каруцяк // English. – 2011. – № 18. – С. 12.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.
7. Щукина Г. И. Педагогические проблемы формирования познавательного интереса учащихся / Г. И. Щукина. – М. : Педагогика, 1998. – 208 с.

УДК 81'44

Гончарук Сніжана,
студентка 11-АНз група
Науковий керівник:
к. філол. н. Янусь Н.В.

СТИЛІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ МЕТАФОР У ПОЕЗІЇ Р. БЕРНСА

У статті розглянуто стилістичну організацію метафор в авторському поетичному дискурсі Р. Бернса. Метафори виокремлюються та класифікуються відповідно до усталених стилістичних класів. Досліджуються та аналізуються індивідуальні авторські стилістичні особливості поезій Р. Бернса.

Ключові слова: поезія, метафора, стилістичний засіб, Р. Бернс.

The article deals with the stylistic organization of metaphors in the author's poetic discourse by R. Burns. Metaphors are distinguished and classified according to the established stylistic classes. The author investigates and analyzes the individual author's stylistic peculiarities of R. Burns's poems.

Key words: poetry, metaphor, stylistic means, R. Burns.

Мова творів Р. Бернса багата і насичена. У своїй поезії Р. Бернс часто використовував порівняння та метафори. На думку дослідників, саме метафора робить поезію поезією, оскільки з її допомогою створюється особливий образний світ, властивий поетичному баченню. Саме визначення поезії іноді дається через звернення до метафори. У властивостях цього художнього засобу намагаються виявити особливості поетичного світу митця. Метафори займають одне з важливих місць в поетичному мовленні, саме дослідженню метафор присвятили свої наукові розвідки Н. Арутюнова, О. Радченко, Д. Лакоф.

Мета нашого дослідження полягає у виявленні метафор в авторському поетичному тексті Р. Бернса та здійсненні їх характеристики.

Аналізуючи поетичні тексти шотландського поета Р. Бернса, можемо виокремити значну кількість метафор. Метафора Р. Бернса глибинна, її можна осмислити тільки в межах певного контексту. Її індивідуальність підкреслює непересічність таланту поета.

Розглянемо з цієї точки зору ліричний твір Р. Бернса «Джон Ячмінне Зерно». Тема обробки землі, вирощення колоса стає в цьому вірші ключовою. Ідея реалізується в системі мотивів твору: землеробських

знарядь – плуга і сохи; трави, ячмінного колоса і зерна; води, сонця, пір року та інших. Але, крім основного сенсу, символи Бернса сповнені сенсу метафоричного:

*They took a **plough** and **plough'd** him down,
Put clods upon his head,
And they hae sworn a solemn oath
John Barleycorn was dead* [4].

«Plough» – соха, знаряддя землеробства є метафорою життя, його початку, зародження. «Clod» – грудка землі, прах – у цьому контексті «put clod upon his head» – метафора виникнення нового життя нового покоління, коли насіння кидають у землю і воно проростає. За функцією це метафора номінації, в основі якої лежить іменник.

Далі Р. Бернс одушевляє пори року, за допомогою метафор посилюючи експресивність образу:
*But the **cheerful Spring** came kindly on,
John Barleycorn got up again* [4].

Спостерігаємо узуальну метафору «the cheerful Spring», яка базується на іменнику з прикметником та персоніфікацію «the cheerful Spring came kindly on». Відзначимо також, що в оригіналі в третій строфі згадується також вода «showers – to fall» – «в струмках води повно». Функція образу полягає не тільки в тому, що він відтворює картину весни, а й як своєрідна метафора життя, адже саме вода – місце зародження життя, символ всього живого, джерело буття. У четвертому вірші Р. Бернс вживає метафору «sultry suns of Summer» – знову одушевляється пора року, а множина «suns» – утворює метафору спеки, літньої спеки, тоді як саме літо є метафорою розквіту життєвих сил. Це авторська метафора, у якій шотландський поет для підсилення використовує ще й алітерацію.

Цей троп акцентується наступним рядком «he grew thick and strong», що теж будується за принципом перенесення значення з «живого» на «неживе» (антропометафора). Відзначимо, що в оригіналі всі пори року написані з великої літери. Тобто, використовується такий стилістичний прийом, як капіталізація, що акцентує увагу читача на виділеному слові.

У третьому рядку тієї ж строфи у Р. Бернса «head», «armed», «pointed spears» є біометафорами – метафорами колоса (перенесення значення за формою), коли в ньому самому вже зріють зерна, з яких і виростуть наступні покоління.

У п'ятому вірші також присутні метафори:

*The sober Autumn enter'd mild,
When he grew wan and pale;
His bending joints and drooping head
Show'd he began to fail* [4].

Поет характеризує осінь такими епітетами, як «sober» – твереза, розсудлива, прикметники «entered», «mild» – тиха, спокійна, більш властиві людині, ніж порі року. В цьому випадку осінь виступає метафорою кінця життєвого шляху: «drooping head», «began to fail». Бернсом створено також метафоричний образ: «he faded into age». При цьому у метафорі відображена динаміка життя, а не тільки його результат.

Ми проаналізували чотири строфи вірша і в кожній виявили метафори, при цьому всі вони, у свою чергу, можуть бути об'єднані в єдину метафору, метафору життя. Усі зазначені тропи прості, більшість із них є порівняннями. Щодо цілого вірша, то у Р. Бернса метафоричний сенс розвивається від першої строфи до останньої. Весна – початок життя – не тільки природи, а й людини. Світло-зелений колір трави – колір народження, юності, надії. Літо – розквіт життя, зрілість. Осінь – роздуми; «pale» – блідий колір згасання людського життя, розсудливість. Проте, називаючи всі пори року, поет уникає прямої згадки Зими в шостій строфі, вживаючи лише метафори, які малюють її образ: «colour sickened more and more», «faded into age».

Таким чином, він підкреслює сенс загальної метафори вірша – пора року як період розвитку людини. При цьому відзначимо, що якщо раніше пора року була метафорою життя людини, то тепер вік – «age», «sickened colour» – є метафорою зими.

Відзначимо, що тема смерті закріплюється мотивом зброї, знаряддям для вбивства, і, таким чином, є метафорою раптово обірваного життя: «a weapon long and sharp», «cut him by the knee».

Далі, в наступних трьох строфах, Р. Бернс метафоризує сенс життя людини, яка повинна пройти «вогонь, воду і мідні труби» для того, щоб стати справжнім героєм.

*They hung him up before the storm,
And turned him o'er and o'er.
They filled up a darksome pit
With water to the brim;
They heaved in John Barleycorn,
There let him sink or swim.
They wasted, o'er a scorching flame,
The marrow of his bones* [4].

У цьому, як і в багатьох інших віршах, простежується прихильність поета до Шотландії, її звичаїв і традицій, ідеалізація героїв, здатних на подвиг: «hung him up before the storm», «turned him over and over»; «filled up with water to the brim», «sink or swim». І кінцевою є метафора вогню – «scorching flame». Щоб посилити враження, поет використовує назви органів тіла людини: «bones», «heart's blood», які приписує рослині. У цьому випадку знову ж таки формуються прості персоніфіковані рослинні метафори.

Для творчості Р. Бернса, як було зазначено вище, характерне надзвичайно частотне вживання рослинної, тобто флористичної метафори. Ймовірно, це пов'язано з його сільським походженням. Отже, поет був близький

до світу природи і глибоко розумів її суть. Цим і пояснюються особливості світосприйняття ліричного героя Бернса. Поет створив у своїх працях особливий метафоричний світ. Тому авторські метафори протиставлення жіночої краси і квітів викликають величезний інтерес у мовознавців. Йому вдалося об'єднати воедино світ людських почуттів і природу, звертаючись у своїх віршах до троянд і гірських маргариток. Тільки в межах конкретного контексту можна зрозуміти метафору поета.

Семантика квіткових образів є невід'ємним атрибутом поетів періоду романтизму. У поезії та художніх творах Р. Бернса характерні для людини почуття приписуються рослинам. Наприклад, у вищезазначеному вірші «Джон Ячмінне Зерно» сама назва є символом ототожнення простого сільського хлопця і ячмінного зерна, символу хліборобства, що за своєю суттю не випадково. Адже тут метафора флористичного кола характеризує людину за національним станом. Яскрава колірна гамма, персоніфікації пір року, а також перенесення значення з живого на неживе – характерні риси його поезії.

Проаналізуємо авторські біометафори Р. Бернса, які базуються на уподібненні живої істоти і квітки.

*The tender flower that lifts its head elate;
Helpless must fall before the blasts of Fate:
Sunk on the earth defaced its lovely form.
Unless your shelter ward the impending storm [4].*

(«The Rights of Women»)

«The tender flower» – «ніжна квітка» є яскравим прикладом метафори. Однак тільки на підставі контексту ми здогадуємося, що мова йде про дівчину. Прикметники «tender» – «м'який, ніжний», «helpless» – «безпомічний» ототожнюються з жіночим началом. Що стосується метафоричного поєднання «the blasts of Fate» – «вихори Долі», то тут можна побачити аналогію з природним початком: вихор, сильний вітер так само руйнівний, згубний для квітки, як фатум, рок для юної дівчини.

У вірші «To a Mountain Daisy» [4] дівчина і доля, яка спіткала її ототожнюються з квіткою, а саме з «гірською маргариткою». У перших п'яти віршах Р. Бернс описує всю красу квітки і її загибель. У шостому вірші «квітка» і її доля ототожнюються з долею дівчини: «sweet flow ret of therural shade» – «кого непокоїть гордині гніт». Завдяки метафорі «is laid low in the dust» – «і людина на дно йде» ми розуміємо, що людина гине не тільки в буквальному сенсі (смерть), але і в переносному: вона може втратити честь, гідність, що в долі дівчини гірше за смерть. Таким чином, нам стає зрозумілим метафоричний задум усього твору.

У вірші «To Miss Cruikshank» поєднання – «Beautious rose-bud... blooming in the early May» – «Прекрасна троянда-бутон... цвітіння на початку травня» уособлює дівчину в найпрекрасніший період життя людини. «Rose-bud» – «троянда-бутон» несе значення юності як пори цвітіння. Квітка асоціюється з красою, з молодістю, недосвідченістю героїні (такою поет бачить свою кохану), а уточнення квітки по виду – «rose» (троянда) визначається жіночим началом. Ці квіти дарують коханим, троянди так само червоні і божественні, як обраниці серця.

У вірші «My love is like a red, red Rose» любов метафоризується з трояндою, але враховується не тільки функція краси, а й те, що троянда асоціюється з молодістю людини, красою, розквітом життєвих сил. «I pulled a rose» – «я зірвав троянду» – дана метафора має образне значення «полюбити, поцілувати дівчину». «Thy slender stem... bonie gem» – «Твій квітучий (стан)... прекрасна коштовність» (про дівчину).

Флористична метафорика відіграє важливу роль у поетичних творах, будучи своєрідним вираженням світобачення письменника.

Отже, метафора є одним із найважливіших способів вираження індивідуально-авторського стилю Р. Бернса. До числа найбільш розповсюджених з точки зору їх структури відносяться прості, розгорнуті і композиційні метафори, що обумовлено їх високим евристичним потенціалом. Спостерігаємо велику кількість авторських метафор, шотландський поет досить рідко використовує узуальні метафори. За семантичною складовою в поезії Р. Бернса домінують антропометафори, зокрема біометафори.

Список використаної література

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры : сборник. – М. : Прогрес, 1990. – С. 3–15.
2. Радченко О. Ю. Види концептуальної метафори : підстави класифікації / О. Ю. Радченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 586. – Харків : Константа. – 2003. – С. 141–144.
3. Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago; London : The University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
4. Robert Burns Poems and songs / Robert Burns [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.gutenberg.net/psorb10.txt/rambler>.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ІНОЗЕМЕЦЬ»

Стаття присвячена пошуку шляхів вербалізації концепту «іноземець» в англomовній картині світу та їх комплексному порівняльному аналізу.

Ключові слова: *концепт, вербалізація концепту, значення, когнітивна лінгвістика, іноземець.*

The main goal of this article is to find ways of verbalization of the concept foreigner and their comprehensive comparative analysis in the English-speaking picture of the world.

Key words: *concept, verbalization of the concept, concept, cognitive linguistics, foreigner.*

Усе ХХ та початок ХІ століття ознаменувало початок інтенсивного розвитку лінгвістичних учень. Характерною ознакою цього періоду є кардинальне переосмислення мови та її явищ у взаємозв'язку з когнітивною та культурологічною складовими, що призвело до змін у науково-лінгвістичній парадигмі.

Сучасний напрям розвитку лінгвістичної науки характеризується посиленням інтересу до когнітивної лінгвістики як галузі, що заходить на перетині таких дисциплін, як лінгвістика, психологія та філософія.

Дослідження глибинного зв'язку мовних форм із когнітивними структурами пізнання спричинили посилення уваги лінгвістів до поняття «концепт».

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки сформувалося два підходи до трактування концепту: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний. Представники першого (О. Кубрякова, Й. Стернін, О. Бабушкін, О. Селіванова, А. Ніколенко) розглядають це поняття як одиницю ментальності, що є предметом реального чи ідеального світу і зберігається у свідомості носіїв мови. Натомість в рамках лінгвокультурологічного напрямку (Д. Лихачов, Ю. Степанов, В. Карасик, І. Голубовська) концепт розглядають як «багатомірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна й поняттєва сторони» [2, с. 109]; як лексему, значення якої є змістом національної мовної свідомості [1, с. 18–23]. Таким чином концепт можна розглядати не лише як результат когнітивної діяльності людини, а і як одну з ознак національної приналежності, одним з варіантів представлення якої є бінарна опозиція «свій – чужий», що знаходить свою реалізацію в концепті «іноземець».

Актуальність нашого дослідження, отже, зумовлена потребою розуміння схожих та відмінних рис власної культури та культури іншої країни, нації. Ця опозиція, на думку С. А. Мегентесова і Г. Г. Хазагерова є однією з основних у структуруванні культурного простору і відіграє важливу роль у сприйнятті цінностей та реалій іншої лінгвокультурної спільноти [3, 186]. Тут і постає потреба з'ясування варіантів вербалізації концепту «іноземець» як одного із способів визначення ставлення однієї національної спільноти до іншої, свого по відношенню до чужого.

Об'єкт дослідження – поняття «іноземець» як один із способів вираження опозиції «свій-чужий».

Предмет дослідження – лексичні засоби вербалізації концепту «іноземець» в англomовній картині світу.

Мета дослідження – проаналізувати та визначити найдоцільніші шляхи вербалізації концепту «іноземець» в англomовній картині світу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснюється пошук способів вербалізації концепту іноземець та їх репрезентація в англomовній картині світу на базі Американського та Британського мовних корпусів (СОСА; ВНС). Досліджуються причини вживання різноманітних понять, що використовуються для позначення опозиції «свій – чужий» у сучасному мультикультурному суспільстві.

Міжкультурна комунікація в сучасному світі потребує розуміння і певного розмежування людиною власної культури та культури «чужої», що в мовній системі фіксується системою варіантів «ми» – «вони», «українці» – «англійці».

Концепт «іноземець» є ментальним утворенням, що виражається в мові і відзначений етнокультурною специфікою. Виходячи з трактування концепту як категорії людського пізнання, думки про об'єкт, яка виділяє найхарактерніші його риси, можемо говорити про розмежування термінів «концепт» і «значення». Адже слова, що виражають ідентичне концептуальне значення можуть бути представлені різними семантичними структурами. Цю різницю вдається простежити порівнюючи синоніми, які виражаючи одне і те ж поняття та мають різний лінгвістичний зміст [4, 133].

В англійській мові концепт «іноземець» представлений лексемою **foreigner** – someone who comes from a different country (*хтось, хто прибув з іншої країни*) [LDOCE]; 1) a person born in or coming from a country other than one's own; (*особа, народжена чи прибула з країни, що є відмінною від нашої власної*); 2) a person not belonging to a particular place or group (*особа, яка не належить до певного місця чи групи*); 3) a piece of work done for private gain without an employer's permission or without declaration to the relevant authorities (*частина роботи виконана для власного володіння без дозволу роботодавця або без декларування органами влади*) [OALDOCE]; 1) a person from a foreign country (*особа з іншої країни*); 2) an outsider or interloper (аутсайдер або контрабандист); 3) something from a foreign country, such as a ship or product (*щось з іншої країни, наприклад корабель або продукт*) [LLC].

Слід зазначити, що лексема **foreigner** має негативне конотативне значення, тобто на основне значення слова накладаються емоційні, експресивні, стилістичні «додатки», що передають несприятливе ставлення, наприклад:

1) *Saleem felt that people were suspicious of him because he was a **foreigner*** [BNC];

2) *A lot of **foreigners** work here illegally* [BNC];

3) *What, you thought I was a foreigner? «I asked sarcastically»* [COCA].

4) Натомість у щоденній англомовній комунікації на позначення концепту «іноземець» вживається більш ввічливе та лояльне словосполучення **people from other countries**:

5) *She had never traveled outside of the U.S. to interview a chef **from another country*** [COCA];

6) *Yet, in other situations she says that, you know, if I meet somebody **from another country** I'm going to say I'm American* [COCA];

7) *But it is a pleasure to entertain a lady **from another country** who has such a love of France and of the French language* [BNC].

Характерною особливістю реалізації концептуальних систем у мові є те, що той самий зміст можна передати за допомогою різноманітних синонімічних одиниць. Наявність у слова великої кількості синонімів позначається терміном «синонімічна щільність».

Синонімічний ряд лексеми «іноземець» в англомовній картині світу утворюють такі слова: *alien, stranger, immigrant, migrant, emigrant, incomer, newcomer, outlander, outsider, refugee, greenhorn* [LLC]:

1. **alien** – 1) very different from what you are used to, especially in a way that is difficult to understand or accept; 2) belonging to another country or race; 3) relating to creatures from another world [LLC].

2. **stranger** – 1) someone that you do not know; 2) someone in a new and unfamiliar place [LDOCE]; 1) a person with whom one has had no personal acquaintance; 2) a newcomer in a place or locality; 3) an outsider; 4) a person who is unacquainted with or unaccustomed to something (usually followed by to); 5) a person who is not a member of the family, group, community, or the like, as a visitor or guest. 6) one not privy or party to an act, proceeding (in law) [LLC].

Хоча лексема **stranger** розглядається як один із способів вираження концепту «іноземець», більшість словників закликають не вживати це слово у значенні «особа з іншої країни», що і зумовлює його ширше вживання на позначення концепту «незнайомец», «чужий».

3. **immigrant** – 1) a person who migrates to another country, usually for permanent residence; 2) an organism found in a new habitat [LLC].

4. **emigrant** – 1) someone who leaves their own country to live in another [LDOCE].

Згадані вище синоніми **immigrant** та **emigrant** одночасно і протиставляються один одному. Проте ключовою тут виступає сема напрямку руху. Адже одна і та ж особа виступає емігрантом (*emigrant*) по відношенню до своєї країни та іммігрантом (*immigrant*) по відношенню до країни, що його приймає.

Лексема **migrant** натомість відзначається сталістю свого значення тому, що сема руху в даному випадку немає направленості.

1. **migrant** – 1) someone who goes to live in another area or country, especially in order to find work; 2) a bird or animal that travels regularly from one part of the world to another [LDOCE].

2. **incomer** – 1) a person who has come to live in an area in which they have not grown up, especially in a close-knit rural community [LLC].

3. **newcomer** – 1) someone who has only recently arrived somewhere or only recently started a particular activity; 2) something that did not exist before [LDOCE].

4. **outlander** – 1) a foreigner; alien [LLC].

5. **outsider** – 1) a person not belonging to a particular group, set, party; 2) a person unconnected or unacquainted with the matter in question [LLC].

6. **refugee** – 1) someone who has been forced to leave their country, especially during a war, or for political or religious reasons [LDOCE]. **greenhorn** – 1) an untrained or inexperienced person; 2) a naive or gullible person; someone who is easily tricked or swindled; 3) a newly arrived immigrant; newcomer [LLC].

Отже, за даними лексикографічних джерел, слово **foreigner** в англійській мові має полісемічну структуру. Абсолютними його синонімами, що розкривають концепт «іноземець», виступають **alien** та **stranger**. Тим не менш, останні мають свої специфічні значення, що відрізняють їх від лексеми **foreigner**. **Stranger**, наприклад, також вживається на позначення незнайомої особи, сторонньої людини або когось, хто не належить до певної сім'ї чи угруповання, що зближує його з лексемою **outsider**. Термін **alien** акцентує увагу на правових відмінностях громадян та негромадян конкретної:

1) ***Alien** registration was required in the United States beginning in 1940 for resident aliens...*[COCA].

Лексеми **immigrant, emigrant, migrant** використовуються на позначення міграційних процесів:

1) *The biopolitics of **immigrant** control target behavior modification rather than deportation, threatening removal without actually removing anyone* [COCA].

2) *In addition, there is no guarantee that the assisted **emigrants** will not return to their communities after a short period* [COCA].

3) *400 **migrants** won the right to stay in the country yesterday, after a ten-year battle* [COCA].

У словах **incomer, newcomer, greenhorn**, що також входять до синонімічного ряду лексеми **foreigner**, концепт іноземець виражено не так яскраво.

Полісемантичність вищезгаданих слів зумовлює різну частотність їхнього вживання на позначення концепту «іноземець». Так, за даними Британського національного корпусу (BNC) та Корпусу сучасної

американської англійської мови (СОСА) найчастіше концепт «іноземець» вербалізується за допомогою лексем *foreigner, stranger, alien, immigrant*, рідко – за допомогою слів *incomer, outlander, greenhorn* (табл.1):

Таблиця 1

Репрезентація частотності використання лексичних одиниць в яких вербалізується концепт «іноземець»

Шляхи вербалізації концепту «іноземець» англомовному середовищі	Матеріали дослідження представлені у національних корпусах			
	BNC		СОСА	
	Кількісний показник	Відсотковий показник	Кількісний показник	Відсотковий показник
foreigner	263	5%	1400	3%
Stranger	1460	29%	11254	23%
alien	1200	24%	10580	21%
immigrant	347	7%	10790	22%
emigrant	55	1%	308	0.5%
migrant	271	5%	3084	7%
incomer	29	0.5%	41	0.08%
newcomer	492	10%	2128	4%
outlander	0	0%	102	0.2%
outsider	572	11%	3662	7%
greenhorn	2	0.03%	115	0.2%
refugee	324	6%	6264	13%

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що хоча лексема «foreigner» найточніше передає зміст концепту «іноземець» проте вживається не часто. Причиною цього явища може слугувати негативне конотативне значення останньої та широкий спектр значень слів, відсоток використання яких є вищим.

У лексикографічних джерелах зазначається, що лояльнішою формою вербалізації поняття «іноземець» є словосполучення *from another country, from abroad, from overseas*:

1) *Instead, they plan to replace them with new and more reliable voters from abroad...*[СОСА].

2) *This is a composite portrait of post-election New York City, as seen through the lens of a visitor from abroad* [СОСА].

3) *So comes this form and says listen, have you talked to anybody from another country, have you done any business with anybody...*[СОСА].

4) *Foreign leaders get involved. Nonetheless, inviting somebody from overseas to give a speech against the president from the well of the Congress is confrontational and unwise, I just think unwise, on two grounds* [СОСА].

Проте результати, подані в Британському національному корпусі та Корпусі американської англійської мови, засвідчують, що такі поєднання слів вживаються в мові не активно (табл. 2):

Таблиця 2

Репрезентація частотності використання словосполучень в яких вербалізується концепт «іноземець»

Шляхи вербалізації концепту «іноземець» англомовному середовищі	Матеріали дослідження представлені у національних корпусах			
	BNC		СОСА	
	Кількісний показник	Відсотковий показник	Кількісний показник	Відсотковий показник
from another country	14	3%	200	11%
from abroad	324	66%	923	52%
from overseas	154	31%	637	36%

Проаналізувавши результати обох таблиць, бачимо, що лексеми *foreigner, stranger, alien* використовуються частіше ніж синтаксичні одиниці *from another country, from abroad, from overseas* (рис.1):

Таким чином, вербалізація концепту «іноземець» в англомовному середовищі може відбуватись за допомогою як лексичних, так і синтаксичних одиниць. Частотність вживання обумовлюється їх денотативним та конотативним значеннями та сферою застосування (контекстом).

Отже, природа концепту «іноземець» є суперечливою. Адже як комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет він відображає національне, історично сформоване ставлення до так званого «чужого», а як одиниця, що виражає знання і досвід людини, є реалізацією її індивідуального ставлення до явищ та об'єктів, які з певних причин сприймаються як «нерідні», «сторонні». Тому ретельний добір способів вербалізації цього поняття є важливим у сучасному мультикультурному світі.

Список використаної літератури

1. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникаци / С. Г. Воркачев // Язык. Культура. Коммуникация. Текст : Мат-лы междунар. научн. конф. : в 3-х ч. – Волго-град : Волгоградское научн. изд-во, 2006. – Ч. 1. – С. 18–23.
2. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Москва: Гно-зис, 2004. – 390 с. – [Библиогр. : С. 365–390].
3. Маруневич О. В. Концепт «иностранец» как фрагмент английской языковой картины мира / О. В. Маруневич // Сборник статей I Международной научной конференции «Язык и межкультурная коммуникация». Астрахань : Издательский дом «Астраханский университет», 2007. – С. 186–188.
4. Ніколенко А. Г. Лексикологія англійської мови – теорія і практика / А. Г. Ніколенко. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 528 с.
5. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

Список лексикографічних джерела

1. Dictionary.com, LLC («Dictionary.com») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.reference.com/>.
2. Longman Dictionary of Contemporary English, LDOCE [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pearsonlongman.com/dictionaries/iphone_dictionaries.html.
3. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby ; edited by Sally Wehmeier ; phonetics editor Michael Ashby. – Sixth Edition. – Oxford, [U.K.] : Oxford University Press, 2000. – xii, 1539 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com/>.

Список ілюстративних джерел

1. British National Corpus, BNC [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/bnc/>.
2. Corpus of contemporary American English, COCA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/coca>.

ГЕНДЕРНЕ МАРКУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена вивченню гендерного маркування фразеологічних одиниць в українській та англійській мові. Зосереджено увагу на особливостях гендерного забарвлення фразеологізмів, які притаманні українсько- та англійськомовному суспільству.

Ключові слова: фразеологізм, гендер, гендерно маркований фразеологізм, гендерна лінгвістика, граматичний рід, фемінність, маскуліність.

The article is devoted to the gender-marked phraseological units in English and Ukrainian. The attention is focused on the peculiarities of the gender colouring of the phraseological units in the English and Ukrainian languages.

Key words: phraseological unit, gender, gender-marked phraseological unit, gender linguistics, grammatical gender, masculinity, femininity.

Гендерний поділ є вагомим аспектом у визначенні соціальної ролі людини в суспільстві, а гендерна лінгвістика є одним із найактуальніших напрямів у сучасному мовознавстві, адже знаходить своє відображення на усіх рівнях мовної системи. Як відомо, фразеологія – один із найбільш яскраво забарвлених культурних аспектів у мові, тому дослідження гендерного маркування у лоні фразеології є надзвичайно цікавим та продуктивним процесом, який дозволить оцінити специфіку гендерних маркерів розвитку мови в ідіоматичному спектрі англійської та української мов.

Сучасна світова лінгвістика активно досліджує питання гендерних особливостей, що зумовлені відмінностями у мовних і мовленнєвих засобах серед представників різних статей.

Конструктивні розробки щодо гендерно маркованих фразеологізмів представлені у працях вітчизняних та закордонних науковців: В.І. Коваль, Мартинов А.Ю., Мельник Т.М., Сабат Н.В., С. де Бовуар.

Вперше диференціація термінів «гендер» і «стать» проводиться у праці «The second sex», де стаття виначається біологічним показником, а гендер – соціальним [5, с. 32–34]. Її послідовниця антропологіст Н.К. Матьє припускає, що існує три парадигми концептуалізації гендерно-статевих відносин. Першу парадигму вона називає гомологічною: гендер розглядається як стать у суспільстві. Друга парадигма – аналогія: гендер символізує стать. Гендерна ідентифікація базується на колективному соціальному досвіді про способи поведінки жінки чи чоловіка. Людина грає у суспільстві певну гендерну роль (жінка/чоловік), при чому ця роль може змінюватися без зміни біологічної статі. Третя парадигма – гетерогенність: гендер та стать абсолютно різні поняття, при цьому стать є підґрунтям для формування гендера. У цій парадигмі гендер створює стать, а не навпаки [6, с. 87–157].

Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань: розглянути поняття «гендер» та його місце у науковій парадигмі знань; виявити особливості гендерного маркування у фразеологізмах англійської та української мови.

Спочатку ідея розмежування понять статі біологічної та соціальної виникла у постмодерністський період розвитку суспільства. Гендерні дослідження, перш за все, здійснювалися для того, аби визначити та проаналізувати риси маскуліності та фемінності.

Саме слово «gender» походить з англійської мови та означає чоловічий, жіночий, середній граматичний рід, проте з часом це суто біологічне поняття відійшло далеко від свого єдиного первинного значення та набуло соціальних характеристик статі, де стосунки між чоловіком та жінкою розглядаються як відносини між різними соціально-демографічними групами.

Варто зауважити, що поняття «sex» не слід синонімізувати з поняттям «gender», адже перше описує саме біологічні та фізіологічні відмінності між чоловіком та жінкою. Гендер є продуктом соціалізації біологічного поняття «стать».

Найширше поняття гендеру надає Т.М. Мельник у своїй праці «Гендер як наука та навчальна дисципліна»: «гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі» [3, с. 10–29].

Прогрес суспільного розвитку, гуманізація, процеси демократизації, гасла про рівноправність чоловіків та жінок знайшли своє відображення у політичному, економічному та соціальному співжитті. Усі ці явища потребували наукової аргументації та стали поштовхом для гендерних досліджень.

Гендерні дослідження привели до розуміння того, що проблема нерівності значно глибша, ніж це уявлялось; що в її основі відтворення нерівності можливостей. Була переосмислена роль культури, популярних стереотипів, передженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночність та їх роль у творенні бар'єрів перед жінками і чоловіками. Гендерні дослідження вивчають динаміку змін чоловічих і жіночих ролей у суспільстві і культурі, розробляють перспективну стратегію досягнення фактичної рівності

можливостей жінок і чоловіків. Під терміном «гендерні дослідження» визначають напрям наукової діяльності та її соціальної організації, спрямований на вивчення місця, ролі, активності, волевиявлення й самореалізації чоловіків і жінок у змінних історичних умовах соціального буття певної епохи [2, с. 73–78]. У тематичному просторі цих наукових пошуків найчіткіше визначились чотири підходи:

- гендер як засіб соціологічного аналізу;
- розуміння гендеру в рамках жіночих досліджень;
- гендер як культурологічна інтерпретація;
- гендер як принцип практичного реконструювання сучасного суспільства [4, с. 73–78].

Н.В. Сабат у своїй праці «Теорія гендеру як науковий напрямок» зазначає, що системою знань гендер розкривається як сукупність соціально-філософських, соціологічних, політологічних, психологічних, культурологічних та інших теорій, які аналізують розвиток чоловічої та жіночої ідентичності, становище жінки й чоловіка в суспільстві. Гендерна система суспільства — сукупність взаємопов'язаних інститутів та організацій, за допомогою яких соціально, ідеологічно й організаційно будуються взаємини між жінкою і чоловіком, ставлення суспільства до проблем статі, формується реальна статева нерівність або рівність, здійснюються завоювання, реальне утвердження й гарантії прав, свобод та обов'язків жінок та чоловіків, забезпечуються реальні можливості їх самореалізації відповідно до досягнутого рівня гендерної культури [4].

У сучасній лінгвістиці все більшого розповсюдження отримує антропоорієнтовний підхід до вивчення одиниць мови, який полягає у різноманітних проявах в одиницях мови людської особистості. Таким чином, гендерний підхід дозволяє точніше враховувати людський фактор у мові, в результаті чого можна отримати кращі знання як лінгвістичного так і міждисциплінарного характеру.

Орієнтуючись на спостереження В. І. Ковель, можемо сказати, що у центрі уваги гендерної лінгвістики знаходяться соціальні та культурні фактори, які визначають ставлення суспільства до жінок і чоловіків, поведінку індивідів у зв'язку з тим, до якої статі вони належать, стереотипні уявлення про жіночі та чоловічі якості, тобто все те, що переносить проблематику статі з біологічної площини у соціальну. Гендерна лінгвістика також є соціолінгвістичною дисципліною, в основі якої знаходяться мовні явища, пов'язані з відмінностями носіїв мови залежно від статі [1, с. 64–65].

Гендер не є лінгвістичною категорією, але його зміст може бути розкрито шляхом аналізу структури мови, що пояснює потребу лінгвістичної компетенції для вивчення культурної репрезентації статі.

Крім того, гендерний аспект мовознавства характеризується тим, що практично кожна галузь лінгвістики (фонологія, морфологія, граматики, синтаксис, семантика і прагматика) може бути розглянута у спектрі гендерних відносин.

Практичне значення гендерної лінгвістики як одного із напрямів сучасного мовознавства полягає, зокрема, в можливості використання даних про «жіночу» та «чоловічу» манеру письма при ідентифікації статевої приналежності автора.

Отже, розгляд фразеологічних одиниць з точки зору гендерної лінгвістики, дозволить встановити особливості маскулінного та фемінного світосприйняття, яке закодоване у стійких словосполученнях, простежити їх конотацію та змістове наповнення на матеріалі англійської та української лінгвокультури.

Для вивчення гендерних особливостей найбільш придатним матеріалом є фразеологізми, різні за походженням та часом виникнення. Фразеологія — це історія народу, його культура, певні суспільні закони та людина з різними сферами діяльності. Переважна більшість цих сталих конструкцій походить з усної народної творчості, де народ представлений чоловіками та жінками. Як нам уже відомо, протилежні статі по-різному розуміють та пізнають світ. Гендерні особливості виявляються, насамперед, у мовній поведінці, яка, у свою чергу, повна стереотипів. Проаналізувавши її можемо охарактеризувати різностатевий портрет мовних відносин. Фразеологія є результатом багатовічного надбання певного суспільства, тому надзвичайно важливо досліджувати гендер саме у цьому руслі.

Особливою рисою фразеологізмів є акцентування найбільш значущих рис людини, чи то позитивних, чи то негативних. У зв'язку з цим створюються певні стереотипні уявлення про гендерні ролі у суспільстві, які чітко розмежовують фемінінне та маскуліне. Основною причиною відмінності є різні функції, соціальні ролі, типи характеру та навіть напрями мислення: жінок прийнято вважати слабшою статтю, емоційними, чоловіків — сильними та виваженими. У сталих виразах акцентується увага як на візуальних, так і на моральних гендерних образах.

Любовні стосунки є спільною темою багатьох ідіоматичних конструкцій в англійській мові. Жінки описують чоловіків:

- *a knight in shining armour* — «*an idealized or heroic person, especially a man who comes to the rescue of a woman in distress in a difficult situation*», «ідеалізований чоловік, який виступає рятівником жінки в складній ситуації»;
- *lady-killer* — «*man who has relationships with many women*», «чоловік, який знаходиться у любовних стосунках з багатьма жінками»;
- *prince charming* — «*a perfect partner*», «ідеальний партнер».

Маскулінна оцінка щодо жінок часто має негативне забарвлення і підкреслює такі риси як:

- 1) Меркантильність: *kept woman*, «*woman who does not work and gets money from her romantic partner*» — «жінка, яка не працює та отримує гроші від свого романтичного партнера»;
- 2) Непорядність: *fallen woman* — «*woman, who has lost her virtue*», «збездещена жінка».

Значна кількість фразеологічних одиниць виражає негативну оцінку чоловіка та жінки з боку протилежної статі, особливо коли це стосується сфери побутових відносин. Чоловіки оцінюють жіночі якості, як необхідні,

приємні або корисні для них – хазяйновитість, привабливість, невтручання в суто «чоловічі» справи.

Інкони, аналізуючи сталі словосполучення можна зрозуміти певні звичаї та моральні норми, властиві певному періоду. Так ідіома *maid of all works* – «служниця, яка виконує всю роботу в будинку», показує, що на час її виникнення (епоха Вікторіанства) заможним сім'ям було властиво мати хоча б одну покоївку, і ще нею обов'язково була жінка.

У вітчизняній фразеологічній спадщині багато уваги приділяється зовнішності молодих людей:

- *Нашій Горпині гарно і в хустині;*
- *І до вінця і до лиця;*
- *Як нікудишній сам Микита, то не pomoже йому гарна свита;*
- *Візьми борону та розчеши бороду.*

Велика кількість фразеологічних одиниць в українській мові, зокрема у фольклорі, присвячена вибору дружини чи чоловіка:

- *Хороша, вродлива, тільки біда, що сварлива;*
- *З красивого лиця води не пити, аби вмiла їсти зварити;*
- *За дурним чоловіком і попівна рябенька;*
- *Краще горбатий, ніж язикатий;*
- *Від милого пана не болить і рана.*

Звідси бачимо, що чоловіками цінується не лише краса дівчини, а й її навички та внутрішні риси, потрібні для подружнього життя. Подібну паралель можна провести і стосовно, проте внутрішні якості майбутнього обранця важать набагато більше, ніж краса.

З розвитком суспільства така тенденція змінюється, змінюється становище слабкої статі в соціумі, відповідно оновлюється і фразеологічний склад мови. Феміністський рух спричинив кількісні та якісні зміни у словниковому складі сучасної англійської мови.

Як в українській, так і в англійській мові, існує велика кількість фразеологізмів, у значенні яких є пряма вказівка на стать індивіда. Серед таких конструкцій знаходимо ті, що слугують для вираження зовнішньої характеристики людини. Часто дівочу вроду уподібнюють до рослин (англ. *as beautiful as a flower; as beautiful as a rose*), (укр. *дівчина – як у лузі калина; гарна як маків цвіт; червона мов ягідка; ніжний пуп'янок*). Еталоном краси та чарівності виступають імена богинь (укр. *Афродіта; Джоконда*), гарна зовнішність прирівнюється до картини як витвору мистецтва, (англ. *as pretty as a picture*), (укр. *писана красуня; як намальована*), ідеальну красу, поведінку прирівнювали до образу королеви (англ. *as a queen*), (укр. *як царівна*).

Значна увага приділяється не лише природним даним, а й вигляду, зокрема одягу індивіда (англ. *cut a dash; deck out; dressed to kill; dressed up to the nines; look like a million dollars*), (укр. *обличчям красиве дерево, а одяжем міло*). Поряд зустрічаємо і негативну конотацію. В англійській та українській мовах приділяється увага надто худій статури, щоправда, такі сталі врази застосовуються для опису і чоловічого референта (англ. *skin and bone; as thin as a rail*), (укр. *як трясця; від вітру хилиться; аж ребра світяться*).

Фольклор, як джерело народної мудрості надає нам велику кількість приказок та прислів'їв, що являють собою зовнішнє, висловлювання, яке застерігає не спокушатися на вигляд людини, а турбуватися про внутрішню красу особистості. Менше одиниць такого типу зареєстровано в англійській мові (англ. *beauty is only skin deep; beauty is in the eye holder*), (укр. *не шукай краси, а шукай доброти; і червоний колір в'яне; з краси води не пити; краса без розуму пуста*).

Хазяйновитість не була основною ознакою леді, якщо спиратися на фразеологічний потенціал англійської мови (англ. *lady of the house/manor*), у той час як в українській фразеології відповідні жіночі здібності високо шануються та возвеличуються (укр. *жвава бджілка; у хорошої хазяйки хата – писанка; у доброї господині і півень несеться; балагайка ніколи не буде хазяйка; хороша жінка – чоловікові слава; берегиня*). Очевидно, для українця віддавна дуже важливо, щоб його майбутня дружина не стільки розумілася в науках, скільки уміла влаштувати та тримати на собі весь хатній побут.

Англійці здавана відомі своєю стриманістю та лаконічністю, звідси й ідіома (англ. *woman of few words*), в той час як українську жінку часто змальовують багатослівною та нестриманою (укр. *базарна баба; щебетунка; Параска; Палажка*).

Фразеологізми є унікальними одиницями мови, в яких можна прослідкувати історію народу, побуту та особливості культури. Більшість таких конструкцій є антропоцентричними, адже пов'язані з людиною та сферами її діяльності. Гендерно марковані фразеологізми допомагають зрозуміти специфіку стосунків між чоловіком та жінкою і їхнє місце у суспільстві. Гендерний фактор в англійських та українських фразеологічних одиницях по-своєму специфічний, але має і спільні ознаки. Українська ідіоматична спадщина характеризується великою кількістю конструкцій, які причетні до життя села та повсякденної праці, що безумовно, пояснюється історично. В англійській фразеологічній мові більшою мірою наявні аристократичні компоненти. Проте характерною рисою обох мов є фразеологізми, які позначають якості жінки як дівчини, красуні, дружини, господині. Лексеми, що стосуються осіб чоловічої статі здебільшого направлені на характер, зовнішній вигляд, силу та сміливість. Це пояснює твердження про те, що гендерна маркованість є виключно лексико-семантичним явищем. Проаналізувавши фемінінність та маскулінність в ідіоматичних конструкціях, варто зауважити, що, незважаючи на активний феміністський рух, стереотипні твердження про рівноправність чоловіка та жінки продовжують існувати, що говорить про консервативність та традиційність мови. Перспективним є вивчення особливостей формування національно-культурної семантики гендерно маркованих фразеологізмів сучасної англійської та української мови.

Список використаної літератури

1. Коваль В. І. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В. І. Коваль. – Гомель : ГГУ ім. Ф. Скорини, 2017. – 217 с.
2. Мартинов А. Ю. Гендерні дослідження в історичній соціології / А. Ю. Мартинов // Соціальна психологія. – 2004. – № 5. – 287 с.
3. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна / Т. М. Мельник // Основи теорії гендеру : навч. пос. – К. : К.І.С., 2004. – 535 с.
4. Сабат Н. В. Теорія гендеру як науковий напрямок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kpn-sabat-n-v-teoriya-genderu-yak-naukoviy-napryamok/>.
5. Beauvoir S. The second sex / S. Beauvoir; trans. from French H. M. Parshley : Harmondsworth. – 1972. – 712 с.
6. Mathieu N. C. Sexual, Sexed and Sex-class identities: three ways of conceptualizing the relationship between Sex and Gender. – 1996. – 214 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Англо-український фразеологічний словник : Близько 30 000 фразеологічних виразів / Л. В. Кирпич (відп. ред.), Костянтин Тимофійович Баранцев (уклад.). – [2-ге вид., випр.]. – К. : Знання, 2005. – 1056 с.
2. Образне слово. Постійні народні порівняння [упоряд. І. Гурін]. – К. : Дніпро, 1974. – 238 с.
3. Українські приказки, прислів'я і таке інше [укладач М. Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
4. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / [упоряд. Михайло Михайлович Пазяк]. – К. : Наук. думка, 2001. – 392 с. – (сер. «Укр. нар. творчість»).

УДК 81' 373:811.112. 2/161.2

Кузьмич Юлія,
студентка 11-Нмз групи
Науковий керівник
к. пед. н, доцент Гінка Б.І.

ВНУТРІСЛІВНА АНТОНІМІЯ

У статті аналізується явище енантіосемії у німецькій мові, проблема визначення лінгвістичного місця цього феномена у контексті інших суміжних семантичних явищ. Особлива увага приділяється висвітленню різних підходів до класифікації енантіосемічних лексем. Здійснюється спроба довести продуктивність явища енантіосемії у сучасній німецькій мові.

Ключові слова: енантіосемія, енантіосемема, антонімія, полісемія, омонімія, семантика слова.

The article analyzes the phenomenon of enantiosemy in German, the problem of determining the linguistic location of this phenomenon in the context of other related semantic phenomena. Particular attention is paid to highlighting different approaches to the classification of enantiosemy tokens. An attempt is made to prove the productivity of the phenomenon of enantiosemy in contemporary German.

Key words: enantiosemy, enantiosemy, antonymy, polysemy, homonymy, semantics of the word.

Під поняттям «енантіосемія» ми розуміємо здатність слів поєднувати у своїй семантичній структурі протилежні значення. Уперше до проблеми розвитку в мовній одиниці протилежних значень звернувся наприкінці XIX століття В. Шерцль, який назвав відповідне явище енантіосемією (буквально – «протилежний знак, ознака») [23, с. 14]. Різні аспекти енантіосемії висвітлювали в своїх працях Р. Будагов, М. Шанський, Д. Шмельов, Л. Новиков, В. Іванова, О. Соколов, І. Горелов, Н. Плющ, Є. Міллер, В. Ємельянова та І. Клеймьонова, О. Тараненко, І. Муромцев та інші дослідники. На сьогодні представлення енантіосемів у словниках не є однозначним, для таких мовних одиниць не існує особливої помітки.

У сучасному мовознавстві енантіосемії приділяється значно менше уваги, ніж таким близькоспорідненим явищам як полісемія, антонімія та омонімія. У зв'язку з цим видається актуальним проведення дослідження цього явища у німецькій мові, а саме виявленню місця енантіосемії серед кола суміжних явищ та класифікації енантіосемічних слів за типами протилежностей та виявленню типів протиставлення.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі енантіосемічних одиниць німецької мови, спрямованому на пізнання їх універсальної та системної природи, а також їх структурно-семантичних та типологічних властивостей та здійснити спробу класифікації за типом протилежностей найбільш уживаних енантіосемічних слів сучасної німецької мови.

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати наступні завдання: 1) уточнити лінгвістичну природу енантіосемії; 2) визначити місце досліджуваного явища серед кола суміжних явищ; 3) систематизувати наявні класифікації енантіосемії; 4) виявити слова, що відповідають критеріям енантіосемії, установити типи протиставлення значення у їхній семантичній структурі.

Об'єктом дослідження є явище антонімії в німецькій мові.

Предметом дослідження є енантіосемічні слова сучасної німецької мови.

На сучасному етапі феномен енантіосемії, в основу якого покладено вираження протилежних значень у межах одного слова, посідає особливе місце в лексико-семантичній системі мови. Більшість дослідників

розглядають це явище як різновид антонімії, а саме як внутрішньослівну антонімію (Л. О. Новиков, А. П. Грищенко, В. І. Кодухов, М. І. Фомина, Я. І. Гельблу, Р. О. Будагов). Антоніми та енантіосеми поєднує те, що їхні значення виражають протилежні поняття. За іншими характеристиками ці явища диференціюються. Для антонімів характерними є такі риси: вираження відношення протилежності різними словами; протиставлення слів за найсуттєвішою для їхніх значень ознакою; протиставлення є елементом значення слова і не залежить від контексту; регулярне протиставлення слів у мовленні в типових конструкціях з контактним розташуванням антонімів; наявність майже однакової сфери лексичної сполучуваності; стилістична однорідність членів антонімічної пари. Енантіосеми мають такі особливості: відношення протилежності виражається значеннями одного слова; протиставлення відбувається як за суттєвими, так і за несуттєвими елементами значень; протилежні значення виявляються лише у контексті; наявність у деякої частини енантіосемів однакової сфери лексичної сполучуваності, а в іншій – різної; протилежні значення енантіосема можуть бути однорідними або неоднорідними у стилістичному плані [8, с. 14]. Зважаючи на зазначені розбіжності в специфіці антонімії та енантіосемії, вважаємо, що енантіосемія не становить один з різновидів антонімії.

Специфікою омонімів є відсутність будь-яких зв'язків між можливими значеннями слова. «Омонімія – це звуковий збіг різних мовних одиниць, значення яких не пов'язані одне з одним» [5, с. 391]. Значення ж енантіосемічних слів є поєднаними одне з одним спільною семою. Наприклад, *ausleihen* – «давати напрокат» та «брати напрокат» пов'язані одне з одним спільною семою «напрокат». Тобто, енантіосемія передбачає одночасно поляризацію та кореляцію, що і є її основною особливістю. Більше того, енантіосемічним словам, на відміну від омонімів, притаманна наявність спільного етимона.

Крім того, існує тенденція розцінювати цей феномен як вияв полісемічності (Г. В. Яцковська, Т. О. Федоренко, І. Пете, Ф. П. Філін,

Ф. С. Бацевич). Підставою вважати енантіосемію різновидом полісемії є те, що всі значення слова-полісеманта пов'язані між собою й утворюють складну семантичну єдність – семантичну структуру слова, визначення якої залежить насамперед від самої природи основної семантичної категорії – лексичного значення [4, с. 12].

Явище полісемії полягає в тому, що кожне значення полісемічного слова обов'язково так чи інакше пов'язане з його первинним значенням, бо розвинулося воно внаслідок певної подібності позначуваних понять [2, с. 236]. На відміну від значень полісемічних слів, які пов'язані між собою подібністю, значення енантіосемічних слів протиставляються одне одному.

Аналіз досліджень дає можливість зробити висновок, що енантіосемія, маючи деякі спільні ознаки з омонімією, антонімією та полісемією, суттєво відрізняється від них. Жодна лексико-семантична категорія не володіє повним комплексом тих ознак, які формують енантіосемію.

Енантіосемія нарівні з іншими категоріями мови відзначається дослідниками на всіх мовних рівнях: морфемному, граматичному, лексичному, фразеологічному та синтаксичному.

Поряд з вищеназваними критеріями Л. Ф. Махмутова виокремлює *субстантивну, ад'єктивну, адвербіальну, дієслівну та вигуківу* енантіосемію.

Г. В. Яцковська, вивчаючи природу протиставлених семантичних компонентів у німецькій мові, розмежовує оцінно не зумовлену (амбігуентну та амбівалентну) і оцінно зумовлену енантіосемію. Особливістю амбігуентної енантіосемії (за ознакою невизначеності), вважає дослідниця, є факультативна реалізація протиставлених семантичних компонентів у контексті, яка відображає можливість існування протилежних точок зору на організацію простору, на напрямок руху, на помірний ступінь якості. У свою чергу, амбівалентна енантіосемія (за ознакою двоїни), особливістю якої є обов'язкова реалізація протиставлених семантичних компонентів у контексті, виражає: протилежність направленості відносно певної точки відліку (напр., просторової); протилежність результатів тієї самої дії; протилежність початку й кінця; протилежність каузації – ліквідації [10]. Вона запропонувала детальну класифікацію видів енантіосемії, яку пізніше переробив та доповнив М. Ю. Бродський: мовленнєва енантіосемія та мовна енантіосемія: граматична енантіосемія, фразеологічна енантіосемія, лексична енантіосемія, що в свою чергу поділяється на синхронну внутрішньомовну енантіосемію, синхронну міжмовну енантіосемію, діахронічну внутрішньомовну енантіосемію та діахронічну міжмовну енантіосемію [10, с. 193–200].

Г. М. Острікова особливу увагу приділяє класифікації енантіосемічних лексем за принципом симетричності та асиметричності значень.

На нашу думку, найбільш повна та вдала спроба класифікувати енантіосеміми належить В. Л. Іващенко.

У німецькій мові достатньо широко представлені різні типи енантіосемічних одиниць:

- *енантіосемія з векторною протилежністю значень* – це протилежність різноспрямованих дій, рухів, ознак і властивостей [13, с.431]: *gegen* (в напрямку до; проти), *bringen* (приносити, привозити; відносити, відвозити), *ausgießen* (вилити; налити), *ausbiegen* (гнути, вигинати; розпрямляти, випрямляти), *aufwickeln* (намотувати; розмотувати), *aufschrauben* (пригвинчувати; розгвинчувати, відкривати (відгвинтивши кришку), *aufrollen* (розмотувати; змотувати), *aufknöpfen* (розстібати, пристібати).

- *енантіосемія з конверсивною протилежністю значень* – протилежність «при якій одне і те ж описується з точки зору протиставлених один одному учасників ситуації» [13, с.433]: *abnehmen* (відбирати, приймати), *ausborgen* (давати в борг; брати в борг), *ausleihen* (брати напрокат; давати напрокат), *bestimmen* (визначати; бути визначальним), *borgen* (давати в борг; брати в борг), *leihen* (позичати комусь; позичати в когось) та ін.

- *енантіосемія з контрарною протилежністю значень* – це протилежність, яку висловлюють крайні симетричні члени впорядкованої множини, між якими існує середній проміжний член [13, с.435]: *überlesen*

(швидко читати; пропустити при поверховому читанні), *revanchieren, sich* (помститися, віддячити), *bringen* (приносити; відносити), *Bratwurst* (смажена ковбаса; сира ковбаса для смаження), *Beschallung* (оглушення (шумом); озвучення), *ausschwingen* (розгойдуватись; припиняти коливання, стихати), *ausgehen* (брати початок, виходити, закінчуватися), *aufdecken* (накривати; розкривати, відкривати), та ін.

- *енантиосемія з комплементарною протилежністю значень* – характеризується тим, що між протиставленими членами (видовими поняттями) немає ніякого середнього, проміжного члена, вони доповнюють один одного до єдиного цілого (родового поняття) і які за своєю природою є граничними [13, с. 437]: *Ausbau* (зняття, демонтаж; побудова, добудова), *aufschaufern* (насіпати, навалювати (лопатою); відкопувати, розкопувати (лопатою)), *Beule* (випуклість; вмятина), *Brandrede* (прониклива промова; підбурювальна промова) та ін.

За приналежністю енантіосемів до різних частин мови вона поділяється на *субстантивну* (*Abwicklung, Aufarbeitung, Beantragung*), *ад'єктивну* (*hündisch, graulich, erbärmlich*), *адвербіальну* (*atemlos, borgweise*), *дієслівну* (*abbinden, abdecken, abdrehen*) та *вузкову* (*O! Na ja!*).

Здійснивши аналіз місця енантіосемії у колі суміжних явищ, ми виявили, що воно не є чітко визначеним навіть до цього дня. Думки лінгвістів та вчених з цього приводу розходяться. Деякі з них відносять явище енантіосемії до полісемії, деякі до омонімії, інші ототожнюють це явище з антономією. Проте ми погоджуємося з думкою тих вчених, які зараховують енантіосемію до особливого виду лексичної протилежності, незважаючи на її схожість з полісемією, омонімією та антономією. Також ми вважаємо, що енантіосемія є лінгвістичною універсалиєю, яка володіє власними специфічними рисами.

Список використаної літератури

1. Бродский М. Ю. Лексическая энантиосемия в сопоставительном аспекте (на материале современного английского и французского языков) : дис...канд. филол. наук. Екатеринбург, 1998. – 196 с.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгв. термінів. – К. 1985. – 360 с.
3. Іващенко В. Термінологічна репрезентація типологічних різновидів енантіосемії в когнітопросторі лінгвістики / В. Іващенко // Проблеми української термінології : [збірник наукових праць] / відп. ред. Л. Полюга [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6992/1/23.pdf>
4. Кійко С. В. Полісемія дієслів сучасної німецької мови : Автореф. дис.канд. філол.наук. – К., 1999. – 19 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. М. : Сов. Энциклопедия, 1990.– 685 с.
6. Мюллер В. Великий німецько-український словник. 4-видання виправл. та допов. Київ : Видавничий дім «Чумацький Шлях». – 2012. – 743 с.
7. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке. (Семантический анализ противоположности в лексике). М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 290 с.
8. Червоножка В. С. Енантіосемія в сучасній болгарській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.03– 20 с. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/3588.html>
9. Шерцль В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии / В. И. Шерцль // Филологические записки. – Воронеж. – 1883. – Вып. V–VI. – С. 1–39.
10. Яцковская Г. В. Энантиосемия в современном немецком языке : Автореф. дисс...канд. филол. наук. – М., 1977. – 16 с.
11. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1980. – 1816 S.

УДК 81'373.612.2:811.134.2

Лубяницька Оксана,
студентка 11-Ам групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Янков А.В.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ МОРАЛЬ ТА СПОСОБИ ЙОГО ЛЕКСИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу способів лексичної репрезентації концепту МОРАЛЬ. Визначено слова-репрезентанти, здійснено аналіз семантичної структури ключових лексем. Виділено групи лексем, у яких слова тісно пов'язані одне з одним, і таким чином встановлено семантичні зони структури концепту.

Ключові слова: *концепт, семантична структура, лексико-семантичний варіант, сема, група.*

The given article deals with the lexical means of representation of the concept MORAL. The word-representatives of the concept under analysis and the semantic structure of the key words have been determined. Groups of lexemes in which words are closer connected to each other have been distinguished which made it possible to point out the semantic zones of the concept structure.

Key words: *concept, semantic structure, lexico-semantic variant, seme, group.*

У когнітивній лінгвістиці (філософії мови) XXI століття пріоритетною є проблематика, пов'язана з антропоцентричною досліджень, пошуком спільного і відмінного при концептуалізації дійсності певною етнічною спільнотою. Такі категорії, як «концепт», «концептосфера», «картина світу», «мовна особистість»

розширюють межі дослідження мови, яка розглядається не лише у тісних взаємозв'язках із мисленням, свідомістю, пізнанням, але й культурою і світоглядом. Наразі специфіка національного способу мислення постає крізь призму споконвічних українських понять («сумління», «віра», «правда», «доля» тощо). Кожна з цих категорій має систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посиленними можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти.

Ретельне вивчення наукових джерел з окресленої проблеми засвідчило: на теренах вітчизняної науки з'явилася низка праць, у яких їх автори: 1) викладають наслідки системного дослідження картини світу, передусім її етнокультурної площини, що акумулює багатовіковий людський досвід і є потужним засобом впливу на індивідуум та соціум (Ю. Караулов, В. Постовалова, Ж. Соколовська, О. Кубрякова, В. Жайворонок, Н. Слухай, В. Манакін); 2) тлумачать концепт як лінгвально-ментальний феномен, що виявляє особливості мовомислення, поведінкових стереотипів людини – представника певного етносу (Ю. Степанов, А. Вежбицька, Т. Радзівська, В. Кононенко, О. Шмельов, В. Карасик, Г. Слишкін, Й. Стернін, Р. Фрумкіна, І. Голубовська); 3) аналізують концептуальні конгломерати – концептосфери (Д. Лихачов, Ю. Степанов, З. Попова, О. Селіванова, С. Воркачов). Проте відсутні розвідки, у яких було б досліджено семантичні особливості аксіологічного концепту «мораль» в українській та англійській мовах.

Метою статті є спроба розглянути культурно-семантичні особливості представлення концепту МОРАЛЬ у мовному просторі сучасної англійської та української мови.

Як відомо, з початку свого зародження фразеологія виконувала функцію практичного довідника правильного мовлення, пізніше перетворившись у серйозну науку, яка почала вивчати особливості структури фразеологічних одиниць, закони, за якими сполучення слів об'єднуються у семантичну цілісність та функціонують у мові.

Саме фразеологізми є неповторним відображенням національної мовної картини світу, адже вони відіграють надзвичайну роль у складному процесі мислення людини, сприяючи глибокому, змістовному відображенню об'єктивної дійсності від давніх часів до сьогодення. Вони не тільки розкривають складні проблеми буття, аналізують та узагальнюють життя людини, але й оцінюють це життя.

Аналізуючи фразеологічний склад будь-якої мови, неможливо не зауважити, що саме людина, її життя, поведінка, моральні чесноти, одвічні прагнення до справедливості, добра, здоров'я, сімейного благополуччя є основою семантики фразеологізмів, їх дотепності, мудрості, значеннєвої експресії. Розуміння багатьох із них потребує не тільки ознайомлення з Біблією, історичними та культурними подіями, але й вимагає від мовця неабиякої обізнаності з національною культурою народу, його світоглядними та ціннісними позиціями.

Спробуємо проаналізувати розуміння українським та британським народами понять «добро» і «зло» на матеріалі фразеологізмів, виокремити певні закономірності у функціонуванні останніх, що дасть можливість говорити про відмінне та спільне у мовних картинах світу обох народів. Адже саме ці філософські поняття є передусім тими світоглядними характеристиками, що дають змогу зрозуміти внутрішню сутність носіїв англійської та української мови.

Моральні якості особистості найяскравіше проявляються в царині спілкування, де реалізується духовний потенціал людини. Для досягнення успішної взаємодії у спілкуванні потрібні знання ролі моральних цінностей, розумне використання моральних принципів і норм. Серед ознак, які визначають цінність людини, одне з перших місць посідають її моральні якості: доброта, милосердя, чесність, скромність тощо.

Мораль належить до основних сфер нормативної регуляції дій людини, таких як право, звичаї, традиції тощо, переплітається з ними й водночас істотно відрізняється від них. Вимоги моральності формуються в практиці масової поведінки, у процесі взаємного спілкування людей і відбивають життєво-практичний та історичний досвід. Моральні цінності в усіх сферах життя людини регламентуються моральними нормами й принципами. Моральні норми і принципи – це певні вимоги та заборони, що регулюють діяльність, поведінку людей, їхню взаємодію та спілкування.

Принципи моралі мають загальне соціальне значення і поширюються на всіх людей, уособлюючи те загальне, основне та первинне, що уможливорює ці вимоги та становить ціннісний базис суспільства, відносин людей. Моральні принципи підтримують і санкціонують в узагальненій формі суспільні підвалини життя, соціальний устрій, спілкування. Вони претендують на абсолютність, не допускають винятків. Будучи узагальненими, моральні принципи відбивають соціально-історичні умови буття людини, її сутнісні потреби.

Поряд і з іншими сферами життєдіяльності людини моральні принципи та норми регулюють процес спілкування людей, оскільки саме під час комунікації люди узгоджують власні та суспільні інтереси. Більше того, спілкування людей має відбуватися за цими моральними принципами й нормами. Проте для індивідуального життя та поведінки людини вони є лише передумовою формування гуманістичних установок спілкування [7, с. 95]. Гуманізація спілкування – це насамперед розвиток і зростання потреби людини в такому спілкуванні. Воно передбачає здатність людини відчувати та співчувати, переживати і співпереживати, уміння розрізнати добро та зло, справедливість і несправедливість, вияв таких її якостей, як милосердя, порядність і совість, а також морально-естетичні потреби, оцінки, смаки, ідеали, мотиви, вчинки. Тому не менше значення в процесі спілкування людей відіграють також моральні знання, здатність до раціонального осмислення моральних ситуацій та дій.

Моральні цінності добра, обов'язку, відповідальності, справедливості, честі й гідності людини, совісті тощо помітно впливають на спільну діяльність людей, на характер і ефективність спілкування. Якщо співрозмовники, наприклад, під час розв'язання конфлікту демонструють свою відповідальність за стан справи, уміння бути справедливими щодо опонента, бажають не лише собі, а й співрозмовникові добра, то є багато шансів, що вони досягнуть злагоди, а спілкування відбуватиметься на високому моральному рівні.

Чесність – одна з основних граней людських чеснот, моральна якість, що відображає одну з найважливіших вимог моральності. Вона включає правдивість, принциповість, вірність узятим зобов'язанням, суб'єктивну переконаність у правоті справи, щирість перед іншими й перед самим собою щодо тих мотивів, якими людина керується, визнання і дотримання прав інших людей на те, що їм законно належить. У значенні слова «чесний» експліковані позитивні етичні оцінні характеристики.

За твердженням Н. Д. Бабич фразеологізмами можна ілюструвати практично всі основні категорії етики (сутності і повинності в діалектичній єдності): добра (і зла), справедливості (і несправедливості), обов'язку (і безвідповідальності), честі (і безчестя), гідності (і негідності), совісті (і безсовісності). В основі усіх цих якостей треба вбачати повагу до людини [2, с. 2].

В англійській мові для опису чесноі людини вживаються такі ФО: honest as the day is long: Mike would never lie to you. He's honest as the day is long[8]; an honest Joe (usually said of men): My father was an honest Joe; he believed in being truthful and trustworthy [9]; straight as an arrow—someone who is as straight as an arrow is a morally upright person who is extremely honest: You can leave the keys with Andy. He's as straight as an arrow; true to one's word / promise: True to his promise, Brian called me the next day [9]; keep one's word[9]: She always keeps her word; be as good as one's word: If Jane said she would drive you to the airport, she'll do it. She's as good as her word [9]; a man of his word (a woman of her word is rarely used): My dad said, «Be a man of your word. If you make an agreement, keep it!»[9]; straight with someone – be straightforward; be honest, not hiding or distorting the truth: During the interview, he wasn't straight with us about his job qualifications. Later, we discovered that he had lied [9].

Чесність – це також уміння визнавати свої помилки, зізнаватися у власній неправоті, поганих намірах тощо. Ми виокремили такі ФО, які позначають цей вид чесності: come clean:I finally came clean to Laura and told her that I was the one who sent her the love letter [9]; 'fess up (a slang version of confess): Come on, 'fess up. You arranged this party for me, didn't you? [9]. Для того, щоб змусити людину сказати правду, використовують такі ФО, як Let's hearit!, Out with it! Наприклад: Come on, out with it! I want to know the truth! [11, с. 269]. Як каже англійське прислів'я, Honesty is the best policy (Чесність – найкраща політика). Чесна людина відверто висловлюється, не спотворює, не прикрашає і не приховує правди. Наведені нижче ФО позначають правдивість висловлювання: tell the truth – to not lie: Tell the truth! How did the window get broken? [11]; speak the truth – to express a universal truth; say what is true in one's heart: You spoke the truth when you said that no one succeeds without the help of others [11]; call a spade a spade – a person who calls a spade a spade speaks openly and truthfully about something, especially difficult matters: What I like about the new manager is that he calls a spade a spade – it makes things so much easier for everyone; tell it like it is – to be frank and straightforward; to speak the truth, not hide the truth, no matter how unpleasant the truth may be: The management should tell it like it is. This company is in serious financial trouble [9]; lay it on the line – to be straightforward about a problem or serious matter, no matter how unpleasant the truth may be; implies that what is being said is important or has serious implications: His doctor laid it on the line: «Quit drinking or you'll die.» [9]; level with someone –to be straightforward or frank about a problem or serious matter, no matter how unpleasant the truth may be; implies that in the past the truth has not always been told: Let me level with you: I haven't always been the best boyfriend[9]. Правда або правдомовність – це чеснота, яка полягає в тому, щоб виявити себе правдивим у власних учинках і говорити правду у своїх словах, остерігаючись двоєдушності, вдавання і лицемірства.

Українські фразеологізми, що характеризують мораль, етичні норми суспільства в цілому і окремих його членів, як правило, емоційно-експресивні. Пор.: емоційно-піднесені (звичайно про позитивні моральні якості): віддати чолом – привітатись (пор. ще етичну норму вітання – прощання: добридень у хату! – бувай здоровий!); піти в огонь і воду, бути на сьомому небі, не розлий вода; емоційно-знижені фразеологізми, що називають негативні моральні якості: дурня клеїти; пошивати в дурні; піднести піллюлю; підкласти свиню; плювати межі очі, підібгати хвоста; телячі ніжності; нечистий на руку та ін.

Принцип чесності накладає на людей обов'язок бути відвертими та чесними в професійних і ділових стосунках. Для позначення чесності й відкритості в ділових стосунках в англійській мові використовуються такі ФО: above board – completely open and honest; not at all secretive (said most often of business transactions): I like dealing with her company, everything is very above board [9]; out in the open – open and honest representation of something; nothing hidden or secretive (often said of business dealings and personal relationships): He wasn't out in the open about the extra costs, so we voided the contract [9]; on the level—honest and ethical (most often said of organizations, businesses, and their dealings and operations; truthful no matter how unpleasant the truth may be): This charity organization is definitely on the level, and their monies go directly to the recipients[9]; on the up and up – legal and ethical: Never buy things from a phone solicitor. Their business may not be on the up and up [9]; pull no punches—to be honest, typically about unpleasant facts: I voted for her for senator, because she pulls no punches. You know exactly what she supports and stands for [9]; lay (or put) one's cards on the table – to expose one's true motives or intentions; to be completely open and honest, typically after a period of not being completely open: I'm going to lay my cards on the table. I want to buy the cheapest car you sell [9].

В українській мові фразеологізованими оцінками визначено такі моральні риси людини, як: ледарство – байди (байдики) бити, псів ганяти, небо коптити, легкого хліба хотіти, почивати на лаврах, і пальцем не поворухнути, (працювати) з холодком; скупість – снігу зимою не випросиш; недоброзичливість – позирати (дивитися) вовком, чортом дихати, тримати (носити) камінь за пазухою (пор.: наче камінь з душі спав); лицемірство – погляд лисячий, кривити душею, мастити словами; підлабузництво, улесливість – стояти (ходити) на задніх лапках, у рот заглядати; зрадливість (зокрема, щодо сім'ї) – в гречку стрибати (плигати), шашні крутити, наставити роги, обвести навкруг пальця, не має слова, сім п'ятниць на тиждень; безсоромність – у Сірка очей позичати, й не почервоніє, не мати лица, зробити ангельські очі, (почуватися) як кінь, що віз переверне,

хизування, зазнайство – кирпу гнути (дерти), пишати (копилити) губи; черствість – кам'яне серце, кам'яна душа, нічим не проймеш і т. ін.

Кваліфікація окремих лексем, що містять оцінні компоненти і складають сукупність позначень людських моральних властивостей, з точки зору наявності в їх структурі ознак добре / погано, здебільшого не викликає ускладнень. Беручи до уваги традиційну систему аналізу людської поведінки, у структурі моралі можна виділити полюси позитивних та негативних ознак. Семантична структура таких лексем, як *virtue, honesty, sincerity, politeness, kindness, help, courage, purity, justice, virtuous, honest, sincere, polite, kind, helpful, courageous, pure*, має позитивну конотацію, а лексичних одиниць *vice, corruption, cynicism, jealousy, hate, cruelty, envy, rudeness, laziness, selfishness, vicious, corrupt, cynical, jealous, hateful, cruel, envious, rude, lazy, selfish* – негативну.

Фразеологізми-характеристики мають синонімічні ряди, численні лексичні варіанти, що свідчить про практичне значення етичних норм у людському співжитті. Знання усіх мовних засобів, що мають оцінний морально-етичний зміст, є одним із важливих чинників і культури поведінки, і культури мовлення.

В концептуалізації такої складної сфери, як «моральність», люди нерідко вдаються до використання типових прикладів, стереотипів або ідеальних образів. Відомо, що в сучасному суспільстві окремі моральні принципи, поступово втрачаючи вплив, «виходять із моди» (протестантизм, націоналізм, консерватизм); інші ж (наприклад, пов'язані з ідеями неолібералізму, секуляризації, глобалізації, фемінізму), навпаки, з кожним роком набирають силу й усе частіше заявляють про себе.

Спосіб представлення та зміст концепту «моральність», як і будь-якого іншого, у принципі, не може бути до кінця визначеним, оскільки має невичерпний культурно-семантичний обсяг. Потрібно мати на увазі, що кожний елемент дефініції репрезентує лише частину концептуальних характеристик, значимих для культури.

Список використаної літератури

1. Авксентьев Л. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. Авксентьев. – Харків : Вища школа. – 1988. – 134 с.
2. Бабич Н. Д. Етичні норми – засобами фразеології [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://www.kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine43-16.pdf>.
3. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 18–36
4. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів : Вид-во Львівськ. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
5. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53-64.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Потебня А. А. Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 17–200.
7. Ужченко В., Авксентьев Л. Українська фразеологія / В. Ужченко, Л. Авксентьев. – Харків : Основа 1990. – 167 с.
8. Шмелёв А. Д. Функциональная стилистика и моральные концепты / А. Д. Шмелёв // Язык. Культура. Гуманитарные знания. Научное наследие Г.О. Винокура и современность. – М. : Научный мир, 1996. – 228–244 с.
9. Skeat W. W. An Etymological Dictionary of the English Language / W.W. Skeat – Mineola, New York: Dover Publications, Inc., 2005.
10. Tokarski R. Słownictwo jako interpretacja świata / Encyklopedia kultury polskiej XX wieku / R. Tokarski. – Tom 2. – Współczesny język polski. – Wrocław, 1993. – S. 335 – 363.
11. Webster's dictionary of synonyms. – Springfield, U.S.A. : Merriam CO., G&C Publishers, 1990. – 907 p.

УДК 811.11'362 + 81'362

*Пташнюк Ірина,
студентка 11-Ам групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Воронцова Н.Г.*

МОВНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ

Стаття присвячена здійсненню функціонального аналізу мовної категорії заперечення, що охоплює особливості її синтаксичної реалізації, семантичної інтерпретації та інформаційного структурування заперечних речень.

Ключові слова: *категорія заперечення, морфема, синтаксис, прагматика.*

The article deals with the functional analysis of the category of negation that includes the peculiarities of its syntactic realization, semantic interpretation and informative structuring of negative sentences.

Key words: *category of negation, morpheme, syntax, pragmatics.*

Заперечення – одна з контраверсивних категорій сучасної англійської мови, адже воно є результатом власного, внутрішнього розвитку мови. Проблематика заперечення як логіко-філософської концепції хвилювала як мислителів Стародавньої Греції та Індії (Арістотель, Платон), так і їх послідовників (Л. Горн,

В. Науман, І. Кант тощо). У філософії існує два погляди щодо сутності заперечення: 1) категорія, яка виражає певний тип відношень між двома послідовними станами, стадіями об'єкта, що розвивається [1, с. 211]; 2) момент розвитку в природі, пізнанні, суспільстві [5, с. 149–150]. При цьому, об'єкт, який розвивається, стає якісно іншим, і одночасно залишається таким самим. У логіці заперечення виступає як одна з найбільш важливих логічних операцій, що протиставляє істинному судженню неістинне, хибному – нехибне, вказує на невідповідність предиката суб'єкту або створює додаток до певного класу.

Мовне заперечення – це й надзвичайно широке за своїм спектром коло теоретичних проблем. Воно охоплює дослідження питань онтології, гносеології і водночас природної взаємодії заперечення з іншими мовними категоріями, а саме ствердженням, модальністю, предикативністю. Вирішальним для розуміння суті заперечення в мові є виявлення та комплексний аналіз особливостей його формальної репрезентації, синтаксичної реалізації, формування семантичної сфери дії та впливу на актуальне членування речення. Тобто, важливо з'ясувати взаємодію між різними операційними ділянками заперечення в реченні. Проведений аналіз джерельної бази дає можливість констатувати факт, що вже накопичився певний досвід дослідження, але не повністю розкрита специфіка засобів вираження заперечення в англійській мові.

Об'єкт дослідження – вираження категорії заперечення в англійській мові.

Предмет дослідження – семантико-прагматичні, морфологічні, просодичні та синтаксичні особливості реалізації категорії заперечення.

Мета дослідження – проаналізувати особливості вираження категорії заперечення.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що було здійснено аналіз особливостей вираження категорії заперечення на конкретному мовному матеріалі, що представлений у Британському національному корпусі (BNC) та Корпусі сучасної американської англійської мови (COCA).

У кожній мові домінує той чи інший спосіб вираження категорії заперечення. В англійській мові категорія заперечення виражається: 1) морфологічно (за допомогою морфем: суфіксів і префіксів), 2) семантико-прагматично, 3) синтаксично (за допомогою речень), 4) просодично (із використанням мовної мелодії, наголосу, тимчасових і тембральних характеристик, ритмів).

Отже, на морфологічному рівні мови заперечення може реалізуватися за допомогою таких морфем: префіксів та суфіксів. В англійській мові заперечні афікси мають чітку тенденцію до поєднання з іменними основами [3, с. 56–57]: англ. *unreliable, non-stop, illegal, irresponsible, unreasonable, uncommon*, і т.д. Заперечні префікси у відношенні з дієсловами змінюють значення власне заперечення на реверсивне, наприклад:

a) *And we do know that from Septem-- the September report is a particular **unreliable** one* [BNC];

b) *No hopes, it was travelling under our feet, **non-stop*** [BNC];

c) *Police fear that if crowds are swelled beyond capacity by fans using **illegal** tickets spectators could be crushed* [BNC];

Найбільш активно префікс *un-* поєднується з прикметниками. У випадку, якщо до прикметника немає відповідного лексичного антоніма, то від нього завжди можна утворити похідне слово з *un-*. Цей префікс може змінювати непохідні та похідні якісні і відносні прикметники – *unknown, unhappy, unable, unconscious*, а також дієприкметники – *unaccepted, undone*. Прикметниковий характер дієприкметника виявляється через його здатність приєднувати до себе префікс *un-*. Незважаючи на широку семантичну сполучуваність, префікс *un-* має низку обмежень щодо взаємодії з певними твірними основами. Він не поєднується (тільки в окремих випадках) з позначеннями 1) негативної оцінки **unnice 'непоганий', *unatrocious 'нежахливий'*; 2) кольорів **unyellow 'нежовтий', *ungreen 'незелений'*; 3) градаційних ознак **uncolossal 'неколозальний', *unhuge 'невелетенський'*. Чинники перелічених семантичних обмежень переважно прагматичні. Що стосується першого випадку, то ми знаємо, що англійська мова старається уникати полінегації результатом якої є позитивне поняття чи твердження. Хоча у художній літературі дуже часто автори слугуються подвійним запереченням, яке спочатку може спантеличити [4, с. 26]:

a) *She was, in fact, all right: **not unhappy, not dissatisfied, not anything in any way so definite as that*** [BNC].

b) *And I have pointed out in my papers that you must bear in mind perhaps that er quite a number of Rich-- er quite a number of the districts in North Yorkshire are of county scale in their sheer size and that therefore it is **not inappropriate** that at that level that the policies would be refined* [BNC].

Окрім заперечної префіксації, заперечення в англійській мові здійснюється за допомогою суфіксів, а саме *-less, -free* зі значенням *kindless, (not kind), carefree (not cared)*.

a) *Well that's, that's the trouble you see they're all **mindless** aren't they?* [BNC];

b) *And should you be **careless** enough to get your fingers caught in there, well that would be the end, it would draw you in and it would chop your fingers and your arm off in in half inch er bits you know* [BNC].

За даними Британського національного корпусу (BNC) та Корпусу сучасної американської англійської мови (COCA), найбільш частотними морфологічними засобами вираження заперечення є префікси *in-* (на матеріалі BNC) та *im-* (на матеріалі COCA). Інші ж заперечні префікси (*dis-, il-, ir-, un-, non-*) та суфікси (*-free, -less*) є менш рекурентними, що свідчить про те, що вони меншою мірою вживаються у мові (табл. 1):

Репрезентація частотності морфологічних засобів вираження категорії заперечення відповідно до національних корпусів (BNC та COCA)

BNC	Dis-	Il-	Ir-	In-	Im-	Un-	Non-	-free	-less
	15%	1%	0%	41%	10%	10%	0%	5%	18%
COCA	Dis-	Il-	Ir-	In-	Im-	Un-	Non-	-free	-less
	1%	1%	0%	29%	33%	9%	0%	4%	13%

Щодо семантико-прагматичного способу вираження категорії заперечення, то серед частин мови англійська частка *not* є носієм заперечення, яке створює відповідний заперечний контекст. *Nobody* та аналогічні займенники і прислівники з ініціальним *no-* є варіативними одиницями, які можуть виконувати функції заперечних кванторів або негативних полярних елементів [4, с. 42].

Заперечення, виражене за допомогою частки, є одним із найпродуктивніших типів граматичної реалізації. Індоевропейська частка *ne* – належить, як відомо, до найстаріших заперечних часток. Особливістю сучасного англійського заперечення є поєднання частки *not* із допоміжним дієсловом *do* у складі аналітичної заперечної форми дієслова. У деяких діалектах англійської мови заперечна частка може приєднуватися до модальних і навіть повнозначних дієслів: *comesna* (= *comes not*), *winna* (= *will not*), *dinna* (= *do not*), *haenna* (= *have not*). У шотландських діалектах заперечна частка *no* (від *not*) може вживатися перед дієсловом, наприклад [4, с. 44]:

Ye no read books [BNC].

Заперечними вважають також численні сполучники та прийменники, семантичним компонентом яких є заперечення. Як заперечні в англійській мові кваліфікуються сполучники: *unless, while, whereas, but* та *in*. :

a) *Fabermacher nodded in agreement, but his eyes glittered with silent triumph and contempt for the victory* [BNC];

b) *His nerves had become blunted, numb, while his mind was filled with weird visions and delicious dreams* [BNC].

Заперечними також традиційно вважають неозначені займенники та прислівники, які виражають небуття, неіснування, відсутність того, що позначено кореневою морфемою. Інколи заперечні слова розглядають також як засоби, які виконують функцію виділення елемента або підмножини із певної множини об'єктів. Відповідно, займенник *ніхто* виокремлює пусту підмножину і стосується множини людей або живих істот. Прислівник *ніколи* належить до множини моментів чи проміжків часу, а прислівник *ніде* – до множини місць у просторі [4, с. 72].

Принципово важливою для розуміння семантичної суті займенників та прислівників, морфологічно маркованих запереченням, є теза, згідно з якою ці лексеми як такі не несуть заперечної семантики [4, с. 76]. Коли ми стверджуємо, що *ніхто не прийшов*, то маємо на увазі групу осіб, які не прийшли. *Ніхто* чи *ніщо* не означають (мовою логіки) «не існує нікого», «не існує нічого», тому що вони якраз і позначають когось чи щось. Семантично заперечення реалізується (експліцитно або імпліцитно) лише при групі предиката, а заперечення індефінітних елементів є або результатом явища заперечної конгруенції, або іншим наслідком дисонансу між формою та змістом мовних одиниць. Лише той факт, що, незважаючи на присутність у реченні декількох маркерів заперечення, семантично реалізується зазвичай лише одне заперечення, змушує нас чітко розмежувати морфологічний та семантичний аспекти заперечних експонентів [6, с. 42].

Англійська мова – монологативна. Незалежно від порядку слів, заперечення в ній експлікується за допомогою лише одного форманта [4, с. 69–70]:

She did nothing of the kind [BNC].

У багатьох мовах можна зафіксувати лексику, яка хоч і не містить спеціальних формальних засобів вираження заперечення, але заперечна за своєю семантикою. Заперечення, яке виражається приховано, за допомогою не маркованих запереченням словоформи або синтаксичної конструкції, вважатимемо імпліцитним [4, с. 36–37].

Класичними прикладами лексем з імпліцитним запереченням є англійські дієслова *to fail* 'не зробити', 'не виконати', *to lack* 'не вистачати':

It is not that policemen and women fail to achieve emotional detachment, even though one policeman once remarked that at postmortems he was appalled by the way pathologists treat the body simply as a lump of meat and fail to show respect [BNC];

The trouble is, in the middle you've got a great gulf of lack of information, and predicting in those [BNC].

Результати досліджень Британського національного корпусу (BNC) та Корпусу сучасної американської англійської мови (COCA), враховуючи деякі розбіжності, свідчать що найбільш частотним семантико-прагматичним засобом вираження заперечення є частка *not*, коли інші заперечні займенники (*nobody, none, neither, no*), прислівники (*nowhere, never*) та імпліцитні заперечення (*fail, lack*) є менш вживаними у мові. Можемо припустити, що такий стан зумовлений тим, що частка *not* займає ключове місце у вираженні заперечення в англійській мові (табл. 2):

Репрезентація частотності семантико-прагматичних засобів вираження категорії заперечення відповідно до національних корпусів (BNC та COCA)

BNC	Not	Nobody	Nothing	None	Neither	No	Nowhere	Never	Fail	Lack
	57%	1%	4%	1%	1%	28%	0%	7%	0%	1%
COCA	Not	Nobody	Nothing	None	Neither	No	Nowhere	Never	Fail	Lack
	52%	0%	1%	1%	1%	2%	2%	40%	0%	1%

На синтаксичному рівні аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що власне синтаксичні заперечення виявляються у підрядних реченнях часу, із сполучниками *when, while, whenever, till, until, as soon as* та ін.:

a) *How will you forfeit your innocence if you are obliged to yield to a force you cannot withstand?* [BNC];

b) *Did you not think when you saw the girl in the way you found her that I had actually ruined her, as she calls it?* [BNC].

Проте ці функції ствердження та заперечення належать до їхніх периферійних ознак. Кожна із зазначених категорій має достатню кількість спеціалізованих для реалізації відповідного значення засобів.

Також поряд зі стверджувальними реченнями, заперечення кардинально впливають на формування базових актів комунікації. До утворення комплексних одиниць, які можуть містити й інші семантичні складники крім заперечення, призводить зв'язок інших мовних одиниць [7, с. 36]. Ці значення можуть змінюватися за певних контекстуальних умов, накопичуючи різні модальні відтінки, наближатися і навіть перетинатися. Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив випадки вживання синтаксичних заперечень із просодичними елементами. В реалізації ствердження або заперечення ці категорії мають здатність до обміну засобів реалізації їх семантики: заперечення може переходити у стверджувальну форму, а ствердження, у свою чергу, в заперечну:

a) *It must be delightful to find yourself without the invitation to your sister's wedding* [BNC];

b) *What a noble illustration of the tender laws of this* [BNC].

Як бачимо, речення з таким типом заперечення вимагають використання відповідної інтонаційної структури, що характеризується емпатичністю. Через відсутність експліцитних засобів реалізації заперечення цю функцію переймає інтонаційне піднесення адвербіального чи предикатного компонентів, які займають головну позицію в реченні й через переплетення відповідного порядку слів та специфічної інтонації реалізують непряме заперечення. І навпаки, заперечення може входити до складу речення, не реалізуючи своєї основної функції. Зокрема заперечний компонент може підсилювати риторичність запитання, або надавати йому особливого емоційного забарвлення. Однак актуалізації заперечної семантики в таких контекстах не відбувається:

a) *Why should I do it?* [BNC];

b) *What could I do in a case like that?* [BNC].

Таким чином, можна стверджувати, що синтаксичні та просодичні засоби реалізації заперечення щільно пов'язані та не можуть бути відокремлені одне від одного.

Отже, об'єктивний аналіз мовного заперечення вимагає функціонального підходу до досліджуваної категорії. Існує щонайменше чотири виміри, у рамках кожного з яких заперечення виявляє свої специфічні властивості, – семантико-прагматичний, морфологічний, синтаксичний, та просодичний. Дефініції заперечення можуть суттєво різнитися між собою, залежно від того, про яку сферу його дії йде мова. Тому не дивно, що лінгвістичні концепції заперечення доволі суперечливі.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Соч.: В 4 т. – Т. 1. – М. : Мысль, 1976. – 550 с.
2. Левин Ю. И. О семантике местоимений // Проблемы грамматического моделирования. – М. : Наука, 1973. – С. 108–121.
3. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском украинском языках. – К. : Наукова думка, 1978. – 118 с.
4. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія : принципи, параметри, функціонування. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 290 с.
5. Платон. Сочинения : В 3–х т. – Т. 2. – М. : Мысль, 1970. – 611 с.
6. Heinemann W. Negation und Negierung. Handlungstheoretische Aspekte einer linguistischen Kategorie. – Leipzig: Enzyklopädie, 1983. – 286 s.
7. Linebarger M. The Grammar of Negative Polarity. – Bloomington: The Indiana University Linguistics Club, 1981. – 170 p.

Список ілюстративних джерел

1. British National Corpus (BNC-BYU) – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/bnc/>.
2. Corpus of contemporary American English [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corpus.byu.edu/coca>.

ЗООНИМИ ЯК КОМПОНЕНТИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Стаття присвячена аналізу фразеологізмів із зоонімним компонентом. Подається порівняльний аналіз англійських фразеологізмів із зоонімним компонентом з їх еквівалентами в українській мові.

Ключові слова: фразеологізми, компонент, зооніми.

The article researches phraseological units with zoonymic components. The paper also presents contrastive analysis of phraseological units with zoonymic components in the English language with their equivalents in the Ukrainian language.

Key words: phraseological units, component, zoonyms.

В усіх мовах зустрічаються фразеологічні одиниці й вільні словосполучення, що містять у своєму складі назви представників тваринного світу. Назви тварин надають багатий матеріал для аналізу з точки зору конотативних значень, так як несуть у собі емоційну оцінку, яка лягає в основу метафоричного перенесення. Зооніми, як і самі фразеологічні одиниці, є ґрунтом для розвитку образності нашої мови, вони також надають опір деїдіоматизації мов і культивують нові мовні течії. Не кожна англійська фразеологічна одиниця з компонентом-зоонімом має еквівалент в українській мові. У роботі ми намагалися визначити, яке значення має той чи інший фразеологізм із компонентом-зоонімом. Загалом було проаналізовано понад 500 фразеологічних одиниць із компонентом-зоонімом.

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що науковці приділяють неабияку увагу вивченню особливостей перекладу фразеологізмів із зоонімами. Цю проблему аналізували Г. В. Крайчинська, Я. А. Баран, К. І. Мізін, Р. П. Зорівчак, В. Д. Ужченко та інші.

Мета статті – дослідити особливості англійських фразеологічних одиниць із компонентом-зоонімом.

Завдання: 1) Здійснити критичний аналіз теоретичної інформації, що пов'язана із порушеною проблемою; 2) виконати зіставний аналіз фразеологізмів із компонентом-зоонімом в англійській мові.

Об'єктом наукового дослідження є фразеологічні одиниці (ФО) з компонентом-зоонімом, відібрані з англо-українського фразеологічного словника за редакцією К.Т. Баранцева [2].

Предметом наукового дослідження – особливості ФО із компонентами lamb, lion, bull, bear, monkey, pig, fish, dog, fox, bird.

Фразеологізми займають особливе місце серед інших одиниць мовної системи. Вони виникають у зв'язку з потребою виражальних засобів комунікації – вербального вираження почуттів, емоційних оцінок, засобів емоційного впливу, влучних характеристик людини, предметів, явищ тощо. Фразеологізм з'являється також у зв'язку з потребою конкретизації факту чи явища, яке названо словами. «Однак, характеризуючи вже названий предмет, фразема виділяє у ньому окремі сторони, грані, властивості й через них повторно його називає» [4, с. 240]. Тобто фразеологізм одночасно і називає, і характеризує явище чи факт навколишньої дійсності, дає йому емоційну, морально-естетичну, динамічну та іншу оцінку.

В українському мовознавстві існують різні визначення фразеологічної одиниці (фразеологізму). «Словник лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича, І. С. Олійника подає, зокрема, таке визначення: «фразеологічна одиниця (фразеологізм) – лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, але неподільна лексично, стійка у своєму складі й структурі, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мові» [3, с. 37].

Лінгвіст Л. Г. Авксентьев під фразеологізмом розуміє окрему самостійну одиницю мови, що характеризується фразеологічним значенням, компонентним складом, граматичними категоріями, відтворюваністю [1, с. 16]. М. Т. Демський визначає фразеологізм як окрему самостійну одиницю мови, «яка характеризується фраземним значенням, компонентним складом та граматичними категоріями й виконує номінативну функцію, а разом з нею характеризує називаний фраземою предмет чи його динамічні й статистичні ознаки» [4, с. 240].

Отже, термін «фразеологізм» усталився в сучасному мовознавстві як найменування семантично неподільного словосполучення слів, що називає предмет чи явище і дає їм оцінку. Крім того, фразеологізм може становити окреме речення або виконувати функцію окремого члена речення.

Фразеологічні одиниці мають свою форму і зміст. Розглядаючись як окремі самостійні частини мови, вони функціонують і протиставляються іншим мовним одиницям тільки в діалектичній єдності своєї форми і змісту. Фразеологізмам властиві такі диференційні ознаки: цілісне фразеологічне значення, компонентний склад, граматичні категорії, відтворюваність. Сукупність мовних одиниць, що характеризуються цими ознаками, становить предмет і обсяг фразеології як лінгвістичної дисципліни [1, с. 17].

На думку О. В. Куніна, ФО заповнюють лакуни в лексичній системі мови, яка не може повністю забезпечити найменування пізнаних людиною (нових) сторін дійсності, і в багатьох випадках є єдиними позначеннями предметів, властивостей, процесів, станів, ситуацій і т.д. Утворення фразеологізмів послаблює протиріччя між потребами мислення і обмеженими лексичними ресурсами мови. У тих же випадках, коли у фразеологізмів є лексичні синоніми, вони зазвичай розрізняються в стилістичному відношенні. Фразеологія – це

скарбниця мови. У фразеологізмах знаходиться відображення історія народу, своєрідність його культури та побуту. Вони часто носять яскраво національний характер. Поряд з такими фразеологізмами в англійській мові є багато інтернаціональних фразеологізмів. Англійський фразеологічний фонд – складний конгломерат споконвічних і запозичених фразеологізмів із явним переважанням перших. У деяких фразеологізмах зберігаються архаїчні елементи – представники попередніх епох. В її утворенні величезну роль відіграє людський фактор, оскільки переважна більшість фразеологізмів пов'язана з людиною, з різноманітними сферами її діяльності. Фактор адресата є найважливішим елементом комунікації. Крім того, людина прагне наділити людськими рисами об'єкти зовнішнього світу, в тому числі й неживі [6].

В усіх мовах можна зустріти фразеологізми й вільні словосполучення, що містять у своєму складі назви представників тваринного світу – зооніми. Зооніми надають багатий матеріал для аналізу з точки зору конотативних значень, так як практично кожне несе, крім номінативного значення, емоційно-оцінну інформацію, яка лягає в основу метафоричного перенесення. У метафоричному перенесенні назви тварини на людину найбільш наочно проявляється різний відносин народів до тварин. Підстави для метафоричного перенесення можуть бути різними, наприклад, схожість названого об'єкта, предмета або людини з будь-якими тваринами за зовнішнім виглядом, характерними діями або особливостями поведінки, (наприклад, це хитрість, працьовитість, боягузтво, спритність, сміливість, сила, тощо) [7, с. 19]. Розглянемо деякі з багатьох фразеологізмів, які мають компонент зооніма.

Однією із найуживаніших назв тварин у зоонімах англійської мови є собака. Зоонім *a dog* (собака) зустрічається в словнику К. Т. Баранцева близько 92 разів і часто позначає боягузтво, хитрість та поганий настрій: *yellow dog* – «нікчемна людина, підла, боягузлива»; *sly dog* – «людина, яка приховує свої грішки»; *barking dogs seldom bite* – «яка собака багато бреше – мало кусає»; *better be the head of a dog than the tail of a lion* – «краще бути головою собаки, ніж хвостом лева»; *bottom dog* – «переможена сторона»; *agree like cats and dogs* – «жити, як кішка з собакою, зовсім не мирити»; *throw a bone into the bad dog's mouse* – «кидати гроші на вітер»; *quarrelling dogs come halting home* – «собаки, які гризуться, часто на трьох ногах ходять»; *dog's death* – «собака, ганебна смерть»; *dog's disease* – «легке нездужання, легка недуга»; *crooked as a dog's hind leg* – «дуже нечасний, непорядний»; *dog the footsteps of one* – «наслідувати чийсь приклад, бути чийось послідовником»; *a dumb dog* – «людина, з якої слова не витягнеш».

Взагалі зоонім *a dog* має негативний відтінок у 76% фразеологізмів, тому що ця тварина має тяжке життя та змушена терпіти упереджене ставлення до себе. Наприклад: *any stick to beat a dog* – «покарати можна різними засобами»; *at open door dogs come in* – «недбалість призводить до біди»; *every dog is a lion at home* – «всякий півень на своєму смітті гордий»; *teach the dog to bark* – «вчити собаку гавкати»; *treat like a dog* – «погано поводитися з кимсь»; *try it on the dog* – «показати нову виставу спочатку провінціальному глядачеві»; *give a dog a bad name* – «на бідного Макара всі шишки летять»; *live like a dog* – «жити, як собака»; *call off the dogs* – «змінити неприємну тему розмови»; *die a dog's death* – «здохнути, як собака»; *dog returns to his vomit* – «злочинця тягне на місце злочину»; *better be the head of a dog than the tail of a lion* – «краще бути головою собаки, ніж хвостом лева».

Але все ж таки у 24% фразеологізмів зоонім *a dog* має позитивний відтінок, позначаючи розум, радість, спокій та відданість, наприклад: *like a dog with two tails* – «дуже радісний»; *follow smb like a dog* – «ходити за кимось, як тень»; *dog does not eat dog* – «ворон ворону око не виклює»; *man may provoke his own dog to bite him* – «кожну людину можна роздратувати»; *there is life in the old dog yet* – «є ще порох у порохівницях»; *help a lame dog over stile* – «допомогти комусь у біді, скруті»; *stay until the last dog is hung* – «залишатися до кінця»; *dog smells his own first* – «подивись спочатку на себе»; *sad dog* – «жартівник»; *every dog has his day* – «буде й на нашій вулиці свято»; *be old dog at something* – «добре знатись на чомусь».

Зазвичай у фольклорі символом хитрості в англійській мові була лисиця (*a fox*). Наприклад: *an old fox* – «стара лисиця, хитрун»; *old fox needs not to be taught tricks* – «ученого учить - лише псувати»; *as sly as a fox* – «хитрун»; *set a fox to keep one's geese* – «пускати цапа в капусту».

Птах (*a bird*) є символом досвідченості, обережності, працьовитості: *do like a bird* – «робити охоче»; *kill two birds with one stone* – «вбити двох зайців одним ударом»; *keep the bird in one's bosom* – «зберігати відданість, вірність»; *bird in the hand is worth two in the bush* – «краще синиця в руках, ніж журавель в небі»; *bird of paradise* – «райська птиця»; *bird in one's bosom* – «секрет, таємниця»; *bird has flown* – «птах вилетів, і сліду нема, і місце прохолонуло»; *gay bird* – «веселун, весела людина»; *early bird catches the worm* – «ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки плюють»; *little bird told me* – «сорока на хвості принесла»; *Arabian bird* – «фенікс». Також може позначати «схожість»: *birds of a feather flock together* – «рибак рибака пізнає здалека»; *birds of a feather* – «птиця одного польоту». Крім того, зоонім *a bird* позначає любов до себе чи свого житла: *every bird likes its own nest* – «кожна жаба своє болото хвалить»; *each bird loves to hear himself* – «гречана каша сама себе хвалить»; *little by little the bird builds its nest* – «пташка поступово гніздечко будує».

Зоонім *a fish* (риба) має негативний відтінок у 61% фразеологізмах: *be fish out of water* – «бути як риба без води»; *fine kettle of fish* – «плутанина, неприємність, от тобі й маєш!»; *fish begins to stink at the head* – «риба з голови починає псуватися»; *fishy eye* – «тьмянний, позбавлений життя погляд»; *big fish in a little pond* – «молодець проти овець»; *best fish smell when they are three days old* – «не слід зловживати гостинністю»; *best fish swim near the bottom* – «те, що добре, не легко дається»; *never fry a fish till it's caught* – «курчат восени лічать»; *cry stinking fish* – «прибіднюватися»; *drink like a fish* – «пити дуже багато»; *cold fish* – «нахаба»; *great fish eat up the small* – «сильні пожирають слабких»; *if you swear you will catch no fish* – «лайкою справи не допоможеш»; *neither fish nor flesh* – «ні риба ні м'ясо»; *mute as a fish* – «дуже тихий»; *mere wishes are silly fishes* – «бажання, не підкріплені справами, нічого не варті»; *fish and visitors smell in three days* – «гості і риба через три дні псуються».

Хоча у 39% слово все ж надає фразеологізму нейтрального або ж позитивного відтінку: *do not make fish of one and flesh of another* – «стався до всіх справедливо»; *have other fish to fry* – «мати важливіші справи»; *not the*

only fish in the sea – «не тільки світу, що у вікні, світ не клином зійшовся»; *better one small fish than an empty dish* – «краще щось, ніж нічого».

Крім цього? цей зоонім у складі фразеологізмів може позначати «дурість»: *April fish* – «обман/жарт в день 1-го квітня»; *poor fish* – «дурень, нікчема»; *it is a silly fish, that is caught twice with the same bait* – «дурна та риба, що двічі ловиться на одну принаду»; *fishy story* – «вигадане, брехливе оповідання»; *odd fish* – «дивак».

Свиня в англійській мові символізує бруд, невдячність, невихованість, вона еїс,к.'є рух назад, деградацію живої істоти, тому у 96% фразеологізмів має негативні конотації.

Слово *a pig* позначає ненажеру: *fat as pig* – «товстий, як свиня»; *eat like a pig* – «об'їдатись»; *make a pig of oneself* – «об'їдатися, дуже багато їсти». Також символізує грубість, неохайність, прикладом є такі висловлення: *pigs in clover* – «люди, що не по праву займають високе суспільне становище»; *bleed like a pig* – «стікати кров'ю»; *drive one's pigs to market* – «гучно хрюпати»; *grease the fat pig* – «подавати матеріальну допомогу людині, якій вона не потрібна»; *one can't make a horn of a pig's tail* – «батога з піску не сплетеш»; *what do you expect from a pig but a grunt* – «від свині нічого, крім хрюкання, не діждешся»; *we don't kill a pig every day* – «свято буває не кожного дня»; *pigs and whistles* – «чорт забери!»; *pigs ran through it* – «все зірвалося»; *blind pig* – «таємний шинок, місце незаконного продажу спиртних напоїв»; *buy a pig in a poke* – «купувати щось не бачивши, купити kota в мішку»; *bring one's pigs to a bad market* – «зазнати невдачі, прорахуватися»; *drive the pigs through something* – «зіпсувати всю справу».

Образ мавпи (*a monkey*) максимально наближений до образу людини та у 100% є втіленням таких людських вад, як хитрість, лицемірство, наслідування, зовнішнє неподобство, злість. Цей образ реалізується в наступних словосполученнях: *cut monkeyshines* – «стрибати, пустувати, дуріти»; *sit like a monkey with a nut* – «бути заглибленим у свої думки, не звертати увагу на все, що тебе оточує»; *make a monkey of one* – «підманути, обдурити, поглузувати з когось»; *tricky as a monkey* – «пустотливий, вредний, хитрий»; *throw a monkey wrench into the machinery* – «перешкоджати, вставляти палиці в колеса». В деяких народах образ мавпи співвідносять з сп'янінням, наприклад: *suck the monkey* – «потаї тягнути вино з бочки»; *to carry the monkey* – «пити спиртне»; *to have the monkey on one's back* – «бути п'яним».

Аналізуючи фразеологізми із зоонімом *a bear* (ведмідь), можемо зробити висновок, що цей зоонім позначає «злість» та «хоробрість», «ризик»: *cross as a bear* – «дуже злий, злий, як собака»; *fight dog, fight bear* – «битися до кінця, до повної перемоги»; *gruff as a bear* – «дуже груба, брутальна людина»; *hungry as a bear* – «голодний, як вовк»; *not fit to carry guts to a bear* – «ні до чого непридатна людина»; *he must have iron nails that scratches a bear* – «той, хто чухає ведмеда, повинен мати залізні нігті»; *like a bear with a sore head* – «засмучений, у поганому настрої»; *don't sell the bear's skin before you have caught him* – «курчат восени лічать». У позитивному значенні ми зустрічаємо цю фразу аж у 63% фразеологізмів.

Починаючи з доісторичних часів, бик (*a bull*) символізує «силу», «здоров'я» та «злість», наприклад: *hit a bull's eye* – «влучно вистрелити, мати успіх, досягти мети»; *like a bull at a gate* – «шалено, несамовито, люто, скаженно»; *like a bull in a china-shop* – «незграбно, як ведмідь»; *look as big as bull-beef* – «мати здоровий вигляд»; *take the bull by the horns* – «рішуче діяти, взяти бика за роги»; *percentage bull* – «поліцай, що бере хабарі»; *like a red rag to a bull* – «як червона хустка для бика, роздратовуючи»; *trust as far as one can fling a bull by the tail* – «зовсім не довіряти».

Лев у 78% фразем є символом невмирущої мужності, сили, безстрашності, тому зазвичай зоонім *a lion* позначає «хоробрість»: *baited cat may grow as fierce as a lion* – «зацькована кішка може битися, як розлючений лев»; *fight like a lion* – «битися, як лев»; *great lion* – «відома, популярна людина, знаменитість»; *put one's head into the lion's mouth* – «опинитися в дуже небезпечному становищі через власну необачність»; *lion's skin is never cheap* – «мозолисті руки годують»; *show the lions* – «показати визначні місця, пам'ятники»; *lion in one's path* – «страшна перепона»; *lion's provider* – «підлабузник»; *lion's share* – «левова пайка»; *act the lion* – «удавати з себе видатну людину»; *every dog is a lion at home* – «всякий півень на своєму смітті гордий».

Зоонім *a lamb* (ягня) позначає «покірність», «скромність»: *lost lamb* – «заблудла вівця»; *one's pet lamb* – «чийсь улюбленець, пестунчик»; *meek as a lamb* – «смирний, покірливий, як ягня»; *gentle as a lamb* – «смирний, тихий, як ягня»; *temper the wind to the shorn lamb* – «допомоги слабшому».

Нами було проаналізовано 500 фразеологічних одиниць із зоонімом компонентом, відібраних з англо-українського фразеологічного словника К. Т. Баранцева. Розглянувши фразеологізми із зоонімом компонентом, ми визначили кількісне співвідношення фразем із позитивним та негативним значенням із однаковим зоонімом маркером (таблиця 1).

Таблиця 1

Кількісне співвідношення фразем із позитивним та негативним значенням

Зоонім	Загальна кількість фразем	Негативне значення (%)	Позитивне значення (%)
собака	92	76	24
пташка	39	41	59
риба	41	61	39
свиня	23	96	4
мавпа	6	100	0

ведмідь	8	37	63
бик	10	70	30
лев	18	22	78
ягня	8	37	63

Як видно із даних таблиці, негативна оцінка домінує у семантиці фразеологічних одиниць із зоонімним компонентом.

Фразеологічні одиниці з зоонімами є свого роду маркерами національного образу світу, який склався у свідомості тієї чи іншої етнічної спільноти. Вони містять знакову символіку, пов'язану зі сприйняттям образу тварин. Фразеологічні одиниці з зоонімами відображають цілу систему стереотипних уявлень, що стосується певних тварин.

Список використаної літератури

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Харків : Вища шк., 1983. – 137 с.
2. Англо-український фразеологічний словник : Близько 30 000 фразеологічних виразів / Л. В. Кирпич (відп. ред.), Костянтин Тимофійович Баранцев (уклад.). – [2-ге вид., випр.]. – К. : Знання, 2005. – 1056 с.
3. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
4. Демський М. Т. Суть фраземи, її ономазіологічні функції й особливості номінації (Матеріали до ідеографічного Словника українських фразем) // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці філологічної секції. – Львів, 1992. – 240-265 с.
5. Демський М. Т. Українські фраземи і особливості їх творення / М. Т. Демський. – Л., 1994. – 62 с.
6. Кунин А. В. Английская фразеология. Теоретический курс / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1970. – 344 с.
7. Кунин А. В. О переводе английских фразеологизмов в англо-русском фразеологическом словаре / А. В. Кунин // Тетради переводчика. – М., 1964. – № 2. – 127 с.

УДК 81'367.622:811.161.2/112.2

Романіна Людмила,
студентка 11-Нм групи
Науковий керівник:
к. пед. н., доцент Гінка Б.І.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС БАГУВРІГІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто іменники-багуврігі, які називають людину за певними її ознаками в українській та німецькій мовах. Проаналізовано лінгвістичний статус, специфіку семантики і структури цих одиниць в українській і німецькій мовах, а також зроблено висновок про спільні та відмінні риси таких одиниць, наприклад, як «червона шапочка», «синя панчоха» в цих мовах.

Ключові слова: багуврігі, композити, метонімія.

The article deals with the nouns-bahuvrihis, that call a person by certain features in Ukrainian and German languages. The linguistic status, specifics of semantics and data structure of the units of the Ukrainian and German languages are analyzed, and the conclusion is drawn about the common and distinctive features of such units as «red riding hood», «blue stocking» in the given languages.

Key words: bahuvrihi, composites, metonymy

Німецькій, як і багатьом іншим сучасним мовам, притаманне широке використання складних слів, зокрема іменників типу багуврігі. Багуврігі знаходять своє відображення в багатьох мовах, у тому числі в українській, російській, англійській, німецькій. У різних мовах ці одиниці виявляють як подібні, так і відмінні риси.

У сучасній лінгвістиці їм присвячена значна кількість досліджень на матеріалі різних мов: англійської (Г. С. Кириченко, Л. К. Крайняк), французької (О. В. Азарова), німецької (В. Г. Рудий), української (Н. Ф. Клименко, О. М. Рудь). Композитні найменування осіб у німецькій мові досліджували А. Г. Файзулліна (інвективні композити в системно-функціональному аспекті порівняно з російською й татарською мовами) [7], М. Агзамов (словотвірна мотивованість німецьких складних і складнопохідних найменувань осіб) [1] та ін. Проте, незважаючи на велику кількість праць, які побачили світ у різний період, ще багато аспектів у цій темі потребує висвітлення і уточнення.

Мета статті – визначити та обґрунтувати лінгвістичний статус і семантичні особливості багуврігі в сучасній українській та німецькій мовах.

Багуврігі – термін староіндійської лінгвістики і поезики. Означає складне слово зі значенням приналежності, володіння, і називає людину або предмет за ознаками, які його характеризують, наприклад, за частиною тіла, за одягом. Саме слово «багуврігі» влаштовано таким чином: воно складається з частин

baḥu (рясний) та -vrihi (рис) і дослівно означає «багатий рисом» (староіндійське найменування для багатой людини) [2]. У ХХ столітті цей термін, поряд із деякими іншими термінами давньоіндійських лінгвістів, був засвоєний вченими країн Заходу і став вживатися щодо інших мов, у тому числі сучасних [4].

Звернемося до характеристики багуврігі, які називають людину в українській мові. Ці слова розглядаються в рамках фразеології, як один з видів фразеологічних одиниць. Фразеологічні одиниці виділяються в мові в особливий розряд одиниць і відмежовуються від інших, у тому числі від слова і словосполучення, за сукупністю категоріальних ознак, які притаманні тільки фразеологічній одиниці і які в цій сукупності неповторні в будь-якій іншій одиниці мови.

Антропосемічні багуврігі в українській мові мають наступні ознаки фразеологічних одиниць.

По-перше, вони складаються з декількох компонентів і представлені у вигляді словосполучень *означення + іменник*. Наприклад, *зелені кашкети, білі комірці*.

По-друге, ці одиниці володіють стійкістю. Вони представлені у вигляді певної комбінації компонентів, які не можуть бути замінені іншими лексемами.

По-третє, такі багуврігі відрізняються ідіоматичністю, тобто їх значення не виходить із суми значень окремих компонентів. Варто зазначити, що ці фразеологізми, які позначають особу, відрізняються своєрідним механізмом формування семантики. Основним способом їх утворення є метонімічне перенесення. Наприклад, *білий халат – медичний працівник*. Походження цього фразеологізму пов'язане з особливістю кольору одягу медичних працівників. В основному номінація особи здійснюється за частиною тіла (*відчайдушна голова, ясна голова, порожня голова, мідний лоб, біла кістка, чорна кістка, золоті руки, злі язики*), а також за предметами одягу (*чорні берети, синя панчоха, товста кишеня, худя кишеня, стара калоша*).

По-четверте, ці одиниці відтворювані, тобто вони закріплені в мові, а не створюються у мовленні кожного разу заново.

Згідно зі структурно-семантичною класифікацією фразеологічних одиниць І.І. Чернишової, ці одиниці належать до фразеологізмів, а саме до субстантивних фразеологічних єдностей [9]. Приналежність до субстантивних фразеологізмів обумовлена номінативною функцією таких одиниць (*золота голова – обдарована людина, мідний лоб – безглуздо вперта людина, горохова шинель – агент таємної поліції, французький каптан – людина, одягнена за французькою модою, дотримується європейських поглядів*). При цьому звертає на себе увагу той факт, що номінації за допомогою цих фразеологічних одиниць отримують різні іпостасі людини.

Першу групу утворюють фразеологічні одиниці, які називають людину за її внутрішніми якостями. До цієї групи належать багуврігі, які називають риси характеру та інтелектуальні здібності людини. Наприклад, *відчайдушна голова, ясна голова, порожня голова, мідний лоб, недолуга голова, стара петля*.

Другу групу утворюють фразеологічні одиниці, які називають людину відповідно до роду її діяльності (*горохова шинель, білий халат, сірі мундири, помаранчеві берети, червона шапка, чорні берети, зелені кашкети*). Варто також відзначити продуктивність фразеологічних одиниць, що виражають приналежність людини до військової професії.

Третя група представлена фразеологічними одиницями, які називають людину за її соціальним статусом (*товста кишеня, худя кишеня, білі жилети*).

Лінгвістичний статус багуврігі, які називають людину, в сучасній німецькій мові відрізняється від статусу подібних одиниць в українській мові. Розглянемо їх більш детально.

Багуврігі зовні нічим не відрізняються від детермінативних композитів, «які за своєю смисловою структурою відповідають позначенню приналежності або властивості людини, тварини або рослини», наприклад: *der Graukopf* (не сива голова, а людина із сивою головою) – сивий чоловік; *das Nashorn* (тварина з рогом на носі) – носоріг; *das Vierblatt* (рослина з чотирма листками) – чотирьохлисточник [6, с. 131].

Незважаючи на те що багуврігі в німецькій мові утворюють досить невеликий корпус композитів, вони викликають значний інтерес дослідників, оскільки виникають в умовах номінативної надмірності інформації. У багуврігі в німецькій мові відбувається переосмислення об'єкта найменування через призму оціночного, чуттєвого або образного уявлення. Їх головними ознаками є експресивно-оцінне забарвлення, емоційна тональність і стильове маркування. Завдяки своєму прагматичного потенціалу вони широко використовуються в різних стильових контекстах.

У німецькій мові багуврігі представлені у вигляді посесивних композитів. Наприклад, *Dummkopf* – дурень, *Rotkäppchen* – червона шапочка, *Plappermaul* – базіка, *Leckertmaul* – ласун, *Blaustrumpf* – синя панчоха, *Faulpelz* – ледар, *Geizkragen* – скнара. Першим компонентом подібних композитів служить прикметник, іменник або основа дієслова. Саме складне слово в цілому являє собою позначення приналежності (частини тіла, одягу або іншої ознаки людини). Ці лексичні одиниці розглядаються в рамках семантичної деривації як один із підвидів метонімічного перенесення – *pars pro toto* (частина замість цілого). Так, номінація людини може відбуватися за назвою частини тіла. Найпоширенішими іменниками, що позначають частину тіла, є *Kopf* – голова, *Maul* – рот, *Vauch* – живіт.

Багуврігі з компонентом *Kopf* складають велику групу композитів, що характеризують людину за її інтелектуальними здібностями. Наприклад, *Dummkopf* – дурень, *Dusselkopf* – дурень, бовдур, *Eierkopf* – розумник (зневажливе), *Flachkopf* – тупиця, *Hohlkopf* – дурний, *porojnistja* голова, *Kalbskopf* – дурень, *Klotzkopf* – впертюх, *Rappelkopf* – навіженій, *Schafkopf* – бовдур, дурень, *Schwachkopf* – недоумок, балда, *Strohkopf* – бовдур, *Wasserkopf* – дурна голова.

Знаходять відображення в складі таких одиниць і риси характеру людини: *Betonkopf* – твердолобий, *впертий*, *Brausekopf* – запальна людина, *Dickkopf* – неподатливий, *норовливий*, *Knurrkopf* – буркотун,

Kribbelkopf – непосида, неспокійний, знервований, *Quasselkopf* – базика, *Quatschkopf* – базика, брехло, *Schlaukopf* – хитрюга, *Starrkopf* – впертюх, *Trotzkopf* – дурень.

Деякі одиниці характеризують людину за виглядом волосся, зачіски (*Glatzkopf* – лисий, *Kahlkopf* – лисий, *Rotkopf* – рудий, *Strubbelkopf* – людина з розпатланим, скуйовдженим волоссям); а також за віком: *Graukopf* – старий.

Наявність компонента *Kopf* в багуврігі, який називає людину за її інтелектуальними здібностями, пояснюється тим, що концепт «Корф» є одним з концептів, найбільш значущих в німецькомовній картині світу. Цей концепт також носить універсальний характер, тому що присутній у будь-якій культурі. Він належить до найдавніших концептів людства, і відображає розум та інтелектуальні здібності, ті внутрішні якості, за якими оцінюється людина. Голова – свого роду вмістилище розуму [5].

Багуврігі з компонентом *Maul* діляться на дві групи. Перша група – багуврігі, які називають людину за її мовною діяльністю (манерою говорити, особливістю мови, спілкування): *Großmaul* – крикун, хвалько, *Klatschmaul* – пліткар, базика, *Lästermaul* – злий язик, злостивець, наклепник, *Lottermaul* – язик як помело, *Lügenmaul* – брехун, *Plappermaul* – базика, *Schandmaul* – наклепник, *Schlabbermaul* – базика, *Tratschmaul* – базика, брехун. Наявність компонента *Maul* в цій групі пов'язана із здатністю людини розмовляти за допомогою рота [3].

Друга група – багуврігі зі значенням «ласун», що вказують на певні вподобання в їжі: *Schleckermaul*, *Leckermaul*, *Naschmaul*.

Всі багуврігі з компонентом *Vauch* перекладаються як «товстун» : *Dickbauch*, *Fettbauch*, *Schmerbauch*.

Також найменування людини може відбуватися за предметами побуту або одягу. Найменування предметів побуту, що використовуються як основа в структурі багуврігі, досить різноманітні. Найбільш часто вживаним є іменник *Sack*. Наприклад, *Dicksack* – товстун, «тумба», «колода», *Plumpsack* – «тюлень», телепень, *Ruppsack* – хам; хуліган, *Schlappsack* – кволий, немічний. В основному, зі словом *Sack* – мішок, асоціюється велика, повна і незграбна людина. Також нам зустрілися багуврігі з компонентом *Lappen* – ганчірка. Так, відповідно до словника «Das etymologische Wörterbuch des Deutschen» Пфайфера [8], лексема *Jammerlappen* раніше позначала хустину, яка використовувалася для витирання сліз [8]. Це походження лексеми *Jammerlappen* повністю виправдовує її сьогодишнє вживання в якості найменування слабкої людини, яка вічно скаржиться, одним словом, ганчірки.

Предмет одягу, номінований в якості елемента багуврігі, також може бути різним: *Buxe*, *Mütze*, *Rock*, *Käppchen*. Наприклад, *Schlafmütze* – соня, *Bangbuxe* – боягуз, заяча душа, *Rotkäppchen* – червона шапочка. У цій групі дуже цікавою нам бачиться семантика таких багуврігі. Цікаве трактування походження багуврігі *Schlafmütze* ми також виявляємо в «Das etymologische Wörterbuch des Deutschen» Пфайфера [8]. У колишні часи через погане опалення приміщень, у тому числі спалень, серед німців був поширений нічний ковпак, який являв собою м'який головний убір для сну [8]. Звідси й бере свій початок багуврігі зі значенням «соня», тобто людина, яка більшу частину часу проводить в ліжку з нічним ковпаком на голові.

Серед багуврігі, які називають людину за предметом одягу, можна також виділити одиниці зі значенням найменування людини за родом її діяльності: *Schwarzrock* – піп, монах, церковник, *Grünrock* – мисливець, лісничий; *Blaustrumpf* – «синя панчоха». Найменування *Schwarzrock* і *Grünrock* пов'язані з особливостями кольору одягу людей, які займаються цією діяльністю. Так, монах має чорні шати, а мисливець і лісничий одягаються у форму камуфляжного кольору з різними відтінками зеленого.

Цікаву історію походження має лексема *Blaustrumpf*. Вона є калькою з англійської *bluestocking* – жартівливого найменування учасниць літературного гуртка в Лондоні, які замість запропонованих чорних шовкових панчів носили сині вовняні. Сьогодні ця лексема використовується для позначення освіченої жінки, яка через розумову роботу втратила свою жіночність. *Rotkäppchen* – червона шапочка, героїня дитячої казки, була названа за однойменним предметом її одягу, який був її характерною ознакою.

Отже, найменування осіб у німецькій та українській мовах є надзвичайно цікавими для дослідження, оскільки дають змогу простежити різноманітні зв'язки в етносвідомості. Варто зазначити, що багуврігі, які називають людину за її певними ознаками, знаходять своє відображення і в німецькій, і в українській мовах. На відміну від німецької, багуврігі в українській мові розглядаються в рамках фразеології. Це пов'язано з тим, що вони мають усі ознаки фразеологічних одиниць, а саме:

- складаються з декількох компонентів;
- володіють ідіоматичністю, стійкістю і відтворюваністю.

Їх приналежність до субстантивних фразеологічних одиниць обумовлена номінативною функцією таких одиниць. На відміну від української мови, багуврігі в німецькій мові не є фразеологічними одиницями, а представлені у вигляді посесивних композитів. Цей феномен пояснюється явищем німецької мови до словоскладання, що зумовлює тенденцію німецької мови до раціоналізації (виразити якомога більше інформації за допомогою мінімуму слів). Подібність же лексичних одиниць типу багуврігі в обох мовах проявляється в їх семантиці, де номінація здійснюється за ознаками, які характеризують людину через метонімічне перенесення з частини на ціле (*pars pro toto*).

Подібність багуврігі в українській та німецькій мовах виявляється в тому, що в обох мовах вони позначають якийсь предмет через вказівку на характерну для цього предмета ознаку. В результаті метонімічного перенесення значення з частини на ціле уживається як найменування самого носія цієї ознаки. Ціле позначається частинами, а значення багуврігі носить метонімічний характер.

Таким чином, можна сказати, що утворення посесивних конструкцій різних типів характерне для німецької мови. Багуврігі як особливий тип словоскладання досить продуктивний у побутово-розмовному мовленні. Цьому сприяє компресія інформації, закладеної в композитах, їх високе стилістичне навантаження.

Список використаної літератури

1. Агзамов М. Опыт выявления идиоматичности и мотивированности (на материале сложных и сложнопроизводных существительных наименований лиц в современном немецком языке): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук / М. Агзамов, 1975. – С. 33.
2. Бахуврихи [Електронний ресурс] // Матеріал из Википедии – свободной энциклопедии. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Бахуврихи>.
3. Башкатова Ю. А. Сопоставительный анализ соматических концептов «rot» и «mouth» в этнокультурном аспекте / Ю. А. Башкатова // Вестник КемГУ. – 2012. – С. 116–119.
4. Донец А. В. Бахуврихи русского языка в ономаσιологическом освещении / А. В. Донец. // Лінгвістичні студії. – 2011. – № 22. – С. 166–168.
5. Каминская Ю. С. Номинативное поле концепта «Kopf» / «голова» (на примере фразеологических единиц) / Ю. С. Каминская. // Кафедра немецкой филологии УО «Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина». – 2013. – С. 13–15.
6. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / М. Д. Степанова. – Москва, 1953. – 375 с.
7. Файзуллина А. Г. Инвективы-композицы в системно-функциональном аспекте: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філ. наук: спец. 10.02.20 / Файзуллина А. Г., 2009. – 47 с.
8. Pfeifer W. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen [Електронний ресурс] / Pfeifer – Режим доступу до ресурсу: <https://www.dwds.de/>.
9. Stepanowa M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanowa, I. I. Černyšewa. – Moskau, 2003. – 256 с.

УДК 81'276.2:81'373.43

Рудинець Вікторія,
студентка 11-Ам групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Воронцова Н.Г.

ІННОВАЦІЇ В ЛЕКСИЦІ І ФРАЗЕОЛОГІЇ, ЩО ВЕРБАЛІЗУЮТЬ КОНЦЕПТ
«ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ»

Стаття присвячена розгляду лексичних і фразеологічних інновацій, що вербалізують концепт «європейська інтеграція» в англійському дискурсі.

Ключові слова: *концепт, євронелогізми, токени, словотвірний компонент, британський національний корпус.*

The article reveals the problem of lexical and phraseological innovations that verbalise the concept «European integration» in English discourse.

Key words: *concept, euroneologisms, tokens, word-forming component, British national corpus*

Виникнення нових лексичних одиниць є складним, багатаспектним процесом, який свідчить про динаміку розвитку мови. Встановлено, що лінгвістичне поняття «неологізм», або ж «лексична інновація», охоплює широке коло явищ на лексико-семантичному рівні мови, а проблеми вивчення неології набувають особливої важливості у зв'язку з новими тенденціями в розвитку сучасної англійської мови, зокрема й у євроінтеграційному дискурсі.

Дослідження динаміки розвитку словникового складу було і є важливою проблемою лінгвістики науки. Питанню еволюційних процесів у мові присвячено низку наукових праць, серед яких дослідження Ю. А. Зацного [1, с. 243], Rice С. [4, с. 45–46], Dickey С. [5, с. 10–12] та ін.

Актуальність статті зумовлена порівняльним аналізом аксіологічних ознак досліджуваних документів і газетних статей із використанням англійських текстів BNC (British National Corpus) та COCA (Corpus of Contemporary American English).

Метою дослідження є розкриття змісту інновацій у лексиці та фразеології англійської мови пов'язаних із мовним втіленням концепту «європейська інтеграція».

Об'єктом дослідження є втілення інновацій у лексиці та фразеології, що вербалізують концепт «європейська інтеграція» в тематично поєднаних англійських текстах BNC (British National Corpus) та COCA (Corpus of Contemporary American English).

Предмет дослідження становлять мовні засоби вираження інновацій, виділені з англійських текстів, що вербалізують концепт «європейська інтеграція».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі визначено когнітивний зміст інновацій у лексиці та фразеології, що вербалізують концепт «європейська інтеграція» на основі сукупності знань соціуму, колективного досвіду, зафіксованого в лексикографічних джерелах сучасної англійської мови, та колективного «несвідомого», виявленого в ході аналізу мовних засобів вираження концепту, виділених з англійських текстів двох функціональних стилів – ділового та публіцистичного, поєднаних спільною тематикою.

Розглядаючи концепт «європейська інтеграція», доцільно зазначити, що відбувається інтенсивне поповнення його аспектів. Надали збагачується, насамперед, лексика і фразеологія, що характеризують інтеграційну діяльність. Відзначимо, наприклад, такі поширені інновації, як *stature gap* («розрив у статусі двох кандидатів, що виникає

внаслідок їх різного політичного досвіду і досягнень»), *tripartisanship* («трипартійна система, співпраця між трьома політичними партіями»):

*There's been a lot of talk about the **stature gap** between Gore and Bush* (The Indianapolis Star, Oct. 8, 2000). *Tom Daschle, who will become Senate majority Leader once Mr Bush's tax bill has passed, was triumphant. We still face the same challenges. Bipartisanship – or I guess I should now say **tripartisanship** – is still a requirement* (The Daily Telegraph, May 27, 2001).

Глобалізація – це, насамперед, нестримний рух капіталів, товарів і комунікацій через дедалі більші аморфні кордони. Цей процес характеризується також компресією категорії хронотопу (часу і простору): під впливом електронних засобів комунікації наша Земля ніби зменшується у своїх розмірах [Storey 2003: 107]. Основною причиною процесу глобалізації можна вважати поширення нових інформаційних технологій. Вони викликали розвиток галузей промисловості, що базуються на знанні (*knowledge-based industries*), а ці галузі змінили основу економічної динаміки [Rice 2000: 45].

Глобалізація створила, наприклад, тісні економічні зв'язки між Лондоном і Нью-Йорком: десятки тисяч нью-йоркців постійно мешкають у Лондоні, щорічно сотні тисяч жителів цих двох міст «обмінюються візитами». Два міста, на думку журналістів, перетворюються в «один трансатлантичний мегаполіс», і для його позначення «відроджується» слово *nylon*, яке у процесі створення в середині ХХ сторіччя (воно позначало штучну тканину «нейлон») базувалося на назві двох міст (*nylon = New York + London*): *Kastner is a resident of a place called **NYLON**, a single city inconveniently separated by an ocean* (Newsweek, Nov. 13, 2000).

У процесі розв'язання проблеми «лібералізація торгівлі» в умовах глобалізації виникли серйозні суперечності між США і Європейським Союзом, оскільки США виступають за «поглиблення» СОТ, а країни ЄС – за «розширення» цієї організації. Прихильників «поглиблення» стали в англійській мові називати *deepeners*, а «розширення» – *wideners*: *At Doha, the United States helped bridge the gap between **deepeners** and **wideners**, because the EU needs progress on its broader agenda to achieve movement on agriculture, which is critical for many countries* (The Economist, Dec. 7, 2002).

Країни ЄС ведуть пошук концепції, яка б визначила шляхи їхнього економічного, політичного і соціального розвитку. Для багатьох державних і політичних діячів цей розвиток визначається поняттям «неамериканський шлях», очікуванням, що європейський шлях буде більш мирним і цивілізованим, ніж американський [Dickey 2002:12].

У зв'язку з прийняттям у ЄС останнім часом чималої кількості нових країн із нижчим рівнем економічного розвитку, порівняно зі старими членами, і запланованим вступом ще декількох бідніших країн в англійській мові поширюється словосполучення *prosperity gap* для позначення розриву в рівні життя країн-членів Європейського Союзу: *Europe is riddled with two-speed economies within its regions, resulting in **prosperity gap*** (Financial Times, July 17, 2003).

Для позначення громадян ЄС в німецькій мові було створено неологізм *EU-Inlander*, що почав вживатися і в англійській у вигляді запозичення або кальки (*EU native*): *German bureaucrats have already come up with a word to distinguish European Union members: **EU-Inlander**, or «**EU natives**»* (Newsweek, Febr. 18, 2002). Відкритість кордонів між країнами-членами ЄС дала змогу характеризувати такі країни за допомогою неологізму «*frontier-lite*».

Значною соціально-економічною проблемою для Великобританії й інших країн ЄС стає масовий наплив емігрантів, особливо з бідних країн. Було створено, зокрема, таке словосполучення, як *asylum shoppers*, для позначення щоразу більшої кількості людей, які мандрують теренами Європи в пошуках країни, що дасть їм притулок: *Small wonder the British press talks of an unchecked flow of «**asylum shoppers**» criss-crossing the new **frontier-lite** Europe in search of the most generous host* (Newsweek, June 10, 2002). Виникає поняття сірої зони (*gray zone*) для позначення країн, що розташовані між Росією і країнами-членами Європейського Союзу. До таких країн, що входять у «сіру зону» відносять, наприклад, Україну: *To the south lies vast Ukraine, politically unstable, deeply corrupt and geographically undefined – a strategically vital country of 50 million people that may lost in the **gray zone** between Russia and the West* (Newsweek, Aug. 12, 2002).

Триває створення євронологізмів – інновацій із префіксом *euro-*, який у своєму новому семантичному варіанті бере участь у створенні похідних, пов'язаних з Європейським Союзом, з єдиною валютою «євро» (*euro*): *euroarmy*, *eurobill*, *euro class*, *euro-dissident*, *euro-land*, *euromembership*. Наприклад, неологізм *euromembership* позначає приєднання певної країни до «єврозони», тобто до єдиної валюти; проблему інтеграції Великобританії в Європейський Союз відображає нова одиниця *euro class* – заняття з проблеми інтеграції в Європейський Союз; новотвір *euro-poll* вводить поняття референдуму, проведеного в країнах ЄС; інновація *euro vote* створена для позначення голосування з питання введення єдиної валюти «євро» у Великобританії; неологізм позначає єдину армію *euroarmy* країн-членів ЄС:

*Senior ministers have also been ordered to attend **euro classes**, headed by Foreign Office Minister Peter Hain, so they can make a convincing case for membership on the doorsteps when the time comes.* (Mirror 30, Nov. 2001). *Blair pushes for 2003 **euro vote**. The Prime Minister is pushing for an early assessment of the economic tests for entering the euro* (The Observer, Febr. 24, 2002). *Blair urged to bring in paving bill for **euro poll*** (Financial Times, March 29, 2002). *But now the Portuguese are discovering that **euro-membership** is a double-sided coin* (The Economist, Nov. 30, 2002). *The creation of a truly sizable «**euro-army**» remains unthinkable* (The New York Times, July 17, 2003).

Аналіз мовного матеріалу British National Corpus показав, що характерним для вживання інноваційної деривації є словотвірний компонент «euro», що засвідчується відповідною кількістю токенів (табл 1):

Репрезентація частотності вживання словотвірного компоненту «euro» відповідно до матеріалу British National Corpus

Компонент	Кількість токенів
<i>eurotunnel</i>	134
<i>euro-fighter</i>	5
<i>euro-elections</i>	4
<i>euro-summit</i>	2
<i>euro-week</i>	1
<i>euro-sceptics</i>	1
<i>euro-recovery</i>	1

Наведемо приклади з BNC, що підтверджують вживання вищевказаних словотвірних компонентів:

«He will use a crunch summit with German Chancellor Helmut Kohl to try to win a deal securing the future of the high-tech Euro-fighter designed for Nato forces...» [BNC]

«A BUSINESS which began in a New York loft 35 years ago opened its European headquarters yesterday on the day Clwyd's Euro-Week began...» [BNC] 1

«The Premier is desperate to mark his EC presidency with a British led Euro-recovery plan...» [BNC]

«But Conservative Euro-sceptics detect a hardening of the party's anti-federalist position...» [BNC]

«Since their poor vote in the June Euro-elections, the Conservatives have lagged well behind Labour in the polls...» [BNC]

«Mr Healey here went on about Labour's success in the Euro-elections...» [BNC]

«THE Euro-summit deal will cost Britain 200 million a year – around 10 for every taxpayer...» [BNC]

«But a Eurotunnel spokeswoman dismissed the findings as 'intended to allow hypnotherapists to tout for business...» [BNC]

«At the time, Eurotunnel said the contracts had been placed on the assumption passengers would stay with cars, but that the rolling stock could be altered, if required, by the Safety Authority...» [BNC]

Отже, на основі порівняльного аналізу аксіологічних ознак досліджуваних документів і газетних статей нам вдалося сформулювати основні висновки та визначити специфіку вживання дериваційного компоненту «euro» з використанням англомовних текстів BNC (British National Corpus) та COCA (Corpus of Contemporary American English). Знання про європейську інтеграцію, виражене за допомогою мовних форм, становить когнітивний аспект текстів англомовних документів ЄС і газетних публікацій. Ці тексти, що висвітлюють діяльність Європейського Союзу як прототип інтеграційного процесу, є основою моделювання концептуального простору європейської інтеграції. Євросоюз знаменує собою створення нового фрагмента концептуальної системи у вигляді своєрідного образу, який отримує детальне відображення в мові. Таким чином, лексика ЄС потребує глибокого аналізу й вивчення, зокрема, та її частина, що словесно виражає конотативні відтінки значення нових реалій позамовного світу. Мовне втілення основних і додаткових властивостей інтеграції, специфічне й конкретизоване, враховуючи тематику матеріалу дослідження, обмежене лексикою, пов'язаною з діяльністю Євросоюзу як уособленням інтеграційного процесу в Європі. Відтак, можна впевнено стверджувати, що сфера євроінтеграційного дискурсу у новому сторіччі і надалі є сферою зародження інноваційних процесів та важливим постачальником лексико-фразеологічних інновацій.

Список використаної літератури

1. Зацний Ю. А. Мова і суспільство: Збагачення словникового складу сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний, Т. О. Пахомова. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 243 с.
2. Зацний Ю. А. Неологізми англійської мови 80–90 років XX століття / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1997. – 396 с.
3. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Юрій Антонович Зацний. – Львів: Видавництво «Паїс», 2007. – 228 с.
4. Rice C. Promoting the National Interest // Foreign Affairs. – 2000. – Jan/Febr. – P. 45-46
5. Dickey C. Fears in the Un-America // Newsweek. – 2002. – Febr.11. – P. 10-12.

Список ілюстративних джерел

1. The British National Corpus. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corpus.byu.edu/bnc/>.
2. The Corpus of Contemporary American English. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corpus.byu.edu/coca/>
3. The New York Times. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <https://www.nytimes.com/>
4. The Times & the Sunday Times. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн.: <https://www.thetimes.co.uk/>.

СТУДЕНТСЬКИЙ СЛЕНГ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

У статті проаналізовано студентський сленг як різновид молодіжного сленгу. На матеріалі української та англійської мов наведено приклади використовуваних студентами лексичних одиниць, з'ясовано причини їх виникнення, структуру та основні функції.

Описано лексико-семантичні групи, які притаманні для досліджуваної субмови, аналізується статус студентського сленгу у парадигмі ненормативної лексики. Робиться спроба визначити шляхи кодування, що використовуються студентською молоддю.

Ключові слова: студентський сленг, лексема, жаргон, лексико-семантичне поле, англіцизм.

Student's slang as a kind of youth slang is analyzed in the article. Lexical units used by students, their causes, structure and basic functions are explained on the examples of Ukrainian and English languages.

The author reveals the lexical-semantic groups that are inherent in the sub-language under study, analyzes the status of student slang in the paradigm of non-normative vocabulary. An attempt is being made to determine the coding methods used by student youth.

Key words: Student's slang, lexem, jargon, lexical-semantic field, Britishism.

Сленг вбирає у себе новітні хвилі змін, зазнаючи трансформацій одночасно із світом навколо. Це соціокультурне та соціолінгвістичне явище завжди становить особливий інтерес не лише для дослідників – підлітки та молодь в усі часи були і є зацікавленими у вивченні та використанні сленгу. Психологічний аспект сленгу як чогось забороненого та прихованого, «лише для обраних», надає йому неабиякої привабливості. Завдяки використанню сленгу здійснюється міжкультурна комунікація, він стає засобом порозуміння між однаковими віковими групами із різних країн та культур.

Проблематика сленгу є предметом постійного наукового пошуку. Жаргонне мовлення завжди привертало увагу дослідників української (С. Пиркало, Л. Ставицька, С. Мартос, Т. Кондратюк та ін.), російської (Н. Тропіна, Т. Нікітіна) та англійської (Т. Беляєва, В. Хом'яков) мов.

Е. Патрідж, В.Вілломан, І. Гальперін, Г. Менкен, М. Маковський, В. Балабін, У. Потятинник та інші вчені вивчали різноманітні прояви та багатогранність сленгу. Хоча переважно це явище розглядали у світлі його лексико-стилістичних характеристик до кінця першої половини ХХ ст., окремі дослідники ще з кінця ХVІІІ ст. зосередили свій погляд на соціальній стороні сленгу, а ХХ ст. принесло виділення суттєвого аспекту цієї лексики – соціального.

Дослідження студентського сленгу тісно пов'язане із сучасною молодіжною субкультурою, яка в основному визначається специфікою навчального закладу, дозвіллям, поведінкою, своєрідністю моди та смаків, реаліями студентського побуту, навчання та ін. [8, с. 98].

Мета роботи полягає в дослідженні студентського сленгу як засобу комунікації.

Молодіжний жаргон є одним із шарів розмовного стилю сучасної української мови, який динамічно змінюється і поповнюється. Як зазначає О. Пономарів, «дуже багато жаргонізмів виникає в молодіжних колективах, зокрема студентських...» [1, с. 100].

Сленг – це слова, що часто розглядаються як порушення норм стандартної мови. Це дуже виразні, іронічні лексичні одиниці, що слугують для позначення предметів, про які говорять у повсякденному житті, це не шкідливе утворення мови, яке вульгаризує усну мову, а органічна та деякою мірою необхідна частина цієї системи. Він розвивається, змінюється дуже швидко. Це утворення, яке може як легко з'явитися, так і зникнути. Ці всі зміни відбуваються для спрощення усної мови та її розуміння. Сленг – дуже живе утворення. Його використовують у різних сферах суспільного життя. Це важлива частина мови, що допомагає «тримати» її «живою» [6, с. 198].

За твердженням С. Пиркало, «студентський сленг – це мікросистема просторіччя, досить неоднорідна за своїм генетичним складом, яка має емотивну та комунікативну функції. Студентський сленг є одним із шарів лексики молодіжного сленгу» [5, с. 4].

Студентський сленг відрізняється від сленгів інших типів, тому що [1, с. 37]:

1) Студентські сленгові слова служать для спілкування людей однієї вікової категорії;

2) Студентський сленг відрізняється «зациклюванням» на реаліях світу молоді та студентства. Розглянуті сленгізми відносяться тільки до цього світу, у такий спосіб відокремлюючи його від усього іншого, і найчастіше вони є незрозумілими людям інших вікових категорій. Завдяки знанню такої спеціальної мови, молодь відчуває себе членом замкнутої спільноти;

3) У числі сленгової лексики нерідко зустрічаються і досить вульгарні слова.

Студентський сленг – це лексика, притаманна студентам різних вищих навчальних закладів, яка позначає переважно реалії навчального процесу, його ознаки. Це – невід'ємна частина студентського життя. Майже уся молодь більшою чи меншою мірою живає у своєму мовленні сленгізми. Причинами використання сленгу є бажання надати своєму висловлюванню лаконічності та експресивного забарвлення;

бажання закодувати інформацію, щоб її не зрозуміли сторонні; прагнення вирізнитися з поміж інших; також причиною використання сленгізмів є розвиток мови і модернізація мовлення взагалі.

Слід зазначити, що у молодіжному жаргоні діють ті ж закономірності, що й у нормативній мові, зокрема лексеми вступають у синонімічні, антонімічні, омонімічні відносини. Так, літературне слово «хлопець» має такі жаргонні відповідники: «покемон», «кадр», «гвіздок», «пультик», «пацик» (від «пацан»), «шльоцик», «хіляк» (слабкий фізично), «мачо» (сексуальний), «ларик» (відмінник), «васьок» (незнайомий) і навіть «лошарик» (хлопець в окулярах).

Крім того, якщо хлопець має якусь виражену позитивну чи негативну якість, він може бути названий так: «молоток» (добрий, розумний); «балкон», «тормоз» або «плуг» (тугодум); «дятел» (дурний); «Леопольд» (доброчинливий); «му-му» (мовчун).

Таким чином можемо стверджувати, що для студентського сленгу характерною є економія лексичних засобів, тобто одне слово вміщує в себе конотацію цілого речення чи виразу, який використовується для опису людини.

На думку Обухової В. М. та Ковальнової І. Б., одним із видів студентського сленгу є група слів, що тісно пов'язані із технікою, особливо комп'ютерною. Яскравим прикладом тут слугує «зависати» (бути десь довго). Цікавим також є сленгізм «шифруватися» – ховатися від когось. Іншими прикладами таких сленгізмів є: «зарулити» (прийти кудись), «наїхати» (накричати на когось), «грузитися» (бути не в настрої), «морозитися» (бути байдужим) [3, с. 157].

До «механізації» людської діяльності має стосунок група студентських сленгізмів, які пов'язані із найменуванням частин людського тіла. Наприклад це: висока дівчина – «драбина», «шпала»; руки – «клешні», «брубки», «граблі»; ноги – «ласти», «копита», «поршні»; обличчя – «табло», «шайба», «дупло», «торець», «пачка»; очі – «фари»; шлунок – «яма»; ніс – «шнобель», «рубильник», «хобот». Характерним для сленгу (зокрема, комп'ютерного) є закон економії мови в гіпертрофованому вигляді: маг – магнітофон, магазин; комп – комп'ютер; дезде – домашнє завдання; фно – фортепіано; фізра – фізкультура (останні є наслідком прямого читання скорочень: д/з, ф-но, фіз-ра).

Український комп'ютерний сленг через свою молодість ще не сформувався, тому більшість слів у ньому має багато варіантів вимови та написання: вегеа, вежеа, вагон – відеоадаптер VGA; глючити, глюкати – працювати з помилками, зависнути – припинити відповідати на команди; перекачати, злити – переписати інформацію. Зазвичай вимова слова відповідає або англійському прочитанню, або його українській транслітерації.

Своєрідним видом кодування, який використовується студентською молоддю, є використання лексико-семантичних груп які тісно пов'язані із дитинством, а особливо із мультфільмами: «покемон» – молода людина, «бурьонка» – відмінниця, «Чеба» – скорочене «Чебурашка» – людина з великими вухами.

Великою групою слів, котрі використовуються студентами є ті, що мають англійське походження. Окремі із них і за звучанням, і за семантикою повністю збігаються із англійськими, проте передаються українськими графемами: «френд» – друг, «смайл» – посмішка, «дарлінг» – близька людина, «кеш» – гроші, «денс» – танець.

Англійський прикметник «bad» («поганий») дав початок жаргонізму «набедити» – зробити щось погане (зауважимо, що цей новотвір «підтримується» наявністю російського «беда» і українського «біда»).

Слова, які в українському молодіжному жаргоні мають трохи інше значення, ніж в англійській мові: «сешн» – свято, гулянка (в англ. «засідання», «сесія»); «саунд» – гучна музика (в англ. «звук»); «цент» – гривня (в англ. 1/100 долара) – також є характерними для студентського середовища.

Є серед студентських лексем такі, які отримали афікси, характерні для слов'янської групи мов: «гьорли» – дівчата, «суперовий» – визначний, «аська» – програма для спілкування через Інтернет, «моня» – монітор, «бестовий» – найкращий.

Згідно з дослідженням Устінової О. О., яке було проведене серед студентів Національного університету «Острозька академія», переважну більшість студентських лексем становлять іменники, що використовуються для називання реалій, об'єктів та предметів навчального процесу: автомат – залік, іспит, які отримують автоматично за поточними оцінками; студак – студентський квиток, абітура – абітурієнти, вступники. Головною причиною того, що основну масу студентської лексики становлять іменники, науковець називає номінативну функцію студентського сленгу, тобто здатність слів називати предмети [11, с. 134].

Рідше у мовленні студентів зустрічаються дієслова-сленгізми. Наприклад, валити – необ'єктивно оцінювати знання студентів на екзамені, виставляючи незадовільну оцінку; доганяти – розуміти щось на рівні вимог, що висувуються до інтелекту; друшляки – прогулювати пари; завалити (іспит) – не скласти іспит; плавати – погано знати матеріал та ін.

Менш вживаними, за даними анкетування, є прикметники-сленгізми на позначення ознак реалій навчання. Наприклад, бестовий – найкращий; нульовий, стерильний – який нічого не знає; прикольний – смішний, веселий та ін.

З українського студентського сленгу можна навести такі приклади енантіосемії: кент – «друг, приятель, поважна людина» і «підозріла особа»; кльово, класно, супер – у якості радості, схвалення і прикрасі; молоток – як схвалення і несхвалення. Прикладами в англійському студентському сленгу можуть виступати такі лексичні одиниці: 1) neat; the most; gross – хтось або щось чудове або огидне; 2) floor; bomb; flop; bust; stump – добре скласти іспит або взагалі його не скласти. Таким чином, треба вибирати необхідний еквівалент, виходячи з розуміння контексту.

Походження деяких слів молодіжного сленгу зрозуміти досить легко: «зубр» (людина, яка присвячує забагато часу навчанню), це слово, вочевидь, пішло від дієслова «зубрити» (вчити напам'ять); подібна ситуація в словах «парохід» (той, хто відвідує пари) та «парогуль» (той, хто пропускає заняття), що складаються з двох основ «пара» та «ходити» (в першому випадку) і «гуляти» (в другому); «гуртак» (гуртожиток) та інші. Подібні слова є досить поширеними і завойовують позиції, через те що мають яскраво виражене іронічне забарвлення, а це притягує молодь, адже володіти добрим почуттям гумору – це «модно», «класно» і «хіпово».

За останні 10–15 років українська мова наповнилася великою кількістю англіцизмів, що обумовлено певними соціально-економічними, політичними та культурними причинами: поява імпортованих товарів у яскравих обгортках із англійськими написами, різноманітні рекламні ролики та зарубіжні фільми, а особливо розвиток сучасних комп'ютерних технологій. Найбільшого впливу англіцизмів зазнають корпоративні жаргони, що входять до складу молодіжного та студентського сленгів. Це пояснюється тим, що сленг взагалі та студентський зокрема, є найрухливішою лексичною системою – молоді притаманне особливе відчуття мовного максималізму [2, с. 45]: хайр – довге волосся; батл – пляшка; спіпати – спати; спікати – говорити. Шкільний та студентський сленг поповнився, зокрема, словами, що позначають специфічно навчальні реалії: диктейшн (від англ. dictation) – диктант; інглиш (від англ. English) – 1) англійська мова (навчальний предмет); 2) урок англійської мови.

Багато лексем молодіжного сленгу семантично дублюють поширені в інтержаргоні одиниці без будь-яких трансформацій: шари, моргала, баньки (очі); лимон (мільйон грошових одиниць); стріляти (просити); поїхати (збожеволіти); бичок, чинарик (недопалок); кабак (ресторан); хахаль (кавалер, наречений); кішка (жінка легкої поведінки); миша (кишеньковий злодій); криса (той, хто краде у своїх); малахольний (ненормальний); чорнило (червоний портвейн); біоміцин (вино біле міцне); шнобель, нюхало (ніс); замокрушити (вбити), зося і дося (відповідні марки вин «Золота осінь» та «Дари осені»).

Деяким студентам не вистачає слів для формування речення, а тому вимушені паузи між словами заповнюються словами-паразитами. На жаль, студент часто не усвідомлює, що це загрозово впливає на культуру рідної мови, збіднює її, не дозволяє використовувати сповна її багатий мовний арсенал. Зокрема, якщо хтось розмовляє («базарить» у його розумінні) із своїми ровесниками, вживаючи, наприклад, сленгові фрази: «сьогодні в універі було кльово», «ми всі чухнули з пари», то це засвідчує, що його культура мовлення дуже низька.

Однією з цікавих особливостей молодіжного сленгу є зміна значення лексем літературної мови, що додає мовленню іронічного забарвлення. Наприклад, базар у літературній мові – торгівля на відкритому місці, у молодіжному мовленні це слово має зовсім інше значення, а саме – мовлення; дієслова «заплювуватись», «грузити», «кінчатися», «стріляти», «висіти», «наїжджати», «доганяти», «солянка» мають цілком розбіжне значення в літературній та сленговій мовах.

Лексеми, що утворились від англійських слів, є результатом їх невдалої інтерпретації. Слово «крейзі» (божевільний), яке досить часто трапляється у мовленні сучасної молоді, є прямим запозиченням із англійської *crazy* зі збереженням значення. Подібним чином утворились і такі слова: спікати (англ. *speak*) – говорити, беґ (англ. *bag*) – сумка, паті (*party*) – вечірка, фазер (*father*) – батько, мазер (*mother*) – мати, мані (*money*) – гроші, піпли (*people*) – люди, месас (message) – повідомлення та ін. Можна виявити не лише англійські запозичення, але і німецькі: авсвайс – посвідчення, ахтунґ – увага, варум – чому, вассер – вода; арабізми: кайф – задоволення, кайфувати – насолоджуватись.

Але все ж у молодіжній субмові є чимала кількість власне українських сленгізмів: дископопалка – дискотека, дріт – телефон, «мавпа», «жаба», «кракозябра» – комп'ютерний значок @, гальмо – людина, яка повільно реагує на все (поряд із цим словом вживається і власне російське «тормоз» з тим самим значенням), тусівка – компанія (аналогічно до російськомовного «тусовка»); останні два слова, як бачимо, є перекладом сленгових номінацій з російської на українську мову зі збереженням змісту.

У молодіжному жаргоні домінує гумор та грубувата емоція. Він відображає властиву молодіжним середовищам позицію «аби було інакше й смішніше, ніж у звичайній мові», отже, спрямований на словесну гру, забаву.

За свідченням доктора філологічних наук Лесі Ставицької, чільне місце у формуванні мовленнєвої культури молоді посідає кримінальний жаргон: «Кримінальний жаргон має здатність блискавично проникати в соціальні сфери законслухняних громадян: спочатку ця лексика стає надбанням мови соціальних низів, а згодом «завойовує позиції» у міському розмовно-побутовому мовленні, проникає в мову радіо, преси, телебачення, ну і звичайно ж, у різні корпоративні, професійні лексичні системи, тобто стає надбанням інтержаргону» [9, с. 8].

Наприклад, у молодіжному мовленні слово «чувак» (чоловік, хлопець) може вільно замінятися такими одиницями: «кент» (у кримінальному аргі дане слово має значення «друг»), «клієнт» («компаньйон злочину»), «дядя» («начальник тюрми»), «субчик» («браконьєр», «звідник»). Продовжити даний синонімічний ряд можна також такими одиницями: «чувіло» (від слова «чувак»), «мужик», «чудак» (від російського «чудак», прижилося в мові підлітка через подібність до широковживаного «чувак»), «типаж» (від слова «тип»), «кореш» (від слова «коріння», з одного кореня).

Таким чином, соціальний розвиток, технічний прогрес, нові «віяння» в культурі сприяють розвитку студентського сленгу, який являє собою значний прошарок розмовної мови, що має тенденцію швидко трансформуватися, постійно змінюватися та оновлюватися. Студентський сленг є засобом самовираження, який використовується молоддю для більшої емоційності своєї мови, для створення нових, «свіжих» синонімів до тих слів, які найчастіше вживаються в житті. Сленг є тим засобом, за допомогою якого мова

постійно оновлюється, додає до себе нові аспекти старих понять, полегшує спілкування, а головне – удосконалює її, робить більш зрозумілою для інших народів.

Можна зробити висновок, що практично кожна група людей, об'єднаних спільними інтересами, має свій особливий тип мовлення, який реалізується у сленгових новоутвореннях і є притаманним конкретній групі. Це свідчить про те, що студентський сленг не є цілісною системою і включає в себе загальномолодіжний жаргон, що характеризує мову певного покоління, і спеціальні молодіжні жаргони. На розвиток молодіжного сленгу великий вплив має комп'ютеризація. Передача сенсу, ідеї, образу при появі комп'ютера отримала додаткові можливості, в порівнянні з листом і печаткою. За рахунок цього інтернет-сленг проникає в молодіжну мову.

Список використаної літератури:

1. Береговская Н. В. Молодежный сленг : формирование и функционирование / Н. В. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 32–41.
2. Мартос С. А. Молодіжний сленг: комунікативний аспект / С. А. Мартос // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Випуск II. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. – С. 199–202.
3. Обухова В. М., Ковальова І. Б. Особливості молодіжного студентського жаргону як засобу комунікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст.: http://www.rusnauka.com/NIO/Philologia/obuhovakoval_ova.doc.htm.
4. Панахид Н. Тлумачний словник студента / Студентський сленг // Аудиторія. – 2003. – 7–13 лютого. – С. 17.
5. Пиркало С. Походження сучасного українського молодіжного сленгу / С. Пиркало // Українська мова та література. – 1998. – № 25. – С. 4–5
6. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – Тернопіль: Навчальна книга, 2000. – 248 с.
7. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т. М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 359 с.
8. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
9. Ставицька Л. Про взаємодію жаргону і сленгу / Л. Ставицька // Українська мова та література. – 2000. – № 15. – С. 7–8.
10. Словник сучасного українського сленгу / упор. Т. М. Кондратюк. – Х.: Фоліо, 2006. – 359 с.
11. Устинова О. Студентський сленг: соціолінгвістичний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст.: <http://eprints.ua.edu/ua/id/eprint/1344>

УДК 81'373.72:811.112.2

Філіпова Ольга,
студентка 11-ї групи
Науковий керівник:
к. філол. н., доцент Марушко О.А

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КОЛЬОРОВОЇ ІДІОМАТИКИ В НІМЕЦЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто символічне значення основних кольорів та досліджено їх національно-культурну специфіку. В результаті проведеного аналізу виявлено особливості німецьких фразеологізмів із компонентом кольору.

Ключові слова: колір, позначення кольору, аксіологія, німецька мова, ідіома.

The article considers the symbolic meaning of the main colors and explores their national and cultural specifics. As a result of the analysis, features of German phraseological units with a color component were vealed.

Key words: color, color denoting, axiology, german language, idiom.

Колір як феномен завжди привертав увагу людства. Спочатку розрізняли лише «світлі» та «темні» кольори. Згодом їх кількість збільшувалася, втім це явище було нерівномірним. На сучасному етапі розвитку суспільства кожен народ має власні кольорові палітри, що зумовлені культурним та історичним розвитком. Тому існують розбіжності між народами світу у сприйнятті деяких кольорів. Адже вони впливають на психіку людини, пробуджують певні емоції та асоціації у свідомості нації.

У німецькій мовній системі, як і в будь-якій іншій, досить часто використовуються лексеми на позначення кольору. Саме тому останні роки виявилися плідними на дослідження у сфері кольорознавства. Над цією тематикою працювали такі науковці, як Г. Гнездилова [6], С. Кантемір [7], Т. Козак [8] та інші. Проте аксіологія кольоронімів є недостатньо вивченою. Цей факт дозволяє вважати проблему аксіологічного аспекту кольору в лінгвістиці актуальною.

Мета статті – дослідити аксіологічний аспект кольору в німецькій ментальності на прикладі ідіом.

Виклад основного матеріалу. Стійкі словосполучення з кольоронімами супроводжують та характеризують людську діяльність. Для людини колір є не просто об'єктивною характеристикою, але й моральною, естетичною категорією, яка виражає оцінки, норми, установки. Фразеологізми з використанням кольору супроводжуються оцінними конотаціями, у зв'язку з чим вони співвідносяться з ціннісною картиною світу окремої національної культури [5, с. 351].

Феномен мовної оцінки є досить неоднозначним явищем, що відображається у філософській парадигмі пізнання, і має безліч науково-лінгвістичних інтерпретацій свого значення. До прикладу, В. Кузнецова під аксіологією розуміє філософське вчення про цінності, що вивчає структуру ціннісного світу, сутність цінностей та їх місце в реальності [9, с. 12].

У свою чергу, Н. Д. Арутюнова наголошує, що оцінка «належить до власне людських категорій, задана фізичною і психічною природою людини, її буттям і відчуттям; вона зумовлює мислення та діяльність, відношення до інших людей і предметів дійсності» [1, с. 5]. А. М. Недосека вважає, що ціннісне ставлення, тобто оцінний аспект взаємодії дійсності та людини, знаходить своє відображення та закріплюється в мові, в мовних структурах, сталих словосполученнях, на рівні значень слів, словосполучень, речень [10, с. 2].

Схожої думки Я. А. Баран, яка переконана, що саме сталі словосполучення, тобто фразеологізми вказують на ставлення до знайомих речей та їх оцінку [2, с. 63]. Вони не лише позначають предмет, особу, ознаку, а й дають додаткову інформацію.

Звідси й необхідність дефініції стійкого словосполучення. «Ідіоми – це семантично зв'язані і структурно замкнені мінімальні синтаксичні одиниці з номінативною функцією в комунікативній системі мови, семантична структура яких не мотивується лексичними значеннями їх постійних компонентів» [12, с. 3].

Варто зазначити, що для позначення стійких словосполучень використовуються різноманітні терміни. Німецькомовні автори надають перевагу таким: *Idiom, Phraseologismus, (stehende) Redewendungen, (sprichwörtliche) Redensart, feste Wortverbindungen, feste Syntagma, Frasmus, Phraseolexem* та ін. Ми ж спробуємо дати робоче визначення для досліджуваного об'єкта – ідіоми кольору.

Кольорові ідіоми – це словосполучення як мінімум з одним кольоронімом, який є фіксованим та стабільним. Під фіксованістю розуміється «незмінність» словосполучення в морфолого-синтаксичному і лексико-семантичному сенсі [12, с. 41].

На відміну від вільних словосполучень, ідіоми допускають дуже обмежені морфосинтаксичні зміни або лексико-парадигматичні перетворення. Словникова субституція часто призводить до втрати ідіоматичного значення: *vom grünen Tisch aus; * vom grünen Schreibtisch aus*. Проте певні формальні зміни, варіювання ідіом є можливими і передбачають те, що ідіоматичне значення не губиться: *grüner Junge / Bengel, rot sein / werden*.

З точки зору ідіоматичності можна виділити два типи ідіом з кольоропозначенням:

1) кольоропозначення насамперед позначає колір, але семантику словосполучення вкладено не в окремі його частинах, а в ціле словосполучення: *wie ein rotes Tuch auf j-n wirken*.

2) кольоропозначення не може служити для специфікації кольору, а використовується в переносному (фігуральному) значенні: *der schwarze Markt, die grüne Seite*.

С. Кантемір [7] та Т. Козак [8] підкреслюють, що у символіці кольоронімів провідні позиції займають такі кольори, як білий, чорний, сірий, червоний, жовтий, зелений і блакитний. Коричневий, фіолетовий, рожевий, помаранчевий грають менш помітну роль. Проте Й. В. Гете, видатний німецький філософ та літератор, у своїй роботі «*Farblehre*» назвав основними 6 кольорів (*rot, orange, gelb, grün, blau, violett*). Відповідно до напрацювань німецького вченого, існує три первинні кольори: жовтий, червоний та синій. Якщо взяти ці кольори у повній силі і увявити їх у формі кола, то виникне три переходи: помаранчевий, фіолетовий, зелений [14, с. 46]

Зупинимося детальніше на окремих кольорах, ілюструючи їх сталими виразами з німецької мови. Ми переконані, що таким чином можна висвітлити аксіологічне значення кольору в межах німецької кольорової «картини світу».

Розпочнемо з ахроматичних кольорів *schwarz* та *weiß*. Адже колись люди розрізняли лише темні та світлі кольори, які пізніше перетворились в чорний та білий.

Білий колір у німецькому світі є символом чистоти і невинності: *die weiße Magie, sich (j-n) das Geld weiß waschen, eine weiße Weste haben, eine weiße Lüge*. У значенні безбарвності *weiß* також є цікавим, оскільки, з

одного боку, його можна сприймати як символ непорочності, а з іншого, – як символ порожнечі, невідомості: *ein weißes Papier, ein weißer Fleck*. [3, с. 583].

У низці виразів білий колір використовується з чорним кольором. У таких контрастивних виразах білий колір позначає щось позитивне, хороше, а чорний – негативне, погане: *Schwarz auf weiß, einen Mohren weiß waschen, ein weißer Rabe, aus schwarz weiß machen, schwarz in weiß verkehren, schwarz und weiß aus einem Tiegel malen. Aus einem weißen Eischlupft ein schwarzes Küken або auch schwarze Kühe geben weiße Milch* [3, с. 584].

Зауважимо, що білий колір, як і чорний, має абсолютне значення. На противагу білому, який характеризує світло, день, чорний є кольором темряви, ночі. У німецькій мові можна зустріти порівняння: *schwarz wie die Nacht*.

Чорний колір у стійких словосполученнях може означати осквернення, забруднення: *j-n schwarz machen / malen, j-n anschwärzen, einen so schwarz machen wie den Teufel, j-m den schwarzen Peter zuschreiben* [7, с. 687].

Як можна побачити, здебільшого ідіоми з *schwarz* пояснюються на основі колірної символіки. Проте сенс деяких виразів з *schwarz* важко зрозуміти, тому що в них використовується не кольоропозначення *schwarz* у переносному сенсі, а весь вираз має ідіоматичне значення: *ins Schwarze treffen, ein Schluß ins Schwarze sein, j-n nicht das Schwarze unter dem Nagel gönnen, nicht so veil wie das Schwarze unter dem Nagel haben, schwarze Zahlen schreiben* [3, с. 330].

Сірий колір – це поєднання світла і темряви, білого і чорного; це колір сутінків і туману. Німці кажуть *Morgengrauen i graue Abendstunden*. У сірих сутінках все неясно, немає контурів і образів. Виразами *in grauer Vorzeit, in grauer Zukunft / Ferne, graue Weite, bis ins Aschgraue führen* передається розмитість часу і форми.

Сірий колір – символ похмурих почуттів для німця: *die vier grauen Weiber* (тривога, бідність, вина, потреба) в «Фаусті». І, зрештою, *grau* – сірий, (сивий) – колір волосся у літніх людей. Тому цей колір є символом старості: *alt und grau werden, in Ehren grau werden / ergrauen, sich keine grauen Haare über etw./ wachsen lassen* [3, с. 139].

В цілому відзначаємо, що символіка сірого кольору в німецькій етнічній ментальності є дуже гетерогенною. У той час як символіка білого кольору є майже однозначно позитивною, а символіка чорного негативною, сірий колір займає проміжне положення, тобто він може бути символом і того, і іншого.

Червоний колір у німецькій картині світу – це символ життя і активності. Відомі вирази, в яких червоним кольором передаються різні емоційні стани: *rot werden / sein*. У німецькій мові є звороти, в яких червоний колір є символом святковості: *den roten Teppich ausrollen, einen Tag im Kalender rot anstreichen* [3, с. 268].

У німців це також символ любові. Нюрнберзькі патриції до середини вісімнадцятого століття одружувалися в червоному одязі; жених повинен був обов'язково одягти червоні штани [6, с. 51].

Rot виступає синонімом роздратування, збудження у висловах: *ein rotes Tuch für j-n sein, wie ein rotes Tuch auf j – n wirken, rot sehen*. Червоний колір – це також колір зауважень, виправлень. Він традиційно використовується в поліграфії. Звідси йдуть такі ідіоми: *den Rotstift setzen, dem Rotstift zum Opfer fallen, rote Zahlen (schreiben)* [3, с. 268].

Варто зазначити, що цей колір є дуже суперечливим символом. Як позитивний, він уособлює любов, тепло, як негативний – характеризує боротьбу, руйнування, проте перевага віддається все ж позитивній символіці.

В німецькій мові жовтий колір має двояку символічну аксіоматику. Це відбувається тому, що, з одного боку жовтий колір – це колір сонця, світла, золота, а з іншого боку це колір жовчі. Крім того, жовтий колір дуже сприйнятливий. При змішуванні його з пилом або брудом він стає коричневим, сірим. Тому в символіці жовтого кольору розрізняються різні відтінки: теплий, світлий, сонячний: золото-жовтий колір (*goldgelb*) позначає веселощі, безтурботність, а також різкий, отруйний, жовтий.

колір з зеленуватим відтінком символ недобррозичливості, ревнощів. Особливо відомими стали такі вирази: *grün / gelb vor Neid (Zorn, Wut, Arger) werden, sich gelb und grün ärgern, der gelbe Neid* [4, с. 532].

Зелений колір – це колір рослинності. У німецькій мові в багатьох стійких виразах зелений вживається метонімічно для позначення природи, зелених насаджень: *grüne Lunge, grüne Holle, Mutter Grün, einen grünen Daumen haben, ins Grüne fahren*. А у народній символіці це колір надії [4, с. 576].

Первісне значення *grün* «дає паростки» пов'язане з чимось приємним, процвітаючим, про що свідчать вираз: *die grüne Seite*. Зелений як «свіжий, молодий» може вживатися і в негативному значенні «недосвідчений»: *grüner Junge / Bengel, Grünschnabel, Grünbart, ein Ding zu grün angreifen, etw. zu grün abrechnen* [4, с. 576].

Синій колір – це колір неба і моря. Для первісної людини, імовірно, небо і море були нескінченні, вічні, недоступні. І тому синій був символом нескінченності, невизначеності. *Die blaue Blume* – символ романтизму, *das blaue Licht* в казках уособлював невизначену даль. Німецька мова підтверджує численними висловами цю символіку блакитного кольору: *eine Fahrt ins Blaue, ins Blaue schießen, blaue Schlösser bauen* [4, с. 269].

Синьому притаманне також символічне значення фантазії, обману, брехні: *blaue Enten, das Blaue vom Himmel herunterlügen, -reden, j-m das Blaue vom Himmel (herunter) versprechen, sein blaues Wunderer leben, j-m blauen Dunst vormachen*. Останні два вирази беруть свій початок від фокусників, які під час виконання своїх трюків використовували блакитний дим, для того щоб приховати таємницю фокусу [13].

Коричневий колір знаходиться на палітрі між жовтим і червоним кольорами, у більшості випадків це темний змішаний колір, що у природі характерний для забарвлення ведмедя або бобра, та й сам прикметник *braun* «коричневий» етимологічно є спорідненим із цими словами. Дослідження свідчать про дуже обмежену символіку коричневого кольору і, як наслідок, нечасте вживання прикметника *braun*. Наступні приклади підтверджують це: *braunes Haar, braune Augen, braune Haut, braune Vergangenheit* [4, с. 285].

Таким чином, розглянувши палітру колірної ідіоматики, ми встановили її двовалентність. Майже всі кольори у своєму символічному значенні містять два аксіологічних аспекти: позитивний і негативний. Основна

причина криється в тому, що колірний символ зазвичай відбивається від предмета певного кольору. Існує безліч предметів, що стали символами, тому символіка їх кольорів, має гетерогенний і гетерохронний характер, і, отже, різну аксіоматику. Світлі теплі кольори мають найчастіше позитивну оцінку, а холодні і темні несуть негативне значення.

Багатоаспектний характер висвітленого питання потребує деталізації у родальших наступних наукових розвідках. Тому наступним нашим завданням вважаємо комплексне дослідження аксіологічного аспекту кольору в німецькій мові.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка / Н. Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики / АН СССР : Наука, 1984. – С. 5–24.
2. Баран Я. А. Фразеология: знакові величини / Я. А. Баран. – В. : Нова Книга, 2008. – 256 с.
3. Большой немецко-русский словарь : В 3 Т. 2 / Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева. – В. : Рус. яз., 2002. – 680 с
4. Большой немецко-русский словарь : В 3 Т. 1 / Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева. – В. : Рус. яз., 2002. – 760 с
5. Гатауллина Л. Р. Роль цветообозначений в концептуализации мира : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.20 «Загальне мовознавство» / Л. Р. Гатауллина. – Режим доступу : <http://cheloveknauka.com/rol-tsvetooboznacheniy-v-kontseptualizatsii-mira>.
6. Гнездилова Н. В. Эволюция словопроизводства лексико-семантического поля цвета «braun» : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Н. В. Гнездилова. – Тула, 2007. – 228 с.
7. Кантемір С. О. Синтагматичні та парадигматичні властивості прикметників кольору в німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. «Германські мови» / С. О. Кантемір. – Одеса, 2003. – 22 с.
8. Козак Т. Б. Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. «Германські мови» / Т. Б. Козак. – Одеса, 2002. – 18 с.
9. Кузнецова В. Г. Словарь философских терминов / В. Г. Кузнецова. – В. : ИНФРА-М, 2005. – 731 с
10. Недосека А. М. Аксіологічні характеристики фразеологізмів в англійському художньому дискурсі / А. М. Недосека. – Режим доступу : http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/43041/1/nedoseka_aksiolohiia.pdf
11. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – К., 1984.
12. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, 1982. S.41-67
13. Kruger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten und was dahinter steckt. Wiesbaden, 1960. – 85 S.
14. Mesjac S. V. logann Vol'fgang Gjote i ego uchenie o cvete. Chast' pervaja / S. V. Mesjac. – М. : Krug, 2012. – 232 S.

УДК 811. 11

Цалай Любов,
студентка 41-А групи
Науковий керівник:
к. філол. н. Семєїн Т.С.

СУЧАСНИЙ СТУДЕНТСЬКИЙ СЛЕНГ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ

У статті конкретизовано термінопоняття «студентський сленг», розглянуто особливості англійського студентського сленгу, проаналізовано шляхи його перекладу на українську мову.

Ключові слова: літературний стандарт, субстандартна лексика, сленг, студентський сленг.

The paper defines the term «student slang», reveals the peculiarities of English student slang and analyzes specific ways of its translation into Ukrainian.

Key words: Standard English, special colloquial vocabulary, slang, student slang.

Знання англійської мови сьогодні є необхідною умовою особистісного зростання індивіда, це ключ, який відкриває нові та нові горизонти. Феномен субстандартної лексики загалом та сленгу зокрема є актуальним для молоді, а особливо для студентів, які все більше прагнуть здобувати престижну освіту за кордоном. Саме тому кількість бажаючих оволодіти іноземною мовою неупинно зростає. Проте слід взяти до уваги, що літературний стандарт мови далекий від її розмовного варіанту. Отже, для вільного спілкування слід вивчати ще й розмовні варіанти іноземної мови.

Сленг є важливою частиною будь-якої мови. Характерною рисою сленгу є його вживання окремою, відносно стійкою соціальною групою, що об'єднує людей за професією або віком, також відображає суспільну свідомість людей, які належать до певного середовища. Його особливість полягає у динамічному характері та оригінальності висловлення. Саме тому молодь, яка прагне до самовираження, використовує велику кількість сленгізмів. Студентський сленг – це розмовна лексика, яка вживається студентами і належить до спеціальної нелітературної лексики.

Актуальність дослідження зумовлюється динамічним характером сленгу, його швидкоплинністю та

мінливістю, тенденцією до постійного осучаснення.

Метою статті є висвітлення питання функціонування та способів перекладу сучасного англомовного студентського сленгу українською мовою.

Відповідно до мети було поставлено такі завдання:

- 1) конкретизувати поняття «студентський сленг» в системі загального сленгу;
- 2) розглянути особливості функціонування англомовного студентського сленгу;
- 3) дослідити шляхи перекладу студентського сленгу на українську мову.

Загальний аналіз досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістичній науці питання сленгу є суперечливим та недостатньо вивченим, тому досі не існує його єдиного визначення. Різні аспекти цього шару субстандартною лексики досліджували вітчизняні та зарубіжні мовознавці: І. В. Арнольд [1], І. Р. Гальперін [2], В. О. Дорда [3], Т. А. Козакова [4], Н. А. Коловська [5], В. Н. Комісаров [6], Л. К. Латишев [7], М. В. Шурупова [9], Е. Partridge [12] та багато інших.

У сучасному тлумачному словнику української мови подається таке визначення терміна «сленг» жаргонні слова або вирази; розмовний варіант тієї чи іншої соціальної або професійної групи. Слова, що часто розглядаються як порушення норм стандартної мови. Це дуже виразні, іронічні слова, що слугують для позначення предметів, про які говорять у повсякденному житті» [8, с. 130].

У працях науковців знаходимо інші дефініції. Зокрема вітчизняний дослідник І. В. Арнольд вказує, що сленг – це лексика розмовного типу, яку вважають нижчою від загальноповсякденного стандарту; це слова, що у стандартній мові або не вживаються, або мають особливий лексико-семантичний зміст [1, с. 183].

Відомий російський мовознавець І. Р. Гальперін пропонує розуміти під сленгом той шар лексики та фразеології, який проявляється у сфері живої розмовної мови в якості розмовних неологізмів, які легко переходять у шар загальноприйнятої розмовної літературної лексики [2, с. 106].

Англійський лексикограф Е. Патрідж, укладач праці «Новий короткий словник сленгу та нестандартної англійської» («The Choice New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English»), подає таке визначення: «Переважно розмовна мова, що утворюється під час мовленнєвого процесу» [12, с. 17].

Студентський сленг є різновидом молодіжного сленгу, що відноситься до спеціального сленгу. Він складається переважно з нестандартної розмовної мови, професійного жаргонізму та вульгаризмів. Цей жанр лексики далекий від будь-якої піднесеності, урочистості, пишномовності та серйозності.

Отже, студентський сленг – це мікросистема просторіччя, досить неоднорідна за своїм генетичним складом, яка має емотивну та комунікативну функції. Ядро студентського сленгу становлять корпоративні жаргони [3, с. 191].

Студентський сленг – явище рухливе, яке швидко реагує на зміни у суспільстві. Поповнення його словникового складу відбувається швидкими темпами, тому нові сленгізми часто незареєстровані у словниках.

Вищенаведені характеристики студентського сленгу дозволяють нам виділити його основні відмінності від сленгізмів інших типів:

- мінливість та гнучкість;
- використання особами однієї вікової категорії;
- вживанням вульгарної лексики;
- в його основі реалії життя молоді та студентства: людина, її одяг, зовнішність, дозвілля, житло, транспорт, навчання тощо;
- жартівливе, несерйозне сприйняття дійсності.

Студентський сленг – поняття досить уявне та нечітке, оскільки кожний навчальний заклад характеризується унікальною лексикою, але поряд з цим все ж таки існують загальні тенденції. В інституті, де вчиться студент, це здатні бути спеціальний студентський сленг, у спортивній секції – сленг спортсменів, у компанії друзів – молодіжний сленг і т.д. При цьому всі ці набори сленгізмів не ізольовані один від одного, і ті самі слова можуть входити в суміжні спеціальні сленги й, отже, можуть вживатися в типових ситуаціях спілкування, видозмінюватися та взаємовпливати, породжуючи нові одиниці. Переважна більшість лексичних одиниць студентського сленгу є дублетами розмовних одиниць, які не характерні для спілкування в офіційному стилі.

Аналіз семантики студентський сленгізмів засвідчує, що він охоплює найрізноманітніші сфери життя студентів, відображає їх поведінку та стиль. Так, у статті «Статус студентського сленгу та адгерентних груп англомовної ненормативної лексики» В. Дорда вказує, що сленг є однією із складових повсякденної лексики. Тому сленгові фрази можна розділити на ті, які описують: 1) стан людини і почуття; 2) гроші; 3) одяг; 4) емоції; 5) спілкування; 6) освіту [3, с. 191].

У процесі опрацювання лексикографічних джерел виокремлено такі сленгізми, які описують стан людини і почуття: *stuck on somebody* – «закохатися», *blow someone's mind* – «знести дах», *make a play for someone* – «фліртувати; загравати, залицятися»; *make eyes* – «стріляти очима».

Одна з найактуальніших тем серед студентської молоді – це гроші, тобто фінансове становище, для характеристики якого студенти вживають наступні сленгізми: *chicken feed* – «маленька сума грошей», «як кіт наплавав»; *cut the mustard* – «досягти успіху», «взяти банк»; *monkey business* – «марна/безглузда робота»; *moonlight* – «підробіток»; *money to burn* – «грошей кури не клюють».

Велику частину студентського сленгу складає лексика, пов'язана зі студентськими буднями, розвагами, алкоголем та вечірками: *chillax* – «тусити»; *zonk out* – «вирубитися»; *have a blast* – «відірватися»; *unwind* – «розвіятися»; *to be up in a creek* – «влипнути»; *to be high* – «бути під кайфом»; *dig* – «ловити кайф», «балдіти»; *morning after* – «похмілля».

Чимала кількість сленгізмів описує зовнішній вигляд людини, її особисті якості та риси характеру: *know it all* – «розумник»; *air head* – «порожня голова»; *stuck-up* – «пихатий»; *chicken* – «боягуз»; *couch potato* – «лінивий»; *go-go* – «гіперактивний»; *long hair* – «інтелектуал», «розумник»; *odd-ball* – «дивак»; *pain in the neck* – «нестерпна людина»;

well-to-do – «добре забезпечений», «багатий»; *full of beans* – «енергійний»; *wimp* – «зануда».

Оскільки студент проводить багато часу в навчальному закладі та основною його діяльністю є навчання, то тема освіти яскраво представлена у лексиці студентського сленгу. Нами зареєстровано наступні сленгізми: *ace a test* – «отримати гарну оцінку»; *chundergrad* – «студент, який здобуває диплом бакалавра»; *cram* – «вивчити купу інформації за короткий час»; *cut class* – «сачкувати», «прогуляти заняття»; *libes* – «бібліотека», *pop quiz* – «неочікуваний тест», *blood* – «відмінна відповідь учня», *bicycle* – «шпаргалка»; *full ride* – «навчання на державній формі»; *pull an all-nighter* – «не спати цілу ніч через навчання»; *off the cuff* – «відповідь без підготовки».

Вищенаведені приклади дозволяють визначити студентський сленг як різновид сленгової лексики, що відображає реальність студентського життя, має динамічний характер і оцінне забарвлення. Оскільки сленг використовують у мовленні студенти, то вони і є його творцем та джерелом поповнення.

Слід зауважити, що для англomовного студентського сленгу характерним є скорочення та спрощення форми слова. Така особливість обумовлена економією часу та зусиль мовця. Найтипівіші скорочення представлені наступними одиницями:

ama – I'm – я (я є);

cause – because – тому що;

dis – this – це;

dunno – don't know – не знати;

gonna – going to – збиратись (щось зробити);

u – you – ти;

wanna – want to – хотіти (щось зробити);

BFF – best friends forever – «найкращі друзі навіки»;

LOL – laughing out loud – «голосно сміятися».

Суттєвими ознаками студентського сленгу є динамічність, образність, емоційність, ціннісне забарвлення та локальність, що визначається його прив'язаністю до певного навчального закладу.

Аналіз лексикографічних праць, засвідчив, що найтипівішими семантичними засобами для творення студентських сленгізмів є метафора та метонімія. В основі метафори лежить зміна значення первинної лексичної одиниці. Саме завдяки метафорі утворюються найяскравіші сленгізми: *birdcage* – «студентський гуртожиток». Метонімія – засіб творення сленгу, який полягає у перенесенні значення слова на найменування іншого предмета: *reptiles* – «туфлі».

Запозичення відіграє також велику роль у процесі творення сленгізмів. Студентський сленг характеризується великою кількістю лексики, запозиченою з інших мов. Студенти запозичують лексичні інновації й у тих соціальних групах, які серед них користуються популярністю та є для них орієнтиром. Так, наприклад, чимало сленгізмів було запозичено з лексики наркоманів: *get one's johnny*, *play monopoly* – «палити марихуану».

Оскільки студенти є активними користувачами Інтернету та соціальних мереж, то виникає все більша кількість сленгізмів, які відображають поняття віртуальної дійсності. Адже кожне нове явище повинне отримати своє словесне позначення, свою назву. Джерелами студентського сленгу є також фільми, радіо- і телепередачі, пісні, сучасна література.

Переклад сленгізмів найчастіше здійснюється за допомогою еквівалентних відповідників або стилістично нейтральних варіантів, що є можливим лише за їх наявності в мові перекладу. Розглянемо декілька прикладів: *plastic* – «кредитна карта»; *scam* – «шахрайство», «афера»; *loudmouth* – «базіка»; *lemon* – «непотрібна річ»; *chicken* – «боягуз».

За умови відсутності еквівалентних відповідників перекладач може використовувати просторіччя – побутове мовлення (на відміну від книжної, літературної мови). Наприклад, *long hair* – «розумник»; *wimp* – «зануда»; *klutz* – «незграба».

Перекладач при перекладі сленгової лексики змушений вдаватися до різних трансформацій. Прикладом такого явища є варіантні відповідники. Їх використовують у ситуаціях, коли одній лексемі відповідає кілька варіантів перекладу, тоді перекладач змушений вибирати один із них, який відповідає контексту. Наприклад, *smashing* – «рішучий», «знищувальний»; «кразючий», «потрясаючий», «приголомшливий».

Часто контекст змушує відмовлятися від вибору однієї з варіантних відповідностей, тоді доводиться шукати новий варіант перекладу – контекстуальну заміну, коли у зв'язку з особливостями конкретного контексту перекладач відмовляється від використання існуючої лексичної відповідності та підбирає варіант перекладу, що підходить лише в певному випадку [9, с. 131].

Якщо функціональні аналоги або варіантні відповідності відсутні в мові перекладу, перекладач може вдатися до прийому компенсації втрат, сутність якого полягає в тому, що елементи змісту, втрачені при перекладі одиниці в оригіналі, передаються в тексті перекладу іншим засобом, причому необов'язково в тому ж самому місті, що і в оригіналі [7, с. 96]. Наприклад: *hit the road* – «геть звідси!» Дослівний переклад не дав би адекватного розуміння оригінальної одиниці.

Прийом генералізації полягає у перетворенні лексеми мови з вузьким семантичним полем на лексему мови з ширшим семантичним полем. Наприклад, *green* – «зелені», «бакси», «гроші».

Дуже поширеним видом трансформації у процесі перекладу сленгізмів є заміна частин мови, або конверсія [6, с. 136].

Нерідко при перекладі сленгізмів використовується й антонімічний переклад. Це типовий приклад комплексної лексико-граматичної трансформації, у якій одночасно здійснюються модифікації лексичної та синтаксичної структур [4, с. 201]. Прикладом антонімічного перекладу є сленговий прикметник *bad* – «класний».

Зустрічаються й випадки перекладу сленгу за допомогою методу цілісного перетворення. Цей метод змінює внутрішню форму будь-якого відрізка мовленнєвого потоку, хоча загальний зміст залишається незмінним.

Наприклад, *No way!* – «Нізащо!» *That's the ticket* – «Те, що треба!»

Перекладачі студентського сленгу нерідко вдаються й до описового перекладу. Його недоліками є нелаконічність, а відтак багатослівність, тому його застосування є не завжди доцільним: *holiday hangover* – «огидне відчуття, яке виникає перед виходом на навчання після вихідних».

Таким чином ми розглянули розглянуто особливості функціонування та перекладу англомовного студентського сленгу. Нами конкретизовано поняття «студентський сленг» як різновид сленгової лексики, що відображає реалії студентського життя, має динамічний характер і оцінне забарвлення та узагальнено найтипівіші шляхи його перекладу українською мовою. Суттєвими ознаками студентського сленгу є динамічність, образність, емоційність, ціннісне забарвлення та локальність, що визначається його прив'язаністю до певного навчального закладу. При перекладі студентської лексики використовуються найрізноманітніші засоби перекладу: просторіччя, варіантні відповідники, контекстуальна заміна, прийом компенсації втрат, прийом генералізації, конверсія, антонімічний переклад, метод цілісного перетворення, описовий переклад. Проте найоптимальнішим засобом перекладу студентського сленгу є застосування стилістично нейтральних відповідників.

Список використаної літератури

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : [учебник для вузов] / И. В. Арнольд; науч. ред. П. Е. Бухаркин. – [10-е изд.]. – М. : Флинта, 2010. – 384 с.
2. Гальперин И. Р. О термине сленг / И. Р. Гальперин // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1956. – №6. – С. 104–107
3. Дорда В. О. Статус студентського сленгу та адгерентних груп англомовної ненормативної лексики / В. О. Дорда // Вісник СумДУ, 2006. – № 3. – С. 188–192
4. Казакова Т. А. Практические основы перевода. Translation Techniques. English-Russian / Т. А. Казакова. – СПб. : Изд-во «Союз», 2000. – 319 с.
5. Коловская Н. А. Особенности функционирования американского студенческого сленга / Н. А. Коловская // Ярославский педагогический вестник, 2004. – № 2. – 9–12 с.
6. Комиссаров В. Н. Пособие по переводу с английского языка на русский. Часть II : Грамматические и жанрово-стилистические основы перевода / В. Н. Комиссаров, Я. И. Рецкер, В. И. Тархов. – М. : Высш. шк., 1965. – 287 с.
7. Латышев Л. К. Технология перевода: Учебное пособие по подготовке переводчиков (с нем. яз.) / Л. К. Латышев. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 280 с.
8. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.
9. Шурупова М. В. Проблематика английского сленга в аспекте теории перевода / М. В. Шурупова // Весник Московского гос. обл. ун-та. Лингвистика. – 2010. – № 4. – С. 130–135
10. Ayto J. A Dictionary of Slang / NY : Oxford University Press Inc., 1998. – 474 p.
11. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.thefreedictionary.com/Oxford+English+Dictionary+Online>
12. Partridge E. A Dictionary of Slang and Unconventional English Colloquialisms and Catch Phrases, Fossilized Jokes and Puns, General Nicknames, Vulgarisms and such Americanisms as have been naturalized / E. Partridge. – London-New York, 1989. – 721 p.

УДК 81'44

Чучко Василина-Анастасія,
студентка 41-А група
Науковий керівник:
к. філол. н. Янусь Н.В.

ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОГО ПОРТРЕТУ У ТВОРАХ Т. ДРАЙЗЕРА

У статті розглядається емоційно забарвлена лексика як засіб формування жіночого портрету у творах Т. Драйзера. Виокремлюються сучасні лінгвістичні категорії «емоція», «експресія», «портрет» та здійснюється уточнення відмінних характеристик цих понять. Лінгвістичний жіночий портрет у творах Т. Драйзера формується за допомогою наступних вербальних засобів: нейтральних, узуально-експресивних, окказіонально-експресивних, тобто таких, які в системі мови нейтральні, але стають експресивними, входячи в художній текст через стилістичні прийоми.

Ключові слова: емоції, лексика, жіночий портрет, лінгвістика.

The paper deals with the problem of emotionally-colored vocabulary as a mean of forming a female portrait in the works of T. Dreiser. The modern linguistic categories «emotion», «expression», «portrait» are singled out and characterised. The linguistic female portrait in the works of T. Dreiser is formed with the help of the following verbal means: neutral, visually expressive, occasionally-expressive, those that are neutral in the language system, but become expressive, entering into the artistic text through stylistic devices.

Key words: emotions, vocabulary, female portrait, linguistics.

Емоційно забарвлена лексика, в силу того, що в ній виявляється ставлення людини до певного предмету, оцінність, експресія, національне мислення і сприйняття світу, сама являє собою досить складну систему, що подвійно ускладнює процес її передачі на іншу мову.

Проблема емоційно-забарвленої лексики продовжує залишатися предметом численних досліджень українських та зарубіжних науковців Л. А. Піотровської [2], В. А. Маслової [1], В. І. Шаховського [3].

Традиційно особливо помітна емоційно-забарвлена лексика у творах художньої літератури. Саме тому її передача завжди була одним із найскладніших видів. Актуальність теми нашої роботи обумовлена тим, що незважаючи на наявність великої кількості робіт, які зачіпають проблематику емоційного забарвлення лексичних одиниць, ця тема залишається недостатньо розглянутою в рамках художнього твору та у творах Т. Драйзера зокрема.

Мета дослідження полягає у виявленні емоційно забарвленої лексики як засобу формування жіночого портрету у творах Т. Драйзера та здійсненні її аналізу.

У сучасній лінгвістичній літературі існують категорії «емоція», «експресія», «емоційність» і «експресивність»; одні за традицією вважають їх абсолютними синонімами, інші – розмежовують, але розглядають як дві найважливіші складові частини категорії виразності. Дослідники в галузі комунікативної лінгвістики справедливо відзначають, що при зіставленні мов недиференційований розгляд і нечіткість у визначенні їх самостійності призводить до непорозуміння. Про необхідність розрізнення цих категорій в практичних курсах викладання мовних дисциплін досить обґрунтовано пише В. І. Шаховський. Слід зазначити, що експресивність, як і емоційність, є однією з найважливіших рушійних сил у розвитку мови, бо сприяє створенню нових засобів, які в свою чергу служать для найбільш повної передачі думок і почуттів, про які говорять (пишуть).

Експресивність – це сукупність семантико-стилістичних ознак мовної одиниці, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту та адресата. Експресивність властива одиницям всіх рівнів мови. Експресивність – це все те, що робить мову більш яскравою, сильно діючою, глибоко вражаючою, – це фонетичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні одиниці мови, авторські неологізми, введення просторіч або жаргонної лексики, стилістичні фігури; паралельні конструкції, зевґма, клімакс, всілякі повтори, інверсія, алітерація.

У своїй роботі А. Вежбицька класифікує назви емоцій наступним чином:

1. Емоції, пов'язані з «поганими речами» (*sadness, unhappiness, distress, upset, sorrow, grief, despair*).
2. Емоції, пов'язані з «хорошими речами» (*joy, happiness, content, pleasure, delight, excitement*).
3. Емоції, пов'язані з людьми, котрі скоїли погані вчинки, і викликають негативну реакцію (*fury, anger, rage, wrath, madness*).
4. Емоції, пов'язані з роздумами про самого себе, самооцінкою (*remorse, guilt, shame, humiliation, embarrassment, pride, triumph*).
5. Емоції, пов'язані зі ставленням до інших людей (*love, hate, respect, pity, envy*) [3, с. 241].

Лінгвісти також виділяють наступні групи емоційно забарвленої лексики: піднесена лексика, лексика з релігійним відтінком, застаріла лексика, лексика звертань, лексика листів, лексика з позитивною конотацією, лексика з негативною конотацією. Виділяють також три групи експресивно-емоційно забарвлених слів. У першій групі функція чисто номінативна ускладнюється оціночністю, ставленням мовця до названого явища, а отже, емоційністю. Другу групу складають багатозначні слова, які у своєму прямому значенні стилістично нейтральні, проте в переносному значенні наділяються яскравою емоційністю. Третя група – це слова, в яких емоційність досягається афіксацією, здебільшого – суфіксами.

Теодор Драйзер – ключова фігура американського натуралізму (1871–1945). У його творчості найбільш повно проявилася як своєрідність натуралізму в США, так і еволюція натуралістичної прози від ХІХ до ХХ століття.

Завороженість урбанізмом і прогресом парадоксально поєднувалася в Т. Драйзера з трагічним ставленням до буття. «В основі світу, – вважав він, – знаходиться нуртування сліпої життєвої енергії, яка випадково заломлюється у вчинки, добрі чи злі – як доведеться, і лише мистецтво, творча праця схожа зі «спонукальною силою любові». Не випадково, цілий ряд творів Драйзера присвячений людям мистецтва: «Сестра Керрі» (1900), «Геній» (1915), «Світанок» (1931).

Т. Драйзеру притаманний свій неповторний художній стиль. У його творах ми знаходимо масштабні описи, які можна розділити на такі різновиди: портрет (опис зовнішності) і пейзаж (опис природи).

Емоційність характеру персонажа може проявлятися в його ставленні до інших людей – родичів, колег по роботі, знайомих [2, с. 51]. Герой може бути товариським або замкнутим, чуйним або грубим:

1) *Indulgently, and a little indifferently, as was her way - always the one to be pleaded with, not the one to plead – Berenice studied and toyed with the rings, occasionally exclaiming over one that interested her* (Т. Драйзер «Стоїк») [5];

2) *All these things meant that she would have to be consistently and firmly cautious, wily, diplomatic, courageous, and willing to make certain sacrifices and compromises* (Т. Драйзер «Стоїк») [5];

3) *There was about her a certain playful and inventive whimsy, which, combined with her practical as well as poetic and rhapsodic moods delighted him* (Т. Драйзер «Стоїк») [5].

Всі три приклади характеризують головну героїню роману «Титан» і «Стоїк» Береніс як хитру, розважливу, мужню, розсудливу і здатну на різні вигадки натуру. Причому в першому і в третьому прикладах ці характеристики даються не безпосередньо через автора твору, а через сприйняття іншим персонажем, тобто промальовування характеру відбувається непрямою формою.

Портрет передає не тільки зовнішнє, але і внутрішнє вираження властивостей, суті, душі людини. Він розкриває духовну суть особистості персонажа, його характер, тобто створює образ реальної конкретної людини. Відкриваючи для себе сферу думок і почуттів персонажа через його портрет, ми досягаємо не тільки описувану людину, але і її навколишній світ.

Портрет – це художня модель реально конкретної людини, а не просто опис зовнішності. Проаналізований матеріал показав, що портрет може бути даний за допомогою прямої характеристики (мова автора, думка інших персонажів) або непрямої (через опис смаків, звичок героя, його будинку, оздоблення кімнати, через опис його дружини, друзів, любові). У портреті героя відбивається ставлення письменника до людей, до світу, його почуття і думки, манера бачити і відчувати, його душевний склад, його світогляд. Портретні штрихи можуть створювати динамічну картину мінливої поведінки і емоційності персонажа, яка виражається через відповідну лексику.

У романах «Фінансист», «Титан» і «Стоїк» головними героями є Френк Куапервуд, Ліліан Семпл, Ейлін Батлер і Береніс Флемінг.

Характероцентричний портрет Ліліан включає одну рису – байдужість (*indifference – lack of interest* [5]): 1) *Her prettiness, wax-like in its quality, fascinated him; her indifference aroused perhaps his combative soul* (Т. Драйзер «Фінансист»); 2) *Her hair was the color of a dried English walnut, rich and plentiful, and her complexion waxen – cream wax – with lips of faint pink, and eyes that varied from gray to blue and from gray to brown, according to the light in which you saw them. She was not brilliant, not active, but rather peaceful and statuesque without knowing it* (Т. Драйзер «Фінансист»); 3) *Her pale, uncertain, lymphatic body extracted a form of dynamic energy from him even at this range* (Т. Драйзер «Фінансист»).

Байдужість – це єдина риса Ліліан, яка знаходить відображення у зовнішньому вигляді. Байдужість тісно пов'язана з наявністю воскової краси у героїні та воскового кольору обличчя (*her prettiness wax-like in its quality, complexion waxen – cream wax*). Для того щоб у адресата художнього твору закріпилося почуття чогось неприродного і байдужого, Т. Драйзер використовує прикметник «statuesque», а при описі її тіла – прикметник «lymphatic».

Характероцентричний портрет Ейлін представлений такими рисами: 1) енергійність (*vigour*), 2) життєлюбність (*love of life*), 3) любов до показної розкоші (*love for lavishness of display*), 4) сила (*strength*).

1) енергійність (*vigour – energy*): 1) *She was all vitality* (Т. Драйзер «Фінансист»); 2) *Her manner was boyish...* (Т. Драйзер «Фінансист»); 3) *Miss Butler... is a very spirited girl...* (Т. Драйзер «Фінансист»); 4) *She supplied something he had not previously known or consciously craved. Vitality and vivacity. Healthy and vigorous, she was chronically interested in men...* (Т. Драйзер «Фінансист»); 5) *She seemed so intensely alive. She passed close to him a number of times, her eyes wide and smiling, her lips parted, her teeth agleam...* (Т. Драйзер «Фінансист», с. 150). Лінгвістичними маркерами при описі даної риси характеру є іменники «*vitality, vivacity*», і прикметники «*spirited, vigorous, alive*», а при відображенні енергійності у зовнішньому вигляді героїні використовується прикметник «*boyish*», який характеризує манери героїні. У Т. Драйзера прикметник «енергійний (*vigorous*)» синонімічний прикметнику «живий (*alive*)». Останній приклад підтверджує, що жвавість чи енергійність Ейлін знаходить своє вираження в її зовнішньому зображенні.

2) життєлюбність (*love of life – when a person loves life*): 1) *He looked down into her eyes – those excited, life-loving, eager eyes* (Т. Драйзер «Фінансист»); 2) *She was not reprehensible in any way – just a full-blooded animal glowing with a love of life* (Т. Драйзер «Фінансист»). У вищеведених прикладах при описі життєлюбства персонажа використовуються наступні лексичні засоби – *life-loving, a love of life*. У першому прикладі дається характеристика очей героїні, а в другому – безпосередній опис з точки зору характеру, при цьому тут використовується такий стилістичний прийом, як порівняння (*a full-blooded animal*).

Драйзер вдається до опису дружини Герствуда, щоб допомогти читачеві зрозуміти, чому герой не хотів залишатися в цій сім'ї. Його характер вимальовується в конфлікті з дружиною Джулією, руйнування їх сімейного укладу відбувається, тому що вони жили різними інтересами. Характероцентричний портрет Джулії представлений наступними рисами: 1) егоїзм (*selfishness*), 2) холодність (*coldness*), 3) розважливність (*prudence*): 1) *She was a cold, self-centred woman...* (Т. Драйзер «Сестра Керрі»); 2) *She was too calculating...* (Т. Драйзер «Сестра Керрі»). При описі Джулії використовуються прикметники, що характеризують провідні риси характероцентричного портрета (*cold, self-centred, calculating*).

Стилістичний прийом «порівняння» використовується автором при описі суперечливості характеру Стефани, тобто Т. Драйзер порівнює суперечливість персонажа з блукаючим вітерцем або блідою квіткою (*like a wandering breath of air, or a pale-coloured flower*), бо вітер у нашому розумінні – щось мінливе (*wind – moving air* [5]), він постійно змінює свій напрямок, може бути сильним, що приносить руйнування, і слабким, що викликає приємні відчуття. За допомогою такого порівняння читач розуміє, що настрої героїні мінливі і суперечливі так само, як і вітер.

У наступному прикладі, де автором робиться акцент на мінливість або суперечливість персонажа, також використовується порівняння (*as formless and unstable as water*). Характер Стефани порівнюється з водою (*water – the liquid which in a more or less impure state constitutes rain, oceans, lakes freezing at 0°C* [5]), яка, як відомо, може замерзати або перебувати в рідкому стані. Таким чином, Стефани легковажна, її настрої може різко змінитися в гіршу чи кращу сторону.

Портрет також формується за допомогою наступних вербальних засобів: нейтральних, узуально-експресивних, окказіонально-експресивних, тобто таких, які в системі мови нейтральні, але стають експресивними, входячи в художній текст через стилістичні прийоми (далі – СП). Досліджуваний матеріал показав, що в процесі створення портрета використовуються різноманітні стилістичні прийоми: лексичні,

синтаксичні, лексико-синтаксичні. Як показує проаналізований матеріал, на лексичному рівні найбільш частотними є такі СП як метафора, порівняння, епітет.

Наведемо приклад використання метафори: при описі психологічних і поведінкових особливостей персонажа: 1) *She was an unstable chemical compound, artistic to her finger-tips, not understood or properly guarded by her family* (Т. Драйзер «Титан»); 2) *...you are a sort of clearing-house for political troubles* (Т. Драйзер «Титан»). У першому прикладі автор називає героїню нестійкою хімічною сполукою (compound – chemical made of two or more elements [5]), тобто акцент робиться на мінливості і непостійності героїні. У другому прикладі герой називається кліринговою палатою по залагодженню політичних проблем, але клірингова палата вирішує розбіжності, що виникли між банками (clearing house – an institution through which the claims of banks against one another are settled [5]). Таким чином, герой представлений як свого роду політичний інститут, у владі якого знаходяться вирішення всіх проблем.

СП порівняння може використовуватися для характеристики психологічних особливостей: *She was like a strong drug* (Т. Драйзер «Стоїк»).

Отже, у творах Теодора Драйзера емоційно-експресивна лексика використовується як потужний інструмент маніпулювання увагою та емоціями читача.

Список використаної літератури

1. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста [текст] / В. А. Маслова. – Минск, 1997. – 344 с.
2. Пиотровская Л. А. Эмотивность как языковая категория / Л. А. Пиотровская // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Серия 2. – Вып. 2. – 1993. – С. 42–47.
3. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций [текст]: монография / В. И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 388 с.
4. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/>.
5. Theodore Dreiser Novels [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.goodreads.com/author/show/8987.Theodore_Dreiser.

РОЗДІЛ I. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ВЕКТОРИ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ФАХІВЦЯ	3
<i>Герасимчук Олег.</i> УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО ТА ОСВІТА НА ВОЛИНІ В УМОВАХ ПАНУВАННЯ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ	3
<i>Хом'як Ірина.</i> ОСНОВНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ	7
<i>Шкред Катерина.</i> ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ: 1969–1970 РР.	10
РОЗДІЛ II. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ТА ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ. (ДО 125-Ї РІЧНИЦІ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ СЕМЕНА ЖУКА)	14
<i>Баланда Віта.</i> КОРПУС КОЛИШНЬОГО ЄЗУЇТСЬКОГО КОЛЕГІУМУ КОГПА ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: АРХІТЕКТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ СИЛУЕТ НА ФОНІ ЕПОХ	14
<i>Джиджора Іван.</i> РОЛЬ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ 20-30-Х РР. ХХ СТ. В ІСТОРІЇ ВОЛИНИ	17
<i>Молінська Богдана.</i> СЕМЕН ЖУК: ПОГЛЯД КРИЗЬ СТОЛІТТЯ НА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ	19
<i>Свистак Рената.</i> УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ТА ЖИТТЯ ВОЛИНЯН ЗА БАЧЕННЯМ ВАСИЛЯ КАРХУТА «ПОЛУМ'ЯНИЙ ВИХОР»	22
<i>Ткачук Анна.</i> ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА З ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» КРЕМЕНЕЦЬКОГО ПОВІТУ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ХХ СТ.	24
РОЗДІЛ III. ТВОЧИТЬ УЛАСА САМЧУКА І БОРИСА ХАРЧУКА: ХУДОЖНІЙ ЛІТОПИС ХХ СТОЛІТТЯ	27
<i>Бакунець Ангеліна.</i> ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЛАСА САМЧУКА	27
<i>Бевсюк Ірина.</i> ТОПОС СЕЛА – ХУДОЖНІЙ ПРОСТІР У РОМАНІ «ВОЛИНЬ» У. САМЧУКА	30
<i>Гаврилишин Оксана.</i> АРХЕТИПНА МОДЕЛЬ ДОМУ ЯК МАКРОКОСМОС ВОЛИНИ (ЗА РОМАНОМ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ»)	33
<i>Кульчинська Олександра.</i> НАРАТИВНИЙ ЧАСОПРОСТІР У РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ» («ВІЙНА І РЕВОЛЮЦІЯ»)	36
<i>Міньковська Марія.</i> СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЛОЇ ПРОЗИ УЛАСА САМЧУКА НА МАТЕРІАЛІ ЦИКЛУ «МЕСНИКИ» ТА ЗБІРКИ «ВІДНАЙДЕНИЙ РАЙ»	40
<i>Мовшук Ольга.</i> ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ ЄВРЕЯ ЯК ІМАГОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ»	43
<i>Ползікова Катерина.</i> АВТОРСЬКА ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЛОДЬКИ ДОВБИКА У РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА «ВОЛИНЬ»	46
<i>Сарахман Ірина.</i> ЕТНОГРАФІЧНИЙ ПОБУТ ВОЛИНИ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА: «КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА»	49
<i>Сукало Марія.</i> ІСТОРІЯ НАПИСАННЯ РОМАНУ «КРЕВНЯКИ» БОРИСА ХАРЧУКА	52
<i>Шаплай Оксана.</i> ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЛАСА САМЧУКА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	55
РОЗДІЛ IV. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	59
<i>Баран Софія.</i> СОЛЯРНА СИМВОЛІКА У ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА	59
<i>Бутель Інна.</i> ЕВОЛЮЦІЯ ЖІНОЧНОСТІ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ БЕРНАРДА ШОУ «ПІГМАЛІОН» ТА ЕРІКИ ЛЕОНАРД ДЖЕЙМС «50 ВІДТІНКІВ СІРОГО»)	61
<i>Мельничук Денис.</i> ТРАГЕДІЯ ГЕТЕ «ФАУСТ»: СПРОБА ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	64
<i>Михайлюк Анастасія.</i> ПОЕТИКА МОВЧАННЯ У ТВОРЧОСТІ ЛІНИ КОСТЕНКО	66
<i>Токарська Ольга.</i> ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ІВАНА КОШЕЛІВЦЯ	69
<i>Хома Олеся.</i> АВТОРСЬКИЙ СТИЛЬ ТА ТВОРЧА МАНЕРА СТЕПАНА ПУШИКА В РОМАНІ З НАРОДНИХ УСТ «СТРАЖ-ГОРА»	72
РОЗДІЛ V. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІНГВІСТИКА: СТАН, ПРОБЛЕМИ	75
<i>Бублик Ганна.</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ОПОВІДАННІ ПАНАСА МИРНОГО «МОРОЗЕНКО»	75
<i>Борщик Юлія.</i> КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ «ВИКЛАДАЧ-СТУДЕНТ» І ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ	78
<i>Горохівська Наталія.</i> ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ У ЗБІРЦІ «СИНЯ КНИЖЕЧКА» В. СТЕФАНИКА	81
<i>Гуцуляк Ірина.</i> НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	83
<i>Жолоб Ірина.</i> ІЄРАРХІЯ СИНОНІМІВ У ЛІНГВІСТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	85
<i>Руднік Зоряна.</i> СКЛАДНІ АНТРОПОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	88
<i>Степанчук Марина.</i> ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ	91
<i>Хороша Марія.</i> ПРОБЛЕМА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СЕРЕД МОЛОДІ	94

РОЗДІЛ VI. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ІНШОМОВНОГО ДИСКУРСУ	98
<i>Бендерська Наталія</i> . РОЛЬ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ У ВИВЧЕНІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	98
<i>Гончарук Сніжана</i> . СТИЛІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ МЕТАФОР У ПОЕЗІЇ Р. БЕРНСА	100
<i>Гранкіна Ірина</i> . ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ІНОЗЕМЕЦЬ	103
<i>Дудечко Ольга</i> . ГЕНДЕРНЕ МАРКУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	107
<i>Кузьмич Юлія</i> . ВНУТРІСЛІВНА АНТОНІМІЯ	110
<i>Лубяницька Оксана</i> . СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ МОРАЛЬ ТА СПОСОБИ ЙОГО ЛЕКСИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ	112
<i>Пташнюк Ірина</i> . МОВНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ.....	115
<i>Путькало Валентина</i> . ЗООНІМИ ЯК КОМПОНЕНТИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ	119
<i>Романіна Людмила</i> . ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС БАГУВРІГІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	122
<i>Рудинець Вікторія</i> . ІННОВАЦІЇ В ЛЕКСИЦІ І ФРАЗЕОЛОГІЇ, ЩО ВЕРБАЛІЗУЮТЬ КОНЦЕПТ «ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ»	125
<i>Сидій Марія</i> . СТУДЕНТСЬКИЙ СЛЕНГ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	128
<i>Філіпова Ольга</i> . АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КОЛЬОРОВОЇ ІДІОМАТИКИ В НІМЕЦЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ	131
<i>Цалай Любова</i> . СУЧАСНИЙ СТУДЕНТСЬКИЙ СЛЕНГ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ	134
<i>Чучко Василина-Анастасія</i> . ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧОГО ПОРТРЕТУ У ТВОРАХ Т. ДРАЙЗЕРА	137

СТУДЕНТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Випуск 14

Частина 1

Матеріали подані мовою оригіналу.

Підписано до друку 29.03.2018 р., Замовлення №287
Формат 60x84/8. Гарнітура ARIAL
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 16,6.
Тираж 100 прим.

Видруковано у редакційно-видавничому центрі Кременецької
обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка
47003, вул. Ліцейна, 1, м. Кременець

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №6074 від 13.03.2018 р.